

ANUARIO

DEL

SEMINARIO DE FILOLOGIA VASCA

«JULIO DE URQUIJO»

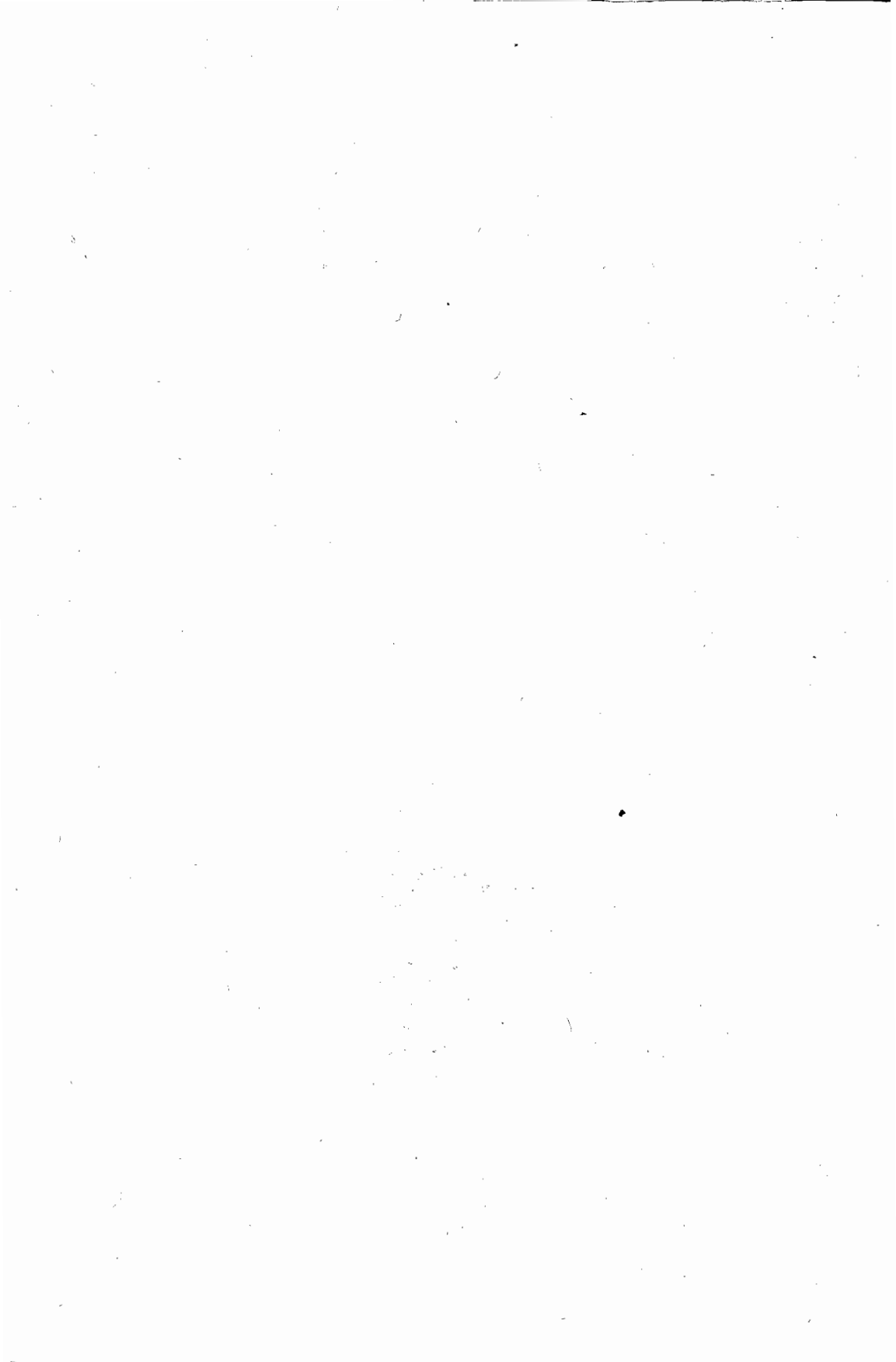
XX - 3

1986

Excma. Diputación Foral de Guipúzcoa

DONOSTIA - SAN SEBASTIAN

ANUARIO

DEL

SEMINARIO DE FILOLOGIA VASCA

«JULIO DE URQUIJO»

XX - 3

1986

Excma. Diputación Foral de Guipúzcoa

DONOSTIA - SAN SEBASTIAN

ISBN: 84-600-2992-1

Depósito Legal SS. 400 - 1967

Fotocomposición e impresión: Michelena - artes gráficas
S. Esnaola, 15 - T. (943-274706) - 20.001 San Sebastián

Some Transitivity Alternations in English

Ken HALE and Jay KEYSER

Massachusetts Institute of Technology*

1. Three cases of transitivity alternation.

The remarks which follow pertain to a particular facet of a general lexicographic study of verbal diathesis currently being undertaken in connection with the Lexicon Project of the Center for Cognitive Science at MIT. The overall aim of the project is to design lexical entries, primarily for predicators, which will express the linguistic knowledge which a speaker of a given language possesses in relation to lexical items. Our more limited purpose in this paper is to discuss certain alternations in the syntax of English verbs, specifically, alternations in transitivity which are not reflected by corresponding alternations in morphological form. The aim, in general, is to determine the minimum which must be said in a lexical entry in order to account for this particular aspect of English lexical knowledge. And our methodological approach is one which seeks, where possible, to rely solely upon principles which have been shown to be independently necessary within a well articulated general theory of grammar, in this instance, the theory developed in Chomsky's *Lectures on Government and Binding* (1981) and in a variety of publications since. The ideas which we employ in this discussion are, for the most part, ideas which are around, in the literature and in unpublished papers and discussions, and we wish to apologize in advance for the almost inevitable occasions in which we will fail properly to attribute them to their true originators.

In the first section of the paper, a certain amount of descriptive apparatus is set up to account for the observed syntactic behavior of selected English verb types. In the second and third sections, we set about dismantling this apparatus, in so far as we can, in an effort to arrive at an understanding of the *fundamental* grammatical elements involved. This is a preliminary version of our work, and assumptions made early in the paper will be contradicted, intentionally, in later parts. Our terminological usage in this preliminary version is also somewhat inconsistent. Thus, for example, we first use the terms *ergative* and *unaccusative* interchangeably. Later, however, we will distinguish "ergatives" (like *break*, *open* etc.) which have transitive and intransitive uses, from "unaccusatives" (like *appear*, *arrive*, *arise*, etc.), which have only the intransitive use but also allow There-Insertion. There are other rough spots in the exposition which we will attempt to eliminate in later versions.

*We wish to thank our colleagues in the Lexicon Project and the M.I.T. Linguistics Department for discussions in the course of which we derived many of the ideas we have used here. And we are especially grateful to those linguists whose published and unpublished work we have used. If there is anything good in this paper, it is due to these people. We are also grateful to Leroy Baker, Susan Fischer, Ray Jackendoff, Tom Roeper, and Susan Rothstein for much helpful commentary and criticism.

This work has been supported by a grant from the System Development Foundation to the Lexicon Project of the Center for Cognitive Science, M.I.T.

In line with this suggestion, we might propose initially that there exists in English a rule of the form:

(5) $aA \text{ --- } -aA$.

Assuming, as seems reasonable, that a given verb is basically either [+A] or [-A] in the lexicon, the above rule will apply to alter its transitivity, i.e., its ability to assign accusative case. What we would like to do in the first half this essay is investigate the extent to which it might be possible to account for a large range of English transitivity alternations as the interaction between the rule formulated in (5) and other principles of grammar. At a latter point, we will reconsider the question of whether (5) necessary as a *rule* of English grammar.

Let us suppose, for instance, that ergative verbs in general are basically [+A]. Case theory will require that a [+A] ergative verb take an object, and θ -theory together with the projection principle will require that a θ -role be assigned to that object by the verb (Chomsky, 1981). The extended projection principle (Chomsky, 1982) requires that a verb have a subject (or, in the sense of Williams, 1981, an "external argument"). In this manner, we account for the transitive alternants of ergative verbs.

We can account for the intransitive alternants of ergative verbs by proposing, simply, that they may undergo rule (5). A [-A] ergative verb, by virtue of the principles of case theory and θ -theory, will be monadic in surface structure, having only a subject and no object. We have, therefore, a gross account of the ergative transitivity alternation. We propose simply that these verbs are alternatively [+A] or [-A], and the rest follow from general principles. This is, however, a gross characterization only; much more needs to be said about the details of what transpires. In particular, we must be explicit about the relationship between transitivity and the assignment of θ -roles to the arguments of a verb. We must, for example, account for the fact that *the glass* is the theme in both (2a) and (2b); that *John* is the agent in (2b); and that there is no agent involved at all in the intransitive alternant (2a).

In syntactically nominative-accusative languages (that is to say, in the majority of the world's languages), verbs like transitive *break*, which assign both theme and agent θ -roles, assign the theme role to the grammatical object, and they assign the agent role to the external argument, or subject. This is the unmarked "linking" relation in the sense of Carter (1976). Let us assume that each of these conventions of θ -role assignment is a genuine principle of universal grammar, representing the unmarked case:

(6) *Unmarked θ -assignment Conventions*

- (a) The theme role is assigned to the object grammatical function.
- (b) The agent role is assigned to the subject grammatical function.

These conventions come into effect regularly where possible, i.e., where their application is not precluded for some reason, such as the prior application of some other convention or conventions, or the operation of other general principles of grammar. The proper trafficking of the interaction of conventions, rules, and general principles will, of course, be an issue of central concern in the account of English transitivity which we are attempting to develop here.

1.1. Ergatives (unaccusatives).

One well-known transitivity alternation is that exhibited by a large number of so-called *ergative* (cf. Burzio, 1981) or *unaccusative* (cf. Perlmutter, 1978) verbs, discussed and analyzed at length in, for example, Bowers (1973, 1981), Keyser and Roeper (1984), as well as in a number of other works. Some of these verbs are listed in (1) below:

- (1) *Ergative Verbs:*
 (a) break, crack, split, shatter, rip, tear, ...
 (b) open, close, unfold, bend, collapse, ...
 (c) tighten, loosen, lengthen, shorten, redden, ripen, ...
 (d) drop, slide, move, sink, spin, shake, float, lower, ...

An example of the syntactic alternation at issue here is provided by the following pair.

- (2) (a) The glass broke.
 (b) John broke the glass.

As is well understood, the single argument in the intransitive alternant here denotes a *passive* participant in the event or process depicted by the verb — this semantic relation is now typically referred to as the *theme* in the terminology of θ -theory.

Like the intransitive alternant of ergatives, *active intransitive* verbs of locomotion, in their canonical use, are monadic, and their single argument bears the subject function in syntax. This argument, however, unlike that of monadic ergatives, represents an *active* participant, and this is often said to be an *agent* within the vocabulary of thematic relations. Typical verbs of this category are the following:

- (3) *Active Intransitive Verbs of Locomotion:*
 walk, jump, swim, run, race, fly, gallop, canter, trot, dive, ...

The intransitive use is illustrated by sentences of the type represented by (4) below:

- (4) The horse jumped (over the fence).

Before going further, we will pause briefly to consider what linguistic mechanisms might be responsible for transitivity alternations of the type represented by the pair (2) above. We believe, with others (e.g., Burzio, 1981; Keyser and Roeper, 1984), that the basic principles at work here involve the interaction of case theory and θ -theory. Adapting (temporarily) a notation employed by Burzio, we will attribute to a given verb the feature [+A] if it is capable of assigning accusative case (also called objective case) to an object. If a verb is not capable of assigning accusative case, it will bear the feature [-A]. In order to account for the transitivity alternation exhibited by a verb like *break*, we can say that each such verb may have associated with it either the value [+A] or the feature [-A]. Thus, for example, the transitive alternant of *break* in (2) is [+A], while the intransitive alternant is [-A].

The conventions formulated in (6) give the correct θ -role assignment for the transitive alternant (2b). But what of the intransitive alternant? Our position here is the following. All ergative verbs are basically monadic [+A] verbs. That is to say, they assign a single θ -role, the theme, and they are, basically, transitive in the technical sense that they assign accusative case. However, in the unmarked case, all verbs have a subject. This is in accordance with the extended projection principle, which we paraphrase as (7) below:

(7) *The Extended Projection Principle*

A verb heads a predicate in syntax and, therefore, must have a subject.

The principle embodied in (7) corresponds, in effect, to the Final 1 Law of Relational Grammar (see Perlmutter and Postal, 1982).

Now, if ergatives are basically monadic [+A] verbs, they must undergo some modification in order to satisfy the extended projection principle. For the intransitive use, we assume that they undergo rule (5), which renders them [-A]; case theory will then force the sole direct argument, the theme, to assume the subject grammatical function in syntax, thereby satisfying (7).

In their transitive use, ergative verbs maintain their [+A] classification and, in conformity with (6a), the theme argument assumes the object function. We propose, for the present, that principle (6b) comes into play, in cooperation with the extended projection principle. The joint effect of these two principles is to add an agent to the argument structure of an ergative verb, which thereby becomes dyadic. The agent θ -role present in sentences of the type represented by (2b) is, therefore, not a part of the basic entry for an ergative verb; rather, it is *introduced*, as required by principles of grammar. An intransitive ergative, as in (2a), does not imply an agent.

To account for the transitive alternant of ergative verbs, we have assumed that an agent argument is introduced. Although this introduction of an argument is forced by principles of grammar, it seems reasonable to place a limit on the process. We therefore propose the following additional principle:

(8) *Introduced Arguments*

An introduced argument is always external (in the sense of Williams, 1981).

In accordance with (6b), furthermore, an introduced argument will be an agent.

1.2. Active intransitives (unergatives).

We turn now to a consideration of active intransitive verbs of the type represented by (3) above. These are for the most part verbs of *manner of locomotion*. Like ergatives, they are basically monadic, but they differ semantically from ergatives in that their single argument is active and, hence, presumably falls under the "agent" rubric for the purposes of the unmarked θ -assignment conventions (6). Let us assume, then that they are basically monadic [-A] verbs. This accounts straightforwardly for their canonical intransitive use, as in (4). Thus, active intransitives assign their single θ -role to the subject function and, in this

respect, contrast with canonical ergative intransitives, which assign theirs to the object function. However, we have also been entertaining the possibility that a verb may undergo rule (5), which, in this instance would derive a transitive alternant from the basic intransitive. Suppose, then, that the verb *jump*, say, undergoes rule (5), becoming [+A]. This will require that it take an object argument. But the extended projection principle requires that it have a subject, as well. But the verb is basically monadic, so an additional argument will have to be acquired somehow. This is precisely the situation we had above with the [+A] alternants of ergative verbs. And we might expect the same, or a similar, resolution to the "conflict" in this case. And, in fact, one resolution is essentially that — an argument is added, an external agent, in conformity with (8) and (6b). The inherent argument, since it cannot now assume the subject function, despite its "agentive" nature, must assume the object function. The transitive alternant arising in this manner is exemplified by the following sentences:

- (9) (a) John jumped his horse (over the fence).
 (b) John swam his horse (across the river).
 (c) John flew his plane (under the power line).
 (d) John bucked his horse (out of the chute).

...

The alternation appears to be quite productive with manner of locomotion verbs.

It should be pointed out, and we believe that it is significant, that both the subject and the object in sentences of the type represented in (9) correspond to active participants in the conceptual structures denoted by the verbs — they are both "agents" in an intuitively clear sense. And this follows directly from the suggested analysis, since the inherent argument is agentive and since the introduced argument is also, necessarily, an agent. These verbs afford a clear contrast with the transitive alternants of ergative verbs, where the object is entirely passive. Consider, for example, a sentence like (10), containing an ergative verb:

- (10) I slid John across the floor.

Here, the object is entirely passive, despite its animacy and despite the fact that it can be understood agentively in the related intransitive (11):

- (11) John slid across the floor.

The passive nature of the object argument in (10) follows from a basic lexical property of ergative verbs — i.e., the fact that their sole argument is a theme, not an agent. Thus, for example, (10) cannot mean that John slid (himself) across the floor with me riding and guiding him, though *I trotted my horse down the track* has just such a meaning. What has to be explained, of course, is why the subject can receive an agentive interpretation in (11) (cf. Fischer and Marshall, 1969, for relevant discussion concerning this type). Several possibilities come to mind, but the one we will assume here is that agency in this instance is a joint property of the construction and the entity denoted by the subject. The constructional contribution consists in the fact that the subject position is the canonical agent position (cf. Kisala, in preparation). And in (11), the subject refers to an animate being, the canonical agent. This combination of factors, we would

like to suggest, facilitates an agentive interpretation. We would claim, however, that the subject in (11) is *basically* a theme, not an agent, regardless of the interpretation. The verb *slide* is straightforwardly ergative (cf. Levin, 1983), and there is no need to accord it a double classification. Similarly, the verb *sink* is a canonical ergative, despite the difference observed in such pairs as (12a) and (12b) below:

- (12) (a) *The boat sank to collect the insurance. (Cf. Keyser and Roeper, 1984, where a somewhat different point is being made by means of this example, to be sure)
 (b) The submarine sank to evade the patrol.

The contrast here has nothing to do with the verb, we contend — it is, in *every* respect, the same verb in both cases. Rather, it has to do with the nature of the entities denoted by the subjects (not a linguistic issue, even) and the constructional factor noted above.

Some manner-of-locomotion verbs permit an alternative resolution of the conflict which arises as a result of the application of rule (5). The conceptual structures denoted by these verbs, as of any verb of linear locomotion, include a *path* substructure (cited in parenthesis in (4), for example). This may always surface as a prepositional phrase. But for some verbs, it may serve as a source for the direct object required by the [+A] alternant. Thus, certain verbs have the lexical property that the path θ -role may be assigned to object position; or to state it in the vocabulary of relational grammar (cf. Perlmutter and Postal, 1982), an oblique complement may *advance* to the object relation:

- (13) (a) The horse jumped the fence.
 (b) The horse swam the river.
 (c) John walked the trails of Appalachia.

It is probably significant that no alternant of this type exists for the canonical ergative verbs. Thus, while one can say (10) above, one cannot say

- (14) *John slid the floor.

with corresponding meaning. Now this could, to be sure, be a *lexical gap*, but we think not, since it is too regularly disallowed for ergatives. We suspect, rather, that it is due to the fact, or rather hypothesis (see above), that ergatives have the object position *filled* in their basic lexical forms — by virtue of their basic [+A] classification, entailing an object. Active intransitives do not. We will return to this issue at a later point in our discussion.

1.3. The middle construction.

Up to this point, we have been considering verbs which are arguably monadic in their basic lexical forms. If there is any reality to rule (5) in English, then it is reasonable to expect that it will also be relevant to the uses of verbs which are basically dyadic, like the paradigmatic agent-patient, or agent-theme, verbs listed in (15) below, for example:

- (15) cut, slice, crush, assemble, kill, maim, discourage, convince, corrupt, ...

The conceptual structures corresponding to these verbs involve two participants, one active, the other passive, and, as expected, they assign two θ -roles. We will assume that the active participant is represented, as usual, by the agent θ -role, and we will refer to the role representing the passive participant as the theme, though this may not be in precise conformity with technical Gruber-Jackendovian usage. It is expected, then, that these verbs will belong to the [+A] category, and, in accordance with now familiar principles, the agent role will be assigned to the subject function, and the theme role will be assigned to the object. This accounts for the use of *cut* observed in (16), for example:

(16) John cut the bread.

What happens when such a verb undergoes rule (5), assuming that it can? We suggest, firstly, that such a verb can indeed undergo the rule and, secondly, that this is the source of the so-called *middle* construction in English (cf. Keyser and Roeper, 1984), as exemplified in sentence (17) and other sentences of the type it represents:

(17) This bread cuts easily.

Application of rule (5) to *cut* renders it [-A]. It therefore cannot remain dyadic, in the sense of having two θ -roles to assign. We suggest that what happens, in this case, is that the agent θ -role is simply deleted from the predicate argument structure of the verb. Though there are complications with which we will have to deal in due course, we would like to propose, in general, that the external θ -role of a verb can delete freely, provided other principles of grammar are not violated. In the case of the middle construction, no principles of grammar are violated by deletion of the agent θ -role, since, by virtue of the application of rule (5), the erstwhile object (*bread* in the case of (17) above) is free to assume the subject function, satisfying the extended projection principle. Our proposal for the middle, then, is that it is simply a type of detransitivization — the result, simply, of the application of the general rule (5).

Anyone who has dealt with the middle construction can no doubt think of a number of objections to this simple account. And it is certainly true that a proper and thorough account of the middle is no simple matter. Nonetheless, we maintain that, from the point of view of the rather narrow domain which we are considering, namely that of transitivity alternations in grammar, the middle is in fact simply the consequence of the English rule (5) in conjunction with general principles. We will, however, attempt here to address the problems which have plagued us in arriving at this view of the construction, including (a) the problem of *agency* and (b) the observation that, in the majority of natural uses, the middle involves an *adverbial* (like *easily* in (17) above).

That the middle verb does not assign the agent θ -role is evident from Manzini's observation (see Keyser and Roeper, 1984, p. 407 and fn. 25) that the "implicit agent" of the middle construction cannot function as a controller; thus one cannot say **Bureaucrats bribe easily to keep them happy*, in the sense, roughly, of *Bureaucrats are bribed to keep them happy*. However, while the middle verb does not assign an agent θ -role in syntax, the middle construction nonetheless involves agency, in the sense that the conceptual structure denoted by the verb implies an active participant. Thus, for example, the meaning of *kill* in (18a) be-

low clearly differs, in just this respect, from the meaning of *die* in the roughly comparable sentence (18b):

- (18) (a) These chickens kill easily
 (b) These chickens die quickly.

The concept expressed by the verb *kill* simply entails an agent, while that expressed by *die* does not. Thus, the idea that *kill* in (18a) does not assign the agent θ -role cannot be said to mean that the agent, or active, participant in the conceptual structure of the verb is absent. Agency is not "washed out" in the middle construction, any more than it is in the passive (and for an account of the passive according to which the agent θ -role is assigned in syntax, see Baker, Johnson, and Roberts, 1983). The same is true of the derived adjective *killed*, as in *freshly killed chickens*, for example (as opposed, say, to *dead chickens*) — while an adjective can never assign the agent θ -role, the adjective derived from *kill* denotes a state of being for which some agent is responsible and, in this way, it involves agency to the same extent and in the same manner that the middle construction does.

It would perhaps be appropriate at this point to offer a brief preliminary account of what we assume the relevant parts of a lexical entry to be and, further, to express in somewhat more explicit fashion our conception of the "deletion" of external θ -roles.

We assume that the lexical entry of a verb includes not only its predicate argument structure — or as we will refer to it, following Stowell (1981), its " θ -grid" — but also its "lexical conceptual structure" (LCS), corresponding to what can loosely be called its "dictionary meaning" (closely comparable to the conceptual structures developed by Jackendoff in his important and detailed work, 1983, and in earlier publications; cf; also Hale and Laughren, 1983, for a related conception of lexical entries).

Let us suppose for present purposes that these two components of the lexical entry for the English verb *cut* are as follows:

- (19) (a) θ -grid for English 'cut': [agent, theme]
 (b) LCS for English 'cut':
 : x produce linear separation in the :
 : material integrity of y , by sharp :
 : edge coming into contact with y :

The LCS is expressed above in more or less ordinary English prose, rather than in a vocabulary of "primitive functions," since it is not our purpose here to enter into a discussion of the internal make-up of conceptual structures, nor do we wish to defend particular LCS representations over others. Whatever debate there might be concerning these matters, it seems to us to be incontrovertible that a verb denotes an action, process or state involving one or more *participants*. And it is this that we intend to express in (19b) for English *cut*. The participants in the action depicted by that English verb are represented in the LCS by means of the variables x and y .

It could well be that the conceptual structures which we have incorporated into the system are not, strictly speaking, grammatical entities, or even specifically linguistic objects. We maintain, however, that they *are* related to grammatical objects, perhaps in a manner analogous to that in which the model of a physical

representation of speech is related to a phonological representation. We propose that the relationship is mediated by θ -roles. We will say that the LCS *projects* one or more θ -roles into the θ -grid of the associated verb. In this way, for example, the variables x and y of (19b) are represented, respectively, by the θ -roles *agent* and *theme* in the θ -grid (19a) of the English verb *cut*. This latter object, the θ -grid, functions directly in the grammar of the verb.

With this background, we can attempt to articulate the notion of “ θ -role-deletion” which we need for our account of the middle construction exemplified by sentences like (17) above. First of all, what we want to express is the fact that the middle verb simply does not assign that role, although it continues to denote an event in which an agent is responsible. We achieve this by separating the notion θ -grid from the notion LCS. In the middle, the θ -grid is bereft of its agent role, but the LCS is left intact. Ideally, we should be able to get along without a specific rule deleting the agent role. Rather, we suggest that the “deletion” should be a result of the manner in which the components of a lexical entry interact in this instance, it has to do with the relationship of the LCS to the θ -grid. Let us suppose, then, that the following principle is at work:

- (20) A variable in LCS is projected as a θ -role T into the θ -grid of a verb only if the verb can assign T .

A verb can assign a given θ -role, in accordance with (6), for example, only if it is not prevented from doing so by some other principle of grammar.

In the case of the middle construction, the effect we want is this: The basically dyadic verb (e.g., *cut*) is marked [-A], thereby losing its ability to assign accusative case. Its object must assume the subject function. However, this will result in a violation of the θ -criterion if the verb also assigns the agent role to that function. Thus, the verb must be unable to assign the agent role — that is to say, the projection of the agent role into the verb’s θ -grid is blocked, in accordance with (20). In (17), therefore, the surface subject bears a single θ -role, as required by the θ -criterion. And so in general for middles.

This, in general, is the way we would like to proceed in the development of a theory without specific rules of θ -role deletion. But there are some rough spots in the story with which we will have to concern ourselves as we continue to develop the idea. For the moment, we point out just one wrinkle. It is clear on a moment’s reflection that (20) is not enough. Why, for example, does the theme “win out” over the agent in this confrontation of grammatical principles? We suspect that this is a general reflection of the special status of the “external” (i.e., subject) position — in some respects it is not a canonical θ -position. For the present, however, in the absence of a fully elaborated theory of external θ -role assignment, we will simply stipulate that convention (6b) is always the “elsewhere case” and, accordingly, applies only if the external argument position is free.

We will assume that it is possible to eliminate a rule of θ -role deletion. The special circumstance of the middle construction is that the verb is prevented from assigning the agent role, and principle (20) therefore comes into force. Note, however, that a “semantic” or “implicit” agent is inescapably present in the middle construction, since it is present in the LCS of the verb.

Let us reconsider now the reverse situation, namely, the "addition" of an agent θ -role. We have suggested that this takes place in the transitive alternant of an ergative verb, for example. In that case, we start with a monadic verb which is marked [+A]. In accordance with convention (6a), the single θ -role of the verb (the theme) is assigned to the object function. This leaves the subject position free, so that, in accordance with convention (6b) and principle (20), the agent role can be projected into the θ -grid of the verb. However, we know that ergatives, in their canonical monadic form (as exemplified by (2a), for example) do not have an implicit agent in LCS. The LCS of intransitive *break* is roughly as set out in (21) below:

- (21) : y come to have a separation in material :
 : integrity, ... :

Here y is a variable representing the single participant in the process depicted.

It is clear that an intransitive ergative LCS cannot project an agent role into the θ -grid of the verb; it can project a theme role only. However, it is simply an empirical fact that these verbs are paired with transitive counterparts whose θ -grids contain an agent role together with the theme. We must assume, therefore, that there is a productive process according to which a *cause* predicate (cf. Jackendoff, 1983; Carter, 1976, 1984; etc.), together with its agent participant, is affixed to a lexical conceptual structure. This process, applied to (21) would, let us suppose, derive (22):

- (22) : x cause y to come to have a separation :
 : in material integrity, ... :

And it is, naturally, only this LCS which can give rise to the θ -grid needed for convention (6b) to apply, giving the type represented by (2b), for example. It is worth pointing out that the transitive version of an ergative verb is itself available for detransitivization, yielding a middle, as in *This kind of glass breaks easily* (in the sense that one can break it easily); here the LCS of *break* clearly involves an agent in our terms. Analogous remarks apply to the transitivized alternants of manner-of-locomotion verbs, like *jump*, for which the subject position becomes free in the [+A] alternant by virtue of the fact that the *inherent* agent θ -role may be assigned to the object function. Derived transitives based on this type can also be employed in the middle construction; thus *This horse gallops easily* can be used in the sense: "it is easy for one to gallop this horse".

There is a certain awkwardness in the foregoing, as the reader will no doubt have noticed. How is it that the agent θ -role (i.e., the "inherent" agent of the basically monadic verb) can suddenly assume the object function, rather than the subject function as normally required in conformity with convention (6b)? Recall that we have already had to alter our conception of (6b), stipulating that it is the "elsewhere case," and we are now faced with a new difficulty in relation to it. We suspect that the message here is either that the convention must be reformulated or else that it should be eliminated altogether. Suppose we opt for the latter alternative. We might then simply appeal to the θ -criterion, which requires that each θ -role be assigned to a GF position, in order to get the necessary θ -role assignments. If monadic *jump*, for example, is marked [+A] by rule (5), its sole θ -role can be assigned to the object function (to satisfy case theory)

without doing violence to any unmarked θ -assignment convention. The extended projection principle will then come into play, forcing the addition of an external θ -role. This will, of course, require modification of the LCS through affixation of the "cause" function which, in turn, will project an agent θ -role into the θ -grid of the verb — and this latter θ -role will be assigned to the subject function, thereby satisfying case theory, θ -theory, and the extended projection principle.

It should be pointed out that this conception of the transitivity of a verb like *jump* (yielding the form used in sentences like (9a)) involves a *derivation* proceeding in several steps. First the basic monadic verb undergoes rule (5); then the inherent agent role is assigned, to object function; and finally an external argument is added, as required by the extended projection principle. Things could, however, have proceeded differently. Since we have eliminated (6b), the inherent agent is free to link either to the object function, as in the scenario just given, or to the subject function. In this latter case, the object position is left free. Case theory, however, requires that position to be filled (since the verb is [+A], having undergone rule (5)) — since object position is a case position, it is also an argument position and, by θ -theory, must be assigned a θ -role. As we have seen, many English verbs have the lexical property that the *path* role can be assigned to object position in just this circumstance (a 3-to-2 advancement, in the vocabulary of Relational Grammar; Perlmutter, 1982, and elsewhere), giving sentences of the type represented by (13a).

Turning now to the second issue of concern in connection with the middle, namely the almost invariable presence of an adverbial in the construction, we note that it is generally the case that not only is an adverbial required, but it also typically follows the middle verb immediately:

- (23) (a) Bureaucrats bribe easily.
 (b) *Bureaucrats bribe.
 (c) ?*Bureaucrats easily bribe.

It is very tempting to "make something of this" and to entertain the possibility that the presence of the adverbial, in fact, motivates the "movement" of the underlying object into subject position (as in Keyser and Hale, 1984, for example; and cf. also Keyser and Roeper, 1984, in which the middle is analyzed as involving "move alpha" in syntax). One might propose that the adverbial moves into the "case-adjacent" position immediately following the verb, perhaps taking the case itself, thereby preventing the "rightful" object from receiving case; this would force the latter to assume the subject function, where nominative case can be assigned to it. However, as Richard Sproat has pointed out (p.c.), the adverbial behaves like an adjunct, rather than a lexically governed category, under LF movement (cf. Huang, 1982). And this is true, in fact, for syntactic movement of the adverbial as well. Consider, for example, the following sentences:

- (24) (a) *How easily do you wonder whether politicians bribe *t*? (Cf. How easily do you think politicians bribe *t*?)
 (b) *Which politicians do you wonder whether *t* will be there?
 (c) ?What promises do you wonder whether politicians can keep *t*?

In (24b), a classic ECP violation (cf. Chomsky, 1981), the extracted NP subject leaves a trace which is not properly governed. The sentence is thoroughly

ungrammatical, as expected of one which violates both the ECP and subadjacency (in this instance, the WH-island constraint). Sentence (24c), on the other hand, is merely a subadjacency violation and is, accordingly, only mildly unacceptable. There, the extracted NP is an object, hence its trace is lexically (and therefore properly) governed, and the ECP is not violated.

The sentence of interest here, of course, is (24a). That sentence, on the interpretation indicated (i.e., where the fronted WH-phrase *how easily* is related to the position of the trace), is as unacceptable as (24b). This suggests that the extraction in (24a) violates the ECP, and not merely the subadjacency condition. If this is so, then the trace is presumably not lexically governed. And this in turn can be taken to mean that the adverbial in the middle construction is an adjunct; it cannot, in any "literal" sense, occupy object position, therefore.

There is, of course, a paradox within this conception of the middle construction. While the adverbial which motivates the movement (from object to subject position) is, putatively, case-adjacent to the verb, it cannot truly be said to occupy the argument position normally associated with assignment of objective case; instead, it is an adjunct. The paradox quickly vanishes, however, when it becomes evident, after all, that a postverbal adverb is in fact not even necessary in the middle construction. Consider, for example, the negative sentence below:

(25) This bread won't cut. (It's frozen).

There is no paradox, because the hypothesis that the adverbial motivates movement of the object is simply wrong.

To be sure, something must be said about the complex semantics of the middle and about the complex requirements surrounding its use. We are convinced, however, that all that needs to be said about the fundamental *grammar* of the middle is what we have in fact proposed above — namely, it follows as a consequence of the application of rule (5) to a basically dyadic transitive verb, together with the operation of general principles of grammar. The "adverbial requirement" has to do, we believe, with the semantics attached to the middle construction and to the attendant conditions on its felicitous use. This, in turn, has been discussed very ably by Lakoff (1977) and van Oosten (1977), essentially absolving us of further responsibility in this regard, though we will take this opportunity to indicate, briefly and in an elementary fashion, how we imagine the insights of these two linguists might be integrated into the general theoretical perspective which we are assuming here.

Recall that an ergative intransitive verb may appear in a sentence, like (11) above, in which the subject receives an "agent" interpretation, despite the fact that the inherent θ -role assigned by a monadic verb to its single argument is the theme role, as determined by the verb's LCS. We suggested, following Kisala (in preparation), that the "agent" role involved here is, in some sense, *constructionally* determined and that it is *additional* to the inherent role projected from LCS. We would like to suggest that the phenomenon observed here is essentially what is involved in Chomsky's (1981) idea that the VP assigns a θ -role to the subject of which it is predicated, accounting, for example, for his observation that the sentence *John broke his leg* is "ambiguous" according to whether the subject bears the agent role or the experiencer role. We propose, essentially, that while the verb assigns its *inherent* roles (determined by its LCS) to its various

arguments, including the subject, the predicate which it forms with its complements (cf. Marantz, 1984), represented structurally by the VP, may assign a *constructional* θ -role to the subject. We might imagine that, just as there is a Lexical Conceptual Structure associated with a verb, there is a Predicate Conceptual Structure associated with the VP which the verb heads. Let us represent such roles in upper case letters. Thus, for example, for the experiencer "reading" of *John broke his leg*, the subject is assigned the EXPERIENCER role; and it seems to be quite generally the case in English that a VP of the form [V X's N], where X is an anaphor and N is a body part, can assign the EXPERIENCER role. Similarly, it is evidently true that any VP of the form [V ...], V an intransitive ergative, can assign the constructional θ -role AGENT, as in (11); and the sentence will be acceptable or not, depending on the nature of the entity referred to by the subject. Note that these additional roles need not be assigned, since the "literal readings" on sentences like *John broke his leg* and *John slid across the floor* are always available. We must also assume, of course, that the assignment of a *constructional* θ -role does not constitute a violation of the θ -criterion, which is presumably relevant only to *inherent* θ -roles. Finally, we might point out that VP idioms can probably be characterized as having a PCS (Predicate Conceptual Structure), but no LCS and, therefore, only a constructional θ -role.

Returning now to the middle construction, we would like to propose that van Oosten's suggestion that the subject of the middle verb is in a certain sense an "agent" is to be formalized precisely in terms of the notion 'constructional AGENT'. Van Oosten points out, for example, that the sentence (26) below attributes to the entity denoted by the subject complete responsibility for the property depicted in the VP — in a very real sense, the car actually *does* the "driving well," though the LCS of the verb *drive* is surely not different here from what it is in *John drives this car*, and *this car* is clearly not assigned the *inherent* agent role.

(26) This car drives well.

We can capture van Oosten's insight, we suggest, by proposing that the VP of the middle construction assigns to its subject the constructional θ -role AGENT. And the AGENT is to be understood as "the entity *responsible* for that which is denoted by the VP". This, in general, is what we propose for the middle construction. It is a highly marked construction semantically, inasmuch as it involves the assignment of the AGENT role to an argument which is, typically, an inherent theme. This involves a contradiction, of sorts, and the acceptability of the middle in a given instance depends upon the extent to which "responsibility" can be attached to the entity denoted by the derived subject, inherently the theme (or patient, in more traditional terminology; cf. van Oosten, 1977, and Lakoff, 1977, for much relevant discussion). The extraordinarily high frequency of the use of adverbials in the middle construction is, without question, to be explained in terms of the construction of felicitous predicates for the AGENT subject. The precise manner in which the required predicate conceptual structures are developed is not altogether clear, but it seems to us that the direction indicated by van Oosten and Lakoff is correct.

To summarize briefly, we maintain that the middle construction involves two principal components. First, it involves detransitivization of a dyadic [+A]

verb. This prevents projection of the inherent agent θ -role into the θ -grid of the verb and forces the object to assume the subject function. Second, the VP of the middle assigns the constructional θ -role AGENT to the s-structure subject. This is the *grammar* of the construction. The *acceptability* of the construction in a given instance depends upon other factors, briefly discussed above (and, more extensively, in the references cited).

2. Some simplifications and refinements.

In the foregoing discussion we have attempted to develop an account of three sorts of transitivity alternation in English. Our aim has been to minimize the amount of information which must be included in the dictionary entry for a given verb — while, at the same time, representing adequately what we take to be the lexical knowledge which a speaker of English presumably possesses in relation to that verb. In the process, we have suggested certain analyses which appear (to us, at least) to have some degree of initial plausibility, but we have also burdened the grammar and lexicon with an extraordinary amount of apparatus, much of which we hope to be able to eliminate. Our overall strategy has been to account for the behavior of verbs as a function of general principles independently necessary in the theory of grammar. We have succeeded in this only rather poorly, as yet. We would like now to see what can be eliminated from the apparatus which has evolved in our discussion, and to see also what must be taken as fundamental, or "primitive". One thing that we would like to eliminate is any *assignment* of the features [+A] or [-A] — including both assignment by rule (5) and stipulated assignment to the basic entries of verbs. We must continue to assume that the properties [+A] and [-A] exist, but we would like to eliminate, in so far as possible, any *stipulation* or specific *assignment* by rule. In short, we would like to eliminate rule (5), on the one hand, and the attribution of [A] to basic lexical entries, on the other (in so far as possible, of course). But before we begin investigating this possibility, let us first look briefly at the extended projection principle, to which we have referred rather often.

We believe that the extended projection principle is absolutely fundamental in the grammars of natural languages, and we will continue to refer to it by that name and to appeal to it as an explanation for certain observed behavioral properties of verbs. However, we would like to suggest that the theory of grammar does not contain any principle of the sort embodied in (7) above; (7) itself has no theoretical status, being merely the statement of an effect which follows from a more fundamental notion of grammar, namely, *predication* (cf. Williams, 1980; Rothstein, 1983). The effect expressed in (7) follows from the fact that a verb (together with its complement(s), if any) forms a *predicate* (cf. Marantz, 1984), expressed in syntax as the category VP (the maximal projection of V), and from the fact that a predicate must have a subject — that is the very nature of predication. This is, in effect, the extended projection principle. This view of the matter effects a conceptual simplification of our discussion, by eliminating (7) as an autonomous principle. In essence, we are following Rothstein (1983) in this reasoning.

We will attempt now to see what can be done by way of simplifying matters in relation to the "assignment" of [A].

2.1. Basic and altered transitivity.

In section 1.1, we proposed that the intransitive alternant of an ergative verb is basically monadic and that it belongs to the [+A] category with respect to its ability to assign case. Moreover, it assigns its single θ -role to the object function, in accordance with the markedness principle (6a). It may undergo rule (5), so that its object will be forced by case theory to assume the subject function, as a result of NP-movement, in order to satisfy the extended projection principle.

There is a great deal of redundancy here, and we suspect that it can be reduced rather easily. It is a matter, simply, of determining what principles we must take to be fundamental and what principles we can take to be derived. We have argued briefly that the extended projection principle is fundamental, following automatically from the very definition of the predication relation and from the circumstance that the VP, the maximal projection of V, functions as a predicate. Thus, the extended projection principle itself accounts for the fact that we must have a subject in an intransitive ergative sentence. We are persuaded also that (6a), or perhaps a more encompassing markedness theory of which (6a) is a part, is also fundamental (though the cautionary remarks of Rosen, 1982, should be kept in mind concerning what relational grammarians have termed the Universal Alignment Hypothesis). In this regard, it is sufficient for present purposes to hold, simply, that certain verbs have the basic lexical property that they assign a particular θ -role to the internal —i.e., object— grammatical function. Ergatives assign the theme role to that function, even where this is the sole θ -role projected into the θ -grid from LCS. The essential empirical evidence for this in English is the fact that the object function is, so to speak, "committed" to the theme, preventing any other role from being assigned to it (hence the general unavailability of sentences like (14) above; see Burzio, 1981, for more detailed discussion, and see the Relational Grammar literature, e.g., Perlmutter, 1978, for ample cross-linguistic empirical evidence for the existence of the unaccusative, or ergative, verb type and for evidence of its inherent character in regard to the object grammatical function and syntactic behavior).

In summary, an intransitive ergative verb is monadic because its LCS projects a single θ -role; that θ -role is assigned to the object function by virtue of (6a); and it follows from the extended projection principle that the VP headed by the ergative verb will have a subject (through NP-movement) in syntax. What, then, of the case assigning properties of the verb?

Let us assume that the caseassigning properties of a verb are simply what they need to be to satisfy the requirements of case theory at s-structure. We might, for example, take the position that the association of a verb with [A] is free, with the proviso that it must conform to case theory (a position which, in spirit, is akin to that recently formalized by Choe, 1985). This will permit us to eliminate the stipulation that the basic form of an ergative verb is [+A] and, therefore, the requirement that the intransitive variant undergoes rule (5). This all follows from case theory: the d-structure object of an ergative verb must not be assigned

case in the object position, since, if it were, its movement into subject position would result in an ill-formed case chain (given that a well-formed case chain is headed by a case-marked NP, or else by PRO, and that the point of origin, in a chain of more than one link, must be a position to which a θ -role, but not case, is assigned; cf. Chomsky, 1981). Thus, we are relieved of the responsibility of stipulating anything in regard to the case -assigning properties of an intransitive ergative verb. At the relevant points in the derivation of a sentence, the verb is necessarily [-A], as required by general principles.

A similar scenario applies to the transitive alternant of an ergative verb. In this case, the LCS projects two θ -roles into the θ -grid, an agent and a theme. The theme role, by (6a), is committed to the object function, while the agent role is, in the basic lexical entry, unassigned and, therefore, free to assume the subject function in syntax. If the agent does assume the subject function, the object cannot itself assume it and must, therefore (in the absence of some other alternative) remain in object position; accordingly, the verb must assign accusative case to the object. The verb must, therefore, be [+A] — though this need not be stipulated, since it follows from case theory (in this instance, the case filter; cf. Chomsky, 1981, and references cited there).

Before moving on to a consideration of manner-of-locomotion verbs, it is appropriate to say a few words concerning the derivation of the transitive alternant of a basically intransitive verb, in particular the causative. In the previous section, we implied that the feature [+A] on a basically monadic verb set into motion mechanisms which effected the introduction of an agent. However, we are now entertaining an alternative conception of the whole matter according to which the case-assignment properties of a verb are derived, rather than fundamental. Thus, for example, we have just argued that the case-assigning properties of the transitive alternant of an ergative verb follow straightforwardly from case theory, given the transitivity of the verb. If this is the correct view, then transitivity is not rooted in case, but rather in the predicate argument structure and the assignment of θ -roles to grammatical functions. What, then, is the relationship between the transitive and intransitive alternants of an ergative verb?

It seems reasonable to propose that these two alternants are related by means of a "causative rule" whose principal observable effect, in English, is to embed the monadic LCS of the intransitive alternant as the complement of the causative function, which is itself dyadic, having an agentive argument as well as the complement it receives as a result of the causativization process. Thus, for example, if the LCS of *break* is (in highly abbreviated form) [ν BREAK], then the derived causative is, approximately, [x CAUSE (ν BREAK)]. We are not certain whether this is solely an operation on the LCS components of verbs or whether it should be seen, rather, as the effect of a word-formation rule which, in English, is simply not accompanied by overt causative morphology (as it *is* in the majority of languages possessing such a rule). whatever the status of the rule in this regard, it is clear that the suggested effects on LCS is real.

The transitive use of manner-of-locomotion verbs, of the type represented in the sentences of (9) above, evidently involves the causative just described — though it should be pointed out that there is more to the semantics of a derived transitive verb like *jump* (as in *I jumped my horse (over the fence)*) than "pure causation" (since it entails *guiding* the horse in such a way as to cause it to jump

over the fence), and this must, of course, be accommodated in an adequate representation of the transitive LCS. For our purposes, however, no harm will be done by considering the verb to involve the embedding of the monadic LCS as the complement of the CAUSE function, as in the transitive alternants of the ergatives. The case-assigning properties of a derived transitive verb such as *jump* follow in the same fashion as for transitive *break*; if the verb takes a lexically headed NP object at s-structure, then it must assign case to this NP, in conformity with case theory. And there is, therefore, no need to have recourse to rule (5). That is to say, it follows from case theory that the verb will have the property which we have been representing by the feature notation [+A].

We must, of course, explain why the sentence *The horse jumped me over the fence* cannot mean *I jumped the horse over the fence*. We must, in other words, ensure that the θ -roles are properly aligned — the agent role projected by the causative predicator in LCS must be assigned to the subject function in syntax, while the agent role projected by the embedded intransitive LCS must be assigned to the object function.

The correct alignment here would follow under the assumption that the single θ -role of the intransitive LCS is committed to the object function when that LCS assumes the complement function in relation to the causative predicator (i.e., when it is “embedded” in the course of causativization). To justify such an assumption fully would require more discussion than we are prepared to give at the moment, but we would like briefly to sketch what we have in mind.

First, recall the situation represented by the causative (i.e., the transitive alternant) of an ergative verb like *break*. We assume that the monadic LCS is embedded as the complement of the causative predicator. Now, monadic *break* has the property, by virtue of the general principle (6a), that its single θ -role is committed to the object function. We can assume that this is so in the basic lexical representation of the monadic predicator and that this commitment is preserved when the monadic predicator is embedded in the causative. The resulting dyadic *break* will have a composit θ -grid containing (a) the theme role, originating with the embedded predicator and committed to the object function, and (b) the agent role, projected by the causative predicator and uncommitted (i.e., external). It is, for all purposes of syntax, like any canonical transitive verb.

We want to achieve an exactly analogous result with the derived causative *jump*. In this case, however, the circumstances are somewhat different. We have assumed, as is generally done, that the sole θ -role of monadic *jump* is not assigned to the object function: i.e., it is not internal, in the sense of Williams (1980), but external. And the θ -role, moreover, corresponds to an active participant in LCS and is, therefore, presumably an agent (as that term is generally understood). We must, somehow, contrive to *commit* the θ -role of the monadic predicator to the object function, in order to get the required result.

Suppose we say that an uncommitted θ -role may assign freely to any available GF. Such a θ -role will ordinarily assume the external (subject) function in syntax. This is how we will interpret the statement that a given verb “assigns an external role”. But we will also assume that a role which is uncommitted in the basic entry of a verb can, in principle, assume the object function, if that is available (i.e., if no θ -role is assigned to it in the basic lexical form). The object function is available, in the required sense, in the basic lexical forms of verbs

of the type represented by *jump*. Accordingly, we propose, the single θ -role of such a verb can assume the object function, by virtue of the principle of free assignment of uncommitted roles. We maintain that it is this form of the verb (i.e., that in which the single θ -role is assigned to the object function) that enters into the causative. From this the correct alignment of θ -roles will follow, precisely as with the ergative-based causative. But in order to *guarantee* this result, we must make a further assumption — we must assume that the operation which derives a causative verb is subject to a constraint: the embedded predicator must have no uncommitted θ -roles. We believe that this constraint is correct, though we will postpone further discussion of the matter to a later time.

For present purposes, it is sufficient to note that our account will attribute to causative *jupp*, and all derived causatives of the type it represents, the essential syntactic properties of a transitive verb; and each such verb will have associated with it a θ -grid in which the agent role projected from the causative predicator (i.e., the agent of causation) is uncommitted, or external, and in which the second θ -role (i.e., that projected from the embedded monadic predicator) is committed to the object function.

2.2. An aside on some formal notions.

In order to guarantee that the inherent agent argument of a basically monadic manner-of-locomotion verb not assume the subject function when that verb is causativized, we have had to impose a condition on the lexical rule to the effect that the embedded predicator have no "uncommitted θ -roles". In adding this condition, we have contradicted our general methodological approach of restricting ourselves to the use of fundamental, independently necessary, linguistic notions in our attempts to explain observable phenomena. The constraint just introduced, therefore, ought to reduce to something else. We are not completely convinced that we can demonstrate this adequately, but we are relatively certain that it follows straightforwardly from the notion predication. Briefly, a lexically incorporated predicator cannot function as a predicate in syntax, obviously, and, therefore, its "external" θ -role cannot be assigned "externally" (i.e., to the subject function). Either it must be assigned internally, or else it must not be assigned at all. This latter possibility, in the system we are developing, is to be understood to mean that the θ -role in question is not projected from LCS.

It seems appropriate at this point to be somewhat more explicit about the linguistic notions and elements which we are assuming. In particular, what do we mean when we speak of an "external" or "uncommitted" θ -role, and how exactly do we conceive of the entity commonly referred to now as the " θ -grid"?

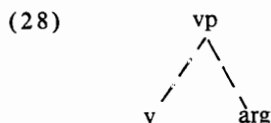
To formulate our understanding of these questions, we will first use a canonical transitive verb, i.e., *cut*. The properties of this verb, and of others of its class, are rather clear. For ease of exposition, let us represent the LCS of *cut* in abbreviated forms as in (27) below:

(27) [xCUTy]

We assume that it is a *lexical* property of this verb that the y -variable (i.e., the theme, or patient, as it is commonly called) projects into the verb's θ -grid

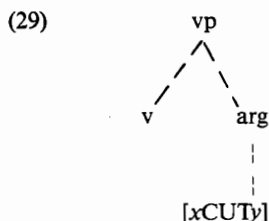
and is committed to the object grammatical function in syntax. By contrast, the x -variable (i.e. the agent, or actor) is assigned externally, i.e., to the subject function. The question is, how do we express these relations as *lexical* properties? The notion θ -grid is central to this question.

We take the position that the θ -grid is to be identified with the notion *lexical structure*, an abstract syntactic projection of the verbal lexical item, embodying the basic syntactic organization of its arguments (cf. Hale, 1983, and Mohanan, 1985, for related conceptions of lexical structure stemming originally from Chomsky, 1981). The lexical structure projection is defined by \bar{X} -bar Theory; and for a transitive verb like *cut*, it would take, roughly, the form indicated in (28):

We employ lower case to represent the nodes in this structure merely in order to signal the fact that we are dealing with the lexical structure (as opposed to what might be called “phrase structure” in the sense of a syntactic representation with overt, phonologically constituted elements in it). However, we take (28) to be a *syntactic* representation in the relevant sense; in particular, it represents the fact that the transitive verb governs an object. In respect to its configurational properties, we take lexical structure to be universal. In configurational languages, like English, phrase structure is for the most part isomorphic with lexical structure. Notice that the lexical projection of a verb will not include the subject, since the latter function is external to the verb phrase (as required by predication theory; Williams, 1980). The identification of the notion θ -grid with lexical projection, therefore, provides a natural expression of the concept “external argument”.

The full lexical representation of the verb *cut* will indicate the projection from LCS of the theme role into the θ -grid, which we will indicate simply as an association line between the y -variable in LCS and the object argument in the lexical structure, as in (29):

The x -variable, on the other hand, cannot project the agent role into the θ -grid, as we have defined it, since the subject is external to the verb phrase. Whether the agent role is projected from LCS or not depends upon whether the verb enters into a syntactic configuration in which a free subject position is available. In a transitive sentence, like *John cut the bread*, the agent θ -role projects from LCS and is assigned to the subject; but in a middle construction, like *The bread cuts easily*, the agent role does not project from LCS, since it cannot be assigned to an argument in syntax.

In short, according to this conception of the notion θ -grid, the "external" θ -role does not appear in the grid at all, in the lexical representation of a verb; and this follows straightforwardly from the identification of the notion θ -grid with the notion "lexical projection" of the verbal category, given that the maximal projection of the verb is the verb phrase. This, we feel, achieves a very desirable result, since it gives a rather natural account of the special behavior of the "external role". Notice that the assignment of that role is quite variable: (1) it may be assigned to the subject via predication of the verb phrase formed by the verb and its complements (if any); (2) it may fail to project from LCS, as in the middle construction; or (3) it may, via predication, be assigned to the object of a matrix verb which selects the so-called bare infinitive, as in sentences of the type represented by (30) below:

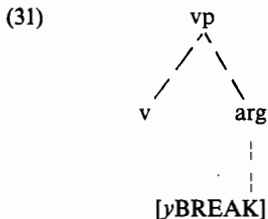
(30) I saw John cut the bread.

By contrast, the behavior of θ -roles which are assigned "internally" (e.g., to the object function) is stable, being a fixed lexical property in the typical case. And the notion "internal argument" follows as well, of course, from the identification of the θ -grid with the lexical projection, as constrained by \bar{X} -Theory.

2.3. Further remarks on the causative.

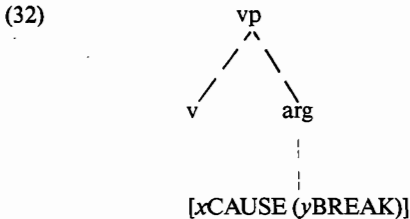
In section 2.1 above, we presented a tentative analysis of the transitive alternants of basically monadic verbs (ergatives and manner-of-locomotion verbs) according to which they are derived by a lexical rule part of whose effect is that of embedding the monadic LCS into a causative LCS. We assumed that the lexical properties of the monadic predicator, including its θ -role assignment properties, are preserved in the derived transitive predicator. This is, of course not the only possible conception of causativization, nor is it even the most obvious, but it is one which we would like to explore further, with a view to determining what, if any, advantage it might have over the most obvious alternative (i.e., that according to which the θ -properties of a derived transitive predicator are determined only *after* causativization). There are certain potentially embarrassing predications which the analysis we have chosen makes; we will discuss these at this point.

To review briefly, the lexical entry of the ergative verb *break* has the following form (highly abbreviated in regard to the LCS):

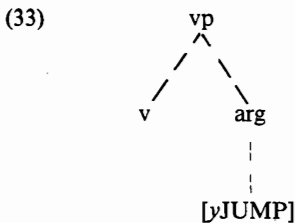

In accordance with the general convention (6a) of section 1.1, ergative verbs share the lexical property that their single θ -role is projected from LCS and

assigned to the object argument, as indicated in (31). This property, we claim, is inherited by the derived causative, which we express by means of the association line connecting the *y*-variable with the object in (32) below:

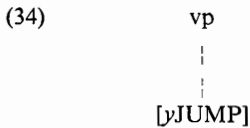
The θ -property inheritance follows naturally if the causative is formed on a fully specified lexical entry, as we are assuming. Manner-of-locomotion verbs (like *jump*, *walk*, *dance*, ...) are potentially problematic in this regard, since (being “unergative”) they have the lexical property that their single θ -role is uncommitted, in the sense that it is not necessarily assigned internally — that is to say, these verbs do not come under to provision of the general convention (6a). We have, however, taken the position that the projection from LCS of an uncommitted θ -role is free and that, accordingly, there is an “alternant” lexical entry of these verbs in which their θ -role is assigned to the object function (which is generally available for verbs, given the fact that the notion “position adjacent to and governed by the verb” is inherent in the notion lexical projection). Thus, for example, the verb *jump* has the alternant depicted in (33) below:

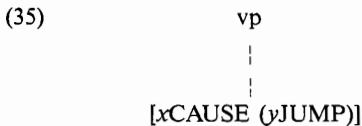
The lexical alternant (33) is available for causativization, to form the verb which appears in such usages as *John jumped his horse (over the fence)*; and similarly for other manner-of-locomotion verbs which readily exhibit transitive alternants. Given the alternant (33), the transitivity of *jump*, for the usage under discussion, proceeds in the same manner as does that of an ergative like *break*.

This seems to us to be a reasonable analysis of the transitive alternants of verbs like *jump*; it is entirely consistent with the observation that an analogous causative for a basically transitive verb is unavailable — it is unavailable simply because the object function is not free in a transitive, and the uncommitted (“subject”) θ -role cannot be assigned to the internal (object) position in the basic lexical entry. There is, however, a potential problem with the view which we are espousing here. Recall that we have maintained —with good reason, we feel— that the uncommitted θ -role in unergative verbs, and in transitives as well, is free to project from LCS or not to project, depending on other factors in a given derivation. Thus, in the case of *jump*, and the like, there is an alternant (in fact,

it is the more usual alternant) in which the single θ -role is not projected into the θ -grid in the lexical representation:

There is nothing in principle to prevent this entry from entering into the causative, and we would not wish to impose any constraint on the process which would prevent such a lexical derivation. In fact, we feel that our approach should be to forge ahead with this analysis, to determine its consequences and, thereby to determine whether it can be maintained or must be abandoned. Let us assume, therefore, that a causative can indeed be formed from (34), giving (35):

The causative introduces an additional argument variable in LCS, and this agent role can project and be assigned to a subject in syntax, via predication, in the normal way. But what of the second variable, i.e., that belonging to the original monadic predicator? We assume that this cannot project from LCS. This follows, we believe, from the fact that the lexical properties of the monadic predicator are inherited by the derived transitive — the essential property, in this instance, being that the single role in the monadic LCS is not projected into the lexical θ -grid and assigned there to the object function. And in the derived transitive, this role is prevented from assigning to the subject function by virtue of the fact that the monadic predicator, having been incorporated in the causative, cannot form an autonomous predicate and thereby assign its θ -role to the subject in syntax. The question now is this: is this a good result, or a bad result? It predicts that a string like (36) below is ambiguous:

(36) John jumped yesterday.

On one reading, we have *jump* of (34), the ordinary intransitive. On the other, however, we have a reading according to which *John* causes some entity to jump — that is the *jump* of (35), with the *y*-variable corresponding to some implied jumper. The question of whether or not this “ambiguity” is desirable or not depends upon the extent to which it is reasonable to account in this way for the interpretation of (36) according to which one is speaking of an equestrian jumping event in which John took part — i.e., an event in which John jumped his horse. It is quite clear that (36) can be used in that way, but it is not altogether clear that the sentence should receive the analysis implied by our approach. An alternative approach, according to which the projection of θ -roles into the lexical θ -grid follows causativization could avoid these consequences. Be this as it may, we will, for the present at least, continue with our suggested analysis and assume that causativization applies to fully specified lexical entries.

Another possible problem with our analysis has to do with basic transitive verbs. It follows from our analysis that there is no causative (in English) of the type represented by (37) below:

- (37) (a) *I cut John the bread.
 (b) *I cut the bread John.

As causatives, these are impossible; and this follows from the fact that there is no free object position in the basic transitive entry for *cut* (the "dative" alternation, with apparent "double objects" in syntax, being of fundamentally different character: cf. Kayne, 1981). That is to say, it is impossible to project the agent role from the LCS of a verb like *cut* and assign it to the object position in the lexical θ -grid, since that position is not free. It is possible, however, to fail to project the agent role of a transitive verb. In this case, according to our analysis, it should be possible to form a causative on a transitive. Here again, we predict an ambiguity in sentences of the type represented by (38) below:

- (38) John built a house.

This is in fact ambiguous in the predicted way, meaning either that John built a house, doing all of the work himself, with his own hands, or else merely that he had a house built. The latter reading involves the causative, the LCS variable corresponding to the agent of the incorporated verb being unexpressed in syntax. Many English transitive verbs can be used in this way. However, we hasten to say that while our analysis predicts this, we are far from sure that this is in fact the correct way to account for these possibilities of usage.

There is a final prediction that is somewhat more embarrassing to the analysis we are suggesting. We predict that the monadic interpretation of (36) above is syntactically ambiguous. Since we have claimed that the single θ -role of a manner-of-locomotion verb is free to assign to the object position (as in (33) above), there exists a derivation of *John jumped* according to which the surface subject has undergone NP-movement from object position. The meaning, of course, is the same as that associated with the more "direct" derivation in which the single θ -role of *jump* is assigned to the subject via predication (as would be the case in an intransitive clause based on (34) above). We know of no way in which we can argue, for English, that the NP-movement alternative should be allowed. If it should not, then we can only suggest, somewhat shamefacedly, that the "longer" derivation is disallowed by some general principle according to which the shortest derivation always takes precedence in cases of derivational ambiguity.

3. Some related issues.

In an important work on the case assignment properties and syntactic behavior of verbs, Burzio (1981) has proposed the following generalization:

- (39) Burzio's Generalization:

T «-----» A.

That is to say, the property (T) of assigning an external θ -role is directly correlated with the property (A) of assigning accusative case. If a verb assigns an external θ -role, then it also assigns accusative case to its object, and vice versa. Correspondingly, if a verb does not assign an external θ -role, then it does not assign accusative case, and vice versa.

We would like to suggest that Burzio's Generalization is not an autonomous principle of grammar governing the behavior of verbs but rather, to the extent that it holds, that it follows from the fundamental nature of basic linguistic elements and processes: For example, rather than stipulate that intransitive *break* and its fellow ergatives lack the ability to assign accusative case, we say instead that those verbs have the lexical property defined by the convention (6a), which determines that their sole θ -role, the "theme", is assigned to the object position in the θ -grid which they project. Whether or not they assign case depends upon other factors. In their intransitive use, naturally, they do not assign case, since NP-movement applies in syntax, leaving a trace in object position. In this circumstance, accusative case cannot be assigned, therefore, since a violation of case theory would result. The verb itself, we maintain, is free to assign case or not to assign case — if it does, we have a violation; if not, we have no violation. With the transitive alternant, likewise, the verb may or may not assign case — but if the object function is taken by a lexical NP at s-structure, then failure to assign accusative case will result in a violation of case theory. Analogous reasoning applies to the middle construction. A transitive verb, in its basic transitive use, has an object to which it must assign case; but such an object can, we have claimed, undergo NP-movement leaving a trace, to which case must not be assigned, according to case theory. Here again, we say of the verb itself that it may or may not assign accusative case — whether it does or does not, in a given instance, is governed by case theory.

The approach we are taking is rather vulnerable to counterexemplification. While verbs of the type so far considered do not present counterevidence, there is one class which apparently does. Burzio has pointed out that (39) predicts the ungrammaticality of sentences of the type represented by (40) below:

(40) *It seems John to be intelligent.

The verb *seems* is possibly an "ergative verb", since it permits NP-movement:

(41) John seems to be intelligent.

However, NP-movement is not forced by the extended projection principle in this case, since (42), with pleonastic *it*, satisfying the formal predication requirement, is perfectly grammatical:

(42) It seems that John is intelligent.

The ill-formed sentence (40) presents a problem for our analysis, since we have taken the position that an ergative verb may freely assign accusative case if, at s-structure, a lexical NP appears in the position it governs; and, so far, there is nothing to rule out (40) as an s-structure. We know, furthermore, that the position occupied by *John* is one which *seems* can govern — that position *must* be governed in (41). How, then, can we prevent case from being assigned to the post-verbal NP in (40)?

Let us assume that accusative case can be assigned by a verb to a following NP only under government. If the clause boundary in (40) is S-bar — rather than S, as in (41), where S-bar deletion must have applied — then *John* will be ungoverned and, therefore, unable to receive case from *seems*. We suggest that this is in fact the situation which obtains. We propose that the crucial feature of (40) is the appearance of a pleonastic pronoun *it* in subject position. In the well-formed (42), a pleonastic *it* appears in subject position, we contend, in order to permit the formal syntactic relation of predication to be realized. The true argument of *seems*, being clausal, cannot itself appear in subject position (cf. Koster, 1978) and must, therefore, be represented there by a pleonastic, with which it is coindexed. Assuming that a pleonastic must be coindexed with a *maximal* projection, an s-structure of the type represented by (40) is impossible, since the lexical NP subject of the infinitival is ungoverned and, therefore, cannot receive case.

Assuming it to be a lexical property of *seems*, and other ergative raising verbs, that they regularly induce S-bar deletion upon an infinitival complement, then we also account for the ill-formedness of (43) with (arbitrary) PRO as infinitival subject:

- (43) *It seems [PRO to be intelligent].
(Cf. It would be fun [PRO to be intelligent].)

Here S-bar deletion cannot apply, because of the predication requirement (fulfilled in part by coindexation). And even if it did apply, in violation of the lexical requirement, (43) would be ill-formed anyway, by binding theory, which requires that PRO be ungoverned.

To be sure, for the foregoing, we must stipulate that ergative raising verbs trigger S-bar deletion obligatorily. It would be good, of course, to be able to show that this property flows naturally from some fundamental attribute of the verb class, but we cannot now suggest what this property might be. For the present, we will simply live with the circumstance that certain lexical properties of this sort must evidently be stipulated. This will certainly be so with the next class which we will briefly consider.

3.1. Unaccusative verbs.

An unaccusative verb, like an ergative verb, assigns its θ -role to the object position in its lexical θ -grid. Unlike ergatives, however, unaccusatives appear in the "There-Insertion" construction:

- (44) (a) There arrived three guests.
(b) There arose a problem.
(c) There exist several solutions.

Moreover, they steadfastly resist transitivization:

- (45) (a) *I arrived three passengers at the station.
(b) *Don't arise any problems at the meeting.
(c) *We weren't able to exist any plausible solution to the problem.

The object of an unaccusative does, however, undergo NP-movement, like that of an ergative:

- (46) (a) Three guests arrived.
 (b) A problem arose.
 (c) Several solutions exist.

Belletti (1985) has recently argued that these verbs —which the Relational Grammarians have very aptly termed “unaccusative” (Perlmutter, 1978)— are capable of assigning case to their objects but that this case is *not* the accusative; rather, the case they assign is the partitive. This case is assigned to the post-verbal NP in the There-Insertion alternant. Belletti’s analysis, for which she argues convincingly, fits in well with the fact that the post-verbal NP to which the partitive is assigned is regularly indefinite, a characteristic of the partitive in many languages (cf. Levin, 1983, on the partitive in Basque; and see Belletti, 1985, for detailed discussion of her proposal). We are persuaded of the correctness of Belletti’s proposal and will adopt it, though we will develop a conception of it which incorporates certain ingredients of work by Saddy (1985) and Williams (1984) on There-Insertion.

Let us assume that it is a lexical property of unaccusatives that they must assign partitive case if they govern a lexical NP at s-structure. In English, of course, the post-verbal NP in the There-Insertion construction is evidently in the nominative, if we are correct in identifying number agreement with assignment of nominative case:

- (47) (a) There exists a solution
 (b) There exist several solutions.

To resolve this apparent contradiction, we will assume that unaccusatives do indeed assign partitive case to the post-verbal NP but that, in English, the partitive must be *realized* as the nominative. Moreover, following Saddy (1985), we will assume that the nominative itself (although it is the realization of the Partitive in our account) must be assigned *via* INFL. From this it follows that the unaccusative There-Insertion construction cannot appear as an infinitival complement. Thus:

- (48) *We expect there to arise a problem in the meeting.

The infinitival INFL *to*, as is well known, cannot assign case, and the lexical requirement of the unaccusative *arise* cannot be met — hence the ill-formedness of (48). Note that the auxiliary *be* of the more widely studied There-Insertion construction is not a main verb, according to Williams, 1984, and is, therefore, not an unaccusative verb of the sort we are concerned with here. That its behavior differs from that of unaccusatives presumably stems from its status as an auxiliary, though we have nothing in particular to say about it here.

We can now suggest a reason for the inability of unaccusatives to transitivize. We have maintained that it is a lexical property of unaccusatives that they assign partitive case (realized as nominative) to an NP in object position. And we have proposed that the lexical properties of a verb are fully determined at the time causativization applies. If these assumptions are correct, then it will be impossible to form a causative, of the type illustrated in (45) above, from an

unaccusative. This follows, since INFL can assign the nominative only once — so, in (45), one of the NPs must lack case. If nominative is assigned by INFL to the subject, then the object NP violates the case filter, as well as the lexical requirement that the verb assign partitive (= nominative) to its object; and if INFL assigns case to the object, then the subject lacks case. Thus, it follows from case theory that the sentences of (45) are ungrammatical. It is possible, furthermore, that the absence of expletive *there* in (45) is an additional factor contributing to the ill-formedness of those sentences, if we can extend to the unaccusatives Williams' (1984) argument that the expletive is necessary as a scope marker in There-Insertion constructions. In our terms, the expletive would function as a scope marker for the indefinites bearing partitive (= nominative) case.

It is at least plausible, we feel, to argue that the failure of unaccusatives to transitivize follows from general principles, given the lexical property that members of that class assign partitive case, as argued by Belletti. In the following paragraphs, we will examine another class of verbs which resists causativization.

3.2. Object-deletion verbs.

Verbs like *sing*, *speak*, *talk*, *eat*, *drink* and the like may appear with or without an overt object, as in

- (49) (a) John sang a song.
 (b) John sang.

In fact, an extraordinarily large number of English verbs exhibit this alternation, and it is not clear what limits, if any, should be placed on so-called "object deletion".

The question which interests us, essentially, is whether the verb in the object-deletion construction is transitive or intransitive. If it were intransitive, then one might expect it to enter into the causativization process. Clearly, however, it does not:

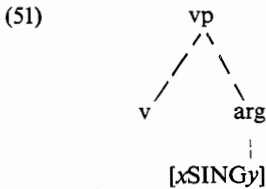
- (50) *I sang John.

We cannot use (50) to mean *I made/had John sing*. This would follow straightforwardly if *sing*, even in the use illustrated in (49b), were transitive in the sense of assigning a θ -role to object position in its θ -grid. If this were so, then the "agent" (i.e., "singer") role could not be assigned to the object, as would be required to form the causative; hence the ungrammaticality of (50).

Belletti and Levin (1985) have recently argued that the verbs under discussion here regularly take objects, and, in particular, that they take a non-overt object in the use illustrated in (49b). We believe that this proposal is correct. It accounts, among other things, for the observation that the object position is not, so to speak, θ -free, as it is in the case of verbs like *jump* — thus, one cannot say, **John sings this tavern on Thursdays*, or **John eats the best restaurants*, and so forth, though one can say such things as *John has walked the trails of Appalachia*, *skied the slopes of Mt. Lemon*, etc. We assume, therefore, that Levin and Belletti are correct in their analysis of the object-deletion construction. In adopting their proposal, however, we will suggest a particular interpretation

of the central notion — i.e., that these verbs have the lexical property that they take an object, whether or not that object appears overtly in phrase structure.

If these verbs are basically transitive, then they have the lexical property of assigning a θ -role to the object position in lexical structure (i.e., in their θ -grids). Thus, the lexical entry for the verb *sing*, in either of the uses illustrated in (49), will be as follows (abbreviated in regard to LCS):

Normally, of course, when a verb assigns a θ -role to a GF position, in a configurational language like English, that position will be represented by a nominal expression in PS (phrase structure) at d-structure. However, we would like to argue that English partakes to some degree of non-configurationality, allowing the θ -criterion to be satisfied "internally", i.e., at LS (lexical structure) alone, under certain circumstances.

In non-configurational languages, like Warlpiri, or Navajo, the θ -criterion is fully satisfied at LS, in the sense that the arguments in the LS projections of predicates assume the θ -roles which the predicates assign. The LS arguments assume the role of *argument* entirely, rendering optional the appearance of overt nominal expressions in PS. The appearance of overt NPs in the PS structures of a non-configurational language is, therefore, not motivated by the projection principle. When overt NPs do appear, they are not, strictly speaking, argumental; rather, they are related to the true arguments (i.e., the entities occupying GF positions in LS) in much the way a dislocated NP would be related to a pronoun internal to the sentence in the dislocation structures of configurational languages (e.g., *John, everybody likes him*), and they must be considered to occupy non-argument positions in syntax (see, for example, Hale, 1983; Jelinek, 1984; Saito, 1985, for variants of this idea).

The non-configurational characteristic of interest here is that according to which a predicate assigns a θ -role to an argument position (in LS) in the absence of a corresponding overt NP in PS. This is possible, evidently, only if the LS argument is properly "identified". The typical non-configurational language is one in which verbal or auxiliary morphology identifies full the pronominal categories (e.g., person and number) of the direct arguments of the verb —cf. Taraldsen, 1982, for a discussion of the relation between "rich inflectional morphology" and the licensing of non-overt arguments in phrase structure. While it is not altogether clear, as yet, that morphological identification is *absolutely* necessary (see Hale, 1983, in particular the fn. reference to kaititj), we will assume that identification of some sort is required to enable a GF position in LS to have complete argument status (thereby satisfying fully the θ -marking requirements of the verb with respect to that GF, without overt representation in PS).

In applying these observations to English object-deletion constructions, like (49b), we will argue that the internal argument of the verb in that usage is properly identified at LS and, therefore, fully qualifies as an argument for the purposes of the θ -criterion and projection principle, rendering unnecessary (and, most likely, impossible) the appearance of an NP object in PS. The mechanism of identification in this instance derives from the selectional properties of the verb. In a fully elaborated LCS for the verb *sing*, a clause would appear identifying the selectional restrictions on the evaluation of the y variable; such a clause might read, approximately, as in (52) below:

(52) [..., where y qualifies as a *TUNE*, ...]

It is typical of so-called object-deletion verbs — i.e., verbs that enter into the construction readily — that they impose a rather narrow constraint on the evaluation of the object variable (as was pointed out, for example, by Fischer, 1971, in an interesting and directly relevant discussion of the matter). We suggest that the operative mechanism in the object-deletion construction is the substitution of a constant mentioned in the selection clause (e.g., *TUNE*, in the case of *sing*) for the corresponding argument variable, giving a derived LCS, as in (53):

(53) [x SINGTUNE]

It is now a *constant* which is projected into the verbal θ -grid, at the appropriate FG. This, we contend, effects sufficient identification of that GF to give it full argument status. According to this analysis, the object-deletion construction lacks an object only at PS; at LS, where the θ -criterion must be satisfied (by definition of LS, in fact), the verb has an object, in every sense of the word. For this reason, a causative like (50) above is impossible — the object GF in the θ -grid is not θ -free and, therefore, the x -variable cannot project into that position, as would be required for the causative reading of (50).

It should be pointed out that the PS object position is free in an object-deletion construction. Therefore, it should be possible for the object-deletion verb to assign case to an NP in that position, even though it cannot assign a θ -role to it (the latter being assumed entirely by the object GF in LS). This possibility is, in fact, realized in English. The “subject” of what one might term the “translative small clause” (cf. Simpson, 1983), clearly not selected by the object-deletion verb, appears to receive case from the latter in sentences of the type represented in (54) below:

- (54) (a) John sang his heart out.
 (b) John drank Sam under the table.
 (c) John ate his mother out of house and home.
 (d) John talked my ear off.

Mary Laughren and Beth Levin have pointed out to us that, under our analysis, a sentence like *John sang two hours* should sound better than it does. While the sentence is not altogether unacceptable to us, we agree that it is not perfect (as (54a-d) clearly are); we cannot explain this.

Similar in nature to the object-deletion verbs are “inherently reflexive” verbs like *dress*, *shave*, *hide*. These may also appear without an overt NP object. Sigler (1985) has argued, however, that they do have objects, and she has developed

an analysis of them which, while cast in a somewhat different framework from ours, is similar in spirit to what we have suggested here.

3.3. On the syntactic vs. lexical status of rules.

We have assumed (following Burzio, 1981, and others) that NP-movement, a strictly syntactic (as opposed to lexical) process, is involved in the intransitive use of so-called ergative and unaccusative verbs. Since the rule is strictly syntactic, it is not dependent upon the θ -relation which the moved NP bears to the verb that governs it. Thus, NP-movement applies to the subject of an infinitival complement of *seems*, *happen*, *appear*, and so on, even though that NP is not θ -marked by the governing matrix verb. This possibility is to be expected if the syntactic rule of NP-movement is involved in constructions of the type represented by (41) above. Being a syntactic rule, deriving s-structure from d-structure, NP-movement is θ -blind.

A possible problem arises in relation to the English middle construction, for which we have also proposed that NP-movement is the central operation. It would appear that NP-movement in this case is θ -sensitive, since only an object θ -marked by the transitive verb may undergo the rule:

- (55) (a) *John considers easily to be intelligent.
 (b) *John expects easily to win.
 (in the sense *One easily expects John to win*, or the like)

We have no very convincing explanation for this, though we remain convinced that syntactic NP-movement is involved in the middle construction. In an effort to find an explanation for (55a-b), and the type which those non-sentences represent, we have attempted to relate the apparent θ -sensitivity of NP-movement here to the notion "constructional θ -role", which is evidently a regular and obligatory concomitant of the middle.

We propose, in short, that the constructional θ -role must be assigned in *conjunction* with the inherent θ -role assigned by the transitive verb to its direct object — the constructional and inherent θ -roles of the verb form a *composit*, assigned via predication to the subject. In a sense, then, the constructional θ -role is a *modification* of or *addendum* to the inherent θ -role assigned by the transitive verb which heads the middle construction. If this is correct, then the ill-formedness of (55a-b) follows, since the verbs *consider* and *expect* do not assign a θ -role to the NP *John* in those sentences. This, in general, is our, admittedly tentative and rather weak, explanation for the behavior exhibited by (55), and the like.

The proposals which we are entertaining in this paper depend very much on the difficult business of determining what is syntactic and what is lexical. Our tacit assumption has been that a rule relating the distinct (but related) uses of a given predicator (e.g., transitive and intransitive uses) is *syntactic* if it is formulated strictly in terms of the syntactic projection, as is NP-movement. On the other hand, it is *lexical* if its formulation requires reference to Lexical Conceptual Structure. This, of course, does not materially simplify matters, since it is, in the most interesting cases (such as the middle construction), difficult to

determine whether reference to the LCS is required. In the case of the middle construction, we have taken the position that there is a strictly syntactic component to it (namely, NP-movement) whose application is entirely free and irrelevant to the "acceptability" of the result (which latter is dependent, in a certain way, on the semantic roles of the verb and the predicate it heads). Our approach could, it goes without saying, be completely wrong in this case; it could be that the relation between the transitive and middle uses of a given verb is strictly lexical, involving a rule-governed relation between distinct Lexical Conceptual Structures associated the verb (see Jaeggli, 1984, and references cited there, for interesting discussion relevant to this issue).

Our analysis of causatives (e.g., *break the dish*, *jump the horse*) has been in contrast to that of the middle — i.e., it is, according to our ultimate reckoning, basically *lexical*, as opposed to syntactic. Here we have taken a position which one could argue quite persuasively against, we feel. There are at least two syntactic alternatives that come to mind, one of which we briefly flirt with in the first part of the paper. This is the alternative of having a syntactic rule according to which an external argument is simply "added" (perhaps as a case of the general syntactic rule Move- α), the semantic consequences (i.e., alteration of the LCS) following suit in some regular, albeit as yet unformulated, manner. We quietly abandoned this, since it was not clear to us how this squares with the notion "external argument" as developed in our conception of the θ -grid — according to which the latter is identified with the grammatical projection of a lexical item (i.e., the LS projection). Instead, we have chosen to analyze the causative as a relation between LCS representations, the causative (or transitive) LCS being formed, so to speak, by "embedding" an intransitive LCS under the causative predicator (which brings with it its own participant variable associated in syntax with the "external argument").

While this lexical treatment seems reasonable and is consonant with the fact that English causatives of the type under consideration appear to have certain characteristics normally attached to lexical rules (e.g., lexical exceptions and semantic restrictions), there is, nonetheless, something seriously wrong with a strictly lexical analysis of them. The "embedding" which we propose has exactly the characteristics and syntactic consequences of the productive syntactic causative, known from so many of the world's languages, in which a matrix causative verb takes (at d-structure) a sentential complement whose verb is (at s-structure) incorporated into it (i.e., into the matrix verb). This is, of course, the second syntactic analysis which comes readily to mind. Our analysis misses the parallel utterly, and to that extent, it is a failure. Since our lexical analysis and the syntactic analysis just alluded to involve embedding, with the same morphosyntactic consequences, they should reduce to the same thing. Our problem is reminiscent in important ways of that addressed in Baker's Mirror Principle (Baker, 1985), and it represents a failure in our general program of reducing linguistic observations to fundamental linguistic elements.

Although we will not develop a full scale analysis here, we feel that the solution to this problem is to be found in our conception of lexical entries — in particular, in our notion that the " θ -grid" is to be identified with the grammatical projection of lexical items (an actual *syntactic* structure defined by \bar{X} -bar

Theory). This view of lexical entries diminishes, in certain important respects, the distinction between syntax (as traditionally conceived) and the lexicon. It is perfectly reasonable, in this framework, to form lexical entries which are, in fact, syntactic embeddings of just the sort formed productively in the syntax of languages like Turkish (e.g., Knecht, 1985) and many others (cf. Baker, 1985).

REFERENCES

- BAKER, M. (1985) "The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation", *Linguistic Inquiry* 16.373-415.
- BELLETTI, A. (1985) "Unaccusatives as Case Assigners", Presentation to Lexicon Seminar, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- , and B. LEVIN (1985) "Investigations in Subcategorization, Optional Arguments, ...", Presentation to Lexicon Seminar, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- BOWERS, J. (1973) *Grammatical Relations*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- , (1981) *The Theory of Grammatical Relations*, Cornell University Press.
- BURZIO, L. (1981) *Intransitive Verbs and Italian Auxiliaries*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- CARTER, R. (1976) "Some Linking Regularities", Unpublished Manuscript, Université de Paris VIII.
- CHOE, H.-S. (1985) "A Theory of Superscripting and Case", Unpublished Manuscript, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- CHOMSKY, N. (1981) *Lectures on Government and Binding*, Foris, Dordrecht.
- , (1982) *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, Foris, Dordrecht.
- FISCHER, S. (1971) *The Acquisition of Verb-Particle and Dative Constructions*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- , and B. MARSHALL (1969) "The Examination and Abandonment of the Theory of *Begin* of D. M. Perlmutter as Carried Out by Two of the Inmates of Room Twenty E-Two-Fifteen, under the Direction of Devine Providence", M.I.T. manuscript, Cambridge, Massachusetts.
- GRUBER, J. (1965) *Studies in Lexical Relations*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- HALE, K. (1983) "Warlpiri and the Grammar of Non-Configurational Languages", *Natural Language and Linguistic Theory*, 1, 5-47.
- , and M. LAUGHREN (1983) *Warlpiri Lexicon Project: Warlpiri Dictionary Entries*, M.I.T. Lexicon Project Manuscript.
- HUANG, C.-T. J. (1982) *Logical Relations in Chinese and the Theory of Grammar*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- JAEGGLI, O. (1984) "Passives, Middles, and Implicit Arguments", Unpublished Manuscript.
- JACKENDOFF, R. (1972) *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, Studies in Linguistics, M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts.
- , (1983) *Semantics and Cognition*, M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts.
- JELINEK, E. (1984) "Empty Categories, Case, and Configurationality", *Natural Language & Linguistic Theory* 2, 39-76.
- KEYSER, S.J., and K. HALE (1984) "A Note on the Middle Construction", Unpublished Lexicon Project Manuscript, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- KEYSER, S.J., and T. ROEPER (1984) "On the Middle and Ergative Constructions in English", *Linguistic Inquiry* 15, 381-416.

- KNECHT, L. (1985) *Subject and Object in Turkish*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- KOSTER, J. (1978) "Why subject sentences don't exist", in Keyser, S.J. (ed.) *Recent Transformational Studies in European Languages*, Linguistic Inquiry Monograph no. 3.
- LAKOFF, G. (1977) "Linguistic Gestalts", *Chicago Linguistic Society* 13, 225-235.
- LEVIN, B. (1983) *On the Nature of Ergativity*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- MARANTZ, A. (1984) *On the Nature of Grammatical Relations*, M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts.
- MOHANAN, K.P. (1985) "Lexical and Configurational Structures", *The Linguistic Review* 3, 113-139.
- OOSTEN, J. VAN (1977) "Subjects and Agenthood in English", *Chicago Linguistic Society* 13, 459-471.
- PERLMUTTER, D. (1978) "Impersonal Passive and the Unaccusative Hypothesis", *BLS* 4.
- . (ed) (1982) *Studies in Relational Grammar 1*, University of Chicago Press, Chicago and London.
- . (1985) "Personal vs Impersonal Constructions", *Natural Language and Linguistic theory* 1, 141-200.
- , and P. POSTAL (1982) "Some Proposed Laws of Basic Clause Structure", in Perlmutter, 1982.
- ROSEN, C. (1982) "The Interface between Semantic Roles and Initial Grammatical Relations", in Zaenen (ed.), 1982, 71-113.
- ROTHSTEIN, S. (1983) *The Syntactic Forms of Predication*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- ROUVERET, A., and J.-R. VERGNAUD (1980) "Specifying Reference to the Subject", *Linguistic Inquiry* 11, 97-202.
- SADDY, D. (1985) "Some Properties of English Pleonastics", Unpublished Manuscript, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- SAITO, M. (1985) *Some Asymmetries in Japanese and their Theoretical Implications*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- SIGLER, M. (1985) ..., Unpublished Manuscript, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- SIMPSON, J. (1983) *Aspects of Warlpiri Morphology and Syntax*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- STOWELL, T. (1981) *Origins of Phrase Structure*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Massachusetts.
- TARALDSEN, K.T. (1982) "On the NIC, Vacuous Application and the That-Trace Filter", Indiana University Linguistics Club, Bloomington, Indiana.
- WILLIAMS, E. (1980) "Predication", *Linguistic Inquiry* 11, 203-238.
- , (1981) "Argument Structure and Morphology", *The Linguistic Review* 1, 81-114.
- , (1984) "There-Insertion", *Linguistic Inquiry* 15, 131-153.
- ZAENEN, A. (ed.) (1982) *Subjects and Other Subjects: Proceedings of the Harvard Conference on the Representation of Grammatical Relations*, Indiana University Linguistics Club.

Bizkaiera Zaharra Euskalkien Artean

Joseba Andoni LAKARRA

(E.H.U./U.P.V.)

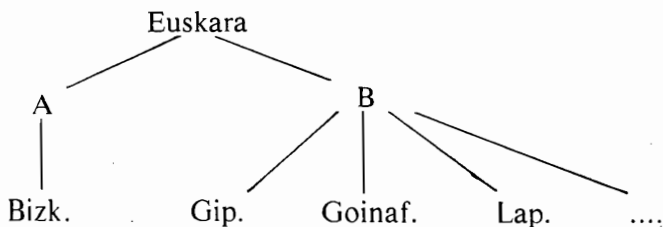
0. Sarrera.

Ene hitzaldiaren helburua ez da bizkaiera zaharraren deskribaketa zehatz eta zabala ematea, dudan denboraz at, xede hórretatik urruti bait gaude oraindik. Aski nuke BZ.a zeri deitzen diogun, ze testutan iker daitekeen eta ikerketa hori zertarako eta zergatik axola zaigun azal ahal banitza.

Hitzaldiaren bigarren zatian, linguistika historikoaren eta literatur ikerketen oinarri den filologiaren aldetik zenbait testuk aurkezten dituzten zailtasunak erakusten saiatuko naiz, batez ere 1596ko errefracuen eta Garibairen bi bildumen azterketa baten bitartez.*

1. Bizkaieraren sailkapenaz.

Euskalkien artean mutur batean kokaturik egoteagatik edo, bizkaierari aparteko nortasuna ezagutu izan zaio ikertzaileen artean. Batzuk, ordea, urrutiago jo dute eta beste euskalkien mailatik igo eta haien guztien aurrean jarri dute, euskarak egiatan soilik bi euskalki bait litu: mendebal aldekoa (bizkaiera) alde batetik eta erdi-ekialdekoa (gainerako guztiak) bestetik:

* Testu hau E.H.U.aren Donostiako Udako Ikastaroetan (1985-IX-7) eman hitzaldia da. Ez dut ematen hemen goian agindu 2. zati hori ez bait nuen Donostian irakurtzerik izan; zenbait eraskin eta hobekuntzarekin aterako da aurki. [Gero ASJU XX-1 (1986), 31-66. or. agertu da; bidenabar LAKARRA 1986d-n aritu naiz testukritikaz eta bada bertan B.Z.eko esenplurik]. Orain ez dut ia aldaketarik egin baina oharretan eta han-hemen zehaztasunen bat sartu dut baita bibliografia aski luzea ere erantsi B.Z.ean gehiago sakondu nahi duenak nondik abia izan dezan. Laburdura eta laburtzapenen zerrenda bukaeran eriden daiteke.

Biziki eskertzen diot K. Mitxelenari hainbat zor dion lan honen lehen prestaera irakurria eta bere adostasuna adierazia; esan: gabe doa horrek ez duela ene hutsen errudun bilakatzen, eta pozarren nintzatekela lanean zenbait berririk (onik) aurki baleza. Eskerrak orobat B. Urgelli eman didan zenbait adibidegatik.

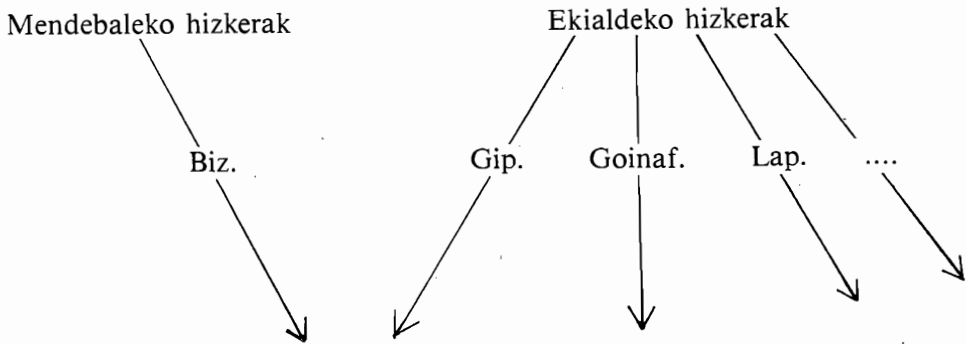
Lacombe horietarik genuen garbiro:

Il suffirait peut-être de distinguer deux grands groupes dialectaux: le biscayen (que l'on pourrait appeler aussi basque occidental) d'un côté, et de l'autre côté tous les autres dialectes (guipuzcoan, dialectes de la Haute et de la Basse-Navarre, labourdin, souletin) [...] On pourrait appeler ce groupe, par opposition au premier, centro-oriental. Nous justifierons cette classification par la considération suivante: on passe par gradations insensibles d'un parler à l'autre parmi ceux qui constituent ce groupe, tandis que le saut est brusque lorsqu'on passe du guipuzcoan au biscayen. Ce dernier dialecte se distingue en effet, dans toute une partie de son verbe, par l'emploi d'auxiliaires qui lui sont propres, il offre des particularités qui n'appartiennent qu'à lui dans maints détails de la grammaire en plus grand nombre que les autres dialectes, et enfin son vocabulaire tranche aussi assez souvent sur celui de ces congénères. (1924, 260)¹

Are urrutiago joan zen Uhlenbeck Lacomberen sailkapen bikoitzari aitzinatasun handia emanaz, eta B. eta gainerako euskalkien arteko ezberdintasuna etorki berezietan oinarrituaz; bestalde, etorkiei buruzko hipotesi honek eraginik B. eta G. ren antzekotasunak historikoki etengabe eman omen den hurbiltze prozesu batez azaltzen zituen:

Si nous faisons attention aux particularités individualisantes du biscayen par rapport aux autres dialectes basques, nous avons plutôt l'impression qu'il nous faut partir de deux dialectes pyrénéens occidentaux anciens qui, pendant une certaine période, n'étaient pas immédiatement voisins, mais qui, entrés plus tard en contact immédiat, se sont rapprochés de plus en plus. De l'un serait donc issu le biscayen; du second, tous les autres dialectes en territoire espagnol et français. Le rapprochement entre le biscayen et le guipuzcoan, en d'autres mots l'effacement graduel des limites indubitablement nettes autrefois, est un procès en cours depuis longtemps et qui se poursuit toujours. (1947, 544).

hau da:

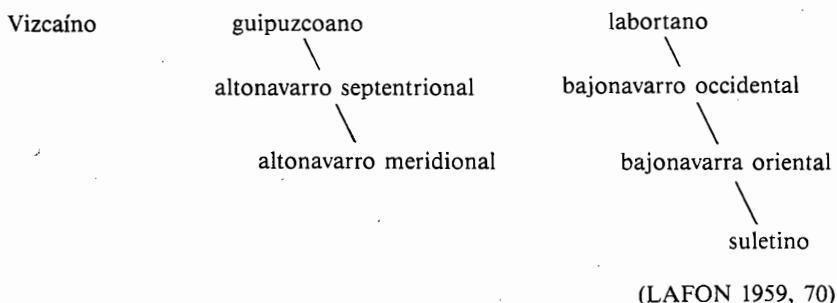
Lafon eta Allières jarraiki zaizkie ikertzaile hauen iritziei: lehena aitzin ohar eta gaztiguekin Lacomberenari, ausartago bigarrena Uhlenbeckenari:

M. Lacombe est d'avis que les dialectes basques peuvent être divisés en deux grands groupes, le biscayen d'une part, et de l'autre tous les autres dialectes. Cette opinion, qui paraît fondée dans l'ensemble, nous semble devoir être nuancée de quelques réserves [...] Cette importante affirmation de M. Lacombe, dont les bascologues souhaitent qu'il expose un jour la justification... (LAFON 1943, 13 eta 73).

1. Cf. "Si se tiene en cuenta que el vizcaino ocupa un lugar aparte de los otros dialectos..." (LAFON 1959, 70) baina azalpenik gabe. Ibis. Ez da zer esanik Lacomberen eta besteren zatiketa bikoitza erizpide ahuletan oinarritzen bada egoera modernoari dagokionez, areagoetan datekeela duela hiruzpalau mendeetakoarekiko segidan ikusi ahalko denez. Testukritika eta linguistika historikoaren harremanez (stemmatika dela eta, esateko) ikus MITXELENA 1963 eta TIMPANARO 1985.

halere

Si se tiene en cuenta que el vizcaíno ocupa un lugar aparte de los otros dialectos, se puede representar las relaciones entre los ocho dialectos vascos de la forma siguiente, considerando su situación geográfica e indicando sus afinidades por rasgos:

C'est le biscayen qui, de loin, se sépare le plus nettement des autres, au point que l'on a pu suggérer qu'il s'agirait peut-être, primitivement, d'une langue distincte peu à peu attirée, par voisinage, dans l'orbite basque; l'hypothèse est d'autant moins inconcevable que d'une part toute dépend, au fond, du sens que l'on attribue au mot "langue", et que, d'autre part, on trouve vraisemblablement dans le gascon un autre exemple du phénomène, puisque, selon toute probabilité, il n'a acquis que relativement tard les traits qui, aujourd'hui, le rattachent indiscutablement à l'ensemble occitan. (ALLIÈRES 1981, 108)

nahiz eta berehala "Mais rien dans tout cela n'est proprement démontré" (ibidem) aitortu.

2. Tovar eta Mitxelenaren erantzuna.

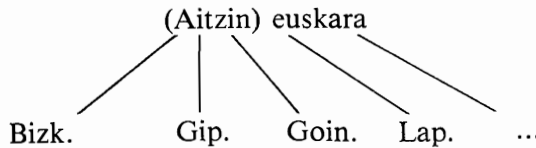
"El vizcaíno entre los dialectos vascos" lanean bi galdera nagusiri ihardetsi nahi izan zien Tovarrek: "¿la personalidad dialectal del vizcaíno es tal que podría representar la herencia de una lengua originariamente distinta de la que sería el antecedente de los otros dialectos vascos?" eta "¿Será el vizcaíno resto de una lengua diversa, que habría sido asimilado sólo en cierta medida a los otros dialectos vascos, sus vecinos por el este?" (Tovar 1959, 147).

Gero Mitxelenak askozaz zehatzago eta sakonago burutuko zuen B. eta gainerako euskalkien arteko gonbaraketa baten ondoren ezezkotan zegoen:

En conclusión, no tenemos en el vizcaíno un resto de otra lengua afín al vascuence oriental, que en la convivencia, como resultado de una progresiva asimilación, se ha reducido a ser un dialecto del euskera común. Se trata de un dialecto bien caracterizado, pero, en definitiva, no independiente. Forma parte del patrimonio común del vasco, es un tesoro de antigüedades lingüísticas, como los demás dialectos, pero no nos permite remontarnos, con la reconstrucción en él basada, mucho más allá. [...] El vizcaíno no procede de una lengua afín a la que dió origen a los otros dialectos vascos, sino que deriva de una misma lengua. No está excluido que rasgos primitivos del vizcaíno apuntaran ya en el vascuence de muy remotas épocas [...] Las diferencias que se reflejan en el vizcaíno actual, frente al guipuzcoano y los otros dialectos del euskera, pueden tener sus orígenes en un pasado muy remoto, pero ello no compromete más la unidad del vasco primitivo que las diferencias del latín vulgar tal como se deducen del estudio de los diferentes dialectos románicos. (TOVAR 1959 17-46)

Mitxelenarena, zalantzarik gabe, aurreko sailkapen bikoitzen kritikarik zorrotzena. Hasteko, Mitxelenak Lacombe eta Uhlenbecken argudio eta oinarriak oso axalekoak direla erakutsi du ez bait dute gaztigatzen, esate baterako, *norentzat* eta *zenbat* den ezberdina B: giputz batentzat hurbil ez bada, hurbilago ote zuberera edo erronkariera? Izan ere Lacombek aipatzen ditu B.ren hiztegiko berezitasunak baina ez du gogoratzen badirela hainbat hitz ekialdean giputzek egun ulertuko ez lituzkenak: *askazi* "senide", *bedatse* "udaberri", *belhagile* "sorgin", *ekuru* "lasai, geldi", *eho* "hil (iragankorra)", *jaugin* eta *jin* "etorri", *izterbegi* "etsai", eta beste hamaika. Zenbatu egin behar B.k gainerako euskalkiek baino hitz berezko gehiago duela frogatzeko —markatzen du Mitxelenak— eta ez dirudi honelakorik inork egin duenik ez eta nahi izanez gero ere erraz lukeenik. Orobat, aditzean mendebaleko *daike* erdialdeko *dezaketik* gertu ez bada ez dateke gertuago ekialdeko *diro* (ik. Mitxelena 1964b, 59-63).

Ausartago delarik, Uhlenbecken teoria are ahulagoa dugu ez bait dago inongo oinarririk suposatzeke aintzina hizkuntza edo dialektu ezberdinak batu edo bateratu zirenik Euskal Herrian, edota "Añemendi alboan" berak dioen legez. B. ez da, bada, euskal dialektu soil bat baizik; euskalkiak irudikatzeke zuhaitzaren metafora ezagunaz (hontaz ik. Mitxelena 1963, 80-1) baliatzen bagara adar bat litzateke anitzen artean, ez bitatik bata:^{1bis}

Bestalde, Uhlenbecki aitzin, Mitxelenak testuen lekukotasuna gogoratzen du bizkaiera eta gipuzkera hurbilduaz joan direla ukatzeko, lehen latzagoak eta nabarmenagoak omen ziren mugak beratu eta estali beharrean areagotu egin direla erakutsiaz, eta XV eta XVI. mendeetako B. eta oraingoa amini bat dazagutzanarentzat ez hurbiltze prozesua baina sakabanatzea eman dela baieztatuz (ik. Mitxelena 1964b, 63).

3. Bizkaiera zaharraz.

Adituek berba hortaz baliatzen direnean elkar ulertu arren, dakidenez ez da inor orain arte deitura hau zehazten saiatu, beharbada gaiak ere zehazteke diraelako. Badirudi ikerlari guztiak ados daudela izenburu horren barnean sartzeko XVI eta XVII. mendeetan² ekoiztu testuetan isladatu hizkera; XVIII.

2. Ezaguna denez, XVI. mendean bildu eta argitara zenbait testutako (herri kanta eta erretrauez ari naiz) euskarak oso eredu zaharkituak aurkeztzen ditu eta are aintzinagotzat eduki behar dira. Bai herri kantetan eta bai erretrauetan, tradiziokoak izaki, ez da soilik mezua mantentzen baina baita etorkizko hitz eta perpausak ere, neurriak eta gainerako egitura nemoteknikoek lagundurik, cf. F. Lázaro Carreterrek *Estudios de lingüística* (Crítica,artzelona) "hitzez hitzeko hizkuntzaz" (*lenguaje literario*) dioena eta K. Mitxelenak "Euskal hizkeraz eta euskal neurkeraz" (*Euskera* 1977, 721-33) eta beste lan batzutan egin oharrak era honetako euskal adibideekin. Gaur egungo bat edo beste gehitzearren cf. *Paseito bat emoidakezu, urten daik mutil halako bentanarian, kanpora sospetxarian, neure anaia hantxe datorke* "Ana Juanixe" baladan eta *bota egin eustan lantzea bentanarean, orain hil bere banozu eta enterrau bere naikazu* "Lantzarenean" (ik. LAKARRA et alii 1983 II; LAKARRA 1983b-n ere badira *-reanen* adibide gehiago herri kantetakoak). Bestalde Mitxelenak markatu bezala ipuin zaharretan ere gorde dira hitz eta esamolde zaharraz, hortik at nekez aurki daitezkenak, *balbea* esaterako cf. "muerte, en los cuentos de Peru y María" (s.v. *Voces Bascongadasen*).

mendekoak ez dira horren ezagunak —edizio eta ikerketa faltaz seguru asko— eta ez da hain garbi ere bakoitzak horrela sailkatuko lituzkeen ala ez; XIX. mendearen hasiera literatur bizkaieraren sorreratzat izaki Añibarro, P. Bartolome, J.A. Mogel eta bere iloba J.J. eta B., Uriarte, Zabala eta enparauekin, ez deritzot gehienek garai hau “BZ-tzat” luketenik.

Nire aldetik 1745 jarriko nuke mugarriztat, ez soilik BZ.arentzat baina baita —eta batez ere— GZ.arentzat; guztiok dakigunez urte horretan argitaratzen du Gipuzkoako Diputazioak mende hartan eta hurrengoan hainbesteko arrakasta izan zuen *Hiztegi Hirukoitza*. Ohi bezala, proposatzen den fetxa gutxi-gora-beherakoa da, jakina; ez da ahanztekoa gainera 16 urte lehenago Salamancan argitaratu zen egile beraren *El Imposible Vencido. Arte de la lengua bascongadoak* izan zuen eragina literatur B. eta G.ren eraikuntzan ez zela meziprezatzekoa izan³. Alabaina, bat hautatu behar eta hori aukeratu dut; cf. halaber “Gero Larramendi dugu aro berria zaharretik bereziko duena eta urtemuga, horrelakorik behar bada, 1745 litzateke” (Mitxelena 1984a, 13 eta ik. orobat Sarasola 1986). Fetxa horrek G.ren historian suposatuz izan iraultza ezagunegi da hortaz orain luzatzeko; nahikoa dugu duela zenbait urte I. Sarasolak prestatu zituen euskal liburugintza zaharraren produkzio kopuruaren tauletan (ik. Sarasola 1976, eta Lakarra 1985c-ko iruzkina) geroztik G.zko liburuek erdietsi gorakada nabarmenaz jabetzea. Halaber, K. Mitxelenak arestian markatu duen legez, Larramendik ez zituen soilik langile (idazle) berriak erakarri baina baita beren lanetako euskara hobetu eta gaitu ere: gonbara bitez bestela Otxoa Arinen eta Irazuaren dotrinak Ubillosenarekin, adibidez (ik. Mitxelena 1984a; Lakarra 1985c, d; Sarasola 1986).

B.ri dagokionez Larramendiren eragina ez bide zen askoz txikiagoa izan (cf. Urgell 1985, 1986b); beranduagokoa dirudien arren oraingoz, XIX. mendearen hasierakoa, irudi hau ez bide da zuzena ikerketa faltak eragina baizen. Nolanahi ere, ukazina da Gandara gernikarrarengan hamazortziaren erdialdean edota 1794 ean Bilbon argitaratutako gabon kantari; zilegi deritzot, bada, “literatur-aurreko B.” genukeen 1745etik 1800era doan mende erdi hori ere aurrekotik bereiztea (cf. Lakarra 1985c, 1985e).

BZ.a honela mugatu ondoren goazen orain aurrera.

4. Zergatik morfologia.

Segidan BZ.ren zenbait ezaugarri —batez ere morfologiazkoak— aurkeztuko ditut eta fenomeno bakoitzaren sorrera, kronologia eta hedaduraz dakiguna laburtzen saiatuko naiz euskararen historiaren barnean BZ.ak gainerako euskalkiekin izan duen (eta duen) erlazioa argitzeko asmoz; bide batez BZ.aren alderdi honen behin behineko deskribapen llaburra lortuko banu hobe.

Gorago (1.ko atalean) agertu eztabaidarako morfologia oinarritzat hautatzearen zergatia begibistakoa iruditzen zait gureak bezain aberatsa duen hizkuntza batean. Gehiago behar duenarentzat hara oso bestelako hizkuntzetan (katalanean eta erromanikoetan oro har) pentsatuaz Veny-k (1985, 57) dioskuna:

3. Ik. bedi honetaz LAKARRA 1985c, eta 1985e. Hor ematen diren Larramendi gramatikaliaren jarraitzaileei gehi zekiekien Diego Goitia aulestiar baina gipuzkerazko egilea ere, cf. J. San Martín “Diego Goitiaren euskarazko esaldi bilduma” *Euskera* 1982, 613-8. Nolanahi ere badirudi Goitia hau 2. graduari —Kardaberatz bitarteko zelarik— dugula Larramendiren ikasle.

3bis. Blasco Ferrer 1986 ere “morfosintaxiari” zuzendua da erabat.

Les diferències dins una llengua històrica afecten diferents sectors: fònic, morfològic, sintàctic, lèxic (aquest, amb la cultura popular). *Qualitativament* [azpimarra Venyrena da] tenen prioritat el fònic i el gramatical (morfo-sintàctic), més sistemàtics; després, el lèxic. *Quantitativament* [id] ofereix més fragmentació el lèxic (especialment el que no pertany al vocabulari bàsic); el que menys, el sintàctic.

eta aurrerago:

62. *Diferències morfològiques*. — Des del punt de vista tipològic, juntament amb les fòniques, són les més importants. Justament un tret morfològic [...] ha servit per a una classificació "lineal" dels dialectes catalans, la desinència de la 1a. persona del present d'indicatiu: -Ø (*cant* en balear i alguerès), -i (*canti* en rossellonès), -e (*cante* en valencià), -o (*canto* en nord-occidental), -u (*cantu* en català central). I també un altre tret morfològic, les desinències -ara, -era, -ira, de l'imperfet de subjuntiu, en comptes de -és (o -às), -is, ha estat aprofitat per rectificar el límit entre valencià i català nord-occidental que resultava d'aplicar el criteri anterior^{3bis}.

Hortaz, euskalkien sailkapen bikoitza suntsitzeko modurik zuzenena begitandu zait ezberdintasunen gunera so egitea, horra bere ahulezia frogatuz geroz axalekoagoetarako errazago bait dateke. Ez dut ukatuko fonologiatik abiatutako azterketek luketen interesa baina era hortako datuak ez zaizkit besteak bezain erabilterazak iruditu; ez bedi ahanzi testu zaharrek azterketa luze eta zehatzak eskatzen dituztela beraietan isladatutako ahoskerak antzemateko eta oraindik horrelakorik ez dugula beharko genukeen neurrian. Halaber, euskalkien arteko fonologi ezberdintasunak ez dira morfoloziakoak adina sistematikoko eta soinu kopurua eta distribuzio ezberdintasunak orobat hartu beharko genituzkela gogotan; bego arlo hau hurrengo baterako, bada.

Hiztegia azalekoegia genuen ezer frogatzeko bere aldakortasunean, dagoeneko Menéndez Pidalak ongi zioenez:

Las mudanzas del léxico son ciertamente considerables, más rápidas y más frecuentes que las alteraciones fonéticas; por eso su estudio es más rico en hechos. Pero los estudios de geografía léxica hallan grandes dificultades de documentación para conocer el estadio antiguo de la distribución territorial de los vocablos, ya que los documentos primitivos manejan un léxico muy escaso; por esto los estudios suelen ceñirse al estado moderno de la nomenclatura, acaso juzgándola estacionaria y antigua, lo cual es muy aventurado. (*El idioma español en sus primeros tiempos*, 9. arg., Espasa-Calpe, Madril, 28.or.).

Ez da zer esan Pidal euskarak baino askoz lekukotasun idatzi haboro duen gazteleraz ari dela; bere esanek, hortaz, ehun halako balioa dukete guretzat eta, alderantziz, frango eskastuko hiztegiaren egitekoa gonbaraketarako⁴.

Azkenik, irizpideak eta emaitzak hobeki ulertzeko, eta B.Z.a enparau euskalkietarik hurbil agertuko denarren, ohar bedi nire soa aski gaintekoa izango dela halabeharrez, hots, ia lehen begiradan erabakiaz berdintasun eta ezberdintasunak; azterketa sakonago batean (aditzaren elementuen funtzio eta ordena gonbaratuaz, demagun) berdintasunak eta are isomorfismoak ere askoz handiagoak bait lirarteke Mitxelenak sarri ohartu bezala:

En el verbo no se acabaría de contar coincidencias y, cuanto más antiguos los textos, mayor sería el número de aquéllas: el sistema de tiempos y modos es el mismo, punto más o punto

4. Dozenerdik adibide: *adiskide* eta *lagun* biak erabiltzen ziren, zein bere lekuan B.Z.ean berrian (eta dirudienez ETB-n) horrela ez bada ere; RS 112 eta 130ean *etsai* irakur daiteke eta *abade* Breñañako Kantan; RS 57.ean *Edo eguiatz nay guzurraz elicatuco nayz* dator eta *elikatura*- horko 76 eta 246.ean; *gitxi* Azkuerentzat soilik "(Bc)" bada ere G.Z.ean (Isasti, Zegamako dotrina, 1737ko Azkoitiiko Larremendiren sermoia) ere ematen zen; *napur* non eta Otxoa-Arinen dotrinan aurkitzen dugu... Ik. halaber 17. oharra *eroanen* hedadura zahharaz.

menos; muy semejante la distribución de tiempos simples y compuestos; idéntica la diferenciación de los varios auxiliares; son generales las formas allocutivas del tuteo [...] y así sucesivamente. (MITXELENA 1981, 302-3).

eta orobat Rebuschiren pasarte honetan ikus dezakegunez:

Lorsque les dialectes présentent des formes qui diffèrent de façon significative, ces dernières seront mentionnées; mais il faut bien prendre garde au fait qu'une FVC [= forme verbale conjuguée] peut être très différente sur le plan du signifiant et absolument identique sur celui du signifié, par rapport à une forme proposée par l'Académie; ainsi, l'auxiliaire biscayen *deutsadaz* et son équivalent académique et guipuzcoan *dizkiot* "je les lui ai" sont-ils en tout point identiques, en dépit de la forme des signifiants et même de la place de l'un d'eux, le marqueur de pluriel [...]: dans de tels cas, nous ne ferons aucune référence aux formes dialectales qui divergent de la norme proposée par l'Académie. (*Structure de l'énoncé en basque*, ERA 642, Paris 1982, 192-3).

5. Ezaugarri zenbait.

5.1. -rean.

BZ.ak deklinabideari dagokionez duen berezitasun nagusienetarikoa dugu ablatiboko *-reanena*; oso bestelakoa egiten zaigu ez soilik gainerako euskalkiei begiratuaz baina baita B. berriaren alboan ere. Honela Gar. A12 *Ez oera ez oerean gora*, RS 232 *Ezconcea ta aguincea cerurean jatorguz*, RS 360 *Surean quehea jayo doa*, Mik. 182 *Urian dan pastelerea garuienerean*, etab. aurkitzen dugu, B-z orain eta aspaldi *ohetik*, *zerutik*, *sutik*, *garbietenetik* esaten den lekuan.

Lehen prosekutibotzat (= "non zehar") erabiltzen zen *-tik* ablatibora ere zabaltzearen historia laburtuaz (ik. Lakarra 1984b eta 1984c 116) zera esan daiteke: atzizki hori defektiboa zen lehendabiziko testuetarik ezin erabil bait zitekeen bizidunekin⁶ ez eta, baina hau testu gutxiagotan, denborazko kutsua zuenean edota leku izen bereziekin. Hots, goiko exenpluen aldamenean *-(r)ik* dute beste hauek: RS 536 *Hordiaganic ençindu çeeçuic arean*, Zumarraga *oneric aurrera*, RS 542 *Urrineric ospea, erricoa ohea*, Aek *Ez urrun Maloguenic* eta Mik. 126 *Frandesic etorri sirea*.

Gero, pixkanaka pixkanaka *-(r)iken* testuinguruak hedatuaz joan ziren eta gainera *-reanik* pleonasmoa sortu zen (beharbada 1.ko agerraldia EK-n ematen

5. Litekeena da hemen erabiliko ez ditudan beste zenbait ezaugarri izatea nire ondorioen kontra joan daitezkeenak, halere beren pisua (cf.) askozaz txikiagoa iruditzen zait. Bestalde badira oraingoan ez erabili arren hainbat fenomeno B.Z.aren fonologian (bokale sudurkariak, latinetiko ahoskabeen tratamendua, etab.), morfologian (morfema topaketan, *-n/-aite-* aditzean, mugagabe eta hurbilekoaren erabilera deklinabidean) zein sintasian alderdi horietan ere gainerako euskalkietarik oso gertu (orain bainoago nolana ere) zegoela frogatzeko adina.

Beharbada ene burua zuritu beharra nuke dialektu gonbaraketaz ari den lan batean dialektometriaz (ik. GOEBL 1981, 1983 eta hor aipatu bibliografia) ez baliatzeagatik. Veny-k dioenez (1985, 25) "hom ha intentat, en els darrers anys, [tot partint d'atlas exhaustius... o bé d'atlas d'una xarxa més clara als quals s'ha aplicat un correctiu] quantificar les diferències entre els parlars d'un o més dominis, per tal de fer unes divisions en unitats espacials que van de les màximes diferències (*llengua*) a les mínimes (*parlar*)". Baina egile berak aitortzen duenez "El principi teòric probablement és bo i la finalitat, és a dir, un intent objectiu de divisió de l'espai dialectal, no és sinó tan lloable com difícil. Sorgeixen, emperò, alguns punts discutibles o penumbrosos, com és ara: a) És necessari tenir en compte no només l'aspecte quantitatiu, sinó també el qualitatiu, atès que certs fenòmens (morfològics, p.e.) són més importants que d'altres... b) El mètode es basa en un concepte de diferenciació progressiva de l'espai lingüístic, sense tenir en compte que pot haver-hi —que hi ha regressions. En els punts A, B i C, p.e., pot registrar-se una diferència entre A i B i una altra, en sentit invers, entre B i C, de manera que entre A i C es registri una semblança... c) Com en altres tipus d'estudis, els casos de polimorfisme, de variants diatràtiques o diafàsiques poden distorsionar els resultats en el sentit que es comparen variants lliures o nivells diferents de dos o més parlars... d) Una aplicació concreta al català... ha donat lloc a uns resultats que cap dialectòleg coneixedor del català subscriuria... Caldria admetre que l'enfocament quantitatiu no és suficient i que cal recórrer també a aspectes qualitius, a la consciència lingüística dels parlants, a les incidències històriques, etc." (op.cit. 26-7).

6. RS 544 *Huhunerean hoxtuac bulea* da, dakidanez, salbuespen segur bakarra, Gamizen *eroean itzac* agian *eroaren* izan bait daiteke; cf. "Gaur *-tika* atzizkiak bizidun izenekin *-gan* eskatzen du, bainan, itxuraz, ez da betidanik horrela izan. Erronkariko atsoitz batek honela dio: *aurretik eta erotik egia*" (de RIJK 1981, 94, Azkueren *Particularidades del dialecto roncalés* 227 aipatuaz).

da 1638an) *-rean* zaharraren lekua hartuaz: forma berria gutxiengoan dago oraindik XVII.mendeko lekuko gehienetan, baina nagusitua da Zubia-Lezamizen (1691-9) dotrinan. 1700etik aurrera zaharkiturik dakuskigu nahiz bata nahiz bestea: 1758 da dakidanez *-reanen* azken agerraldiaren data (Arzadunen dotrinaren 2. edizioan)⁷ eta justu mende bat beranduagokoa *-reanikena* (1858, Bonapartek argitaratu Laudioko dotrinan).

Bitartean *-(r)ik* ablatibozkoa eta *-ti(k)* prosekutibozkoaren formak nahasiaz doaz eta XVIII. mendearen erdialderako prozesu hau amaitutzat eman daiteke *-ti(k)*en alde.

Aldaketa guzti hauek ez ziren modu berean eman ez sistima guztian (pl.ean mende bat lehenagokoa da) ez eta azpieuskalki orotan ere: Betolatzarentzat (1596) dagoeneko *-(r)ik* zen ablatibo arrunta eta *-rean* soilik fosilen batean (*hilen arte-rean*) darabil.

Orain arte ikusi dugun hau genuke, gutxi gora behera, BZ.ak gordetzen zuen ezaugarri honen galeraren historia. Alabaina, gaia bere osotasunean begiratzeko, beste euskalkietan zer gertatzen zen ere jakin beharra dugu.

Ez dugu *-rean* ablatiborik aurkitzen orain hitzegiten diren euskalkietan, ez eta are beren testurik zaharretan ere. Alabaina, gureganaino iritsi ez den baina testu zaharren bitartez, zati batean bederen, ezagutzen dugun araberan bazen horrelakorik: Land. *urdabilerean gaïça euqui* "ahitarse el estómago", *dolenciareâ conualecidu* "conualecer de dolencia", *errena oynereâ* "coxo de pie", *pelligururean libra[du]* "librar de peligro" etab., Gamiz *erorean itzac* (?)

Euskalki honetan bazen *-ren* aldaera ere: Land. *oneren* "de aquí", *orreren* "de ay". Mitxelena ohartu legez aldaera berau ediro dezakegu 1619ko Tolosako bertso iraingarri batzuetan (TAV 127 eta hur.):

Consolatu oy da Profetissarequin,
Escuren duela Alferiz Machin,
Ascotan sartu oy çaca Abbadesaquin;
Andre ederroc orduan danzatu oi dira vesterequin.

Gainera, Mitxelenak (1977, 119 eta hur.) erakutsi duenez, hiru euskalki horietarik kanpo ere aurki daiteke *-reanen* exenplurik arkaismo bakanak izan arren; hor dira, adibidez, *albore(a)ngo*, *gaineandu*, *ondore(a)n*, etab.⁸

Ezin esan, beraz, lehendabiziko so batean pentsa daitekeen moduan, B.ren ezaugarri aparta denik beste euskalkiek ere mementuren batean ezagutu bait dute, nahiz eta ez, agian, B. eta A.ren neurrian; halere, hauek ere gainerako euskalkiek lehenago betetako prozesu bera bete zuten *-rean* ablatiboak largatuaz eta *-rik/-tik* hedatuaz.

5.2. Prosekutiboaz.

BZ.ean "nondik" eta "non zehar" morfologikoki bereizten ziren, bada lehendabizikorako *-rean* erabiltzen zela besteetan *-ti(k)* ezartzen zelarik: BB 2

7. Ik. Liburu honen 1. ko eta 2. edizioen arteko ezberdintasun interesgarriez LAKARRA 1983b; nik orduan ez ezagutu arren ukituak zituen lehenago Omaetxebarriak bere 1948ko lanean; erbia altxatu zuena, biok markatu bezala, Urkixo izan zen.

8. GS 24 *secularean* (Arzay pare gabea, / gurequin bearco dezu/ beti secularean) Azkuek "(B-I...)"tzat duena erants bide dakioko Mitxelenaren zerrindari.

Zeruti gaiten assi, id. 14 *Ercules baño obe dogu / geure parteti Bulcano*, id. 16 *Obe dau egoitea / bere erri aldeti*, Mik. 25 *Axechu ozbat sarsayten da ventanatic*, id. 99 *Bada selan xayguiten da aen goxeti*, id. 177 *Nic obedecietan dot esean ta ateti*, etab.

Lafon (1948, 141-50, bibliografiarekin) eta Mitxelena (1977, 23) aritu izan dira *-ti* eta *-tik* atzizkien arteko erlazioaz. Mitxelenaren ustez zaila da *-tikek -ti* ematea, *-k* hori ez bait da erortzen (cf. *-rik* ablatiboan). Etorkian *-ti(k)* eta *-(r)i*kek ez lukete zerikusirik, lehendabizikoak bigarrenaren tokia hartu badu ere alde gehienetan. *-Ti* bide da oraingo ablatiboaren forma zaharra, eta horrela mantendu zaigu Zuberoa eta Bizkaiko zenbait lekutan, eta *-ka* atzizkia erantsi zaio gainerakoetan; hortik ateratzen dira Landuchioren *gatica* “por”, *lecutica lecura* “de villa en villa” edota Detxeparearen *yxilica*. Gero *-tika* honek *-a* galdu du lurralde gehienetan *-tik* emanaz.

-TI zuten BZ.eko testuek eta oraindik mantentzen duten azpieuskalkiek euskara zaharraren ezaugarri bat baino ez dute gordetzen zubererarekin batera, gainera, ikusi dugunez; soilik neurri horretan har daiteke, beraz, ezaugarri hau B.ren ezaugarritzat.

Are gehiago; testu zaharrak ongi miatuz gero kide berri bat ateratzen bait zaio B.ri XVIII. mendeko Goiherriko euskaran egundaino dakidanez markatu ez bada ere: cf. GP *agati*, id. 2 *San Matheoren autic*, id. 4 *tabernati, jocuetati, festaetati eta gastu alperretati igues eguiten duela*, id. 5 *desgraciatua alde guztietati*, id. 10 *ateraco ote zaituen infernuti*, id. 13 *aec bietati ceñen anz gueiagocoa*, id. 14 *arretaz ta gogoti*, ibidem *gaurdanetic*, id. 17 *gaurco egunetic*, id. 18 *biotzetic* eta Otxoak ere baditu beste bi edo hiru nik orain ez aurkitu arren^{8a}.

5.3. Genitiboa gonbarazioan.

Ator(r)en baxen ur(r)ago narrua “El cuero más cerca que la camisa” irakurtzen da RS 281.ean. Urkixok zegoen zegoenean utzi zuen nahiz eta Azkuek, hutsa iruditurik, *atorra* zuzendu. Mitxelenak Urkixoren lanaren (zatikazko) berrargitalpenari (Mitxelena 1964c) jarri hitzaurrean erakutsi zuenez, gonbarazioan genitiboa agertzea esperoko genukeen nominatiboaren orde ez da *erratum*a edo antzeko zerbait. Entzun edo erabili ohi dugun euskara moetan (eta are BZ. eta berriko gainerako testuetan ere) horrelako egiturarik eriden ez arren erruz ditugu erronkarieraz: Hualde Mayoren S.Mt.ren itzulpeneko *aren beino andiago izanic* (11, 11), *beraren beino gasstuago* (12, 45) edota Mendigatxak Azkueri zuzendu gutunetako *iñaute eguna izan da goressima egun baten bikain triste* (Mitxelena 1964b-ko adibideak). Bestalde, *are* (*gehiago*) gonbarazioko partikula ezagunean 3. pertsonari dagokion erakuslea gehi *-re* genitiboaren forma zaharra (cf. *gu-re, zu-re, lagu-na-re-kin*) izanik, arkaismo baten aurrean gaude, oraingo euskalkietako fosil bat edo bestetan (baina ez ahantz arestian mututu erronkaria) baino isladatu ez arren garai bateko euskara osoaren baliapide baten aurrean (Mitxelena 1964c)⁹.

8a. [Gero erantsia]: OA 29 *bere sustanciati edo naturalezati bertati* eta 29 *berac deban naturalezati edo sustanciati bertati*; baina orri horretatik kanpo ez dut besterik kausitzen eta hortxe bertan ere badira *partetic, eternidadetic* eta *leenagotic*.

9. Hemen ez dagokigu guzti honek ablatibo zaharrenekin izan dezakeen erlazioa nahiz eta hori ere jorratu Mitxelenak.

5.4. X-ekin Y

Ene veguiacaz vioceen artean irakurtzen da amodiozko bertso zahar batean (TAV 122). Egitura "arraro" (Mitxelena, ibid.) bera ("Xekin Y = X eta Y") agertzen da B. zaharreko eta klasikoko testu gehiagotan ere: Aek *Gomiz Gonsalu[c]h bertan çan / Beragaz Presebalen caltean*, RS 246 *Oguiagaz hura, oragaz heroen elicatura*, Mik *Peru Xauna derechan vategas vere osseyñ Alonsoen artean*, Bar. *Ene xana ta ene edana urarekin ogia*, Gandara (1768) *Izan dedilla gueure / arnasa azquena / Jesus onarequin / Ceurorren icena*, De la Quadra (1784) *Eguingo dozus-zala baqueac neugaz justicija divinoaren artian*, etab. (ik. Lakarra 1983b).

Egitura arkaiko honetan ere B. ez da bakarria, G.z era horretako hainbat exenplu bildu bait ditut: XVI. mendeko "Miserere" batean *Biz gloria Aitearequin semearençat*, BK *Gamboarroquin / Oñaztarroc conforme / Vizcaitican vere / acompañacen debe*, 1705eko gabon kanta batean *Bere aldean omen zeatuk / astoarenkin idia*, Lasarteko 1716ko bertso iraingarrietan *Agustinacho Ybillico nais surequin nere gaisean* (= "Andaré en perjuicio tuyo y mio"), Larramendiren Hitzegian (1745) "Siroco: viento de entre Levante y mediodía = *sortaldearequin eguardiaren bitarteco aice bat*, etab., ehunda piku agerraldi dituen Iztuetaganaino iritsi arte Agirre Oikiako, Lariz, Iturriaga, Lardizabal eta zenbait kanta herrikoi barne direlarik.

5.5. Futurozko inperatiboa.

Esku-liburuaren 1827ko bigarren edizioaren "sart-aurrean" honako oharra ezartzen zuen Añibarrok lehendabiziko ediziotik egin zituen zenbait hobekuntza eta aldaketa azaldu asmoz:

Azkenez esan bear deusut ece liburu onetan icusico dozula batzuetan esaten dala *eguizu*, *eguidazu*, *eguiozu*, *deguizula* eta beste batzuetan *eikezu*, *eikedazu*, *eikiozu*, *deikezula*, &c. *Leengoac esaten dira gaucea ordu berean eguin bearra danean: bigarrenac barriz gueroago garrenean eguin bearco danean. Alanche esan daroe baita ondo baño obeto gure Bizcaitar baserritarrac* (8.or.)

Eta orobat Zabala bere garaikide eta adiskideak:

Con el futuro [de imperativo] se manda para más adelante, y en castellano suele regularmente expresarse por el futuro imperfecto de su indicativo. Fórmase en vascuence con los artículos activos *beguike*, *eguikezu*... y los mixtos *beiteke* o *bedike*, *zaitেকে*...

(VRB 26, Astarloa eta Añibarroren aipamenekin)

Usadio hori, jakina, goragotik zetorren: hara RSetik atera gabe: 234 *Yre esayen emazte euquec yc adisquide*, 36 *çe eyquec maurtuti hoeaneâ ederr eztanic calean*, 290 *Eyquec senar maquerra ta aucaque andera*, 18 *Çagoquez exilic ta ençun eztayçu guextoric*, etab.

Honelako adizkirik ez da agertzen XVI. mendeko gainerako euskalkietako testuetan, baina Mitxelenak (1964b, 64-5)¹⁰ dioen legez hori ez da aski bizkaiera-

10. Rebuschik ez bide zuen ezagutzen lan hau bere aditz denboren sailkapena egiterakoan (op.cit. 194 or) Lafoni jarraikiaz "begoke, quoique inestésé donc, est restructurable à partir des données du biscayen ancien, qui distinguait entre un impératif présent ou proche et un impératif futur, ce dernier se distinguant du premier par l'apparition du suffixe -ke" bait dio.

ren ezaugarri berezizat hartzeko XVII. mendean Etxeberri Ziburukoaren *Eliçara erabiltceco liburuan* agertzen bait dira: *Aditcen tutçunean / Ene ahoco hitçac, / Beguirauqueçue çeuen / gogortcetic bihotçac, Beguira çaquecu direnean, / Orduan othoi idequi / Tçaquetçu ene ezpañac*. Mitxelenaren enenpluok aski izan arren hemen bizkaierak euskara zaharraren ezaugarri bat gorde baizik ez duela egin frogatzeko, areago indartu nahi nuke azalpen hau, Mitxelenak aurkeztu ez zituen hiru aipamenez baliatuz. Hirurak dira, gainera, Etxeberrirenak baino hurbilagoak, XVII eta XVIII. mendeetako gipuzkerazkoak, hain zuzen: TBIn (TAV 127-8) *Y eçar eyt'or edatera / Chapoeoquin barazcaritara / Adarroqui gosaritara / Arrassean oaque olloquin afaritara* irakur daiteke¹¹; OA-ek (1713) ere badakar beste enenplu bat: *Crutce santua adoratcen dezunean esan eiquezu: adoratcen eta bedeincatcen zaitugu, etab.* (14.or.) Peñafloidaren BBur.n (1764) honela dio: *-Andrechoa orain presa degu, beste ordu baten atozque. -Jauna aguindu biezagu, cer orduan naico du? -Atozque bascal orduan* (35.or.) Itzulpena Peñafloidarena berarena da eta interesgarria izan dakiguke ohartzea lehendabizikoan “puedes bolver” badio ere, bigarrenean ordena garbitzat (“bolved”) itzultzen duela.

Erabilera hau, beraz, ez zen B.ren berezitasun bat. Gehienik ere, B.ren berezitasuna denbora zahar honi beste euskalkiek baino gehiago (mende bat?) eustea litzateke.

5.6. -a/-e- oposaketa aditzean.

Azkuek (*Morfología* II, 604-5) orainaldia/lehenaldia bereizten zituela uste arren, BZ.ean eta baita berrian ere aditz erroaren aurreko bokal alternantziak (a/e) adizki bipertsonalak (a) eta hirupertsonalak (e) bereizten zituen eta ditu, Altube (*Observaciones* 115-8), Irigoien (1958 *passim*) eta Mitxelenak (1954a) erakutsi bezala: BB 1 *esango dau* baina BB 2 *entzun deusagu*, BB 3 *conseju ei eusten emon*, BB 7 *sarri gorde deuste*; RS 340 *Gueyago dio daquiana baño* “mas dize de lo que sabe”, BB 11 *besteoc ezer estaquigula* baina RS 431 *Yre auçoac eztequiã gacha ona da* “Daño que no te sabe tu vezino bueno es”; Mik. 73 *Artean yndasu espillua ta artasiac, daguida ondo ymini bissarrau* “da me entretanto el espejo y unas tixeras, que quiero adrezarme la barba”, Kap. *Erraçoena cerdan jaquin daguianerean*, Mik. 229 *Componidu daguiala guelau* “componga este aposento” baina Kap. *laungoicoari arimea emon deguion artean*, Mik. 117 *Edandaysu osterá, se esteysu gachic* “Bebera VM otra que no le hara mal”; EK *Estuan daroaçu ceure colcoa*, Zumarraga 30 *exilic daroaetz maestruoc yrureun bana* “en secreto lleban los maestros cada trezientos” baina BB 17 *Ventaja romanoay deroessu Ysassi*, RS 82 *Tacoc deroat dodana neure echerean cejara* “Para me lleua lo que tengo de casa al mercado”; RS 325 *Demanac bician vereá besteri* “Quien diere en vida lo suyo a otro”, RS 425 *Peco gassoa deucot* “Mala sospecha le tengo” etab.

Beste euskalkietan bereizketa ez da horren garbi mantendu Mitxelenak (op. cit. 30) dioen legez; halere, bada *i* bat, inoiz alboko kontsonantearekin baturik, euskalki guztietako alokutiboetan: *doa* baina *zihoak (joak)*, *darama* baina *zeramak (*dieramak)*, etab.

11. Iruzkinean bai esaten du geroaldiko aginteeratatzat duela *Sobre el pasadon* ez aipatuarren.

Baina frogarik garrantzitsuenak beste euskalkietan aurkitu ahal daitezkeen goiko formen ahaideak dira: Oih. 153 *Esacussan beguic nigar esteguic*, "L'œil qui ne te void pas, ne te pleurera pas", 538 *Adaussi deguidala bana aussic enesala* "Qu'il abbaye contre moy, Mais qu'il ne me morde pas", OA 170 *Cerren baldin nere proximoac ez badiaquit niri*, AzpGut II 31 *Dotoreac esan dit escribi deguiçudala çuri*, BK 16 *Herreguten deguiola eman Conde laztanari Vitoria andia*, etab.

5.7. -zu "zuek"

Dakizuenez, euskara zaharraren aditz sistimaren bigarren pertsonan oraingo oposizio hirukoitza (*hi* "singular familiarra"/*zu* "sing. errespetozkoa"/*zuek* "plurala") lehen bikoitza genuen (*hi* singularra/*zu* plurala). Alboko hizkuntzen eraginez tratamenduekin batera aditza ere zaildu egin zen eta lehen plurala zena singular bilakatu haren ordezkoko beste berri bat sortuaz. Azken hau historikoki pleonasmoduna dugu, bigarren pluralgile bat ezarri bait zitzaion^{11bis}.

BZ.ean oraindik aintzinako sistema mantentzen da orohar; 1688ko BB etan oraindik ez da (cf. Lakarra 1984c) gaurko *zueki* dagokion formarik agertzen, nahiz eta pluraleko esanahia izan.

Uste al *dosu* [zuok, giputzok] Viscayan
 ain gente biguna dala
 nola zeuen alardeen
 vildurrac dagoezala.
 Con todo mosugorac dira
 guiçonac emen bere
 espadosu bere uste

Berrogei bat urte beranduago, Barrutiaren *Acto para la Nochebuena*¹² gaur singularreko formatzat joko genituzkeen 63 adizkitatik 42k (bi heren) pl.eko esanahia du oraindik. Alabaina, badira jadanik sin.ekoa duten beste 21 eta, batez ere, bada dagoeneko *-zuri -e* bat erantsi diona, jagoitik emango den erabile-raren aitzindari: 471 *Veguizcoric eztegiçuen bularchorean isegui*.

BZ.ak goragotik zetorren usadio jator bati eusten zion, beraz, nahiz eta Zabalak bestela ikusi gauzak:

Sea el 2.º defecto que debe evitarse el de usar el mismo modo de los de 2.ª persona de singular agente, paciente y recipiente en lugar de los de plural. Este defecto es bastante común en los pueblos del Señorío inmediatos a dicha provincia [Gipuzkoa], y por la costa se interna algo más: ni de él se han sabido precaver algunos de nuestros escritores, llevados de la costumbre de su patria. (VRB 57, Fr. Bartolome eta Astarloaren aipamenekin).

Omaetxebarriak eta, ondoren, Mitxelenak argitaratu duten 1648ko G.Z.eko testu batean ere berdintsu agertzen zaigu:

Ene seme alaba chipi laztanchoac, oficio citalori eutci eguiçu, biurtuzaitez Jaungoico poderosoagana christau onac beçela, sinisten deçula Jesu Christo Criadore Redento[re]jagan... (TAV 167, bibliografiarekin).

11. Iruzkinean bai esaten du geroaldiko aginteeratzat duela *Sobre el pasadon* ez aipatuarren.

11.bis. Tratamenduen historia eta azterketarako ikus orain Jabier Alberdiaren lanak *ASJU* XX-1 eta XX-2 (1986)jekoetan.

12. Ezaguna denez, testu honek ez darama fetxarrik; nire ustez hizkuntzazko argudioetan oinarriturik (cf. LAKARRA 1984a) suposa daiteke halere 1730 baino lehenagokoa dela ziur aski; aztertu gogo dut arazo hau beste lan batean.

eta A.zko (cf. Mitxelena 1984b) 1610eko beste batean orobat: *Fantasiaric estaguiçula, /Seraphin escogituac* (TAV 120).

Hurrengo mendeetan P. Bartolomek, J.J.Mogelek eta bestek (dakidanez ikerzteke dago zehazki usadioaren hedadura eta iraupena B.ko testuetan) -zuren formak pl.eko esanahiarekin erabili eta Eibar eta beste nonbait horrela mantendu arren, esan daiteke *zueken* formak nagusitu direla ia osotoro.

Honetan ere B. berria beste euskalkiekin batera joan da BZ.ean mantendu arkaismoa ezabatuaz.

5.8. Futuroaz.

a. Mitxelena aspaldi ohartu zen *-a* morfema bat ba zela BZ.ean —nahiz eta oso agerraldi gutxirekin eta ia galtzear— futuroa markatzeko: Cf. *RS 31 Ax adinhon ta axa hon* “se acomodado y serás bueno”, id. 174 *Yndac micabat orban бага, diada nesquea gajpaga* “Dame una picaza sin mancha, dar te he la moça sin mal”, id. 233 *Yquedac ta diqueada* “Darasme y darte he” eta id. 422 *Ausso Chordon arz orri ta nic yñes dayda* “Ten Hordoño a esse Osso y yo haré huyda”, non *axa, diada, diqueada* eta *dayda*-k balio hori duten (Mitxelena 1954a, 30-33)¹³.

Ez da, dakidanez, horrelako adizkirik agertzen gainerako euskalkitan; alabaina Mitxelenak frogatu zuen *-a* hori ez zela morfema aske eta berezi bat baina *-(a)n* subjuntibokoa: cf. Gar. 26 *Ausho Perucho Vrdeorri, eta neuc iesdaguidan*, eta gogora beste aldetik *RS* eta Mikoletaren testuko *-n* gabeko adizkiak, bai indikativo lehenaldian eta baita inperatibo eta subjuntiboan ere. Gainera subjuntiboaren eta geroaldiaren hurbiltasun hau ezaguna da beste hizkuntzetan, grekera zaharrean, esaterako (Mitxelena, ibid.), eta goiko forma horiek ez genituzke *-n* orokorra eroritako etorkizko subjuntibo geroaldi bilakatuak baizik.

Halaber, Oih.139 *Eneco execa hi harzari, nic demadan ihessari* “Eneco saisis-toy de l’ours, afin que i’ aye moyen de fuir” ikusirik galde daiteke Oihenartek ez ote zuen bildu usadio zahar bat mantentzen zuen errefrau bat, garaiko Zuberoa eta Baxenafarreko hizkeran galdutako usadioa hain zuzen, eta aldi hartan jadanik *demadanek* beretzat zuen esanahiarekin (subjuntiboa ez geroaldia) itzuli (Mitxelenaren azalpena, ibid.).

b. Ezaguna da BZ.ean (Lafon 1943, II 42, 44; Irigoien 1985, 12) *eginen* orainaldi atzizkigabea erabili ohi zela aditz iragankorren geroaldia egiteko: *RS 18 Çagoquez exilic ta ençun eztayçu guextoric* “Callando estareys y mal no oyreis”, id. 40 *Nayago dot to bat ce amaui emon deyat* “Mas quiero, toma uno, que doze te dare”, id. 136 *Az ezac er[r]joya diratâ beguia ta mutil guextoac quendu deyque arguia* “Cria el cueruo, sacar te ha el ojo, y quitar te ha la luz el mal moço, id. 178 *Zarrari ajea eguioc aldatu ta dayc galdu* “Al viejo mudale el ayre y perder le has”, BB 23 *Arabac ecarrico dau/Guiupuzcoa onestera, /lagun esteyo guerrara*, Kap. 140 *Echoçu eta iaquin daiçu* “esperad y sabreis”, 154 *Au alan içanic erraz esan daiçu* (ordainik gabe gatzelerazko testuan), etab. (ik. Lakarra 1984c).

13. Lafonek eta Irigoienek (1985, 47) *axa*-z “orainaldi bilusia” dela esan arren, Mitxelenak erakutsi zuen lan horretan *ax*-i gaineratu *-a* horrek dakarrela esanahi aldaketa. Besterik da *izan*-i **haiza* dagokiola pentsatzea; hemen sinkronia hutsean ari gara —nahiz eta XVI. mendeako ari— eta sinkronikoki *axa* ez dago “bilusirik”.

Ba ote nonbait hauen kiderik? Baiezkotan nago eta Oihenarten errefracuetan bertan gainera, Mitxelenak ez aipatu arren; gonbara bitez goiko forma horiek eta Oih. 126 *Egurra daguienac leku gaizean, Ekarri beharco du soinean* "Celui qui fait son bois de chauffage en vn mauuais endroit, est obligé de le charrier sur ses espaules" eta —itzulpen zehatzagoarekin— Oih. 153 *Esacussan beguic nigar esteguic* "L'œil qui ne te void pas, ne te pleurera pas".

Ezin uka, beraz, guzti honen aitzinean euskara zaharrean subjuntiboak eta futuroak zuten beren arteko lotura, ez eta lotura hau orokorra zela B.ko zenbait azpieuskalkitan estaliago geratu bazen ere -naren erorketaz.

c. Orokorra bide zen orobat —*kidi*— atzizkiaren bitartez euskara zaharrean sortzen zen geroaldiko eta ahalerako saila: cf. Detxepareren *ny erhoa, çu iaquynxu, vaha enaquidiçu* eta Leizarragaren *ezlaquidigu deus probetchu* (Lafon 1943, II 34-5).

Lafonek ez zuen horrelako formarik eriden berak aztertu XVI. mendeko bizkaierazko testuetan; alabaina, bada bat bederen XVII.aren bukaerako batean, euskalki guztiek legez, B.k ere atzendu baino lehentxeagokoa: *BB 37 Ezin daizu ucatu/ nolan ascoc aduertidu/ zaytuzan eguin bear yacala/ Viscayari erregu;/ santua bere eztaquidizu/ orregaz baliadu,/ baya su obstinadu* (ik. Lakarra 1984c).

5.9. Aoristoaz.

Egungo euskararen indikatiboaz atetiko moduetako laguntzaile gisa erabiltzen dira *egin*, **ezan* eta **edin*; euskara zaharrean, ordea, bestelako balorerik ere bazuten lehenaldian Lafonek ikertu zuenaren arabera:

Le type *sar zedin* sert à exprimer qu' un fait a eu lieu, qu' un procès s' est accompli. Cette forme signifie littéralement "il devint entré"; *gosse* étant l' adjectif qui signifie "affamé", *gosse cedin* signifie littéralement "il devint affamé", dont "il eut faim". Le type correspondant à patient et agent est *ikus zezan*, litt. "il fut fait par lui vu", qui correspond à frç. "il le vit" (LAFON 1943, II 46)

Hara, adibidez, Etxepareren *Iaun erreguec meçu nenzan ioan nenguion berta-ric*, hots, "erregek gaztigatu zidan beregana joateko" eta *ioan nendin* "joan nintzen"; Leizarragak "d'innombrables exemples" dituela markatzen du Lafonek eta hala daki beraskoitzearearen testurik, ikusi duen orok.

Badira usadio honen agerraldiak BZ.eko testurik garrantzitsuetan, ez soilik Lafonek (ibid.) ikertu XVI. mendekoetan baina baita XVII.eko zenbaitetan ere oraindik: RS 52 *Vnayoc arri citean gastaec aguir citean* "Los Pastores riñieron, los quesos parecieron", id. 167 *Erioac ereçan Butroeco alabea Plencian* "El tartago mato a la hija de Butron en Plencia", id. 263 *Lotsaga nindin oguiz ase nindin* "Sin verguença me hize y arte me de pan", id. 294 *Iaygui cidi naguia erracizan vria* "Leuantose el perezoso y quemo la villa", VJ 2 *Salvaetaco etorri cidina*, id. 6 *Celan erredimidu eta libredu guenguicê*, id. 6 *Virgine Marie Santissimea gueracidin Virgine Iesu Christo gure Iaune eguin azquero?*, Mik. 10 *Xauna nic vostac contaniñan* "Señor las cinco yo las conte", Mik. 141 *Non eguin sidi?* "A donde fue hecho?", id. 263 *Memoria ene gasaben trapuycusleac eroan egui-sanena* "Memoria de la ropa de mi amo que llevo la lauandera", EK 55 *Martiçen*

susperroa eldu equiçun, EK 115 *sartu citeanean ondar ybayan*, EK 120-1 *sar cidin orduan, animosoa,/ ecusi eguianean Domingo Heguico*, etab.; Kap. [guztiak Kredoan] 6 *iaio cidin* “nació”, 6 *jachi cidin* “descendió”, 6 *erresuzitadu cidin* “resucitó”.

Forma perifrastikooz gainera baziren trinkoak ere: Kap. [aitorrean] 20 *Cerren bay neguián pecatu gravemente* “que peque gravemente”, Mik. 142 *Au ta sillac etorsan Salamancaric* “El y las sillas vinieron de Sala(man)ca”, Andramendi (TAV 160 bibliografiarekin) *baesan ece bere arma çarrac ausi ta letorrela* “les dixo que sus armas antiguas abi(a) ronpido”, RS 75 *Oparinac nenguîâ bearguin ta alperqueric auzquin* “La necesidad me hizo obrero, y la vagamundez pleytista”, id. 332 *Adiunça onean nentorre vaya ezer ez nencarre* “En buena sazón vine mas no truxe nada”, id. 438 *Lar janac eta edanac guichitara nencarre* “Demasiado comer y beuer me ha traydo a poco”, Gar. *Fray Vicentec esala Fedea cina licala* “que fray Vicente habia dicho ser juramento la fe”, etab.

“Ces formes à valeur d’ aorist s’ emploient couramment au XVIe siècle” badio ere Lafonek (loc. cit.), ene ustez eta ikerketa zehatzagoren faltan, adizkiok aski zaharkituak bide ziren dagoeneko lehendabiziko testuetan. Bizkaiera zaharrean aurkitu ditudan azken agerraldiak aipatutako Kapanagarenak dira, 1656koak. Geroztik ez da agertzen, dakidanez, beste inongo testutan¹⁴, nahiz eta Azkuek dioenez mende honen hasieran bizirik egon Barrikan:

En la variedad bizkaína antes citada de Barrika (Plencia) he oído estos dos ejemplos: *alaba bi eukaza, bat ezkondu egin zidi* “tenía dos hijas, una se casó”, *gazterik il ze* “murió siendo joven”. Aquí no dijeron *zidi*. *Joan zidi ta etorri zidi emakumea* “la mujer se fué y se vino”. (1935, 85)¹⁵.

La mende bat lehenago Zabala ere konturatua zen fenomeno honetaz, eta —nahiz eta testuen lekukotasunaren aurkako hedadura eman garaiko bizkaieran— baita zuhurki erakutsi ere usadio orokorra dugula:

En Plencia, Guecho y pueblos comarcanos usan como de artículos regulares y ordinarios para el pretérito remoto de indicativo de *leguian*, *cenguian*, *nenguian*, etc. de la columna número 14, que son los regulares del pretérito imperfecto de subjuntivo, ciñiendo el uso del *evan*, *cenduan*, *nevan* o *nendun* [de la 2.ª a la formación del pretérito imperfecto. El mismo uso del *leguian*, *nenguian* ...] hacen en Llodio, Orozco, Barambio, etc., aunque sin excluir el *evan*, *nevan* ... y podemos decir que en todo Vizcaya se practica poco o mucho esto mismo. Y he aquí la clase de conjugación que usó Mr. Lizarraga en su traducción del Nuevo Testamento, y de lá que han hecho misterio el P. Larramendi prolog. al *Dicc.* pag. xxxiv y Mr. Lecluse *Man.* §. 3 y 10. (VRB, 56).

Iparraldean ere azken aleak Kapanaga baino lehentxoagoko testuren batean izanik, ezin harritu XVIII. mendea baino lehen hain urri diren gipuzkerazko (eta areago araberazko) testuetan exenpluak ugari ez aurkitzean; halere honako hauek irakurtzen dira Isastiren errefracuetan: 30 *Eliza ceguianac aldarea, aldarea ceguianac abadea* “El que hizo la iglesia, el altar; y el que hizo el altar, el abad”, 44 *Guezurra nesan Guetarian, ni ychean ta ura atarian* “Mentira dixe en Guetaria, yo en casa

14. Hots, testu fetxatutan, zeren eta bai bait da agerraldi bat Foruko “Marijesi” batzutan (ARANA 1984an aipatuak baina ez argitaratuak): 34 *Eseutu ebenian/ sala jaungoicoa/ ofrecidu eutzen/ lelengo incensoa*, // 35 *adoradu eta/ contentu andiegas/ biurtu sitesian/ ceruco arguiegas*. Alabaina, ez dut testu hau hemen kontutan hartuko aurkezten dituen fetxa eta etorkiazko istiluak ez bait dira bizkaierazko (eta euskal) literatura zaharrerako duen interes eta garrantzia baino txikiago. Ez ditut ere kontutan izango Añibarro (edo Mendiburu) batengan agertu *ekion*, *ekien* [=“zitzaion”, “zitzaien”] bezalako datibozko forma fosildu apurrak.

15. Lehenago berdintsu Bonapartek baina Zabalarengan oinarriturik aitortu legez.

y ella a la puerta'', 50 *Illac aguin ceguian, viciac bere naya* "El muerto mandó, y el vivo hizo lo que quiso".

Zalantzarik gabe Isastiren errefracuotan isladatzen da jadanik bere liburua idatzi zuen garaiko (c. 1620) G.z mantentzen ez zen ezaugarriren bat, aoristoaren hau esate baterako, errefracuekin usu (gogora RSeko arkaismoak)¹⁶ gertatu bezala; hemen axola zaiguna, ordea, besterik da: GZ.ak ere aspaldiko usadioaren arrastoak gordetzen dituela eta sendotzera datorrela goian azaldu ustea, hots, euskalki guztiek zuzenbide berarekin eta kronologia beretsuarekin pairatu duten aldaketa bat dela aoristoaren galerarena.

5.10. *Eroan* eta *joan* laguntzaile gisa.

Bi aditz hauek, beste lurraldeetan¹⁷ duten erabilera eta esanahiaz gainera, ohizkotasuna adierazteko laguntzailezat erabiltzen ziren B. zahar eta klasikoan, nahiz eta gaur egun desagerturik edo desagertzear izan usadio hori: Olaetxea (1763) 113 *Castigau daroa aen magestadeac*, 82 *gueienean jazo doeana da*, RS 79 *Triscan badabil asoa aus asco erigui daroa* "mucho poluo leuantar suele", id. 210 *Andra urenac esea lauçatuguino daroa betatu* "suele hinchar hasta el tejado", id. 61 *Guichia guichia asco eguin doa* "poco a poco se haze mucho", id. 94 *Dindica murcoa betatu doa* "gota a gota se hiche el cántaro", Mik. 56 *Ori da bat yru gausetaric esan eroena Ganasac* "Esta es una de las tres cosas que Ganaza dezia", etab. Zabalak (VRB 23) iragan mendearen erdi aldera oraindik "la formación de que ahora hablamos es usadísima en Vizcaya con toda clase de verbos, y se hace con el participio de presente o pretérito, aunque más comunmente con este en los verbos propios, y con los artículos respectivos de los verbos auxiliares *eroan* en activa, y *joan* en la mista" azaltzen zuen¹⁸.

Jadanik Azkue ohartu zen (1923-5, II 634) fenomeno honen zabaltasunaz:

El verbo *joan* conjugado tiene en este dialecto B y por lo menos tuvo en BN la significación de "soler" cuando se refiere a un verbo intransitivo... Oihenart se valió de él en sus proverbios... Dechepare dice *enganatu doa*, se suele engañar.

Patxi Altunaren Detxepareri buruzko lanei (hiztegi eta edizioari, batez ere) eskerrak I 157ari dagokion pasarte horri beste hiru gehiago ere erants diezazkiokegu: X 43 *Pitxer ebilia hautsi dihoazu*, VI 6 *Harçaz orhit nadinian vioza doat ebaqui* eta IV 27 *Beriarequi eqhustiaz hayn hayn noha penatu*. Leizarragak ere ezagutzen zuen erabilera hau: *Gauça hauc gucioc usança berez galdu doaça* (Col., 2, 22) "toutes lesquelles choses perissent par l'usage", *creaturá sanctificatu dihoac Iaincoaren hitzaz eta orationez* (1 Tim., 4, 5) "elle est sanctifiée par la parole de Dieu et par oraison", *mundu hunen figura iragan doa* "la figure de ce monde passe", etab. (Lafon 1943, II 148).

16. LAKARRA 1986a-n aurki daiteke Garibairen bildumen eta izengabearen arteko gonbaraketa llabur bat beren arkaismo kopuru ezberdintasun hain harrigarria markatuz.

17. Ohar bedi (Azkuek "Bc" baino ez dakar) *eroan* bai G.Z.ean eta baita A.n eta iparraldeko euskalkietan ere agertzen dela; cf. OA 76 *Ematen ere die indarrac matrimonioco carga andiaec eroateco*, OA 139 *cerren izanican* (Concilio Tridentinoarequin suponituric daroagun becela) Oih, 530 *Seroretara sautan gogosa/ esteietara aiseac naroa Gamiz 201 Gustoz ibilco gara.*// *Almorzu ona erango degu/ tortillaonbat urdaiaz*.

18. Alabaina, ez deritzot hain erabiliak bide zirenik VRB 24an aurkeztu (ba)leroake/ (ba)llyoake-ren bitartez osatu egiturak; Zabalak ez du idatzizko lekukotasunik ematen ohi bezala, eta ez dakit ahalko zukeen ere.

Berdintsu Azkuek aipatu Oihenartek ere; hara zenbait erretrau berak eman itzulpenarekin: 293 *Lan aizineti pagatua ihesi doa* “Le trauail payé par auance, s’en fuit”, 332 *Nesca harzen ari dena saldu doa, galdazen ari dena da galdua* “Fille qui prend elle se vend, fille qui demande est perdue”, 466 *Urhe-gacoas ate gusiak irequi doas* “Une clef d’or ouvre quelque porte que ce soit”, 511 *Betheguis sorroa lehertu doa* “Par trop remplir, le sac vient à crever”, 565 *Burla gaxtoa bere sor-lekura izuli doa* “Une méchante raillerie, retourne vers le lieu d’ou elle est sortie”.

Lafonek bai aditz iragangaitzetan eta baiña iragankorretan ere ematen dela dio egitura hau; ohar bedi, gainera, orokortzat duela euskara zaharrean, ez honako edo horrako dialektutako:

Il est notoire que, en basque, le présent simple de *ioan* et de son causatif *eroan* s’emploie avec un participe passé pour exprimer un procès habituel (ibidem).

Ez du *eroanen* exenplurik ematen Iparralderako baina bai horren aldaera den *eramanenak*:

Lorsque le procès comporte patient et agent, Dechepare emploie le verbe *eraman*, qui repose sur **eraoan* et qui est la forme prise dans une partie du domaine basque par le causatif de *ioan*: *Mundu honec anhez gendee enganatu darama* (D 2r 7) “ce monde trompe beaucoup de gens”. Et deux vers plus loin: *Guti usçe duyenian ehor uci darama* “quand on ne s’y attend guère, on est abandonné par lui”¹⁹.

5.11. *Ez aditz nagusia eta laguntzailearen artean.*

Ez partikula aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean agertzen da usu eta ez, laguntzailearekin batera, nagusiaren aurrean, gaur bezala: Mik. 7 *Aranguño estau ondo arguitu baina BB 9 Yzango esta ne[uj]re ustean / ain golpe segurua*, 23 *Lagun esteyo guerrara*, ZubLez. 143 *Jaungoicoa apartadu ez da gorpucerean ez arimeaganic*, Mik. 78 *Adarrac eta ulla urdinac estoas etorri egunacayti*, RS 336 *Galdu çe eguic aldia ta ydoro dayc naya*, etab.

Nolanahi ere, ordena arrunta askorekin gehiagotan ematen da eta, bestalde, Koldo Mitxelenak (1977-8, 223-4) aipatu izan ditu G.zko exenpluak Kardaberatz eta Lardizabalen testuez baliatuz: *Anchume bat egundaño eman ez didazu*, *Gauz onik egingo ez dute*, *zure semearen icenic ere merci ez det*, etab.

Egitura honen erabilerak oraindik zehaztasun haboro behar dituen arren argi dago B.tik kanpo ere eman zela, areago Mitxelenak bildu ez zituen beste zenbait exenplu kontutan baditugu: *nic eztaquit jauna*, *ni(c) ycusci ezaytut* 1611ko nafarrerazko testu batean (“Contribución” 108) esate baterako.

5.12. *bai(s)t.*

Atzizki bezala *-bait* oraindik ere orokorra da nahiz eta aurrizki juntagailu gisa egun ekialdekoa egin. Alabaina, hau ez da beti honela izan RSetan 20 *Celan*

19. *Ibidem*, “Liçarrague n’emploie aucun verbe de la 2e classe [iragankorrek] accompagné d’un participe, pour exprimer un procès habituel” erantsiaz. Oihenarten erretrauetan ere ez dut horren exenplurik idoro.

baysta ojala alacoa mendela "Qual es el paño, tal es el orillo", 35 *Celangoa baysta amea alangoa oyda alabea* "Qual suele ser la madre, tal suele ser la hija" eta 478 *Celan baynabil janciric alan oza daucat nic* "Assi como ando vestido de aquella suerte tengo el frío"; Barrutiak ere badu oraindik XVIII. mendearen lehen zatian 299 *Lastasacua baininçan ala bat*.

BZ.ak, beraz, ez du euskara osoaren forma zahar bat mantendu baino egin; berriak ezabatu duenean ere ez da horretan bakarria izan galera bera izan bait du G.k ere ²⁰.

5.13. -(K)eta.

Aditzaren izenkiak sortzeko erabiltzen diren morfemen artean bada bat, -(k)eta, erabilera ongi mugaturik ez badago ere -du (-tu) partizipioa duten aditzekin erabili ohi dena, eta komunzki B.rekin lotu ohi duguna: cf. *kantetan dabe / kanta-tzen dute*, etab.

Alabaina, B.ren berezitasuna ala lehen hedutuago zegoen ezaugarria ote? Erronkariko testuak hartzen baditugu —ni Hualde Mayoren San Mateoren itzulpenaz (RIEV 25-26) baliatuko naiz— honelako enxepluak irakurtzen ditugu: *Jesus, Maria eta Jose bueltatan dra Egiptotik, Reinatan ziolarik Herodesek, Eta xuntatan ziolarik sazerdotien prinzipale guziuak, Eta xin zen bizi izaitra ziudade batian deistan baizen Nazaret, Kunplitan zelarik gisa kontan profeten errana, Juan pre-kursorak predikatan du penitencia eta batixatan*, etab. Ez dut ikertu zehazki Erronkarin -tan edo -atanez ze distribuzio duten eta ezin jakin, beraz, beti bat datorren B.rekin. Dena den, uste dut baieztatu daitekela atzizkia B.zkoa bera dela eta, horrenbestez, deklinabidetik kanpo, aditzean ere inoiz orokorrago izan zela, bai bait dira enxeplu argiak gainerako euskalkietan ere: Land *osquetan deuena* "hurtador", *aulquetâ joan* "magrecerse", *aguinquetâ deuena* "mandón", *gauça mereçietâ deuena* "mereçedora cosa", *motejaytâ deuena* "motejador", etab., BK 15 *Jaungoicoa debeela herreguten* (kopia batean *herreguetan*), TBI *Argaitic oi davil puñalchoa paseaetan*, etab²¹.

5.14. *ezan/egin.

Egin laguntzailea B.tik kanpo ere ezaguna zen eta oraindik ere horrela da (ik. aurrerago) Badirudi, beraz, euskara zaharrean, hizkuntzaren historiaaurrean bada ere, bi laguntzaile —*egin* eta **ezan*— zirela funtzio berarekin edota oso antzekoekin bederen, eta dialektu bereizketa batez, euskalki batzuek bata hautatu zutela eta bestea gainerakoek (cf. Mitxelena 1960, 237-8).

Uste hau sendotzera dator BZ.eko egoera ere. Euskalki honen lehendabiziko testuetarik *egin* da nagusi aditz iragankorreko indikatiboaz kanporako denboretan; nagusi baina ez bakarria, ordea, gaur egun bezala, **ezanen* formak aurki bait daitezke oraindik lehenagoko usadio orokor horren lekuko:

20. Atal honetarako ik. MITXELENA 1981, 303; RSeo 2 adibide ere bereak dira eta Barrutiarena bazekarren dagoeneko Azkuek *Morfologian*.

21. Azken honetaz eta Landuccirenez ohartua zen Mitxelena; ik. TAV 129 eta 2.ari egin sarrera.

Aek 3 [Ar]amayo suac erre açala, id. 5 cerren ceuren jauna ezzençan empara, id. 25 erre deçağun Mondragoe, id 4 [T]a sumi açajla Gurayarra, RS 95 Daguianac aguindua jan deçala, id. 98 Egun ona sar essac essean, id. 101 Ez ezauenac erosaala, id 136 Az ezac eroya ..., id. 165 Azarcûzeac bildurra vzabez..., id. 166 Hurdinetan assiazquero prestuesta seyzaroa, ynoc çebez aurqui guero çe aldïa eldudoa, id. 167 Erioac ereçan Butroeco alabea Plencian, id. 194 Vler ezac lenago ta yz eguic gueroengo, id. 294 Iayguicidi naguia erracizan vria, id. 355 Aoti bero ezac labea ta çarra, id. 363 Samarien osticoa da gestoa, noc verac arbez vere ydecoa, id. 382 Ezçõeac semea naydoaneâ..., id. 401 (eta 516) Lagunen gacha aguirçe ezana, id 411 Areçac Mayazean aunz balçjaren ezneran..., id. 429 Ydiac eta veyac yl ezauz..., id. 439 Arreçac leyen ganeco lañoa..., id. 513 Eznea, guria, taodola errorean atera neban ta ezer yrabaci ez neçan ta ene beychia galhezan, id. 532 Saguac jango dauena catuac jandeçala, id. 535 Oçac yl eguia Mayaça, ta ni asenzenza, Kap. 153 arnasa eta animo arreçaçu Mik. 10 Xauna nic vostat contaninçean baya goxa ta herloxua estabilsas batera, id. 232 garvi essasus ene erropo dustiac, id (poesia) 51 Nic nala beti sufri essasu seuc bere seure penea Amileta 2 gueure esaie-tatic libra gaiçaçu, Bar. 26 arren adiezazu gure negarra, id. 90 mutilac libre nescachac eurac pagadezeela danzea, id. 170 asco da loric esnaazaitetz; vïozoc garviezazuz, id. 249 Adiezac Verzebu onen viziza modu, id. 286 adiezazu mundua, id 366 Aseguin arrezazu Belengo pastoreac, id. 469 adi, adi, adi, adi, adiezazuz berba bi, id. 480 adi, adi, adiezazuz berba bi, 489 biurrezazuz orain gueugana, id. 512 Veroni salezozu vïoz guztia.

Ohar bedi exenplu guztiok *nork-zer* ereduok direla ez bait dut (ezta Etxaidek, 1984, ere) *nork-nori-zer* sailekorik eriden (cf. atal honetan bertan GZ.az esana).

Hara zer dioskun Azkuek bere *El verbo guipuzkoanon* ahalera eta agintee-rako laguntzaile iragankorraz:

Una vez expuesto y analizado el Paradigma correspondiente a las flexiones objetivas de imperativo, del auxiliar transitivo, tales como *ikus nazak* veme tú y *yan dezagun* comámoslo, sería de muy poco interés presentar al lector, con la cuadriculación habitual, todos los paradigmas correspondientes a los paradigmas bizkaínos que figuran a continuación en el Tratado de Morfología Vasca. De algunos bastará dar alguna ligera indicación. El paradigma que sigue al antes citado es el número XXXIX. En él se exponen las flexiones receptivas de imperativo del auxiliar transitivo. Muchas de sus flexiones no las usa ya el pueblo, y en muchas otras se vale, casi en todas partes, del núcleo del auxiliar bizkaíno *egin*, habiendo desaparecido el de su propio auxiliar *ezan*. (AZKUE 1923-5,144).

Soilik Oiartzun eta Amezketan bildu ahal izan zituela *eman zadak* eta antzera-koak aitortu ondoren, hemen bere ondorioak:

en las flexiones meramente objetivas vive el auxiliar *ezan* y en las flexiones de recipiente ha sido generalísimamente sustituido por el auxiliar *egin* del dialecto bizkaíno (ibidem).

Iritzi bera agertzen du Jon Etxaidek arestian argitaratu duen “(e)za aditzerroa datiboko aditz-jokoetan autoreetan zehar” lanean:

Nere lanerako zenbait egile edo autore giputz, nafar eta ifarraldeko hautatu ditut. Bizkaian ez da aditz-erro hau erabiltzen, inoiz erabiltzen baldin bazen ere [oharrean exenpluak emanaz] eta Gipuzkoan ere ia galdurik dago datibotan, bere orde Bizkaiko “egi” aditz-erroa sartu delarik, dirudienez “egin” aditzetik hartuta. Hau dela-eta, Gipuzkoako autoreetan bi aditz-erroak bildu ditugu, —*eza*— eta —*egi*— alegia, elkarren arteko borroka nabari dadin. Irakurleak konproba dezakeenez, borroka honetan, nahiz eta beti atzeraka, inperatiboan eutsi zaio sendoenik —*eza*— aditz-erroari (ETXAIDE 1984, 601).

Egungo erabileraz Azkueren datuak zuzentzen ditu **ezan*tiko formei hedadura handiagoa emanaz:

Astigarraga eta Oiartzun’ez gaiñera bestek gaiñeratuko nituzke: Amezketan (aipatua), Abalzizketa, Orendain, Altzo, Lizartza, Gaztelu, Orea, Leaburu, Ibarra, Belauntza, Berrobi, El-

duaien, Berastegi, Urnieta, Erreterria, Lezo, Pasaia, Irun eta Ondarribia. Uste dut Naparro-mugaldeko herriotan gehiago edo gutxiago (baiñan gero eta gutxiago) oraindik zenbait kasutan kontserbatzen dutela "—za—" aditzerroa. Hontaz gaitiera esango nuke aginkorreko forma batzuek (za(i)dazu/za(i)dak, zaiozu/zaio, zaizkidazu/zaizkidak, zaizkiozu/zaizkiok...) naiz-ta galurrean, Oriako ibar luzera guzian erabiltzen direla oraindik Alegi' tik Orio' raiño eta erabiltzen ez zutenari ere oso ezagun edo etxeko egiten zaizkio. Baiñan, Azkue' k dion bezala, aztarrenak besterik ez dira gelditzen. Beraz, bildurrik gabe esan ditek gaur Gipuzkoa' n erabiltzen diren datiboko aditzerroak "egin"etik atereak direla (op. cit. 622, 1. ko oharra).

Baina zergatik dateke "bizkaíno" edo "Bizkaiko" (hitzon adiera hertsian) *egin* G.zko lehendabiziko testuetarik **ezan* baino ugariago eta erabilera zabalago batean edireiten badugu? Nola "kutsatu" diete bizkaitarrek gipuzkoarrei aditz laguntzaile oso bat? Ez ote da zuzenago *egin* laguntzailea ere **ezan* adinbat G.zkoa dela ezagutzea?

Ez da hori, ordea, azalbiderik nagusia. Ikus esate baterako F. Ondarraren iruzkina arestian argitara duen Zegamako 1741eko dotrinaren aditzaz:

Aditz laguntzailea. Agintaldian eta subjuntibozko orainaldian, *nor nori nork* adizkietan, *egin* erabiltzen da laguntzaile bezala: "barca eguizcuzu" (1) eta "barca eguizguzu" (4 lat.); "barca deguigula" (4 lat.). Bizkaierazko forma propioak dira horiek (ONDARRA 1984, 10).

Alabaina, azalpen hau G.ren historiak dakigun apurraren kontra doa eta G.Z.eko testuen lekukotasuraren mezprezu nabarmena dugu. Ez dago euskalki hortako testuak arreta apur batekin irakurtzea baino —eta jakina denez egiteko horrek ez du asti gehiegi kentzen— subjuntibo, inperatibo eta ahaleran ematen zen asimetriaz jabetzeko; hots, adizkiak bi osagai (*nork-zer*) ala hiru (*nork-norizer*) izan, kontuak aski ezberdin zihozten; halaber adizkia singularrekoa edo anitzekoa zen erro berezia hartu ohi zuen. Zehatzago, bi osagaiko adizkietarako bai *egin* zein bai **ezanen* formak hauta zitezkeen *nor* singularra bazen; *nor* anitza bazen **ezanenak* erabili ohi ziren eta *eginenak* hiru osagaitakoetan:

1. *Eguinbeza essan degun moduan* (Otxoa Arin 134), *serbitu ceguian* (OA 11), *essan bece* (OA 133), *aitaric izan ceguian* (OA 26), *pagatu ceiquealaric* (OA 164), *galdu cezaqueten* (OA 165), *ezagutu daguian* (OA 132), *reverenciatu dezagun* (Irazuzta 27), *bedeincatu deceen* (Ir 27), *reyna dezala* (Ir 23), *ecarri beça* (AzpGut), etab.
2. *Contadu bitça* (OA 135), *eutzi ditçaqueanac* (OA 139), *criatu ditceen* (Ir 41), *aditu ditzan* (OA 58), *itzuli ditzaque* (OA 24), *itzuli itzazu* (Ir 5), *socorridu cizaquela* (OA 155), *laja ditzagun* (Ir 2); salbuespen bakarrak *itzuli eguitzatzu* (OA 8) eta *esan eguitzazu* (OA 63) bide dira.
3. *Itaundu beguio* (OA 168), *escribi deguicudala* (AzpGut), *ezdeguigula utci* (Ir 24), *erregutu deguiozula* (Ir 49), *eman deigun* (OA 58), *deguiola eman* (BK), *quendu eguidaçu* (Miserrera); *jaso ez diozagula* (OA 4), *esan niazcaquec* (TBI), *eman diazagula* (Ir 23) eta beste 3-4 salbuespen direlarik.

5.15. *dio/ deutso.*

Hemen ere gero bakar bilakatuko den *deutso* nagusi da testurik zaharretan hasita eta oso dira bakan *di-* formen agerraldiak. Nik ez dut bi esanplu baino aurkitu. Lehena Milia Lasturkoren eresian hain zuzen (TAV 75):

Iausi da cerurean arria,
Aurquitu dau Lastur-en torre barria,
Edegui dio almeneari erdia.
Lastur-era bear doçu Milia.

bigarrena Martin Iturbekoaren laukoetan

Borboneq uste çeban
 Espainian aguindu,
 Austriaq egun zugaz
 eman dio osticu.

(“Contribución” 92)

eta bada oraindik RS 25 *Arloteari emayoc ar(r)auça, escatuco dyc zoça* ere.

Baina Mitxelenak aspaldi (1960b, 237-8) erakutsi bezala, *dioren* ereduko formak ez dira soilik G.renak edo G.N.renak, hauetaz eta BZ.az kanpo Iparraldeko euskalkietan ere lekukoak bait dituzte Axular, Dtxepare eta Oihenartengan gutxienez. Orobat, Bonapartek zioenez (apud Mitxelena 1960b) joan den mendean Saran hirugarren pertsonan bai *derau*-tik datozen formak eta bai *dio*tik atereak erabiltzen ziren, nahiz singularrean nahiz pluralean.

Azalpena lehengo bidetik doa: G. eta G.N.ren zati bat izan dira lehendabizikoak sistema aberatsago bat murrizten *diore*kin soilik geldituaz beste euskalkietan oraindik eredu horrezaz gainera besteren bat ere bazerabiltenean. B.k beranduago egin du hautaketa hori eta, halabeharrez, G.k egindakoaren kontrako bidetik. Haatik, ez du honek eragozten historikoki, hots, testuek lekukotasuna ematen duten garaian, *dio* forma orokortzat jotzea.

Baliteke, gainera, beste sistimak —*deu*- eta *derau*-, alegia— historiaurrean orain baino zabalduagorik egotea, batez ere bigarrena. *Dirautzu, dirauzku, zirauzkun, dirau*st eta beste honelako adizkietatik sortuak oso hedaturik daude gaur ere G.ren eta G.N.ren hainbat lurraldetan, eta ezagunak ez eze ia bakarrak ere baziren G.Z.ean (ik. Lakarra 1985b): OA 16 *eutzi ciozcan sacramentuac* baina OA 52 *eman cirauzcan eleiza ama santuari*, OA 6 *Eleizan eutzi cirauzcun sacramentuac*, *Mis. Çure graciac quenduco dirau*st culpa gustiac, OA 71 *cer ondasun comunicatcen edo ematen dirau*çca... OA 145 *Ofrecitcen dirau*ççut neure vicia, *neure anima, neure obrac eta trabaju guciac*, etab.

5.16. Objetu zuzena genitiboan/ nominatiboan.

Mendebal aldeko euskaldunok ekialdekoen testuekin edo hizkerekin topo egiten dugunean, aditzeko eta hiztegiko ezberdintasunez at, konturatzen gara sintasiarekiko beste zenbaitz ere; haiek duten menpeko esaldietako objektu zuzena genitiboan jartzeko ohituraz, esate baterako; genitibatze honen bitartez gure *Joan nintzen adiskideak agurtzera* haientzat *Joan nintzen adiskideen agurtzera* dugu; ik. J. Heath “Genitivization in Northern Basque Complement Clauses” *ASJU* VI (1972, 46-66).

Honelako esaldiak orain arrotz egiten bazaizkigu ere, aurki daitezke inoiz edo behin BZ.eko testuetan, nahiz eta lehendabiziko egitura izan orduan ere, eta askorekin, arruntena:

Argui çarrac urten dau
 Çeruan goyan ostançean;
 Bergararroc asi dira
 Trajioe baten asmaçean

(Aek, TAV 83)

Goacen mairu errira
 Mairuen zaticen,
 Mendi Adlateraño
 Guztia errecen.

(Iturbe, “Contribución” 83)

Berdin G.Z.ean ere:

Irequiquo deçu ene aoa
Alaba çayçadan Jaun çerucoa
Çure alabanzaen beti esaten
Egongo nayz cein andiac diraden.

(Misererea)

Estu egongo aiz oen glosacen;
Ançar[r]ac vaceaquic deadarr eguiten;
Salamancaco çuloan egondu inçan icasten
Hicaragoa aiz oen egu[i]ten.

(TBI, TAV 127-8)

Datu hauen arabera badirudi mementuren batean erregela orokor eta optatiboa zen honek bi aterabide izan dituela: 1) hedatu eta mantendu zenbait euskalkitan (ekialdekoetan) eta 2) ezabatu gainerakoetan, hots, B. eta G.n²².

5.17. -gaz.

BZ. eta berriaren deklinabidean atzizki markagarririk bada honako hau dugu seguruenik:

La única particularidad occidental exclusiva (ya que *-rean* "de, desde" es a todas luces un arcaísmo cuyas huellas se descubren también en otras partes) es el suf. *-gaz* de comitativo que, como ya se ha dicho, no reina solo en todo el vizcaíno: Landucci, por otra parte, no tiene más que *-kin*.

dio Mitxelenak, "lo que es propio y exclusivo no es, en todo caso, la desinencia -z que es la común del instrumental, sino el elemento —ga—" zehaztuaz (1981, 301).

Azalpenak ez du behar argitasun haboro, ene ustez hori bait da azalbide zuzena, baina gehi dakizkioke Mitxelenak labur beharrez erantsi ez zizkionak:

- 1) *-gaz* bada ere nagusi, aurki daiteke *-kin* B.zko testu zaharretan, batez ere Gipuzkoatikoetan: Bar.61 *zeugaz*., 78 *nigaz*, 496 *gueugaz*, baina 143 *oarequin*, 147 *molsuarequin*, 150-275 *zurequin*, 151 *zerequin*, 217 *neurequin*, 325 *urarequin*, 369 *Xaunonequin*, Amileta 1 *omnipotentearquin*, 1 *Espiritu Santuarequin*, 2 *cegaz*, 3 *gaucequin*, 3 *Jaungoicoagaz*, 4 *preciosoagaz*, 5 *mandamentuequin*, 5 *gorpuzarequin*, 5 *mercimentuequin*, 6 *gorpuzoequin eroequin*.
- 2) *-gaz* ez da soilik B.z erabiltzen zeren eta A.z —Landuccik soilik *-kin* badu ere Mitxelenak markatu bezala— Gamizek biak bait darabiltza: 199-202 *orrequin*, 200-202 *onequin*, 200 *iltzequin*, 201 *bategaz*, 201 *tortilla on bat urdaiaz*, 202 *esperanzas vizigara*, 202 *alcarregaz*, 202 *osasunaquin*.
- 3) Egungo B.ko hainbat lurraldetan (eta lehenago Prai Bartolomek adibidez) singularrean *-gaz* izan arren *-kin* dute pluralean.
- 4) Azkuek G.ren barnean kokatzen den Orexan ere aurkitu zuen:

guregaz ai die (ari dire) "se ocupan de nosotros", *Jaunarengaz* "acerca del Señor", *Kristorengaz* "acerca de Cristo". En ellos el hoy bizkaíno *gaz* se agrega al tema mediante el posesivo, exactamente como se agrega su hoy sinónimo *kin*: *Jaunarekin*, *Kristorekin*.

dio Azkuek iruzkinean (1923-5, I, 321-2). Ikusitakoaren arabera "bizkaíno", "demás" eta "confunden" zehaztuko banitu ere, funtsezko

22. Cf. atal honi buruz LAKARRA 1983b, 58-60; ez ditut hemen erabili, han egin bezala, zenbait herri kanta ez eta *eskaturekin* zihoztzen enxenpluak ere orain azken hauek beste atzerteta moeta bat behar dutela uste bait dut.

ideian bat etor gaitezkeela deritzot Azkurekin oraingoan bere azalpen diakronikoan:

El sociativo bizkaíno gaz y el kin de los demás dialectos, que hoy se confunden, debieron de ser distintos un tiempo, expresando el primero la idea "por medio de personas o seres animados", exactamente como se distinguen en georgiano *Mam'it* nuestro *Aitagaz* "hacer algo con el padre, valiéndose de él" y *Mama-t'an* nuestro *Aitarekin*, por ejemplo "venir en compañía del padre" (ibidem).

5.18. -de iragankorretan.

NORK zutabeko hirugarren pertsonako ezaugarriak-Ø (singularrerako) eta -e (pluralerako) zirela uste badugu euskara zaharrerako *dute*, *duten*, *zuten*, *diote*, *digute* eta era horretako formek historikoki pleonasma bat (-t-e) lukete. Ezaguna da, gainera, G.ren lurralde askotan oraindik -Ø / -eren (edota -a(n) / -en erlatibo eta lehenaldian) oposaketaren bitartez gauzatzen dela NORK-en 3.pertsona.

Aipatu pleonasmok suposatzen duen berrikuntzak azalduko luke BZ.eko zenbait testutan (eta baita egungo azpieuskalki batzutan ere cf. ErIru) *dabe* eta *ebenen* alboan *daude* eta *euden* bezalako formak azaltzea: BB 20 *espa ecusico daue*, ZubLez 54 *Emaiten deustela bera servietan dabenai*, Zumarraga 14 *gueyago dala dan vaño esango dabee*, etab., baina VJ 9 *Iangoicoen gracion dagoçanac participetan daudela*, VJ 11 *Christinauec errecibietan daudena* RS 3 *Aberassoc jaya daude chiro gajooc veti neque, auçooc vere yguy daude veti dabilena esque*, id. 54 *Iaube bat daude asco baraçeac eta emazteac ce gueyago leuquee gasso*, Mik. 9 *Nolan esan do(s)u bostac xo daudela*, id. 111 *Selan alan estaude despachetan orren meçede ori*, Aek Urten *daude beralan*, *Joanicoc eta beste ascoc eudela parte bertan*, etab.²³

5.19. *edinen asimilazioa.

B.ren lehendabiziko testuetarik -adi -idi asimilazioa ematen da *edin laguntzailearen formetan: RS 195 *Nesquea açidin leguez quirrua yrundin leguez*, id. 188 *Gal bidi guizona ta ez aren ospe ona*, id. 263 *Lotsaga nindin, oguiz ase nindin*, id. 294 *Iayguicidi naguia erracizan uria*, BB 9 *gal di[di]lla mairua*, id. 16 *Biar didin vizi*, id. 29 *Leen diite beartu*, Barrutia 15 *cumplidu vidi secula veti*, id. 356 *Izan ezidin gauza gustian mutilau desgraciadu*, VJ 5 *Yru personetarc cein sidin guizon*, etab.

Oraingo honetan ere berrikuntza ez da soilik B.rena, erdi-mendebal osokoa baizik, horren ezaguna ez izan arren G.Z.ean eta A.n ere ematen bait zen, nahiz eta horietan asimilazigabeak ere izan: OA 52 *bera sinistua izan dadin*, Ir 25 *Ala izandedilla*, Gamiz 201 *ezandio Aytari ta/ dio viurtu bedi* baina Ir 3 *Santificatua izan bidi zure icena... Eguin bidi zure vorondatea*, OA 162 *Ofendidutçat eman eztidin*, ibidem *Acusatu bidi penitentea*, Ir 23 *Izandidilla ezagutua*, id. 40 *izan didin gure arimen mantenimentua*, OA 41 *Iñor ere salvatu ote diite*, id. 142 *Confesatu diite conveniencia gueiagorequin*, id. 160 *Modu artara alabatu dirin*, Land. "oxala" *validi*.

23. B. berrirako ik, *ErIru* (gerraurrerako) eta GAMINDE 1984 (gaur egungo egoeraz).

5.20. -n/-Ø lehenaldian.

Dakigunez N.ko hizkera batzutan erori egiten da -n lehenaldiko ezaugarria, *ekarri zue, joan ze, handiak gina, eraman genue* eta antzekoak erabiliaz eredu hedatuagoetako *ekarri zuen, joan zen, handiak ginen* eta *eraman genuenen* orde. Lehenaldiko erlatiboetan (*eraman zuen gizonak ebatsi zue*) bada, aldiz, -n, baina hor bi n "dira" izan: erlatiboarena eta lehenaldikoa, eta soilik hau erortzen da.

Erorketa, baina, ez da euskalki horretan gertatzen bakarrik, BZ.eko mendebaleko zenbait azpieuskalkitan ematen bait da: Mik 126 *Flandesic etorri sirea*, 131 *seybatan eve berorec escritoriau?*, 142 *Non eguin sidi?*, RS 244 *Onçoriçat neuca baya oparinac eroa eusta*, 294 *Iayguicidi naguia*, 332 *Adiunça onean nentorre vaya ezer ez nencarre*, etab.²⁴

Bi mende beranduago Zabala da fenomeno horren iraupenaren lekuko:

Por 3: defecto cuento la supresión de la n final de los artículos [=adizkiak], practicado en los pueblos de la costa del mar cercanos a Bilbao, v.g. *yan eguia* por *eguián* o *evan*, él lo comió: *etorri cidi* o *za* por *cidin* o *zan*, se vino: *yoan ekio* por *ekion* o *yacon*, se le fue. (VRB 57).

eta oraindik 1930 inguruan Azkuek (1935, 85) *Alaba bi eukaza, bat ezkondu egin zidi, gazterik il ze* eta *joan zidi ta etorri zidi emakumea* bezalakoak aditu ahal izan zituen B.ren ipar-mendebaleko muturrean.

Markatzekoa da RSen Darmstadt-eko alea aurkitu zenean Jules Vinsonek (*Additions et corrections 6-7a*) -naren erorketa honegatik esaten zuela bilduma horretan mendebaleko G.N. errefrauak ere bazirela, euskalki hori bait zen fenomeno hau ezagutzen omen zuen bakarra (cf. Lakarra 1986a); halaber Eduardo Valenciak lan argitaragabe batean erakutsi legez G.N. hegoaldekoan bertan ere badirela -n mantentzen duten hizkerak galdu dutenen aldamenean.

5.21. Konkordantzia falta.

Azkuek zioenez "en varias zonas territorialmente guipuzkoanas y alabesas del dialecto B rechazan por lo general toda característica de pluralidad objetiva. Dicen *dauko* y *emon dotsagu* aun tratándose de varias cosas en vez de *daukaz* y *emon dotsaguz*" (1923-5, II 775)²⁵.

Beste zenbaitetan bezala Azkue baino lehen jadanik ohartua zen honetaz Zabala; begi zolia berea ahozko zein iskribuzko B.ren ezaugarri eta akatsak miatu eta epaitzeko:

La sinceridad que nos hemos propuesto en esta obra demanda, que así como las perfecciones, digamos también los defectos que en algunos pueblos se cometen en los artículos a fin de que puedan evitarse.

24. Baina ez sistimatikoki, cf. Mik. 142 *etorsan*, RS 75 *nenguiã*, 228 *ez eban*, etab. Gainera arazoa hemen azaldu baino istilutsuagoa da lehenalditik kanpo ere zenbait -n erortzen bait dira inoiz; RS 125 *garea gu on veti*, RS 344 *Daygu Goliz auzi ta garea vaquez bizi* "Hagamos pleyto de Goliz y seamos con paz biuir", RS 440 *aroari jarrain gaquioza* "al tiempo sigamosle", Mik. "Optatiuo, subunctiuo singlar: yo haga, tu hagas, nosotros hagamos" *nic eguin daguida, suc eguin daguisua, guc eguin daygua*, Mik. 15 *obe da nic diñoda gusurra* "mas vale que mienta yo", 287 *dobladu daygua* "pues doblemoslo", etab.

25. Bego hau definizio gisa nahiz eta zehazketaren bat falta laguntzaileaz kanporakoetan. Azkue ondoren berriro ukitu du gaia A. Arejitak eta Eusko Ikaskuntzaren *Hizkuntza eta literatura* 3. alean, 13-4.or. Amileta, Oinatiko eskuizkribua Aek(?) gehituaz Azkueren adibidei, baina ezer erantsi gabe hark eman hedaduraz.

Sea pues el 1.º de estos el usar de los artículos de paciente de 3.ª persona de singular para los pacientes de 3.ª de plural como lo hacen en varios pueblos de Guipúzcoa que hablan nuestro dialecto, v.g. “nic zuri gauza ederrac emongo *deutsut* por *deutsudaz*: yo os daré a vos cosas hermosas” (VRB 57).

Komunztaduræza aski zaharra bide da lurralde horietan jadanik Barrutiaren testuan eta Antzuola aldeko Amiletaren dotrinan (1678) ere ematen bait da: Bar. 179 *Abrasazen deust errai guztiaç*, id. 301 *Lastazacuba baininzan ala quendu jeuste zayac*, id. 347 *sein demporan atera yeusan guztiaç pica mantarrac*, id. 347 *Ona non ofrezizen deusut munduco bioz guztiaç*, Amileta 1 *Ofrecicen deusut neure vicicea, obraac, trabaju guztiaç*, ibidem *Jauna ai ici ceuscuna ceure pasiño santuco señaleac*, id. 4 *Amudiozco obraac dira Espiritu Santuari aplicacen jaaçnaç*, id. 5 *guizonari ezpatea ta maguinea biac dausa ta ez eraç alcarri, ala arimea ta gorpuza bere Jaungoicoari eusan*, id. 6 *Christoc ici euscula elizaan remedioac becatuac parcaceco*. Badugu oraindik 1825eko beste lekukotasun bat Antzuolarako urte horretako dotrina eskuizkribatu batean honelakoak irakur bait daitezke: *barcatzen jaco becatuac confesaü baño lenago... ez jaco barcatzen becatuac confesinoco sacramentua recibidu artian, penitencia gueijago santu guztiaç eguin dituenac baño, barcatu deigula Jaungoicuac gure becatuac*, etab.

Erabilera hau ez da, beraz, B. osora hedatzen egun eta, dakigunez, lehenago ere horrelatsu zeuden gauzak. Alabaina markatzekoa da B.tik kanpo ere ezaguna zela eta dela.

Azkuek B.ko ekialdeko zenbait lurralderentzat ohartu eta bertan orobat egin zuten Bährrek (1925, 98-9) Legazpi eta G.ren hegomendebalekoentzat:

Al primer vistazo dado al cuadro de las flexiones se da uno cuenta de la carencia de ciertas categorías; es decir, las receptivas con el objeto en plural (y las correspondientes intransitivas), resultando de ahí una notable simplificación. Este fenómeno es también propio de los subdialectos guipuzcoanos inmediatos; es decir, los de Cegama, Segura, Gaviria, Mutioloa, Ormaiztegui e Idiazabal (en Beasain se empieza a hacer uso, aunque no uniforme, de flexiones como *zaizkio*, *dizkizut*, *dizkiogu*, etc., y más allá de Villafranca su empleo es corriente y exacto), y hasta en las variedades vecinas de la parte vizcaína en Oñate, Mondragón, Vergara y Anzuola se observa la misma restricción. Dada la absoluta falta de tradición literaria en estos dialectos, parece imposible, hoy por hoy, averiguar las causas y la evolución de tan peregrina simplificación, pues ni las personas de edad más avanzada recuerdan las flexiones perdidas [oharrean “El príncipe Bonaparte encontró el verbo en Cegama hace más de medio siglo igual que hoy día” gehituaz]. Lo que sí puede darse por cierto es su primitiva existencia, deducida, claramente, de su empleo irregular y poco frecuente en el potencial.

Aberatsegi egin dela ezin esan badezakegu ere, azken urteotan Bährrek lerrook idatzi zituenean baino aberatsago bada azpieuskalki horretako literatur tradizioa, edota, zehatzago, badugu dagoeneko (ikus *ASJU XVIII-2*, 1984) F. Ondarrak eta L. Murugarrenek *Zegamako dotrina* (1741) eta *Goiherriko platika* (XVIII. m.) argitara ondoren hango euskararen lekuko zahar edo aspaldikorik. Bada bietan eriden ahal da komunztaduræzaren adibiderik: ZeDot 10 at. eta 63 at. *Barcatuco dirazula neure pecatuac*, 10 *Nic ofrecitcendizut neure vitcia, obrac, eta trabajuac*, 41 at. *Jaungoicoac barca deguigula gueure peccatuac, guc ere barcatzen diegun betcela*, GP 6-7 *esqueñico balizute munduan diran honra, hacienda, ta gusto guztiaç, ta mundu guztico erregue izatea, ez cenduque estimatuco*, 7 *eguin diguen agrabio, ta ausencia gaiztoac*, 10 *cerbait arinduco ote dizuen cere tormentuac!* *Betoz zuri agur andiac, ta cortejo guztiaç eguiten zizutenac*, 11 *zuc daquizun ichusi-queria guztiaç*, 14 *ematen didazu aviso gozo oec*.

G. zahar eta berriaren azpieuskalki hauetan ez eze fenomeno hau oraindik beste lurraldetan ere hedatzen da, horietarik hegoalderantz hurbilen zen A.n hain zuzen, euskalki honen bi lekukoetan aurki bait dezakegu: Land. *miembro andiac daucana* "membrudo", *surr onac daucana* "oledor", Gamiz 199 *Zugatic gauza gustiac izten dut oso*, id. 200 *Duzu beguicho bazuc/ ta aurpeguichobat*, ibidem *Escuac duzu leun*, ibidem *Or vildu duzu/ munduco perfeccioac*, ibidem *Asqui esan dudanic/ disparateac/ barcatu bearco duzu/ erorean itzac*, id. 201 *errespuesta ezta gaizto/ bodac daucagu*, id. 202 *Ene gorainciac emozute/ ene adisquide gustiat*²⁶.

Berrikuntza honen hedadura ezin interesgarriagoa da hiru euskalkitan emanik ez bait dator baten mugekin ere ados (nahiz eta A.ren lekukotasunak urriak izan baieztapen sendoetarako) goian aipatu dudan horien izaeraren tasun bat, zabalera ezberdineko isoglosa multzo arbitrario batean oinarritzea alegia, indartuz.

Bestalde, eta esandakoaren ondorioz, behar diren datu guztiak kontutan hartzen ez dituen azterketa atomistaren arriskuak argiro agertzen zaizkigu: euskalki bakoitza zein bere aldetik erabilirik eta orobat sinkronia eta historia ere, ia aipatzea merezi ez duen bitxikeria edo hutsa genuke; azterketa orokorrago batean, aldiz, arreta gehixeago merezi bide dute honelako datuek.

5.22. -Ø / -tu.

Egungo euskararen ezberdintasun nabarmena dago ekialdeko eta hegoaldeko euskalkien artean indikatiboaz atetiko denboretan aditz nagusiari dagokionez. Ekialdeko hizkeretan (eta batuan) mendebal aldekoetan bezala partizipioari erantsen zaio laguntzailea indikatiboan, baina gainerakoetan aditz erroarekin doa: *etorri zen, onartu zuen* baina *etor zedin, onar lezan*. Mendebalean, aldiz, bi kasuetan partizipioa erabili ohi dugu: *etorri zedin, onartu lezan (egian)*

Usadio zaharra, jakina, ekialdekoek mantendu dute. Azkue eta Lafon aritu dira honetaz eta beren lanetan hainbat froga bildu dute hori baieztatzeko:

- 1) Oraindik mantentzen dira B.z *ken hortik* edo *hor konpon Mari Anton* bezalako arkaismoak (Azkue 1935, 67),
- 2) zenbait hitz konposaturen lehen osagaia aditz erroa da: *sorlekua, Jaunaren crucifica lekua* (Leizarraga),
- 3) *-gai, -gei* aditz erroei (*irakurgai*) eransten zaie, eta
- 4) *erazo/arazi* ere aditz erroei eransten zaie (*galerazo, harrarazo*) (ik. Lafon 1943, II 20 azken hiru arrazoietarako).

Datu hauen arabera honako ondorioetara iritsi zen Lafon:

La distinction du radical et du participe doit donc avoir eu autrefois une aire d'extension plus grande qu'aujourd'hui; il est même vraisemblable que tous les dialectes l'ont connue et l'ont, plus ou moins systématiquement, utilisée (ibid.).

Hemen erakusten saiatuko naizenez morfologi bereizkuntza hau ez da "daite-keena" baina segurua (cf. Omaetxebarria 1948, 314) bai aitzineuskararako eta

26. Zenbakiak J. Goikoetxea-Maizaren edizioko orrienak dira ohi bezala; ik. halaber KNORR 1974 zeinen iruzkina ez bait dator nirearekin bat puntu honetan; dagoeneko MITXELENA 1958an gaztigatzen da usadio hau Landucci dela eta, baita Azkue aipatzen ere.

baita B.Z.eko lehendabiziko testuetarako. Mitxelenak usu errepikatu digun bezala, badira arazo batzu euskararen eboluzioan *historiaren* barnean (ez historiaurrean) gertatzen direnak eta besterik gabe testuetara joaz iker daitezkeenak; hau dugu horietarik.

XVI. mendeko testuen bitartez ezagutu arren XV. mendeko diren kanta zaharrrak (Milia Lastur eta Abendañoren eresiak, Olaso, Arrasateko erreketaren eta Sandailiaren kantoreak) har bagenitza, honelako emaitzak genituzke (ik. Lakarra, 1985d): *Ezcon bequio, Al banegui empara, Gal didila Unçqueta, Sumi a[ça]la, Jauna ezceñcan empara, sar gayteza[n], Nay ez daquiola valia*. Hots, 7 kasuetarik zazpiak mantentzen dute forma zaharra, berriaren ale bat ere gabe.

Hurrengo mendean, XVI.ean, hasten dira jadanik indikatiboaz kanpoko partizipioaren lehen agerraldiak: *Onec galdu badagui, choria escôdu ney, ucatu vadidi*, etab. Alabaina, oraindik mende horretan ere gehiago dira aditz erroarekin doazen modu hipotetikoetako adizkiak (34, 27ren kontra) eta nagusi da RS, Garibai edo Zumarragarengan nahiz eta partizipiodunik ere izan; markatzekoa da Betolatza-²⁷ kasua 9tarik 9ak bait doaz partizipioarekin.

XVII.mendetik aurrera jadanik partizipioa izango da erabiliena, aditz erroa arkaismu solte bezala baino gordetzen ez delarik; 1700 ingururako ez da jada bereizketa prosan inoiz ere mantentzen eta hortik aurrerako testuetan (Arzadun, Urkizu) ez da horren arrastorik. Ohartu behar da, halere, forma zaharkituak ez zirela egun bezain ezezagunak ez eta agramatikalak ere, poesian oraindik BBetan eta *Acto para la Nochebuena*n erabiltzen bait dira, bigarreanean gainera kopuru markagarrian (25/39tatik).

Fenomeno berau —nahiz eta bere kasuan lekuko urriagoak izan— gertatu zen beranduxeago G.z ere: AzpGut. (1622) *sofri yçaçu, escribi deguiçudala, gaztiga deguiçudala, serbi deçadala*, Isasi (1620) *50 Illac aguin ceguian, 81 Unaiac aserra citean gaztac aguer citean*, Salbea *erregu ezazu* (id. Etxabek 1609), guztiak salbuespenik gabe; *Mis*.ean nagusi dira (10/4) *-tu* gabeak: 1c *borra eçaçu*, 2b *quendu eguidaçu*, 3d *vençutu çinçan*, 7a *apartadu eçaçu*, 7d *borra biza*, 8a *garbi eçaçu*, 9b *quendu ez çaitela*, 11b *viurtu eguidaçu*, 11c *fortaleci naça*, 12b *libra naçaçu*, 12c *alabaçayçan*, 12d *ensalça dazan*, 13b *alabaçayçadan* baina ez bedi ahantzi neurriarekiko menpekotasuna. 1648ko testu batean (TAV 167) *biurtu zaitetz* irakurtzen dugu baina adibide bakarra da eta gainera 1655eko beste batean (“Contribución” 129) oraindik *uidal ezazu* dakusagu *patente bat bidalduren* ondoren.

Nolanahi ere bereizkuntza galdua edo galtzear zen XVIII. mendearen hasierarako hegomendebaleko zati batean: OA 1 *barcatu eguizcutzu*, 4 *honratu daigula*, 4 *santificatu ditzagula*, 8 *regutu eguizu*, 11 *serbitu ceguian*, 13 *libratu gaitzatzu*, 14 *artu eguizu*, 23 *deseguindu ditçaque*, 33 *salvatu guindecen*, 49 *quendu leiqueo*, etab.; 50. orrirra arte aurkitu ditudan salbuespen bakarrak 1 *libra gaitzatzu*, 2 *regu eguizu* eta 11 *goza ceguian* dira, eta hauetarik 1.ko biak bederen Gure Aita eta Agur Marian fosildurik kausitzen ditugu.

Egia da Zegamako dotrinan (1741) 25 adibidetarik soilik 9tan dugula *-tu* eta Irazutzarenean (1739) soilik 29tarik 9 baina ene ustez -Øren adibide gehienak

27. LAKARRA 1984b, 174. orrian markatu nuen (soilik ablatiboa zela eta baina orobat jazoten da beste hainbat arlotan) Betolatza eta Mikolaren arteko bereizkuntza. Gerotzik ARANA 1986an erakutsi da Betolatza ez zela bilbotarra —eta horrela beren arteko ezberdintasunok azpieuskalkiainen aldetik azal daitezke— eta KNORR 1986an hain zuzen ere Betolatzaekoa zela frogatu da.

erlijio hizkuntzako fosiltzat jo behar ditugu; Oikiako Agirreren lekukotasunak (1749), aldiz, garbi diosku oso bestela zeudela gauzak ekialderago: lehendabiziko 25 orrietan ematen diren 16 adibideetarik *erregutu daguiozula* (9) da *-tu* daraman bakarra.

Euskalkiek beren aldaketan ere zenbat antzekotasun erakusten duten gogoratzeko ez dut ukitzen ari garen arazo honetaz beste datu bakar bat baino emango: partizipioaren hedakundeak kronologia ezberdina du *-tu* aditzentzat eta *-i* aditzentzat; baina, halere, zein BZ.ean zein GZ.ean *-i* aditzetan ematen da lehendabizi, euskalki horien historiaurrean, hain zuzen²⁸.

6. Zenbait ondorio.

Aski luze, luzeegi beharbada, gertatu da nik laburrago nahi nuen saiotxo hau; ez nohakizue, bada luzatzera BZ.a eta gainerako euskalkien arteko gonbaraketan aipatu ditudan datu eta adibideak nahiko bait dira hemen dagokidan egitekorako. Goazen, hortaz, —usadioa ere izaki— aurrekoa taula batean laburbilduaz ondorioren bat edo beste ateratzera, nahiz eta agian entzule zuhurrentzat beharrezkoegia ez izan^{28bis}.

28. cf. "Contribución" 129; horregatik ez ziren kontutan hartu hauek LAKARRA 1985d-n non falta bait dira GZ.eko datuok ere.
28bis. Parentesiek ezaugarri hori soilik egile edo testu bakar batean ematen dela adierazten dute.

	Bizk. Zah.a	Gip. Zah.a	Liter. Bizk.	Liter. Gip.
1. <i>egin</i> eta * <i>ezan</i>	+	+	—	+
2. <i>dio</i> eta <i>deutso</i> (edo <i>dirau-</i>)	+	+	—	—
3. Togen eta nominatiboa.	+	+	—	—
4. <i>-gaz</i> eta <i>-kin</i>	+	—	+	—
5. —D— <i>dauden</i> (edo <i>duten</i>)	+	+	—	+
6. asimilazioa * <i>edinen</i> .	+	+	—	—
7. <i>-n</i> > <i>-Ø</i> lehenaldian.	+	—	—	—
8. Komunzt. falta objektuarekin	+	+	—	—
9. <i>-Ø</i> / <i>-tu</i> bereizkuntza a. nag.	+	+	—	—
10. <i>-rean</i> ablatiboan.	+	(+)	—	—
11. <i>-ti</i> prosekutiboan.	+	+	(+)	—
12. genit. gonbarazioan.	+	—	—	—
13. Xekin Y = "X eta Y"	+	+	—	(+)
14. Futurozko inperatiboa.	+	+	+	—
15. —a— / —e— 2 eta 3 perts.	+	+	+	—
16. <i>-zu</i> "zuek" aditzean.	+	+	(+)	—
17. futuro zaharra.	+	+	—	—
18. aoristoa.	+	+	—	—
19. <i>eroan</i> eta <i>joan</i> aditz lag.	+	—	+	—
20. Aditz nag. + <i>ez</i> + Lag.	+	+	—	(+)
21. <i>baist.</i>	+	+	—	+
22. — <i>eta</i> — aditz izenkietan	+	(+)	+	—

Gogoangarria izan daiteke F. Rodríguez Adradosok proposatu eta Tovarrek (1959) eta Mitxelena (1964b) beren lanetan inoiz erabili erizpide batez dialektu ezberdintasunak sailkapen hirukoitzean labur daitezkeela:

- 1) hautapen ezberdinak,
- 2) berrikuntza "
- 3) arkaismo iraupendunak. (apud Mitxelena 1964b)

Gure taulan 1.tik 4.era ezarri ditugu euskara zaharreko diasistima hautagaiak (gero nonbait noizbait batera edo bestera erabakiak), 5.etik 9.era (kronologia eta hedadura ezberdineko) berrikuntzak eta 10.etik akabura arkaismoak.

Dakusagunez, G.Z.a bat dator B.Z.arekin 22etarik 16 ezaugarritan (% 72,7) eta are 18tan (% 81,8) parentesi artean doazenak ere onartzen baditugu; Lit.G., aldiz, bakarrik 3tan (% 13,6), parentesi artekoak gehituaz ere 5era (% 22,7) baino ez da iristen. Baina ez da soilik hau B.Z.etik urrundu dena: lit.B.k ere ez ditu B.Z.aren 5 (edo 7) ezaugarri baizik, %22,7 (edo % 31,8) alegia, eta areago dena $B.Z.a \cap (Lit.B \cap Lit.G.) = 0$.

Aurrerago ere bihurtuko gara berriz taulon iruzkinera baina diogun hasiera hasieratik hauek honela izanik ezin onar daitezkeela inola ere Uhlenbecken iritzia, hots B. eta G. hurbilduaz joan direla historian zehar, nabarmena bait da horien garairik zaharrenak askozaz gertuago zirela beren artean euskalki bakoitzaren aldirik zaharrenak eta aldamenekoaren berria (erraztuaz literatur euskalkia) bai-zen; pentsatzekoa da, bestalde, horrelako zerbait susma daitezkeela historiaurrerako ere:

Basta, por lo demás, con consultar la documentación disponible que, si no es excesiva, tampoco es escasa para llegar sin vacilaciones a la conclusión de que las diferencias entre vizcaíno y dialectos más orientales no han hecho más que crecer sin descanso desde los siglos XV-XVI hasta nuestros días. No veo, por consiguiente, razones que inviten a no extrapolar, es decir, a no suponer que las divergencias eran todavía menos marcadas digamos en el siglo X.

(MITXELENA 1981, 300)

Taulara bihurtuaz norbaitek uste lezake oraindik orain ere B. eta G. (= Lit.B. eta Lit.G. oraingoz, ik, aurrerago) ez daudela oso urruti beren artean eta behar-bada arrazoi du. Alabaina, ohartzekoa da biek batera "irakurtzen" duten 10 ezaugarrietan (% 45,4) guztietan "ezetz" irakurtzen dutela; hots, ez dutela halako edo holako ezaugarria, baina ez nahi eta nahiez biek ezaugarri bera dutenik: cf. adibide argi baterako 2.a. Ez lioke, bada, adostasun horrek balioko goian esanda-koaren aurka, bertatik ezin atera bait daiteke inongo hurbiltze prozesurik.

Alabaina, beren interesa dute 3.a edo 8.a bezalakoek argiro erakusten ahal dutenez gero dialektuen ezaugarri berdina bi eratakoak izan daitezkeela: a) aitzin-hizkuntzatik datozenak, eta b) berrikuntzetarikoak.

Lehendabizikoek ez dute azalpen handiagorik behar, begi bistan bait dago euskalkiek hainbat eta hainbat dutela aintzin-euskaratik datorrena eta hori dela kausa euskalki horiek elkarren antza dutela eta, azken finean, hizkuntza bakarra osatzen.

Bigarren saila ez dut uste horren ezaguna denik, aldiz, oso garrantzitsua izan arren hizkuntzaren historiarako. Esate baterako, nahiz eta historiaurrekoa izan, artikuluaen sorrera berrikuntza da euskararen eboluzioan, zalantzarik gabe: ez da horrelakorik agertzen akitanieran eta nahiz alboko nahiz urrutiagoko hizkuntzek ere beranduago hartu dute. Aldaketa, ordea, euskalki guztietara hedatu da, ezberdintasun batzukin bada ere: Erronkari eta Zuberoan -a sartzen dute gaine-

rakook egiten ez dugun deklinabide kasuetan, *Maulealat*, *etxeara* eta beste erabiliaz. (cf. Mitxelena 1981). Fenomeno hauek eta, historikoki antzeman daitekeen, artikulua bakoitzean gehiago erabiltzeko joerak goiko azalpen hori sendotzen dute.

Berrikuntza baterakide hau, hots, guztien etorkia den aitzineuskaratik zuzenbide beretik urruntzen dituen berrikuntza hau, historiaurrekoa da, esan bezala, lehen euskal testuak agertu orduko eta baita 500 edo 600 urte lehenago ere betea zelako. Baina baditugu beste zenbait, ostera, historikoak direnak, testuetan geure begien aurrean ematen bait dira; halaber, berrikuntza hauetarik asko eta asko bereiztaileak dira ez bait dira euskalki guztietara hedatu. Baina azkenon artean ere badira aipatu 3.a eta 8.ak legez euskalki bat baino gehiagotan zabalkundea izan dutenak, euskalki horiek gainerakoen aurrean batera irakurriaz; haatik hemen utziko dut gai interesgarri hau ezer gutxi aurreratu bait dugu Mitxelena 1964b-tik hona (ik. beheago haboro).

Bestalde, lehenago Tovarren hitzak aipatuaz adierazi dugun legez “[el vizcaíno] se trata de un dialecto bien caracterizado, pero, en definitiva, no independiente. Forma parte del patrimonio común del vasco, es un tesoro de antigüedades lingüísticas como todos los demás dialectos, pero no nos permite remontarnos con la reconstrucción en él basada, mucho más allá”.

Hala da izan ere seguru asko; alabaina, hori aitortu ondoren gorago ikusiaren arabera B.Z.ak orain arte eman dizkigun (hartu dizkiogun, hobe) baino berri eta zehaztopen gehiago eman diezaguke euskara zaharraren berreraiketa eta ezagutzarako, ez bait dakit hitzaldi honetan ukitu zenbait —eta ukitzeke utzi beste hainbat— ezagunegiak diren gure hizkuntzaren historiaz arduratzen direnen artean. Arestian Bile, Brixhe eta Hodot-ek grekera zaharraz esan duten bezala “Par habitude et par facilité, il [le dialectologue] fait ainsi appel à une sorte de vulgate dialectologique, constituée d’un ensemble de faits, qui, à force d’être indéfiniment cités, sont devenus des evidences” (1984, 166). Baina, eta hor dago koxka, “De tels exemples [beren lanekoak] mettent clairement en évidence les insuffisances de la vulgate sur laquelle reposent les débats de la dialectologie grecque. Pour qu’un trait soit exact, il ne suffit pas qu’il ait été affirmé par Bechtel, Thumb-Kieckers ou Thoub-Scherer et qu’il ait été maintes fois repris, même pour les meilleurs. Est-il besoin d’ajouter que l’erreur a des conséquences d’autant plus graves qu’elle concerne un fait intervenant dans la comparaison interdialectale?” (1984, 168). Guzti hau, zorigaitzez, errazkiago egoki bide dakioko gure egoerari goiko izenok Bonaparte, Vinson, Azkue eta bestez ordezkatuaz.

Ditugun lehen testuak ia atzo goizekoak badira ere, beren hizkeratik abiaturik egungo euskalkien iturri eta etorki izan zen euskara batua eskuekin ezin ukitu ahal badugu, behar dugun jautzia haien arteko ezberdintasunak bezain txikia bide da:

“L’unité primitive des parlers basques ne fait aucune doute. La structure phonétique et morphologique est sensiblement la même partout, et derrière la masse énorme d’empreints, surtout romans, on entrevoit un vocabulaire basque assez homogène. Le basque commun —l’origine commun des parlers actuels— ne doit pas être très différent de ce que ces parlers sont de nos jours”. O, en otras palabras, por resumir en vista de lo que sigue, a juicio de Vogt los dialectos vascos aún en nuestros días están poco diferenciados, y la coincidencia en las estructuras subyacentes (fonología, morfología, vocabulario) se debe a que proceden en común de un protovasco cuyas características más importantes casi podemos tocar con los dedos (MITXELENA 1981, 297).

Proto-indo-hititaren pareko litzatekeen ****aitzin-bizkaiera-euskararik** (edo ****aitzin-euskara-bizkaierarik**) burmuina behar den leku eta egoeran duen inork proposatzerik ez badu ere (cf. Mitxelena 1981, 304) B.Z.ak asko lagun diezaigu hizkuntza batu zahar horren nolakoa zehazten baldin eta, nork bere garaiko eta ingurukoa aintzinagoko egoeren ispilu (eta eredu ?) bilakatu beharrean, komeni bezala —eta mendebalean ez gainerako Euskal Herrietan baino gutxiago— orduko lekukoei hitza ematen bazaie eta “[euskalkien] autonomia independentziazat hartzen ez bada” (Mitxelena 1981, 313tik nik itzulia).

7. Hiperbizkaiera eta erdigipuzkeraz.

Puntu honetara iritsiz geroz komeni da zerbait esatea Mitxelenarekin (eta cf. orain Laka 1986) “hiperbizkaiera” deituko dudana eraikuntza, asmakuntza edo, hobe, asmakeria batez, frango nahasten eta okertzen bait ditu B.ri buruzko azterketak eta nolabait azal bait dezake Lacombe, Uhlenbeck eta jarraitzaileek azaldu iritzi eta teoriak sortzea. Ezer aldatu gabe ekarriko ditut hona Mitxelenaren hitzak ezin hobeki laburtzen bait dute adierazi nahi dudana:

Desde hace años, acaso desde finales del siglo pasado, ha hecho estragos el deliberado empeño de confundir el vizcaíno con lo que yo he llamado [...] hipervizcaíno, formado con sólo aplicar la regla que sigue: algo es vizcaíno de lengua si y solamente si sólo aparece ahí y falta en las demás variedades de la lengua (de la cual se sigue suponiendo, sin embargo, que es dialecto el vizcaíno); si no se alcanza esa perfección extrema, siempre deseable, algo es vizcaíno en la medida en que no es vasco común (1981, 300).

Honela B. “jatortzat” *gintzazan, dauz, ebazan, eitean* eta beste eman ohi dira nahiz eta guzti horiek berrikuntzak izan gainerako euskalkietarik hurbilago eta B.ko testuetan askozaz zaharrago eta ugariago diren *ginean, ditu(z), zituzan* eta *zidinen* aurrean, eta herri euskaran ere hedatuagoak izan arren azken hauek³⁰.

Adibidez, Azkuek *dauz, gauz*, etab. ematen ditu B. jatortzat bere *Morfologían* (II, 544); Altubek, ostera, oso bestela ikusten zuen arazoa euskaltzainburuaren liburuari egin zizkion ohar interesgarrietan. Berak dioenez

Se da como cosa averiguada que, primitivamente, en Bizcaya sólo se empleaban flexiones como *dauz-dodaz...*, *gau(z)-gauzu(z)...*, *zau(z)-zugu(z)...* y que luego fueron importadas de Gipuzkoa las sinónimas *ditu-ditut...*, *gaitu-gaituzu...*, *zaitu-zaitugu...* Y esto se asegura sin tener en cuenta que la serie completa de las formas *ditu...* es corrientemente empleada en los documentos más antiguos del euskalki bizkaíno y que, en cambio, escasean mucho las del tipo *dauz, gauz...* (*Observaciones* 110-1)

RS, Kap. eta Mik.ren testuetako exenpluak eman ondoren, honela amaitzen du:

Opino que las formas comunes, las universalmente euskéricas, fueron antiguamente *ditu-gaitu*, etcétera, hasta que el euskalki B, separándose del uso común, formó algunas flexiones del tipo *dauz, gauz* (ibidem).

Bestetera igaro baino lehen diodan bidenabar pena dela Altuberen liburu honek *Erderismosek* lortu zuen ospea ez erdietsia bide zuzenetik eramango bait

29. Mik. 26 *ebaguiten dausela* izan daiteke adizki honen lehen agerraldia eta bakarra ia XIX. mendearen erdialdera arte (Zabala). Baina testua ongi ezarria ote?

zituzkeen eztabaida eta katramila frango. Izan ere, testuak dira ikertzaileen hipotesi, asmaketa eta aurreiritziak onesten edo gaitzesten dituztenak, beren arbitrariotasuna ezabatuz edo gutxituz:

El método para distinguir entre lo más antiguo y lo más reciente en las variantes (fónicas, morfológicas, léxicas o sintácticas) documentadas a lo largo de la historia de una lengua, el criterio que Matteo G. Bartoli llamó de “la cronología de los textos” se funda en este mismo carácter de revelación inconsciente, de indiscreción casi, que tienen comúnmente los testimonios de una lengua. Considerando las formas atestiguadas en los textos —siempre escasas comparativamente— como una muestra de la población formada por la totalidad de las formas en uso en la lengua, hablada o escrita, por determinadas fechas, es razonable postular que su orden de aparición en los textos guarda cierta relación con su orden de antigüedad en la lengua (MITXELENA 1963, 14-5).

Hiperbizkaiera dela kausa euskalki sailkapenak buruhauste eta lauso anitz pairatu du, zalantzarik gabe; ez askozaz gutxiago, ordea, “hipergipuzkera” edo agian “erdigipuzkera”ren eraginaz. Ene ustez, ikerketetan B. hain bakar, berezi eta ia arrarotzat jo izan bada euskalkien barnean, sentimendu honek ez du inongo benetazko arrazoirik —goraxeago aipatu dugun B.ren txikiratze hortaz landa— eta salatzen duena gainerako euskalkiei buruzko ezjakina eta ezezagutza baino ez da. Bestela esanaz, historian zehar B. urrundu arren ez da askok uste bezain urruti alboko euskalkietarik eta, bereziki, G.tik. Baina —eta hortik “erdigipuzkera”— benetako G.tik, giputzen aho eta izkribuetan ematen denetik dago hurbil; ez B.rekin batera dituen hainbat ezaugarri ezabatu ondoren historikoki dagozkionetarik bakar batzuekin utzi nahi izan denetik.

Bada ez bada, ez naiz inola ere lit.G. eraikitzeke eta eraiki zen moduan eraikitzeke “eskubidea” inori ukatzen ari, horrek ez bait du inongo zentzurik; inork ez du, alde batetik, gertakuntza bati bere historikotasuna ukatzerik eta, bestetik, literatur hizkera orok du hautaketa eta murrizketa oinarritzat. Alabaina, ezin onar daitekena da literatur hizkuntza hori *hizkuntzalariek ere G. bakar eta jator-tzat izatea*. Beste maila batean ari naiz, bada, argi eta garbi.

Hemen esan nahi dudana errazago adieraz bide daiteke gorago eman dudan taulari beste bi zutabe erantsiaz, B. berriarena eta G. berriarena, alegia. Zutabe horietan kokatu ahal dira egungo egunean euskalki batean eta bestean azaldu tasunak nahiz eta hauek euskalki osora ez hedatu eta, bereziki, nahiz eta euskalki horren literatur forman ez egon onarturik. Laburrago egiteko soilik ezaugarrien zenbakiak emango ditut haiek zein diren lehen ikusi baita³⁰:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
B. ber.	-	-	-	+	+	(+)	(+)	+	-	-	+	-	-	-	+	(+)	-	-	-	-	-	+
G. ber.	+	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

30. Parentesi barruan ematen ditut hedadura gutxiako usadioak.

Orain bi zutabe berri hauek literatur B. eta G.ri zegozkienekin erkatzen badi-tugu ikusi ahal da hauetan 10 baziren adostasunak orain 14 direla; hots, B. eta G.berria beren artean hurbilago daude Lit.B. eta Lit.G. beren artean baino.

Salatzen ari naizen joera gaizto honen adibide nabarmenak aipatu ditudala-kotan nago hautapenen iruzkinean (ik. gorago) eta ez dut berriz errepikatuko argudio guztia; esan dezadan soilik ezin ase gaitzekela G.zko testuetan ageri *eginen* adizkien aurrean "Bizkaiko forma propioak dira horiek" (*eguizguzu* ere bai ?) esanaz. Orobat, are gutxiago asetzen nau Zegamako dotrinari buruz honako hau irakurtzeak:

Bertan erabiltzen den euskarari buruz esan behar dugu bizkaieratik gauza asko dituela: "dulzu-rea", "vencidu", "erorten"; *deguigula* "diezagula", *deub* "du", *zeban* "zuen", etab.; *domeka*, etab. (ONDARRA 1984, 13).

Zergatik dirateke "bizkaieratik[oak]", haatik, *-duren* bitartez osaturiko parti-zipioak edota *a+a ea* legea baldin eta G.Z.eko testuetan eta oraingo hainbat giputzen ahotan kausitzen baditugu? Ez du merezi *zeban* eta *deu(b)*en (!) antzeko formez luzatzea G. eta B.Z.eko testuak zertxobait ezagutuz geroz nahiz eta Yrizar 1983an "bizkaieraren eragintza" deitu eta Oregik (1972, 359) "bizkaierarantz lerratzen" dela pentsatu OA adizki horiek erabiltzean; bidebatez esan dezadan *ginduzan* "bizkaiera-itxurakoa" iruditut arren (ibidem) adizki hori (edo *ginduzen*) erideten dugula orobat Ir., ZeDot. eta Agirre Oikiakoarenean gutxienez.

Ce parti pris, mieux cette obsession comparative, ne fait qu'amplifier l'une des conséquences de l'historicisme souligné précédemment: elle conduit le dialectologue à ne retenir que les traits qui permettent de situer les dialectes les uns par rapport aux autres et elle accoît le caractère discontinu de la description.

diote Bile, Brixhe eta Hodot-ek (1984, 171) greziar dialektologia zaharraz eta behar-bada historizismoarena ez izan arren arrazoirik nagusia egoera beretsura iritsi gara goian ukitu aurreiritzien poderioz. Argi dago aurreiritziok lapurtu dizkioten ezaugarriak bihurtuko bagenizkie egiatan berenak dituzten euskalkiei multzo disjuntioak balira bezala jokatu beharrean B. ez litzatekeela uste (nahi?) bezain urruti enparauetarik.

Guzti hau are argiago legoke hego-mendebaleko G.ri (cf. Lakarra 1985d) eta A.ri duten "zubi-hizkera" balioa aitortuaz arreta gehixeago eskainiko bagenie. Aspaldi ohartu zen Larramendi A.ren izaera bereziaz aldameneko euskalkien artean (cf. "en lo más es [el alavés] el mismo de Vizcaya, no en el todo" eta "participa de todos ellos [los dialectos vascos], más o menos sincopados y variados") eta oraintsuago Mitxelena-ren lanek (1958, 1964b, 1977, 1981, 1982) erabat argi utzi dute puntu hau eta baita bere ezaugarri propioekin batera euskalki horrek beste hainbat zituela iparraldeko biekien, noiz batarekin, noiz bestearekin, lotzen zutenak.

Ez dakit, hobe esan ezezkotan nago, duen garrantzia aitortu zaion Mitxelena-ren lanari Landucciren hiztegia berraurkitu eta hain bikain aztertzean. Ene ustez, ez luke zalantzarik izan behar B.ren sailkapenerako duen garrantziaz ere eta euskal dialektologian eta euskararen historian berebiziko fetxatatzat hartu beharra dago 1958koa. Badira zorigaitzez 1958 aurreko topikoetan mantentzen direnak oraindik gaur egun: "Dialektologia mailan, Bizkaiera ez dela Bizkaia osoan bakarrik mintzatzen esan dezakegu; Gipuzkoa erdian eta Araban ere mintzatzen baita. Hone-

tan, hain zuzen ere, Bizkaieraz hitz egiten zen; nahiz eta gaur egun dena galduta egon, Aramaionan izan ezik” (UEU 1983, 7)³¹.

8. Zenbait aitzingogoeta euskalki sailkapenaz.

Beltalde, B. ez dago bakarrik euskalki enparauen alboan definitu beharrean baina baita berekiko ere. Gillieron eta beste ikerlari samalda luzearen bitartez badakigu mende honen hasieratik gutxienez oso zaila dela bi isoglosa bat etortzea eta ia inon ere ez dela ematen hortik gorako adostasunik, hizkeren ezaugarriek oso muga ezberdinak izan ohi bait dituzte. “B”, badira ere *barri, urten, uzten, itxi, zan, ganean, narru, bedar, deust, edonun, donga, arerio, ugazaba, domeka* etab. (Mitxelena 1964b, 61-2ko enxempluak) beren mugak ez dira ados: zenbaitek oso hedadura eskasa du, herrixka bat edo bitakoa; beste zenbaitek Bonaparte eta Azkuez geroztik euskalki horren lurraldetzat dugun eremu guztia estaltzen du; batzu lurralde horren mugetarik ere ateratzen dira; baten bat galdurik edo galtzar dugu... “Xehetasun” guzti hauek eta gehiago kontutan hartu behar dira gonbaraketarako edota historiari buruzko erabateko iritziak emateko orduan, eta ez ahaztu euskalki bat ez dela gauza absoluto bat (isoglosak edo, beste era batera, hizkuntza bat legez) oso izaki erlatiboa baizen, hitzarmen baten fruitua, azken finean. Hara bestela Coseriuren pasarte argigarri hau:

En efecto, la existencia de los dialectos no implica la existencia de límites dialectales, así como negar estos límites no implica afirmar la no existencia de los dialectos. Los dialectos no existen *antes* sino *después* de la comprobación de las áreas en las que se registran los fenómenos concretos del hablar; no son *cosas*, sino *abstracciones*, sistemas de isoglosas que se establecen por encima de la multiformidad del hablar. Y entre los dialectos puede haber, naturalmente, interferencias y caracteres comunes; es decir, que ciertas isoglosas abarcan más de un dialecto: todo depende de las isoglosas que, por convención, se adopten como límites dialectales (1959, 137)

Gertakari honek sor ditzakeen arazo, oztopo eta istiluez jabetzeko eta katalanaren sailkapenarekiko eztabaida famatueta jo gabe (ik. orain Blasco Ferrer 1986), gogotan izan bitez Bonaparteren iritzi aldaketak euskalkien sailkapenaz (ik. Yrizar 1981) eta halaber Azkue eta Mitxelenak egin zuzenketa eta egokitza-penak (cf. *Hiztegia XIII-XIX* eta *FHV* 41-2); egungo egunean ere Elgoibar, Baztan edo Burundako hizkerak behin eta betikoz non diren erabakia ote? (cf. adibidez Etxebarría 1983, 43).

Norbaitek pentsa lezake, oker, “testu konkretuetan” ez dela honelakoekin behaztopatuko; adibide soil batek iritiz aldaraziko du behar bada. Bada 1658ko bat Martin Iturbekok sinatua eta *Quartetac gure principe iauneanren [sic] D. Phelipe Prospero gaiocce dichosoan* deritzona, Koldo Mitxelenak (*FLV* 18, 1974) eta Ibon Sarasolak argitara eta aztertu dutena; entzun, bada, bigarrenaren iruzkina:

El tipo de lengua de la composición es más bien occidental, con rasgos como *ea a+a* en *1 famea, u-* en *4 urian*, *17 jausi* en vez de *erori* “caído”, *29 dau* “lo ha”, *35 (eguin) deusa* (pero *44 eman dio*), *71 dacaz* “los trae”, etc., más o menos vizcaínas. No faltan con todo formas típicamente guipuzcoanas como *5 çera*, *55 det*, *13 eman*, variante de *omen*, vizcaíno

31. Oso liburu eskasa, bestalde, Gabilondoren erronkarietari buruzko atala salbu; bibliografian ez dator MITXELENA 1958 baina zerbaitez jabe zitezkeen aipatzen dituzten MITXELENA 1977 eta 1981en bitartez.

Iturri ezberdinak eta aski ugariak ditugu B.Z.a ezagutzeko; haatik, ezin esan daiteke ezagunegi denik. Benetako dokumentuak miatu gabe beren buruetarik B. zer den eta zer izan den asmatzen eta erabakitzen saiatu direnak albo batera utziaz ere ez dirudi B.ren historia aski ikertu denik, nahiz eta agian hortarako beste euskalki askok baino materiale gehiago eskaini. Materialeak, ordea, ez dira dena: bildu, landu, txukundu eta argitara beharra dago; hots, filologoek egin behar dute aurrean hau, gero hizkuntzalariak (eta literatur ikerlariak) arrisku gutxiagorekin balia daitezten testuez beren azterketetan³². Ez dirudi, zorigaitzez, guzti hau bukatu denik asko aitzinatu bada ere TAV eta "Contribución"ekin, lehenago Urkixoren edizioekin bezala. Arazo frango dago ikertzeke (ik. Lakarra 1986a): testuen egile eta fetxak, haien etorkia eta beren arteko harreman eta loturak, etab.; nabarmena da galderok ihardetsi artean zalantza askorekin ibiliko gabela garai hartan hitzegiten zen hizkeraren lekukotzat erabili nahi baditugu³³.

Ez ditut inola ere ahaztu nahi hemen eta bestetan usu erabili ditudan Azkue, Altube, Irigoien, Lafon eta, bereziki, Mitxelenaren lanak: ez dut uste gainera enparauko euskalkien garairik zaharrenak B.rena baino txit hobeki azterturik ditugunik. Halere oso premiazkotzat ditut monografiak zein lan orokorrak zeren Meilletek zioen legez.

Pour faire progresser la linguistique historique, il importe de préciser, de systématiser et d' étendre les recherches. Car les théories reposent sur des données incomplètes, vagues, livrées par le hasard plutôt que choisies. Il faut des observations toujours plus précises: à chaque fois qu' on a observé les données de plus près, on a pu obtenir des résultats nouveaux. (1925, 109).

Soilik testuak ongi miatu ondoren murgil gaitetze ur sakonagoetan, haietan ikasiaren arabera aurreragoko garaietan zer zitekeen ikertzen hasiaz; ideia hauek gure artean zabaltzen hainbat saiatu den egileak zioenez:

Para dedicarnos con tranquilidad a la prehistoria, habremos pues de esforzarnos en adquirir el conocimiento más exhaustivo posible de los datos disponibles, sin dejar ninguno de lado y sin ahorrarnos molestias en buscarlos y comprobarlos. (MITXELENA 1963, 15-6)

Ez dagokit inori inongo debekurik ematea; alabaina, badirudi bidezkoa dela —historiaurrea mesprezatzeko— Meilletek beharrezkotzat zuen "philologie de précision" hartaz baliaturik euskararen historia *stricto sensu* ahalik eta zabal eta zahatzenik ezagutzen saiatzea; bidebatez, hortik aitzina jo nahi duenari ez genioke mesede baino egingo. Diotenez, eta hortik debekuarena, mahomatarrak hain trebe badira filigrana eta gainerakoetan beren legeak bizidunak irudikatzea debekatzen dielako omen; gure hizkuntzaren historia ez da ez luze ez joriegi (eta bada hizkuntzalari famatua langabezia iragarri ziguna) baina oraingo ez deritzot agortzeko beldurrik datekeenik ere.

32. Begibistakoa da ezin bada gonbaratu edozein hizkuntzatarako edozein forma bakoitzak nahi euskalkitakoarekin (*pace* Krutwig eta bere *Garaldea*, adibidez; bidebatez, litekeena da hizkuntzalari unibertsitariak Krutwigek nahi adina "oligofrenikoak" izatea baina ez dituzte berak bezanbat nahasten imajinazioa eta fantasia) ezingo dela oraingo euskalkien formatan ere oinarritu beren arteko gonbaraketarako. Halere, gutxi ikertu da orain arte —eta egun ere ez gara gehiegi saiatzen— euskalki aldatuek. Ez ote da jokatzeko euskara aldatuko balitz legez baina euskalkiak bere hartan iraunez?

33. Araberaren materialetarako ik. bedi bibliografian aipatzen diren Landucci, Gamiz eta TAVen argitaratu 1610eko bertsoak, gehi MITXELENA 1958 eta 1982 (batez ere); ez dago G.Z.ari buruzko lan orokorrik dakidanez; testu garrantzitsuenen erreferentziak aurki daitezke bibliografian eta (bildurik) LAKARRA 1985d-n, gainerakoetarako jo bedi TAV eta "Contribución"era. Lan honetan soilik euskarazko testuak aipatu arren badira noski B.Z.ari buruzko gauza jakingarri frango erakusten diguten erdarazkoak, hala nola, erdiaro eta berandugako dokumentuetako toponimia eta antroponimia (cf. ARZAMENDI 1985 edo Zumalderen lanak) edota Poza, Garibai eta besteren ohar eta glosak. Lan honetan horiez baliatu ez banaiz ikerketa berezien beharra dutelako eta "luzamendutan" ez ibiltzeagatik izan da.

ei, o que sin dejar de ser guipuzcoanas se dan también por zonas más orientales: 79 *daude*, el antes citado *dio*, etc. ("Contribución" 97).

Holako kasuetan ezinbestean eman behar lehentasuna ezaugarri batzuri aurrerako bada.

Interesgarri gerta daiteke halaber, orain arte esandakoaren osagarri, hemen zirriborroan eta llaburkiro baino ezin aurkez dezakedan azpieuskalkiezkiko saio bat. Har bitez alde batetik B.Z.eko zenbait testu eta B.Z.aren ezaugarri batzu bestetik; nik oraingoan zortzi eta zortzi hartako dut hurrengo batean zerrenda luzeagoa eman gogo badut ere.

	Gar.	RS	Bet.	VJ	Mik.	Kap.	Bar.	Arz.
1. <i>dot</i>	+	+	+	+	+	+	+	+
2. aoristoko formak	+	+	—	+	+	+	—	—
3. Komunztadura O pl.rekin	+	+	+	+	+	+	—	+
4. <i>-ijV,-uBV</i>	—	—	—	+	—	—	—	—
5. <i>daude</i> "dute"	—	+	—	+	+	—	—	—
6. <i>-n > -Ø</i> lehenaldian	—	+	—	—	+	—	+	+
7. <i>-reanik</i>	—	—	—	+	+	+	+	+
8. <i>*ezanen</i> formak	+	+	—	—	+	+	+	—

Emaitzok ezinutzizkoak iruditzen zaizkit "B.Z.az" hitzegiteko orduan (berdintsu agituko litzateke "B. berriarekin" ere) baina argiegiak dira orain azalpenetan luzatzeko.

9. Amaitzeko.

Or on a vu et on verra encore que les dialectes grecs sont loin d'être bien connus. Les dialectologues doivent en prendre conscience. Avant de comparer les dialectes, il importe de les connaître. Chercher à connaître les dialectes, telle est la priorité actuelle; chercher à les connaître en leur consacrant des monographies, en les décrivant synchroniquement et diachroniquement, tels qu'ils nous sont livrés par les documents, sans préjugés comparatistes. C'est à ce prix seulement qu'on assainira les bases de la comparaison. (BILE *et alii* 1984, 172).

La idea de que la historia propiamente dicha de una lengua, de la vasca como de cualquier otra, sólo puede edificarse sólidamente sobre documentos fechados y localizados con la mayor precisión posible, no ofrece ninguna novedad. A lo sumo, acaso no esté difundida entre nosotros cuanto fuera necesario. [...] Lo demás [...] no es más que extrapolación, que sólo vale si tiene el firme punto de apoyo de datos seguros y sirve para explicarlos diacrónicamente.

(MITXELENA 1971, 149)

Laburdurak eta Bibliografia

A = Arabera.

Aek = *Arrasateko erreketaren kanta* (XV.m., erdirantz), ik. TAV.

AKESOLO L., 1982, "Amaseigarren mendeko euskerazko *Miserere* bat" *Karmel*.

ALLIÈRES J., 1981, "La dialectologie basque" in Zenbait egile, *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Bilbo, 103-13.

ALONSO, A., *Estudios lingüísticos. Temas españoles*³, Gredos Madrila.

ALTUBE, S., 1934, *Observaciones al tratado de Morfología Vasca de d.R.Mª de Azkue*, 2. argit. Bilbo 1969.

ALTUNA P., ik. Etxeberri, Etxepare, Mendiburu.

AMILETA, (1678), ik. Arejita 1985.

ANDERSON J.M., *Aspectos estructurales del cambio lingüístico* (= *Structural aspects of language change*, Longman Group LTD 1973ko orijinalaren itzulpena) Gredos Madrila.

AÑIBARRO P.A., (XIX.m. hasiera), *Gramática Bascongada*, L. Villasanteren arg. ASJU III (1969) eta Donostia 1970 separata gisa.

—, 1802, 21, *Escu-liburua*, 1.ko edizioaren facsimila, Hordago, Donostia 1978.

—, (XIX.m.h.), *Voces bascongadas diferenciales de Bizcaya, Guipúzcoa y Navarra*, L. Villasanteren arg., CAV Bilbo 1963.

ARAKISTAIN J. de J.M.^a, "Suplementos al *Diccionario Trilingüe* del P. Larra-mendi", F. Fitaren arg., *Revista de Ciencias Históricas* I-II, Bartzelona 1881.

ARANA J.A., 1976, "Gabon Canta de Guernica de 1757" *Euskera*, 89-98.

—, 1979, "Marijesiak", *Dantzariak*, otsaila-ekaina-iraila.

—, 1984, "Sebastián Antonio de la Gandara Bizkaiko idazlea" *Euskera*, 499-510.

—, 1986, "Betolazaren *Doctrina Christiana*" *Euskeran* argitaratzeko.

AREJITA A. & ALBERDI M. 1985, "Amiletaren dotrinea (XVII. mendea)" *Euskeraren Iker-Atalak* 3, 7-68, Labayru Ikastegia, Bilbo.

ARZADUN, M. *Doctrina christianeen explicacinoa* 1731 (1758ko 2. arg. darabilt).

ARZAMENDI J., 1985, *Términos vascos en documentos medievales de los siglos XI-XVI*, E.H.U. Bilbo.

AVALLE D'A.S., 1978 *Principi di critica testuale*, Ed. Antenore, Padova.

AzGut. = *Azpeitiko gutunak* [1622], ik. "Contribución".

AZKUE R.M.^a, 1905-6, *Diccionario vasco-español-francés*, 1969ko berrarg. eras-kin batekin, LGEV Bilbo.

—, 1923-5, *Morfología vasca*, 2. arg. LGEV Bilbo 1969.

—, 1933, *Gipuzkera osotua*, in *Euskera* (orri zenbaketa bereziarekin).

—, 1935, "Evolución de la lengua vasca" *Euskera*, 57-120.

B. = Bizkaiera.

BÄHR G., 1925, "Flexiones verbales de uso actual en Legazpia (Goyerri)" *Euskera* 2/3, 73-114.

Bar. = P.I. Barrutia, *Acto para la Nochebuena* [XVIII.m.h.], ik. Lakarra 1983b eta Latxaga.

BARAIAZARRA L., 1985, "Bizkaieraren auzia", *Karmel*,

BB. = *Bertso bizkaierak* [1688], ik. Lakarra 1984c.

- Bet. = Betolatza [1596], ik. Mitxelena 1954b.
- BILE M., BRIXHE C. & HODOT R., 1984, "Les dialectes grecs, ces inconnus" *BSL* LXXIX-1, 155-203.
- BLASCO FERRER, E., "La posizione linguistica del catalano nella Romania" *ZRPh*, 1986, 132-78.
- BK. = *Breñaño Kanta* [XVII.m.esk.], ik. Contribución"
- BLECUA A., 1983, *Manual de crítica textual*, Castalia Madrila.
- BRAMBILLA AGENO F., 1984, *L'edizione critica dei testi volgari*², Ed. Antenore, Padova.
- BYNON Th., 1981, *Lingüística Histórica* (= *Historical Linguistics*, Cambridge UP 1977ko orijinalaren itzulpena) Gredos Madrila.
- CASTAÑOS, F., 1957, "El genitivo en vizcaíno antiguo" *BAP*, 60-9. "Contribución" = Sarasola 1983.
- COSERIU, E., 1977a, *Estudios de lingüística románica*, Gredos, Madrila.
- , 1977b, "La geografía lingüística" en E. Coseriu *El hombre y su lenguaje*, Gredos Madrila, 103-58.
- , 1978, *Sincronía, diacronía e historia*, Gredos, Madrila.
- DE LA QUADRA, N.M., 1784, *Doctrina christinaubarena*. Argitaragabea.
- , 1784, *Exercicio santo de ayudas á bien morir*. Argitaragabea.
- EK. = *Egiaren kanta* [1638], ik. Urgell 1986a.
- ELORZA, G., 1977, "Oinatiko Arrazola etxeko manuskritoak" *Euskera*, 179-97.
- ETXAIDE, J., 1984, "(e)za aditzerroa datiboko aditz-jokoetan autoretan zehar" *Euskera*, 601-730.
- ETXEBARRIA, J.M., 1983, *Euskal dialektologiarako testo eta ariketak*, Gasteiz.
- ETXEBERRI, J., [1627], *Manual de botionezkoa* (1. ko zatia), P. Altunaren arg., Euskaltzaindia, Bilbo 1981.
- ETXEPARE, B., [1545] *Linguae Vasconum Primitiae*, P. Altunaren arg., Euskaltzaindia, Bilbo 1980.
- EUSKALTZAINDIA, *Erizkizundi Irukoitza*, A. M.ª Echaideren arg., Bilbo 1984, 2 lib.
- G. = Gipuzkera.
- GAMINDE I., 1984, *Aditza bizkaieraz*, UEU Iruña, 3 lib.
- Gamiz = J. Goikoetxea Maiza, *Juan Bautista Gamiz Ruiz de Oteo, poeta bilingüe alavés del siglo XVIII*, Gasteiz 1984.
- Gar. = E. Garibai, ik. TAV, Urquijo 1919 eta Zubiaur-Arzamendi 1976.
- GOEBL, H., 1981, "Éléments d'analyse dialectométrique (avec application à L' AIS)" *Revue de Linguistique Romane*, 45, 349-420.
- , 1983, "Parquet polygonal et treillis triangulaire: les deux versants de la dialectométrie interponctuelle" *Révue de Linguistique Romane*, 47, 353-91.
- GOIKOETXEA, J., IK. Gamiz.
- GP. = *Goiherriko platika* [XVIII.m. amaiera], ik. Murugarren 1984.
- GS. = Munibe, *Gavon-sariac*, Azkoitia 1762.
- HAUDRY J., 1979, "Une illusion de la reconstruction" *BSL*, 175-89.
- HOENIGSWALD H.M., 1960, *Language change and linguistic reconstruction*, The U. of Chicago P., Chicago.
- , 1966, "Criteria for the subgrouping of languages" in H. Birnbaum & J. Puhvel (ed.), *Ancient indo-european dialects*, U. of California P.

- Ir. = Irazuzta, *Doctrina christiana*, Iruña 1739.
- IRIGOIEN A., 1958, "Curiosidades y observaciones sobre el dialecto vizcaíno literario" *Euskera*, 105-32.
- , 1985. *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbao.
- Is. = Lope de Isasti [XVII.m.h.], ik. TAV.
- Kap. = M. Ochoa de Capanaga, *Exposición breue de la doctrina christiana*, Bilbo 1656. S. Dogsonen 1893ko Vizeuko berrargitalpena darabilt.
- KARDABERATZ, A., *Obras completas euskéricas*, L. Lopetegiren arg., LGEV Bilbo 1973.
- KNÖRR E., 1974, "Gamizen hizkeraz zertxobait" *Euskera*, 218-30.
- , 1986, "Betolatzaren zenbait berri" *ASJU* XX-2, 499-506.
- LACOMBE, G., 1924, "La langue basque" in A. Meillet & J. Vendries, *Les langues du monde*, Paris.
- LAFON, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVIe siècle*, 2. arg. Elkar Donostia, 1980.
- , 1955, "Le verbe dans la *Doctrina Christiana* de Betolaza" *BAP* 311-6.
- , 1959, "La lengua vasca" *ELH*, CSIC, Madril.
- , 1975, "Sur la déclinaison dans le biscayen du XVIe siècle" *BSL* LXX-1, 275-90.
- LAKA, I., 1986, *Hiperbizkaieraren historiarako. Hastapenak*, tesina argitaragabea, EHU Gasteiz. [Ik. orain *ASJU* XX-3 honetan, XXI (1987)-1,2,3an eta Lakarra 1987 an].
- LAKARRA, J.A., 1981, "Betolazaren hiztegia" *ASJU* XV, 235-72.
- , 1982, "XVIII. mendeko zenbait bilantziko berri" *ASJU* XVI, 69-114.
- , 1983a, "Acto para la Nochebuenaren edizioa, gazteleraizko itzulpena eta oharrak" in Zenbait egile, *Gabonetako ikuskizuna*, Gasteiz, 75-126.
- , 1983b, "Oharrak zenbait arkaismoz" *ASJU* XVII, 41-68.
- , 1984a, *Euskal Thesauruserako Gaiak: Hegoaldeko Testuak (1700-45)*, tesina argitaragabea, EHU Gasteiz.
- , 1984b, "Bizkaiera zaharreko ablatiboaz" *ASJU* XVIII-1, 161-94.
- , 1984c, "Bertso bizkaitarrak (1688)" *ASJU* XVIII-2, 89-184.
- , 1985a, "Ø/TU bizkaiera zaharrean" *Euskeraren Iker-Atalak* 3, 281-92, Labayru Ikastegia, Bilbo.
- , 1985b, "XVII. mendeko bulda bat bizkaieraz" in J.L. Melena (arg.) *Symbolae L. Mitxelena*, EHU, Gasteiz, 1045-54.
- , 1985c, "Larramendiren hiztegitzaren inguruan" *ASJU* XIX-1, 9-50.
- , 1985d, "Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia (1737)" *ASJU* XIX-1, 235-81.
- , 1985e, "Berriz Larramendiren segiziokoez" *ASJU* XIX-2, 439-52.
- , 1986a, "XVI. mendeko bizkaierazko erretrauz: I. Garibairen bildumak" *ASJU* XX-1, 31-66.
- , 1986b, "Bertso bizkaitarrez gehixeago" *ASJU* XX-1, 243-8.
- , 1986c, "Burgosko Dotrina (1747): I. Testua eta oharrak" *ASJU* XX-2, 533-94.
- , 1986d, "Testukritikaz: I. Stemmarantz" in Lakarra arg./ 1987.
- , (arg.), 1987, *Hiztegiak eta testuak*, Donostiako Udako Ikastaroak, Bilbo [prentsan].

- , BIGURI K. & URGELL B., 1983, *Euskal baladak: azterketa eta antologia*, Hordago, Donostia, 2 lib.
- Land. = N. Landucci [1562], ik. Mitxelena & Agud 1958.
- LARRAMENDI M., 1729, *El imposible vencido*, facsimila Hordago, Donostia 1979.
- , 1745, *Diccionario Trilingüe del castellano, bascuence y latín*, Donostia.
- , [≈1754], *Corografía de Guipúzcoa*, J.I. Telletxea Idigorasen arg., Soc. Guip. de Ed. y Publ., Donostia 1969.
- LATXAGA, 1983, *Acto para la Nochebuena*, Tolosa.
- LEHMANN W.P., 1969, *Introducción a la lingüística histórica* (= *Historical linguistic: an introduction*, Holt, Rinehart & Winston Inc. NY., 1962ko orijinalaren itzulpena), Gredos, Madrila.
- Lit. = Literatur.
- MEILLET, A., 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, H. Champion ed. Paris 1970eko berrargitalpenaz baliatu naiz.
- Mik. = R. de Micoleta, *Modo breue de aprender la lengua vizcayna*, 1653, F. Fitaren arg., *Revista de ciencias históricas*, Barcelona 1881 eta TAV eta "Contribución".
- Mis. = *Miserere* [XVI.m.?], ik. Akesolo 1982, Unzueta 1982.
- MITXELENA, K., 1954a, "Nota sobre algunos pasajes de *Refranes y Sentencias*" *ASJU* [1.ko aroa] I, 25-34.
- , 1954b, "Textos vascos antiguos. Un catecismo vizcaíno del siglo XVII" *BAP*, 85-95.
- , 1955, "La *Doctrina Christiana* de Betolaza" *BAP* 83-100.
- , 1958, "Introducción" in Mitxelena & Agud 1958.
- , 1960a, *Historia de la literatura vasca*, Minotauro Madrila.
- , 1960b, "Guipuzcoano y vasco" *BAP*, 236-8.
- , 1961, "Euskal iztegegilleak XVII-XVIIIgarren mendeetan" *Euskera*, 7-22.
- , 1963, *Lenguas y protolenguas*, Salamanca, 2. arg. 1986.
- , 1964a, *Textos Arcaicos Vascos*, [TAV] Minotauro, Madrila.
- , 1964b, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Auñamendi, Donostia.
- , 1964c, "Preámbulo" in Urquijo 1911-33 (berrarg.), 9-17.
- , 1967, "Los refranes del cuaderno de Oihenart" *ASJU* I, 11-44.
- , 1970, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbo.
- , 1971, "Descubrimiento y redescubrimiento en textos vascos" *FLV* 8, 149-69.
- , 1977, *Fonética Histórica Vasca*², *ASJU*-ko eraskina, Donostia.
- , 1978-9, "Miscelánea Filológica Vasca" *FLV*, 205-28, 389-414, 213-36 eta 377-406.
- , 1981, "Lengua común y dialectos vascos" *ASJU* XV, 289-313.
- , 1982, "Sobre la lengua vasca en Alava durante la Edad Media" in *Vitoria en la Edad Media*, Gasteiz, 297-306.
- , 1984a "Aurkezpena" in I. Sarasola *Hauta-lanerako Euskal Hiztegia* I Donostia.
- , 1984b, [Hitzaurrea] in Goikoetxea 1984.
- , 1985, *Lengua e Historia*, Paraninfo Madrila.
- , & AGUD M., 1958, *Nicolao Landucci. Distionario Linguae Cantabrigiae* (1562), Donostia.
- , & BIDEGAIN M., 1954, «Las escrituras apócrifas de Andramendi" *BAP*.

- MOGEL J.A., [1804 baino lehen], *Peru Abarka*, A. Zelaietaren arg., Gerediaga Durango 1981.
- MUNIBE, *El borracho burlado*, 1764. Facsimila RIEV I-III.
- MURUGARREN L., 1984, "Una plática del Goyerri" ASJU XVIII-2, 185-97. OA.= J. Ochoa de Arin, *Doctrina christianaren explicacioa*, Donostia 1713. *Observaciones* = Altube 1934.
- Oih.= A. Oihenart. *Proverbes basques... suivis des poésies basques*, F. Michelen arg. Paris 1847.
- Oldot.= B. Olaechea, *Doctrina cristianeana*, Gasteiz 1763.
- OMAECHVARRIA I., 1948, "El vascuence de Fray Juan de Zumárraga" BAP 293-314.
- ONDARRA F., 1984, "Zegamako *Doctrina Christiana* (1741)" ASJU XVIII-2, 3-62.
- OREGI J., 1972, "Otxoa-Arinen *Doctrina* (1713)" FLV, 353-70.
- RIJK R.P. de, 1981, "Euskal morfologiaren zenbait gorabehera" in *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, 83-101.
- RS = *Refranes y Sentencias comunes en basquence declaradas en Romance...* Iruña 1596, LGEVko facsimila, Bilbo 1975 eta TAV. Bada J. Urquijoren edizioa ere, RIEV 1911-33.
- RUIPÉREZ M.S., 1953, "Sobre la prehistoria de los dialectos griegos" *Emérita*, 253-66.
- SARASOLA I., 1980, *Materiales para un Thesaurus de la lengua vasca*, tesi argitaragabea, Bartzelona.
- , 1980, "Nire/neure, zure/zeure literatur tradizioan" *Euskera*, 431-46.
- , 1983, "Contribución al estudio y edición de textos vascos antiguos" ASJU XVII, 69-212.
- , 1986, "Larramendiren eraginaz eta" ASJU XX-1, 203-16.
- SATRUSTEGI J.M., 1983, "Lasarteko bertso paper zahar bat (1716)" IKER-2, 571-81, Euskaltzaindia, Bilbo.
- SOTO-MICHELENA M.ª J., 1978-9, "El lexicon de *Refranes y Sentencias de 1596*" ASJU XII-XIII, 15-86.
- TAV.= Mitxelena 1964a.
- TBI = Tolosako bertso iraingarriak (1619), ik. TAV.
- TELLETXEA IDIGORAS J.I. & LEKUONA M., 1966, "Gabon Canta de Guernica (1764)" BAP, 157-71.
- TIMPANARO, S., 1985, *La genesi del metodo del Lachmann*² (1. ko arg. 1963), Liviana editrice, Padova.
- TOVAR A., 1959, *El euskera y sus parientes*, Minotauro, Madrila.
- UHLÉNBECK C.C., 1947, "Les couches anciennes du vocabulaire basque" *Eusko-Jakintza* 1, 543-81.
- UNZUETA A., 1982, "Nuevos datos sobre el reformador de ermitaños y poeta vasco Juan de Undiano" FLV, 329-38.
- UEU, 1983, *Euskal dialektologiaren hastapenak*, Iruñea.
- URGELL, B., 1985, "Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*" ASJU XIX-1, 65-117.
- , 1986a, "Egaren kantaz: I. Testua eta iruzkinak" ASJU XX-1, 75-148.
- , 1986b, *Añibarroren Esku-liburua eta literatur bizkaiera*, tesina argitaragabea, EHU Gasteiz. [Ik. orain ASJU XXI (1987) eta Lakarra 1987].

- URQUIZU, D.L. de, *Liburu Virginia santissimien errosario santuena*, Iruña 1737.
- URQUIJO J., 1908-9, "Los refranes vascos de Sauguis" *RIEV* II, 677-724, III, 144-57.
- , 1911-33, "Los refranes y sentencias de 1596. Estudio comparativo" *RIEV*; berrarg.[zattia] Auñamendi 1964.
- , 1919, *El refranero vasco: I. Los refranes de Garibay*, 2. arg. LGEV, Bilbo 1976.
- VENY J., 1985, *Introduccio a la dialectologia catalana*, Encic. Cat., Bartzelona.
- VJ.= *Viva Jesus* [XVII.m.], ik. Mitxelena 1954b.
- VRB.= M. Zabala, *El verbo regular bascongado*, Donostia 1848.
- YRIZAR, P., 1981, *Contribucion a la dialectologia de la lengua vasca*, GAK Donostia, 2 lib.
- , 1983, "De(b)e-du(t)e, dai, debie aditz-jokoak gipuzkeraz. Bizkaieraren eragintza" in *IKER-2*, 638-8, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Z.= Zaharra.
- ZeDot.= *Zegamako Dotrina* [1741], ik. Ondarra 1984.
- ZELAIETA A., 1978-9, "Peru Abarcaren hiztegia" *ASJU* XII-XIII, 87-199.
- ZUBIAUR J.R. & ARZAMENDI J., 1976, "El léxico vasco de los refranes de Garibay" *ASJU* X, 47-144.
- ZubLez.= Zubia-Lezamiz [1691-9], ik. TAV eta "Contribución".
- Zumarraga = Fr. Juan de Zumarragaren gutuna (1737), ik. "Contribución".

Pour une représentation syntaxique duale: Structure syntagmatique et structure lexical en basque

Georges REBUSCHI
CERETYL (Université de Nancy II)
& CNRS (UA 04-1055)

Dans ce bref essai, je voudrais faire le point sur l'hypothèse non-configurationnelle de la structure syntagmatique (anglais *constituent structure*) de la phrase basque, dissiper quelques malentendus concernant cette question, et, au passage, corriger quelques erreurs que j'ai moi-même commises à ce sujet*. Je commencerai par montrer que les asymétries entre sujet et objet, souvent invoquées pour justifier l'existence d'un SV en basque, procèdent objectivement d'un raisonnement entaché de circularité (§ 1.), les arguments proprement structuraux ne donnant, eux, aucun résultat décisif (§ 2.). Ensuite, je montrerai que les anaphores du basque sont redevables de deux niveaux distincts de représentation (dont l'un doit nécessairement être non-configurationnel) (§ 3.), et, dans le § 4., que les alternances diathétiques qu'offre cette langue exigent aussi, pour le moins, une telle distinction. Dans le § 5., j'examinerai enfin quelques données concernant l'interférence des variables, des pronoms et des opérateurs, pour montrer qu'à nouveau les tests de configurationnalité sont au mieux inopératoires, ou même, en ce qui concerne certains locuteurs, des indicateurs directs de non-configurationnalité. Dans la conclusion, j'essaierai de tirer quelques conséquences de cette analyse, et proposerai quelques directions de recherche ultérieure.

1. De la dissymétrie entre sujets et objets.

1.1. Quelques exemples.

Le fond du problème de la configurationnalité est clair: il s'agit de savoir où, quand et jusqu'à quel degré se code dans la grammaire l'asymétrie que l'on observe, dans toutes les langues, entre les deux actants, par définition le sujet

* Faute de temps, il ne m'a pas été possible de faire circuler une version préliminaire de cet article. Cependant, la plupart des idées qui y sont développées ou esquissées a déjà été mise en forme ailleurs (Rebuschi 1985a,b, 1986, à par. a,b), si bien que la façon dont elles sont exprimées ici doit beaucoup aux remarques que les personnes suivantes (entre autres) m'ont adressées au sujet de ces textes: J. Abaitua, A. Eguzkitza, L.K. Marác, J. Ortiz de Urbina et B. Oyharçabal; qu'ils soient tous remerciés, l'entière responsabilité des erreurs comme des opinions restant évidemment de mon fait.

Abréviations.

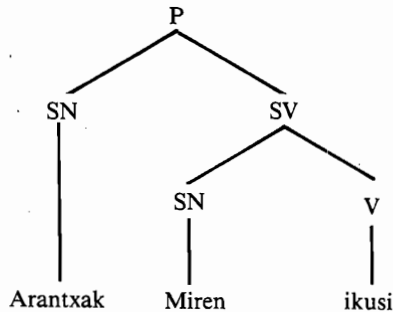
abl: ablatif; aux: auxiliaire; C: complémenteur; E: énoncé (projection maximale de P); F: flexion; FL: forme logique; gén: génitif; intr: intransitif; m.L.: marqueur de topicalisation; nég: négation; P: phrase; p: personne; pl: pluriel; S: syntagme; SC: syntagme du complémenteur (=E); SF: syntagme flexionnel (=P); sg: singulier; SN: syntagme nominal; S.S.: structure syntagmatique; SV: syntagme verbal; V: verbe; WCO: "weak crossover".

et l'objet, des constructions transitives. Concrètement, l'hypothèse non-configurationnelle revient à dire que, dans certaines langues, la structure syntagmatique (dorénavant S.S.) de la phrase ne représente ni cette dissymétrie ni, par conséquent, la dichotomie sujet-prédicat, que l'on doit donc postuler comme étant codée autrement. Par suite, pour une phrase comme (1), la question est de savoir si "la bonne" parenthésation est celle de (2a): c'est l'hypothèse configurationnelle, ou celle de (2b): c'est l'hypothèse non-configurationnelle — les variantes (b) étant la représentation arborescente équivalente des notations (a):

- (1) Arantxak Miren ikusi du
 Arantxa-k M.-Ø vu aux(tr)
 Arantxa a vu Miren

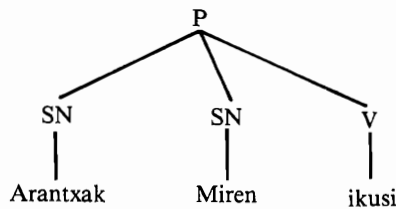
- (2) a. [P [SN Arantxak] [SV [SN Miren] [v ikusi]](du)]¹

b.

- (3) a. [P [SN Arantxak] [SN Miren] [v ikusi]](du)

b.

Il importe de souligner que les partisans de l'hypothèse non-configurationnelle ne doutent pas de l'existence de certaines dissymétries entre le sujet et l'objet. En basque, la première manifestation de cette dissymétrie est évidemment d'ordre morphologique: c'est l'opposition entre les suffixes *-k* et *-Ø*² sur les SN, et, au présent du moins, le fait que la personne et le nombre des

1. Pour simplifier, je laisse l'auxiliaire et/ou la flexion de côté en (2) comme en (3).

2. Les questions soulevées ici ne sont pas directement reliées à l'analyse traditionnelle du système casuel comme étant ergatif, ou à sa réévaluation comme "actif-inactif" (Levin 1983, Ortiz de Urbina 1986); voir cependant le § 6. pour quelques remarques entre assignation du cas et type(s) de représentation concerné(s).

sujets soient indiqués par un suffixe sur la forme verbale fléchie (FVF), tandis que ceux de l'objet y sont marqués par des préfixes³.

Mais, bien entendu, il y a d'autres arguments, d'ordre syntaxique. Un des plus à la mode à l'heure actuelle est celui qui consiste à remarquer que le sujet (transitif ou intransitif d'ailleurs), ne peut pas être instancié par le pronom réciproque *elkar* 'l'un l'autre' (cf. Salaburu 1985, 1986), l'ordre linéaire des mots ne changeant strictement rien aux données:

- (4) a. [Arantxak eta Mirenek] *elkar* ikusi dute
 A.-*k* et M.-*k* e-Ø vu aux(tr)
 Arantxa et Miren se sont vues, lit.: ont vu l'un(e) l'autre
 b. **elkarrek* ikusi ditu Arantxa eta Miren
- (5) a. [Arantxa eta Miren] *elkarrengandik* urrundu dira
 e.ablatif éloigné aux(intr)
 A. et M. se sont éloignées l'un(e) de l'autre
 b. **elkar* urrundu da Arantxaren eta Mirengandik

Un autre argument est fourni par le fait que seul un sujet doit être sous-entendu dans les interrogatives non conjuguées (cf. Ortiz de Urbina 1986), ou dans les complétives des verbes de perception (Eguzkitza 1985):

- (6) a. *nik ez dakit* [nondik has] / [*Patxi/*neroni nondik has]
 moi-*k* nég je-sais où-abl commencer P-Ø moi-même-Ø
 je ne sais par où PRO/*Patxi/*moi commencer
 b. *Mirenek ez daki* [zer kanta] / [*Patxik/*berak zer kanta]
 quoi-Ø chanter elle-même-*k*
 Miren ne sait pas PRO/*Patxi/*elle-même quoi chanter
- (7) a. *Arantxak Miren ikusi du* [sagarrak jaten]
 A.-*k* M.Ø vu aux pommes-Ø manger-*te-n*
 Arantxa a vu Miren manger les pommes
 b. **Arantxak sagarrak ikusi ditu* [Mirenek jaten]
 *A. a vu les pommes Miren manger

1.2. Un raisonnement circulaire.

En fait, tout le débat tourne autour de la question suivante: ces trois asymétries (et quelques autres de même nature) sont-elles la preuve de ce que la représentation en constituants immédiats des phrases indépendantes comme (1) ou (4) et des propositions enchâssées de (6a,b) ou (7a) est celle donnée en (2)? Il me semble qu'il y a là un malentendu, car ce que ces exemples nous disent, finalement, peut se ramener à ceci: il existe une hiérarchie fonctionnelle comme:

- (8) sujetobjet directcirconstant

3. Peu importe ici que le *d-* de présent soit analysé comme une marque purement temporelle, ou comme indiquant à la fois la 3e p et le temps.

telle que:

- (9) une anaphore comme *elkar* doit avoir pour antécédent un élément dont la fonction est supérieure à la sienne sur (8) dans la proposition minimale qui les contient⁴;
- (10) seul l'élément le plus haut placé sur (8) doit être sous-entendu dans les propositions dénuées de marque aspectuelle, ou en *-t(z)e-n*⁵.

Si l'on arrive à justifier *indépendamment* la structuration de (2), il est évident que l'on peut alors faire appel à la notion de c-commande pour rendre compte des phénomènes observés en (4) ou (5) —mais voir 3.2. infra—, ou à celle de m-commande⁶ qui détermine la rection ou gouvernement, et par suite l'apparition d'un sujet phonétiquement non-réalisé dans (6) et (7)⁷.

Mais s'il n'existe pas de justification indépendante, le raisonnement devient circulaire. On peut en effet considérer que (3) est, d'un certain point de vue, la solution optimale pour rendre compte de la structure d'une phrase: trois mots, trois constituants. Par contre, (2) introduit un surplus de structure, sous la forme d'un quatrième constituant, le SV. L'existence de cette entité supplémentaire doit donc être prouvée par le recours à d'autres tests que ceux qui montrent qu'il y a une certaine asymétrie syntaxique entre le SN suffixé de *-k* et celui suffixé de *-Ø*. Sinon, on ne fait que *transcrire* en termes structuraux ou graphiques cette asymétrie, mais on ne l'explique pas.

Prenons le problème de l'anaphore *elkar*. Dans les langues dans lesquelles (2) est indépendamment justifiée, la théorie du liage peut effectivement être cons-

4. Les anaphores basques ne sont pas orientées vers le sujet; cf.:

gurasoek elkarrekin ikusi gaituzte
parents-*k* *elkar*-avec vu ils-nous ont
les parents, nous_i ont vus ensemble_{i,j}
(Euskaltzaindia 1985, p. 109).

En conséquence, elles ne sont jamais liées à longue distance.

5. Les marqueurs aspectuels (de perfectif ou d'imperfectif), lorsque le cas de la proposition nominalisée est autre que l'inessif archaïque *-n*, permettent la réalisation des sujets, cf.:

(a) *guk lan egi-te-an*
nous-*k* travail-Ø faisant-locatif
quand nous travaillons
(b) *zuk lan egi-te-a-k*
vous-*k* sg-Ø
le fait que vous travaillez

Dans certains cas cependant, un sujet réalisé est rendu possible même s'il n'y a pas de marque aspectuelle:

(c) *ehungarren urteburukari, guk aldiz zer egin?*
centième anniversaire+temps nous-*k* m.t. quoi-Ø faire (radical)
alors que nous fêtons ce centenaire, nous, que (pouvons)-nous faire? (Emile Larre, *Herria* N.º 1883, p. 1)
(d) *heldu-den igandean, [...] zertako ez guk ere [...] gogoz bederen eskualde hetako itzuli bat egin?*
prochain dimanche-locatif pourquoi nég nous-*k* m.t. par-l'esprit au-moins région ces-gén tour un-Ø faire (radical)
dimanche prochain, pourquoi n'entreprendrions pas nous (aussi), en esprit du moins, un voyage dans ces régions? (Jean Hirriart-Urruty, *Herria* N.º 1884, p. 5)

Noter que le dialecte de ces auteurs (le bas-navarrais), interdit d'interpréter *egin* ici comme la forme perfective du verbe, bien qu'elle soit identique à la forme radicale dans ce cas précis.

La question se pose alors de savoir s'il y a dans de tels cas *truncation* de toutes les marques temporo-aspectuelles et d'accord, ou si le verbe lui-même gouverne ou régit le sujet...

De toute manière, je m'écarte ici de l'analyse d'Ortiz de Urbina (op. cit.), pour qui le cas dans (a) et (b) serait donné par le verbe nominalisé réinterprété comme un nom.

6. X c-commande Y si et seulement si, X ne dominant pas Y, le premier noeud branchant qui domine X domine aussi Y. Les lieux doivent c-commander les liés (anaphores) dans un certain domaine.

Par ailleurs, X m-commande Y si et seulement si, X ne dominant pas Y, la première projection maximale (SN, SV, P etc.) qui domine X domine aussi Y. Les éléments régissants ou gouverneurs doivent m-commander les éléments qu'ils régissent.

7. Rappelons que PRO, le sujet sous-entendu, ne peut par définition occuper qu'une position non gouvernée.

truite en termes de c-commande — c' est d'ailleurs ce qui s'est passé dans l'histoire même de l'élaboration de ce pan de la théorie linguistique. Mais, a priori, tant que l'on n'a pas démontré l'existence d'un SV en basque, la c-commande asymétrique entre le sujet et l'objet ne peut pas être invoquée pour expliquer l'agrammaticalité de (4b). Par exemple, on pourrait avancer que la structure (3) de la phrase basque est linéairement ordonnée "en profondeur", et que les principes qui nous intéressent ici sont les suivants, censés s'appliquer à ce niveau profond:

- (11) a. *Elkar* doit avoir un antécédent sur sa gauche.
 b. Une expression référentielle ne doit avoir d'antécédent ni à gauche ni à droite.

Quel que soit l'ordre "de surface" d'une phrase basque (obtenu par "scrambling", extrapositions successives à gauche ou à droite, etc.), (11) décrit en fait aussi bien que la théorie orthodoxe ce qui bloque (4b)⁸.

Qui plus est, si l'ordre "profond" était inversé, comme en (12), nous pourrions adapter notre hypothétique principe de liage (11a) en (13), (11b) restant stable:

- (12) [pV aux SN-Ø SN-k]
 (13) *Elkar* doit avoir un antécédent sur sa droite.

La circularité à laquelle j'ai fait allusion devrait maintenant être évidente: avec (3a) ordonné et (11), ou (12) et (13), on a d'abord traduit la constatation (9) en termes de linéarité, et ensuite utilisé des principes adaptés à cette propriété de la traduction pour "expliquer" (9), alors que l'on n'a rien expliqué du tout⁹.

Un raisonnement identique pourrait d'ailleurs rendre compte tout aussi bien des données de (6) et (7), par le recours à (14) ou (15):

- (14) Lorsqu'une proposition non conjuguée est en *-t(z)e-n* ou sans marque aspectuelle, le premier [respectivement, le dernier] SN de cette proposition doit être PRO.
 (15) Seule une marque aspectuelle non suffixée de *-n* peut régir le premier [resp. le dernier] SN de (3) [resp. de (12)].

Peut-on donc trouver des arguments indépendants des principes qui font appel à la c-commande et à la m-commande pour justifier (2)? Si l'on en trouve, (2) pourra alors effectivement être considérée comme la S.S. des phrases basques. Mais si l'on n'en trouve pas, et surtout si l'on peut montrer que (3) est (indépendamment de l'ordre linéaire de ses éléments), une représentation nécessaire de leur structure, il faudra alors poser que ces phrases sont redevables de deux représentations syntaxiques distinctes: (3) notera la S.S. proprement dite, où les SN et le V se c-commandent réciproquement, et où la hiérarchie (8)

8. En ayant comme ordre profond: SN sujet, SN objet, Circonstant, V, on pourrait étendre le raisonnement à (5a,b). La question du mouvement et du "scrambling" sera reprise rapidement au § 3.

9. Noter aussi que si l'ordre de (3a) est en un sens non marqué, rien ne prouve qu'il soit le bon en structure profonde, qui est par définition une construction abstraite.

n'intervient donc pas, et (2), la *structure lexicale*¹⁰, que l'on pourra considérer comme une représentation *possible*¹¹ des phrases lorsque les asymétries notées par (8) sont à prendre en compte.

2. De l'inexistence d'un SV en basque.

Considérons donc de plus près les arguments positifs et directs qui, du point de vue de la syntaxe structurale, permettent de justifier, dans certaines langues, la bipartition de la S.S. en un SN sujet et un SV prédicat.

Etant donné trois éléments X, Y et Z, on pose généralement qu'il existe un constituant complexe $W = X + Y$ si plusieurs des tests suivants sont positifs:

- (16) a. W peut être dédoublé par coordination au même titre que X, Y ou Z pris individuellement;
 b. il existe au moins une pro-forme globale pour W;
 c. W en bloc peut être déplacé, alors que soit X, soit Y, ne peut pas l'être seul;
 d. W en bloc peut être élidé, alors que soit X, soit Y ne peut pas l'être individuellement;
 e. de façon plus générale, W est un constituant si le bloc $X + Y$ manifeste des propriétés que ni $X + Z$, ni $Y + Z$, ne possèdent.

On aura bien sûr reconnu en X l'objet et en Y le verbe, ou vice versa, et en W le problématique syntagme verbal.

Dans des langues comme le français ou l'anglais, où un élément nominal ou pronominal sujet ne peut pas être absent (phonétiquement) en proposition conjuguée, cf. (17b), une coordination comme (17c) peut être considérée comme un test positif:

- (17) a. il mangeait les pommes
 b. * \emptyset mangeait les pommes
 c. il [[mangeait les pommes] et [buvait le vin]]

Mais en basque, où la réalisation phonique d'un SN n'est pas nécessaire, il devrait être évident que l'argument ne tient plus; en effet, ci-dessous, la coordination peut s'expliquer aussi bien en termes d'absence d'un sujet plein (ou "présence" du sujet vide *pro*), comme en (18d), qu'en termes de coordination d'un SV, comme en (c):

- (18) a. berak sagarrak jaten + zituen
 lui-k pommes- \emptyset il-les-mangeait
 = (17a)

10. C'est à ce niveau qu'intervient la contrainte que tout prédicat soit prédiqué d'un sujet, et donc que tout verbe ait un argument externe ou sujet, cf. Williams (1980) et le "Extended Projection Principle" de Chomsky (1982); c'est pourquoi, entre autres raisons, j'ai proposé le terme de "structure lexico-prédicative" dans Rebuschi (à par. b).

11. Quoique logiquement non nécessaire, le recours à une telle représentation (plutôt qu'à (3) ou à (12) linéairement ordonnés, qui n'ont été proposés ici que pour les besoins de l'argumentation) a comme avantage de permettre un traitement unifié des phénomènes qui relèvent de la structure lexicale en basque, et, indistinctement, de l'une ou de l'autre des deux structures dans une langue comme l'anglais qui, possédant indiscutablement un SV, ignore cette distinction. D'autres représentations sont bien sûr possibles: voir par ex. J. Abaitua (1985) pour une application au basque du modèle dit "Logical-Functional Grammar" de Bresnan, qui dissocie également la structure syntagmatique des fonctions grammaticales; pour lui comme pour moi, la structure syntagmatique est plate, non-configurationnelle.

- b. *pro* sagarrak jaten zituen
id.
- c. berak [[sagarrak jan zituen] eta [ardoa edan edaten zuen]]
= (17c)
- d. [berak sagarrak jaten zituen] eta [*pro* ardoa edan edaten zuen]
id.

Le test de coordination n'est donc pas pertinent. Il existe par contre effectivement deux expressions: *hala egin* et *hori egin*, resp. 'faire comme ça' et 'faire ça', qui peuvent reprendre un prédicat soit transitif, soit intransitif. Cependant, une fois posée l'hypothèse d'une dichotomie entre structure lexicale et S.S., il semble que ces pro-formes, qui sont par définition lexicales, ne peuvent renvoyer qu'à la structure du même nom. Ceci est d'ailleurs confirmé par le fait que *hala* ou *hori* n'ont nullement besoin d'être contigus au verbe 'faire', cf.:

- (18) a. nork aurdiki du untzia?
qui-*k* lancé aux vase-le-Ø
qui a jeté le vase?
- b. nik egin dut hori
moi-*k* fait aux cela

Il est vrai que l'ordre linéaire syntagme focalisé — verbe est compatible avec une approche configurationnelle (cf. Ortiz de U., op. cit.), mais il n'en est nullement tributaire (cf. Rebuschi à par. a). On peut donc considérer à nouveau ce test comme n'étant pas à proprement parler positif.

En ce qui concerne le déplacement par contre, la topicalisation de l'objet et du verbe est très difficile, alors que la topicalisation de l'un ou de l'autre est parfaitement grammaticale; cf.:

- (19) a. ardoa berriz, nik edan dut
vin-Ø m.t. moi-*k* bu aux
quant au vin, c'est moi qui l'ai bu
- b. edan ere, ardoa edan dut
boire m.t. vin-Ø bu aux
?quant à boire, c'est du vin que j'ai bu
- c. ??ardoa edan ere, nik edan dut / bai edan dut¹²
oui
pour boire du vin, c'est moi qui en boit.
- d. ?? ardoa edan ere, nik egin dut hala/hori
quant à boire du vin, c'est moi qui fais ça

Nous avons donc là plutôt un argument positif *contre* la configurationnalité. En effet, si un constituant peut être topicalisé, il est logique, s'il y a un SV, qu'il soit, en tant que constituant, topicalisable au même titre que l'un ou l'autre de ses propres constituants, ce qui n'est pas le cas en basque.

En ce qui concerne l'élision, impossible en français mais courante en anglais¹³, les données ne prouvent rien non plus en basque. En effet, si l'on

12. Comparer le français: *Pour boire du vin, j'en bois*, qui est beaucoup plus naturel sans focalisation, et, inversement, l'agrammaticalité de: **Pour boire, je bois du vin*.

13. Comparer l'anglais:

Have you seen him?

Yes I have Ø / *Yes I have seen Ø

adopte l'analyse de la topicalisation et de la focalisation proposée par Ortiz de U., selon qui il y a alors extraction des éléments concernés hors de P, les termes focalisés occupant la place du spécifieur de C¹⁴, et V+F[lexion] celle de C lui-même, on voit que ce n'est pas le SV qui est élidé dans (20) ou (21) ci-dessous, mais l'ensemble du complément P de C, le complémenteur étant lui-même repris par *bai*¹⁵:

- (20) a. Arantxak, Miren ikusi du, eta Patxik ere bai
Arantxa, elle a vu Miren, et Patxi (l'a vue) aussi
b. Miren, Patxik ikusi du, eta Arantxa ere bai
Miren, c'est Patxi qui l'a vue, et Arantxa aussi, c'est P. qui l'a vue
- (21) a. Arantxak, hemen ikusi nau, eta Patxik ere bai
A.-k ici vu aux
Arantxa, c'est ici qu'elle m'a vu, et Patxi aussi (c'est ici qu'il m'a vu)
b. Miren, hemen ikusi dut, eta Arantxa ere bai
Miren, c'est ici que je l'ai vue, et Arantxa aussi (c'est ici que je l'ai vue).

Qui plus est, l'absence simultanée de l'objet et du verbe dans (20a) est compatible avec une analyse par élision distincte du premier et du second. En effet, d'une part, *pro* n'est pas limité à la fonction de sujet (au contraire de ce qui se passe en latin ou en espagnol: on a plutôt là un indice de *symétrie* entre les sujets et les objets basques), cf. (22); et, d'autre part, on pourrait peut-être recourir à l'élision du verbe pour rendre compte du phénomène illustré par (23), décrit pour la première fois par Gastañaga (1977)¹⁶:

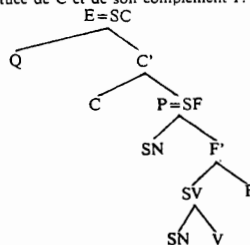
- (22) a. sagarra jan dut (nik)
pomme-Ø mangé aux moi-k
j'ai mangé la pomme
b. jan dut
(i) je l'ai mangé(e)
(ii) j'ai mangé
- (23) a. nik babak jan+ditut eta Patxik sagarrak jan ditu
moi-k fèves-Ø je-les-ai-mangées et P.-k pommes-Ø aux
moi, j'ai mangé les fèves, et Patxi, il a mangé les pommes

14. Les syntagmes topicalisés seraient, eux, adjoints à E = SC; cela n'est pas évident, puisque le terme topicalisé peut suivre le complémenteur, cf.:

nik ez dakit [ea Patxi etorri den]
moi-k nég je-sais si P-Ø venu aux(intr)
je ne sais pas si Patxi est venu

mais le statut de mots comme *ea* etc. est débattu; voir aussi la discussion autour de (40). § 6. Tout cela n'est cependant pas crucial pour la question qui nous préoccupe ici.

15. Rappelons que dans le modèle de *Barriers* (Chomsky 1986), adopté par Ortiz de Urbina, la phrase P est la projection maximale de la flexion F, d'où: P = SF (anglais IP). Dans ce modèle, toutes les projections sont à deux étages (deux "barres"); c'est le cas également donc de P^{max} = E = C^M = SC (anglais CP), qui s'analyse en une position de spécifieur (site d'arrivée des éléments focalisés et interrogatifs), notée Q ici, et une première projection de C, C', constituée de C et de son complément P. En résumé, on obtient:

16. Les constructions du type de (23b) sont examinées dans Rebuschi (à par. a), où il est proposé de les analyser comme un phénomène dit "Across The Board", mais sans certitude; je ne me prononce pas non plus sur la structure syntaxique présumée de la traduction française de cette phrase.

- b. nik babak [Ø?] eta Patxik sagarrak [Ø?] jan ditugu
 nous avons mangé moi les fèves et Patxi les pommes

3. Anaphores et pronoms.

3.1. Bere.

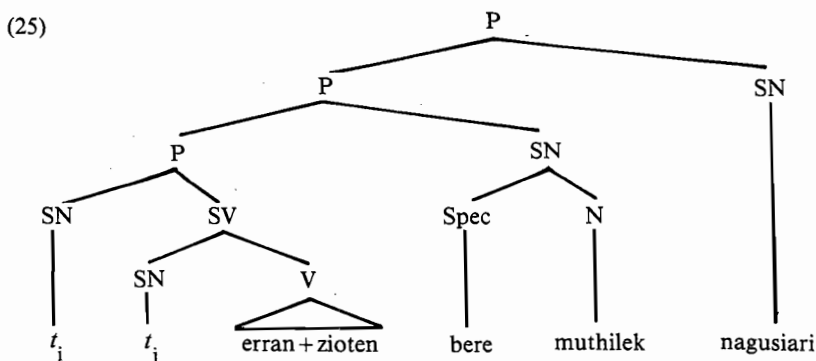
Si nous récapitulons, il ne reste rien des arguments structuraux traditionnels pour considérer que la proposition basque contient un SV. Au contraire, il existe des arguments montrant que le sujet et l'objet ne manifestent pas d'asymétrie là où les langues indo-européennes occidentales la manifestent: un premier ex. vient d'être fourni par (23).

Une seconde illustration est fournie par l'emploi du possessif anaphorique *bere*, du moins dans les dialectes où il est strictement une anaphore (langue classique de Liçarrague et Axular, certaines variétés actuelles de bas-navarrais, cf. Lafitte (1962) et Rebuschi (1985a) pour plus de détails). En effet, dans ces dialectes, *bere* peut avoir pour antécédent soit un sujet soit un objet (direct ou indirect), et même se trouver dans le SN sujet — alors qu'il ne peut, dans ces parlars, renvoyer au topique ou thème du discours:

- (24) erran zioten [bere muthilek] [nagusuari] (Axular)
 dit aux b. serviteurs-k maître-au
 ses_i serviteurs dirent au maître_i

Sauf erreur, ce phénomène est inexplicable dans le système d'Ortiz de Urbina: V+F, étant en tête d'énoncé, est passé sous C, mais le sujet continue, dans P, de c-commander asymétriquement le SN datif; de plus, ce ne peut pas être le —o— datif de la FVF qui lie *bere*, puisque cet élément n'est pas en position argumentale (par définition), et que les lieux doivent occuper une telle position¹⁷.

Dans une analyse plus traditionnelle (et toujours configurationnelle), les SN à droite du verbe peuvent être considérés comme le produit d'extrapositions successives (éventuellement comme résultat de l'opération de "scrambling"). Dans ces conditions, *nagusuari* c-commande effectivement *bere*, cf. (25):

17. En dépit du caractère agglutinant très transparent des FVF basques, il n'est même pas certain que l'on doit considérer les marques d'accord comme des clitiques: cf. Ortiz de Urbina, op. cit., pour une argumentation allant dans le même sens.

Mais on notera que l'ordre inverse est également possible, cf. (26), et surtout que le SN spécifié par *bere* peut être monté de position focale en position focale, ou de position topicale en position topicale, comme dans (27):

- (26) *erran zioten nagusiari bere muthilek*
(même traduction que pour (24))
- (27) a. [*bere muthilek*]_i *uste+dut* [_{t_i} *erran ziotela hori nagusiari*]
je-crois cela-Ø
(ce sont) *ses_i serviteurs* (qui) je crois dirent cela au maître;
b. [*bere muthilek*]_i *berriz, ez dut uste* [_{t_i} *hori erran ziotela nagusiari*]
m.t. nég
quant à *ses_i serviteurs*, je ne pense pas qu'ils aient dit cela au maître;

On voit donc que le liage de *bere* doit s'effectuer *avant* tout mouvement vers les positions non-argumentales ou périphériques; ceci infirme donc clairement l'hypothèse plus traditionnelle (cf. Eguzkitza et Salaburu, op. cit.) tout autant que celle d'Ortiz de Urbina, et milite donc tout aussi clairement en faveur d'une représentation non-configurationnelle du type de (3), où les SN sujet et objet se c-commandent réciproquement¹⁸.

On pourrait objecter à cette conclusion le fait que j'utilise la c-commande pour parler de liage, alors que j'ai tenté de montrer plus haut qu'elle n'était peut-être pas le bon concept pour rendre compte du liage de l'expression réciproque *elkar*. Mais cette objection ne tient pas, car, du point de vue configurationnaliste, (a) *il y a* un SV en S.S. (et donc le sujet y c-commande asymétriquement l'objet), et (b) le liage s'explique en termes de c-commande. Or les faits exposés ici montrent que soit (a), soit (b), soit encore les deux, ne tiennent pas en basque. L'hypothèse que je voudrais défendre, et qui me semble être, du point de vue théorique, la moins coûteuse, est que seul (a) ne tient pas. On peut en effet sauver la c-commande en sacrifiant le SV, mais il n'y a plus de théorie de liage du tout, ni pour les anaphores comme *bere*, ni pour les pronoms comme *haren* ('son [+pronominal]') qui serait systématiquement de référence disjointe par rapport à *nagusia* dans (24), (26) et (27) supra), si on élimine la c-commande afin de sauvegarder éventuellement le syntagme verbal.

3.2. Elkar.

De plus, il semble bien que l'on puisse même soutenir que *elkar* illustré en (4) et (5) est effectivement soumis à la théorie du liage exprimée en termes de c-commande. Ceci n'est paradoxal que si l'on considère que ce terme est une anaphore en structure syntagmatique. Supposons que ce soit, au contraire, un pronom, dans cette représentation: il serait alors soumis au principe B de référence disjointe. Si la structure est plate, comme je le soutiens, *elkar* ne va donc pas violer le principe C dans (4a), comme on aurait pu l'objecter à l'analyse non-configurationnelle. Reste donc à montrer que c'est bien un pronom en S.S.

18. Tout recours à une "forme phonologique" non-configurationnelle, suggéré par Ortiz de Urbina (comm. pers.), serait bien sûr inutile ici, puisque, par définition, aucun principe syntaxique (au sens large) tel que le liage ne s'applique dans ce type de représentation, qui n'est que le simple input des règles phonologiques.

Voici l'argument: l'accord verbo-nominal ou sa "vérification" se fait en structure syntagmatique. Par suite, si deux arguments ont même référent, ils vont être marqués de la même manière en personne et en nombre (cf. l'anglais **John saw myself*, **I saw ourselves* etc.). Comme la forme verbale fléchie ou FVF basque s'accorde précisément en personne et en nombre avec tant l'objet que le sujet, on devrait s'attendre à avoir l'auxiliaire *dituzte* 'ils les (ont)', et non *dute* 'ils l' (ont)' dans (4a), mais *dituzte* y est précisément impossible.

De plus, toute variation en personne est également agrammaticale, cf.:

- (28) *guk elkar ikusi dugu / *gaitugu*
 nous-k e-Ø vu nous-l'avons nous-nous-avons
 nous nous sommes vus (les uns les autres)

On pourrait dire que (28) avec *gaitugu* est agrammatical précisément parce que cette forme n'existe pas. Mais cela ne fait que reculer le problème: pourquoi, justement, **gaitugu* (ou **naut*, **hauk* etc.) sont-elles des formes impossibles? La réponse me paraît simple, et découler directement du principe théorique entrevu plus haut:

- (29) Dans une langue non-configurationnelle, il ne peut pas y avoir d'anaphores phonétiquement réalisées comme arguments d'un verbe,

ce principe dérivant lui-même de la théorie standard du liage: s'il y avait de telles anaphores, elles c-commanderaient leur antécédent, violant donc soit le principe C (expressions référentielles, cf. (4a)), soit le principe B (pronoms, cf. (28)). (29) est donc un théorème qui dérive naturellement des axiomes B et C, et qui permet de prédire que des formes comme **gaitugu*, **naut* resp. 'nous nous avons', 'je m'ai' sont impossibles parce qu'elles impliquent qu'il y a coréférence formelle entre le sujet et l'objet, alors même que cette coréférence est interdite par (29).

On notera à cet égard que les linguistes qui ont proposé une S.S. non hiérarchisée ou non-configurationnelle pour diverses langues (cf. Hale (1983) pour le warlpiri, australien, Mohanan (1984), pour le malayalam, dravidien, ou Marác (1985, 1986), pour le hongrois), ont tous suggéré que le liage des anaphores s'appliquait en structure lexicale, ce qui ou bien les libère de tout liage en structure syntagmatique, ou bien, comme je le suggère ici, les fait se comporter comme des pronoms, référentiellement disjoints des autres SN, dans cette représentation¹⁹.

19. Une autre stratégie possible, quand la conjugaison est pluripersonnelle, est d'employer un affixe spécial, distinct des affixes personnels usuels, pour marquer la réflexivité et/ou la réciprocité. En nahuatl (Launey 1986), les mêmes affixes sont utilisés dans les deux cas, et aucun élément pronominal (au sens large) ne peut instancier la place du SN objet dans la preposition. En swahili (Vitale 1981), les affixes sont distincts (préfixe réfléchi *-ji-*, suffixe réciproque *-an-*), et le "pronom réfléchi" susceptible d'instancier la place de l'objet dans les constructions réfléchies n'est en fait qu'un pronom emphatique. La généralisation des générativistes selon qui les éléments morphologiques (clitiques ou autres) qui marquent la réflexivité ou la réciprocité, de même que le passif, "absorbent" le cas du complément se vérifie donc dans ces langues. Mais en basque, comme de tels affixes n'existent pas, cette stratégie n'est pas disponible: il y a donc bien assignation d'un cas à *elkar*, ce que souligne son emploi au datif — car, lorsqu'un objet indirect est indéfini ou indéterminé, il n'apparaît en structure morpho-syntaxique ni sous la forme d'un affixe dans la FVF, ni sous la forme d'un pronom; comparer à cet effet:

- (a) *guk elkarri begiratu diogu*
 nous-k e-datif regardé nous-le-lui-avons
 nous nous sommes regardés (les uns les autres)
- (b) *guk Mireni begiratu diogu*
 nous avons regardé Miren

3.3. Bere burua.

Les constructions dites réfléchies sont à cet égard fort instructives également. En effet, selon (29), les anaphores sont impossibles en fonction d'argument de verbe seulement: elles restent évidemment possibles comme spécifieurs de SN, cf. supra la discussion autour de *bere*. De là plusieurs conclusions. D'une part, contrairement à ce qu'ont proposé les auteurs précités, l'application des principes A et B du liage en structure lexicale ne serait générale qu'en ce qui concerne les arguments des verbes, leur application aux "possessifs" pouvant par contre être éventuellement soumise à variation paramétrique: en structure lexicale dans certaines langues, et en S.S. dans d'autres, dont le basque²⁰.

Par ailleurs, cette approche permet de comprendre pourquoi l'expression *bere burua* lit. 'sa [+anaphorique] tête' est, contrairement à *elkar*, possible en position sujet, mais, comme lui, ininterprétable globalement comme une anaphore dans cette position²¹:

- (30) a. Mirenek bere burua ikusi du argazkian
M.-k b. tête-Ø vu aux(tr) sur-la-photo
(i) Miren s'est vue sur la photo
(ii) Miren_i a vu sa_i tête sur la photo
b. bere buruak izutu du Miren
b. tête-k effrayé aux(tr) M.-Ø
(u) *elle-même a effrayé Miren
(ii) sa_i tête a effrayé Miren_i

D'une part en effet, si la S.S. est plate, le SN *Miren(ek)* c-commande le possessif anaphorique *bere* dans les deux cas (a) et (b): ce possessif est donc correctement lié. D'autre part, l'expression globale *bere burua(k)*, qui représente l'argument d'un verbe, ne peut se voir attribuer une interprétation anaphorique en structure lexicale que lorsqu'elle y est c-commandée, ce qui est le cas dans (a), mais pas dans (b): on obtient donc logiquement les interprétations données.

Troisièmement, cette expression *bere burua* est définie (suffixe *-a*) et fonctionne pourtant toujours comme une expression de 3e p. sg., quels que soient la p. et le nombre du "coréférent":

- (31) a. nik neure burua ikusi dut /*naut
moi-k ma(+an) tête-Ø vu je-l' ai je-m' ai
j' ai vu ma tête/je me suis vu
b. guk geure burua ikusi dugu/ *gaitugu
nous-k notre(+an) tête-Ø vu nous-l' avons nous-nous-avons

(c) begiratu diogu
nous l' avons regardé(e)

(d) begiratu dugu
nous-l' avons
nous avons regardé/*l' avons

20. Je dois avouer ne pas connaître de langue non-configurationnelle autre que le basque opposant possessifs anaphoriques et pronominaux; il s'agit donc là d'une hypothèse tout à fait ouverte. Ajoutons cependant que si la structure lexicale se limite à la projection des arguments du verbe (ce qui est la position orthodoxe, cf. les travaux de Hale, Marácz etc.), il n'y a alors pas de place dans cette représentation pour les possessifs, qui marquent d'autres relations, et sont internes à ces arguments; la "solution" basque serait alors la seule possible.

21. Il est donc inutile de distinguer entre deux expressions homonymes *bere burua*, comme je l'ai fait dans Rebuschi (1985a).

Ceci signifie qu'une dernière objection que l'on aurait pu faire à notre analyse de *elkar*, à savoir, que le basque a peut-être rendu obligatoire ici ce qui n'est qu'optionnel à travers ses dialectes, c'est-à-dire le non accord en nombre de la FVF avec un argument indéterminé, cf. (32), ne tient plus pour *bere* (etc.) *burua*, puisque des formes indéterminées comme **bere buru* sont impossibles.

- (32) gizon asko ikusi ditut /dut
 homme beaucoup-Ø-Ø vu je-les-ai je-l' ai
 j' ai vu beaucoup d' hommes

(le premier Ø ici indique l'absence de détermination, et le second, le cas zéro proprement dit).

4. Le problème des voix.

La nécessité d'une double structure, syntagmatique et lexicale, me paraît bien établie maintenant pour le basque, comme pour quelques autres langues. Je voudrais à présent considérer un tout autre genre de construction qui, selon l'analyse ultime que l'on peut en faire, ou bien représente un argument de plus en faveur de la non-configurationnalité, ou bien, précisément parce qu'il ne s'agit peut-être pas d'une construction véritablement syntaxique, indique qu'il est de toute manière nécessaire de distinguer entre deux types de représentation pour les phrases basques. Il s'agit de ce que j'ai appelé passif (suivant une tradition bien établie) et antipassif, par analogie (voir Rebuschi (1982, ch. 7), pour une analyse de ces questions interprétable aujourd'hui comme relevant de la structure lexicale ou lexico-prédicative, et Rebuschi (1986) pour un traitement purement syntagmatique), ces constructions étant toutes deux productives:

- (32) a. artikuluko asko Lafitte-k idatzi-ak ziren²²
 article beaucoup-Ø Lafitte-k écrit-pl-Ø ils-étaient
 beaucoup d' articles étaient/furent écrits par Lafitte
 b. Lafitte artikuluko asko idatzia zen
 L.-Ø article beaucoup-Ø écrit-sg-Ø il-était
 Lafitte avait [lit. était] écrit beaucoup d' articles

Le raisonnement est le suivant. Dans la première hypothèse, (32a), le passif, et (b), l'antipassif, sont construits en S.S., selon l'analyse désormais classique qui consiste à dire que le verbe, une fois doté de morphologie passive (suffixe de détermination et nombre, ou autre), ne peut plus assigner de cas à *l'un* de ses arguments²³; cet argument doit alors "monter" en position de sujet (vide), où il recevra son cas de Flex[ion] (ou Accord). Comme (32a) et (b) ont les mêmes propriétés (en particulier, le verbe semi-adjectivé semble ne plus pouvoir donner de cas qu'au SN qui lui est contigu à gauche, d'où la présence à cette place des compléments d'agent (*Lafittek*) et de patient (*artikuluko asko*) res-

22. D'autres formes sont possibles: *idatzia zen*, *idatzirik ziren/zeuden*, *idatzita ziren/zeuden*; voir Rebuschi (1982) pour une étude des préférences dialectales.

23. Cf. Chomsky (1981, p. 124): "[NP,VP] does not receive Case within VP, for some choice of NP in VP". (C'est moi, G.R., qui souligne).

pectivement, ces compléments étant, ceci est aussi remarquable, dotés du même cas que dans la construction transitive correspondante), il faut donc poser que, de même que le verbe n'assigne pas de cas à l'objet dans (a), il n'assigne pas de cas au sujet dans (b), ce qui revient à dire que tant le sujet que l'objet sont m-commandés par le verbe, et que, si celui-ci n'était pas passivé, il assignerait son cas à l'un comme à l'autre, ce qui présuppose une structure non-configurationnelle²⁴. Ceci expliquerait d'ailleurs pourquoi, comme on l'a noté à l'instant, c'est le même cas morphologique qui marque le sujet transitif et complément d'agent, *-k*, et le même qui indique l'objet et le "complément de patient", $-\emptyset$.

On pourrait cependant objecter (voir Wilbur 1979 contre Bollenbacher 1977, ou Trask 1985) qu'il ne s'agit pas de "vrais" passifs, mais de constructions adjectivales. Cela ne change rien en fait à l'affaire, car les sujets intransitifs superficiels de (32) reçoivent bien leur rôle sémantique de l'"adjectif" *idatzi-a*²⁵. Il faut donc qu'ils lient une place vide dans le syntagme adjectival présumé, respectivement [*e Lafittek idatzi-a*] et [*e artikulu asko idatzi-a*]. Or les syntagmes adjectivaux n'ont ni sujet interne ni flexion; ce ne sont donc pas des domaines de liage, si bien que l'élément vide *e*, lié par le sujet intransitif de la proposition, doit être interprété comme une anaphore. D'où il suit que, par définition, *e* est une trace de mouvement de SN. Qu'on le veuille ou non, on a donc affaire à deux constructions qui, formellement, sont en tout point identiques au passif chomskyen, à ceci près évidemment qu'en basque la S.S. est plate, et que donc SV et P se confondent.

Par ailleurs, les extractions hors de syntagmes adjectivaux sont pour le moins très rares, et, en basque, seuls ces soi-disants adjectifs permettent l'extraction de l'un de leurs compléments. Il n'y a donc aucune raison de penser qu'il s'agit de véritables adjectifs, comme le sont les participes apparents des passifs lexicaux en *in-*, anglais "*unpassives*": cf. l'agrammaticalité de: **nik ezezaguna* 'inconnu *par moi', pour prendre un des rares exemples basques de cette construction effectivement lexicale.

Supposons pourtant que les constructions comme (32) ne sont pas syntaxiques, mais lexicales. Comme elles sont intégralement productives, il faut postuler qu'il existe un type de représentation dans lequel (32a,b) et (33) vont être mis en relation sans qu'il s'agisse de la structure syntagmatique:

- (33) Lafittek artikulu asko idatzi zituen
 L.-k article beaucoup- \emptyset écrit aux(tr)
 Lafitte écrivit beaucoup d'articles

De plus, dans cette représentation, divers processus devront avoir lieu, qui sont assimilables à des mouvements au sens chomskyen²⁶: ceci indique donc que

24. La non-configurationnalité requise ici est plus faible que celle demandée par le liage de *bere*, où le sujet et l'objet doivent se c-commander: il suffit en effet que le SV ne soit pas une projection maximale de V, comme cela a été proposé par Whitman (1982), et repris par Chomsky (1986):

[_{P=SV} SN_a [_V SN_b V]]

Ici, le verbe ne c-commande effectivement pas le sujet SN_a, mais il le m-commande, ce qui suffit pour lui permettre de le régir et, éventuellement, de lui assigner un cas.

Mais, comme le montre le liage de *bere*, cette approche est trop faiblement non-configurationnelle pour rendre compte de la S.S. basque.

25. Et non du syntagme adjectival prédicatif de surface. Le Théta-critère n'est donc pas plus violé ici qu'il ne l'est dans le traitement du passif anglais par Chomsky lui-même.

deux types de représentation sont de toute manière nécessaires pour décrire la syntaxe basque (entendue au sens large), chacun de ces deux types ayant deux niveaux (avant et après mouvement). A ces types syntaxiques s'ajoute bien entendu la forme logique FL, sur laquelle je vais revenir.

En tout état de cause, une fois admise la distinction entre structure lexicale et structure syntagmatique, c'est une question empirique que de chercher à savoir dans laquelle des deux tel ou tel phénomène "se produit", ou, plus exactement, peut ou doit être décrit. En particulier, la possibilité de lier *elkar* dans l'une, et *bere* dans l'autre, est au moins envisageable, et les différences que l'on a proposé de voir dans la hiérarchisation des constituants dans ces deux structures ne devraient pas sembler trop surprenantes non plus.

5. Structure syntagmatique et forme logique.

Considérons maintenant un dernier argument avancé par les configurationnalistes, celui dit des "effets de *Weak Crossover*" (WCO), qui mettent en jeu, outre la S.S. superficielle, la forme logique FL où, on le sait, les S quantifiés, topicalisés, focalisés ou interrogatifs, en tant qu'opérateurs, sont censés être adjoints à P, et donc c-commander asymétriquement leur trace et les autres constituants de P.

En fait, il n'y a pas de dogme en ce qui concerne ce domaine, et la discussion semble encore ouverte pour savoir si, dans telle ou telle langue, tel ou tel phénomène relève de la syntaxe ou de la FL²⁷. Considérons par exemple l'agrammaticalité de l'interprétation coréférentielle entre l'interrogatif et le possessif en anglais dans:

- (33) Who(m)_i does his_{*i/j} mother love t_i ?
*qui_i sa_j mère aime-t-elle ?

On peut en rendre compte d'au moins deux manières, cf. (34) et (35):

- (34) Principe de bijection (Koopman et Sportiche 1982):
Il doit y avoir correspondance bijective entre les variables²⁸ et les opérateurs en position non-argumentale.
- (35) Coréférence des variables liées (Saito et Hoji 1983):
Une variable ne peut pas être l'antécédent d'un pronom ou d'une anaphore qui ne la c-commande pas.

De plus, le principe de bijection (34), qui semble pouvoir s'appliquer à la S.S. dans le cas de (33), doit aussi pouvoir s'appliquer à la représentation en FL, s'il doit rendre compte de (36a,b), dont cette dernière représentation est donnée par (37a,b):

26. Voir la note 11 pour cette restriction. Mohanan, puis Marác (op. cit.) ont d'ailleurs avancé l'hypothèse que tous les mouvements de SN (contrairement aux mouvements vers les positions non-argumentales) ont lieu en structure lexicale, rejoignant par là indirectement le "L-modèle" de van Riemsdijk et Williams (1981).

27. Sauf, bien entendu, quand un mouvement n'a pas eu lieu en syntaxe.

28. Pour ces auteurs, X est une variable si X est en position argumentale, et lié localement par un élément en position non-argumentale (i.e. si son lieu le plus proche est dans une telle position); c'est le cas, dans (33), non seulement de la trace t_i, mais aussi du possessif *his*. Par contre, dans (35), "variable" s'entend au sens plus restreint de trace d'opérateur.

- (36) a. His_i mother loves everyone*_i
 *sa_i mère aime tout le monde_i
 b. His_i mother loves JOHN*_i (focalisation)
- (37) a. everyone_i [his_i mother loves t_i]
 b. John_i [his_i mother loves t_i]

On pourrait donc être tenté de généraliser, et de proposer que les effets de WCO doivent tous être traités en FL. Mais, pour Saito et Hoji, (35) relèverait uniquement de la S.S. Ils en ont d'ailleurs fait un test de configurationnalité: si une langue manifeste la même réticence que l'anglais pour l'équivalent de (33), c'est que la trace ne c-commande pas le possessif, et donc qu'il y a un SV présent dans cette structure.

Considérons maintenant les données suivantes, apparemment fort hétérogènes, obtenues lors d'une enquête non publiée proposée par L.K. Marácz et réalisée par B. Oyharçabal²⁹, et les diverses analyses qu'on peut en proposer (*bere* étant systématiquement censé coréférer avec le SN qui ne le contient pas); dans les colonnes de droite, un + représente l'acceptabilité pour le locuteur, et un — le rejet.

(38)	A	B	C
a. nor ikusi du bere amak? qui-Ø vu aux b. mère-k qui sa mère a-t-elle vu?	+	-	-
b. bere amak nor ikusi du? sa mère, qui a-t-elle vu?	+	-	-
c. bere ama nork ikusi du? b. mère-Ø qui-k sa mère, qui l'a vue?	+	+	?
d. Jon du ikusi bere amak ³⁰ J.-Ø (c'est) Jon (qu') a vu sa mère	+	+	?
e. haur bakoitza ikusi du bere amak enfant chaque-Ø c'est chaque enfant que sa mère a vu	+	-	+
f. norbait ikusi du bere amak quelqu'un-Ø sa mère a vu quelqu'un	+	-	-
g. bere amak haur bakoitza ikusi du sa mère a vu chaque enfant	+	-	+
h. bere ama haur bakoitzak ikusi du sa mère (c'est) quelqu'un (qui) l'a vue	+	+	-

Si l'on admet la théorie d'Ortiz de Urbina sur les mouvements vers les positions non-argumentales, les SN spécifiés par *bere* n'ont pas été déplacés lors-

29. Qu'ils soient remerciés au passage pour me permettre de publier certains de leurs résultats. Les informateurs sont tous trois de dialecte bas-navarrais: A, Emile Larre, est membre titulaire de l'Académie basque (Euskaltzaindia) et journaliste; B, J.L. Maitia, est le responsable d'une maison d'édition en langue basque; et C, M. Larzabal, est journaliste dans une radio locale en langue basque.

30. Dans les dialectes parlés en France, l'inversion de l'aux. et du verbe permet de donner une interprétation focalisante non ambiguë au syntagme qui les précède immédiatement; ce tour n'est pas utilisé dans les dialectes occidentaux. Ceci est peut-être dû au fait que dans les premiers, c'est la FVF qui repère le focus, alors que dans les seconds, c'est le verbe à contenu lexical, cf. Rebuschi (1983).

31. En effet, il y a eu mouvement de l'interrogatif (*nor*) ou du syntagme focalisé (dans les autres cas), vers la position de spécifieur de SC (voir la note 15), le verbe associé à la flexion montant de son côté sous C. Seul donc le SN superficiellement à droite du verbe occupe sa place d'origine.

qu'ils sont à droite: cas de (a) et (d,e,f.). En conséquence, si le sujet et l'objet se c-commandent en S.S., avant mouvement, les traces des SN déplacés vont c-commander *bere*: la règle (35) ne sera donc pas violée, et le principe (34) non plus, car, étant localement lié par une trace, le possessif ne sera pas interprété comme une variable (cf. la note 28). Les jugements du locuteur A sont à cet égard parfaitement cohérents et éloquents, et confirment tout à fait l'analyse non-configurationnelle proposée ici.

Par contre, quand les SN spécifiés par *bere* sont à gauche, comme en (b), (c), (g) et (h), ils sont topicalisés³², et sont donc "montés"; ils c-commandent alors asymétriquement le reste de la proposition, ce qui entraîne une violation de (35). Comme ces phrases sont également acceptables pour A, il faut soit renoncer à cette règle, soit considérer qu'elle doit maintenant s'appliquer, contrairement à ce que proposaient ses auteurs, en forme logique, après "descente" de ces SN topicalisés vers leur position d'origine, par "reconstruction". On se retrouve alors dans le même cas de figure que précédemment (ex. (a,d,e,f)), mais il faut alors renoncer à la valeur de test que (35) étant censée posséder quant à la configurationnalité de la structure syntagmatique. Pour ces mêmes phrases (b,c,g,h), le principe de bijection (34) tient toujours par contre, puisque chaque trace est liée par un opérateur différent, et que chaque opérateur en lie une (*bere* n'étant pas localement lié par un terme en position non argumentale, il ne fonctionne pas comme une variable).

En ce qui concerne les jugements des deux autres informateurs, le rejet de (a), (b) et (f) semblerait par contre indiquer une certaine configurationnalité en S.S., mais les réponses fournies aux autres phrases résistent, du moins en ce qui me concerne, à toute rationalisation.

En conséquence, il semble que les effets de WCO, tout autant que les études sur les anaphores phonétiquement réalisées, ne peuvent en aucun cas être considérés comme des arguments en faveur de la configurationnalité de la structure syntagmatique en basque, certains aspects militant au contraire explicitement en faveur d'une représentation sans syntagme verbal.

6. Conclusions et conséquences.

J'espère avoir démontré qu'outre la forme logique (et la forme phonologique, par définition inaccessible aux phénomènes grammaticaux, même si ceux-ci la déterminent partiellement), la représentation des phrases basques était redevable de deux représentations, chacune à deux niveaux, la structure lexicale et la structure syntagmatique. Dans cette dernière, il n'y a pas de SV, et le verbe,

32. Exception faite, peut-être, de (g). Dans ce cas, il faudrait considérer à nouveau que l'on a affaire à une structure non-configurationnelle, avec les SN générés in situ (et donc sans traces à droite du verbe), si l'on veut que *bere* soit correctement lié (cf. 3.1.). En FL, le syntagme quantifié *haur bakoitza* 'chaque enfant-Ø' devrait alors monter en position d'opérateur:

(g') *haur bakoitza*_i [*bere*_i *amak t_i ikusi du*]

t_i liant localement *bere*, le possessif n'est pas interprété comme une variable, et le principe de bijection est respecté;

Cette approche permet d'éviter le recours à une S.S. profonde dans laquelle le verbe précéderait les SN, comme je l'avais proposé en (1985b) par ex., et par suite rend inutile tout mouvement vers une position soeur de la position de départ, à gauche du verbe, mouvement dont le caractère peu orthodoxe était évident (la trace liait la position d'arrivée).

le SN sujet et le SN objet se c-commandent réciproquement. En conséquence, il ne peut pas y avoir d'anaphores instanciant des arguments de verbes dans cette structure, cf. (29) et les arguments concrets apportés au § 3.

Par ailleurs, le "principe de projection" qui requiert que l'information sémantique concernant les rôles des arguments du verbe, information contenue dans la structure lexicale, soit "projetée", en fait codée, en S.S., est en fait malgré tout respecté, dans la mesure où le système casuel (qu'il soit "ergatif" ou "actif", voir la note 2) et la conjugaison pluripersonnelle, permettent une identification claire des rôles et des arguments (cf. Marácz 1986a, pour une théorisation de cette question)³³.

On peut d'ailleurs se demander si la conjugaison pluripersonnelle ne serait pas en retour une conséquence possible de l'absence de SV. En effet, les langues à conjugaison pluripersonnelle semblent bien posséder (mais c'est là une hypothèse à vérifier), une S.S. non hiérarchisée, ou non-configurationnelle: c'est le cas, outre le basque, de l'esquimo (Grimshaw et Mester 1985), du warlpiri (Hale 1983), du nahuatl (Launey 1986 pour les données, et communication personnelle pour l'interprétation), pour ne prendre que ces quelques exemples. Il se pourrait donc que ce type de conjugaison soit lié à un principe de m-commande réciproque (voir la note 6), d'un SN_x par Flexion, et de Flexion par ce SN_x; dans les langues configurationnelles, le SV fonctionnerait alors comme une barrière qui interdirait au SN objet de m-commander la Flexion; seule donc l'absence d'un SV comme projection maximale de V excluant le sujet rendrait possible ce type de conjugaison qui, à son tour, aurait comme effet de permettre à un pronom vide *pro* d'instancier toutes les places d'argument, et pas seulement celle du sujet (phénomène vérifiable dans toutes les langues citées ici).

Ceci dit, l'approche esquissée ici pourrait offrir un programme de recherche intéressant dans deux directions au moins. D'une part, bien que cela ne soit pas nécessairement le cas (cf. Marácz 1986b), on peut se demander si le fait que P soit une projection à un seul étage, cf. (3), n'a pas son équivalent dans la structure interne de SN et de SC, les spécificateurs, soulignés ci-dessous, pouvant s'intercaler entre l'élément tête, en capitales, et le complément³⁴:

- (39) Baionako *nire* LAGUN maitea
de-Bayonne mon(gén) ami cher-sg-Ø
mon cher ami de Bayonne
- (40) esan digute [SC EZEN Patxik [P idatzi duela artikulu hori]]
dit aux que Patxi-k écrit aux+que article ce-Ø
ils nous ont dit que c'est Patxi qui a écrit cet article.

D'autre part, une fois admise la distinction entre structure lexicale et structure syntagmatique, il devient extrêmement important de se poser la question de leur interaction, ou, plus précisément, de se demander si certains modules de la grammaire interviennent dans l'une, dans l'autre, ou dans les deux à la fois³⁵.

33. Le "paramètre de configurationnalité" proposé par Hale (1983), auquel il a lui-même renoncé ultérieurement (Hale 1985), et suivant lequel le principe de projection peut, ou non, s'appliquer à la paire de représentations [structure lexicale, S.S.], doit donc être revu; cf. Marácz (1986a,b) pour d'autres arguments. La question de savoir si l'absence de SV en S.S. est, en soi, une option paramétrique, ou relève d'une propriété plus abstraite, reste donc posée.

34. Dans (40), j'adopte en partie l'analyse d'Ortiz de Urbina, cf. les notes 15 et 31: un élément focalisé monte occuper la position de spécificateur de SC=E.

35. Voir Marácz (1985b) pour une première tentative concernant les syntagmes quantifiés en basque.

Un exemple suffira ici. Selon Mohanan (1984), la théorie du cas ne s'applique qu'en structure lexicale, alors que selon Marácz (1986b), elle s'applique à la fois en S.S. et en structure lexicale. Si cette dernière hypothèse est la bonne, on peut alors conserver la notion de cas inhérent (Levin 1983), ou les règles d'assignation des cas proposées par Ortiz de Urbina (1986), en tant que renvoyant à la structure lexicale; d'un autre côté, il se pourrait que la S.S. serve de filtre, en requérant que les SN argumentaux (ou les traces des SN extraits de P) occupent une place où ils seraient gouvernés par un élément capable d'assigner un cas (verbe, postposition etc.). De ce point de vue, l'inessif archaïque *-n* des complétives citées en 1.1., ex. (6), ou le suffixe permettant de construire des passifs et des antipassifs (§ 4.), pourraient bloquer le gouvernement, et donc cette vérification structurale du cas en S.S., ce qui aurait pour effet l'élimination de structures illicites³⁶.

Enfin, on devrait également envisager les interactions entre la structure lexicale et la forme logique, voire entre structure lexicale, structure syntagmatique et forme logique, si l'on fait intervenir des anaphores telles que *elkar* ou *bere burua* en même temps que, par exemple, des syntagmes focalisés, interrogatifs ou quantifiés.

En tout état de cause, toute identification stricte entre structure lexicale et structure syntagmatique ne ferait que rendre les problèmes plus obscurs encore.

POSTSCRIPT.

Lorsque j' ai rédigé le texte qui précède, j' ignorais que P. Salaburu publierait dans *ASJU XX/2* son essai "La teoría del ligamento en la lengua vasca", dont près de la moitié consiste à critiquer certaines idées que j' ai développées ailleurs (l' autre partie consistant en une application assez simpliste de la théorie pisane au basque).

Sur les *problèmes*, je pense que cet article-ci fait correctement le point: certaines caractéristiques de l' euskara sont effectivement exprimables en termes d' asymétrie structurale sujet-objet, et d' autres ne le sont pas. La "meilleure théorie possible" ne peut donc pas être celle que Chomsky a proposé *pour l' anglais* en 1981, précisément parce que l' anglais est une des langues les plus configurationnelles qui soient. Si bien que lorsque P. S. cite Lakatos (p. 391), il commet, à mon avis, une erreur, en ce sens que les faits du basque (même et surtout navarro-labourdin, en particulier classique) dont je parle ne constituent nullement une "anomalie": quiconque a travaillé sur d' autres langues que l' anglais, y compris dans le domaine indo-européen, sait que les analyses de Chomsky ne sont pas directement généralisables (cf. le liage dans les langues scandinaves, slaves, en latin, et en grec [sur le grec moderne, cf. S. Iatridou, *L. I.* 17/4, 766-772]), et que c' est plutôt l' anglais qui, de ce point de vue, constitue une anomalie...

36. A moins qu' il n' y ait eu mouvement, cf. § 4.; mais la question de la localisation de ce mouvement dans une structure ou l' autre reste ouverte.

Passons maintenant au détail des exécutions possibles de l' "idée maîtresse" selon laquelle le basque serait non-configurationnel. Lorsque, sous les coups de boutoir de K. Hale, N. Chomsky a enfin accepté l' idée que certaines langues pouvaient différer de l' anglais de manière non anecdotique, tout était à construire sur le plan théorique si l' on voulait rester dans le domaine de la syntaxe formelle. Dans les articles que j' ai écrits antérieurement (1985a,b) et que P. S. cite abondamment, je m' étais, peut-être à tort, inspiré du modèle de K. É-Kiss, et P. S. montre, en partie très justement, certains des défauts de cette approche. Mais je n' accepte ni le fond, ni la forme, de remarques comme la suivante: "El análisis adolece, además, de unos errores básicos [c' est moi, G. R., qui souligne]: en la oración 'nork ez du Maite ikusi', el elemento en F es 'nork', no 'Maite'" (p. 386). En effet, une fois établie la distinction (que P. S. ne semble pas avoir comprise) entre Q et F (cf. à cet égard les fines analyses de B. Oyharçabal dans *Euskera* XXX/1), *nork* occupe par définition la position Q, et la position F, ainsi libre ou libérée, peut fort bien recevoir *Maite*. Utiliser contre moi une idée d' Altube (que j' essayais précisément d' améliorer en distinguant ainsi entre Q et F) pour mieux défendre un ex-dogme chomskyen (l' universalité du syntagme verbal), voilà qui tient de la mauvaise foi et du tour de passe-passe, et qui revient effectivement à mélanger les ânes et les cygnes noirs...

Revenons donc aux choses sérieuses. Si les diverses variantes du modèle "à la Kiss" ne sont pas bonnes, il va, évidemment, falloir trouver autre chose, et j' avoue n' avoir rien proposé de précis dans cet article-ci. Une direction possible me paraît être la suivante; imaginons une structure syntagmatique totalement plate, du type:

S → ... XP^m... V ... XPⁿ... [S = Sentence, phrase]

On peut alors rendre compte du fait que les syntagmes à gauche de V ne sont pas nécessairement marqués comme topicalisés ou focalisés (cf. l' article de B. Oyharçabal signalé plus haut, et aussi la thèse de J. Ortiz de Urbina, *Some Parameters in the Grammar of Basque*, 1986, qui explicite cette critique du modèle inspiré de É-Kiss). Mais une règle indépendamment justifiée pour d' autres langues (cf. I. Kenesei, "On the Logic of Word Order in Hungarian", in W. Abraham & S. de Meij (éds), *Topic, Focus, and Configurationality*, John Benjamins, Amsterdam, 1986), et somme toute très naturelle, peut intervenir, qui donne un statut d' opérateur à tout terme placé à gauche d' un opérateur; concrètement, si un syntagme est focalisé immédiatement à gauche du verbe, ceux qui le précèdent devront être traités phonologiquement, et interprétés, comme étant thématifiés. L' interaction entre la structure de S proposée ci-dessus et la Forme Logique (sur laquelle P. S. n' a rien à dire, on se demande bien pourquoi), entre autres par le biais de la règle énoncée à l' instant, devrait, à mon avis, permettre de résoudre un bon nombre de questions difficiles.

J' espère pouvoir prochainement offrir au lecteur intéressé un développement de ces idées.

Bibliographie.

- ABAITUA, J. 1985: *An LFG Parser for Basque*, MS thesis, Université de Manchester, à paraître *ASJU XXI-1* et *XXI-2* (1987).
- BOLLENBACHER, J. 1977: "The Basque Passive", in Douglas et al (éds.) 181-192.
- CHOMSKY, N. 1981: *Lectures on Government and Binding*, Foris, Dordrecht.
- , 1982: *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, MIT Press, Cambridge (Mass.).
- , 1986: *Barriers*, MIT Press, Cambridge (Mass.).
- DOUGLAS, W.A., ETULAIN, R.W. & JACOBSEN, W.H.Jr. (éds.) 1977: *Anglo-American Contributions to Basque Studies: Essays in Honor of Jon Bilbao*, DRIPSS, Reno (Nevada).
- EGUZKITZA, A. 1985: "Kontrol- eta oharrenaditzen jokabide sintaktikoaz", in Melena (éd.), 981-985.
- EUSKALTZAINDIA 1985: *Euskal gramatika. Lehen urratsak*, 1, Euskaltzaindia & Institución Príncipe de Viana, Pampelune.
- GASTAÑAGA, L. 1977: "Gapping Basque Constituents", in Douglas et al. (éds.), 169-175.
- GRIMSHAW, J. & MESTER, R.-A. 1985: "Complex Verb Formation in Eskimo", *NLLT* 3/1, 1-19.
- HALE, K. 1983: "Warlpiri and the Grammar of Nonconfigurational Languages", *NLLT* 1/1, 5-47.
- , 1985: "On Nonconfigurational Structures", *ASJU XX-2* (1986), 351-358.
- KOOPMAN, H. & SPORTICHE, D. 1982: "Variables and the Bijection Principle", *The Linguistic Review* 2/2: 139-160.
- LAFITTE, P. 1962: *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*, Editions des Amis du Musée Basque et Ikas, Bayonne.
- LAUNEY, M. 1986: *Catégories et opérations dans la grammaire nahuatl*, thèse d'Etat, Université de Paris IV.
- LEVIN, B.C. 1983: *On the Nature of Ergativity*, thèse doctorale, MIT.
- MARÁCZ, L.K. 1985a: "Some Notes on Weak Crossover in Hungarian", in Ben- nis, H. & Beukema, F. (éds), *Linguistics in the Netherlands 1985* (Foris, Dordrecht), 129-138.
- , 1985b: "On Bound Variable and Coreferential Interpretation in Nonconfigurational Languages", communication présentée à: *Workshop on Lexical v. Syntactic Structures*, Groningue, octobre 1985; aussi dans: *Theoretical Linguistic Research*, 2/2, 1986, 85-172.
- , 1986a: "On Transitivity in Nonconfigurational Languages", in Beukema, F. & Hulk, A. (éds.), *Linguistics in the Netherlands 1986* (Foris, Dordrecht), 161-169.
- , 1986b: *Disconnexity in Syntax*, ms., Université de Groningue.
- MELENA, J.L. (éd.) 1985: *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, 2, UPV/EHU, Vitoria.
- MOHANAN, K.P. 1984: "Lexical and Configurational Structures", *The Linguistic Review*, 3, 113-139.

- ORTIZ DE URBINA, J. 1986: *Some Parameters in the Grammar of Basque*, thèse doctorale, Université de l'Illinois à Urbana-Champaign.
- REBUSCHI, G. 1982: *Structure de l'énoncé en basque*, Dpt. de Recherches Linguistiques, Université de Paris VII; rééd.: SELAF, Paris, 1984.
- , 1983: "A Note on Focalization in Basque", *Journal of Basque Studies* 4/2, 29-42.
- , 1985a: "Théorie du liage et langues non-configurationnelles; quelques données du basque navarro-labourdin", *Euskera* 30/2, 389-433.
- , 1985b: "Niveaux de représentation et non-configurationnalité: remarques sur les anaphores et les variables du basque", *Sigma* 9, 109-144.
- , 1986: "Diathèse et (non-)configurationnalité: l'exemple du basque", *Actances* 2, 175-207.
- , à paraître a: "Is There a VP in Basque?", in Marácz L.K. & Muysken, P. (éds.), *Configurationality*.
- , à paraître b: "Quelques traits typologiques de la langue basque", *Lalies* 1987.
- RIEMSDIJK, H. VAN & WILLIAMS, E. 1981: "NP Structure", *The Linguistic Review* 1, 171-217.
- SAITO, M. & HOJI, H. 1983: "Weak Crossover and Move-Alpha in Japanese", *NLLT* 1/2: 245-259.
- SALABURU, P. 1985: "Uztardura", in Melena, J.L. (éd.), 987-994.
- , 1986: "Uztarduraren teoria", in Goenaga, P. (éd.), *Euskal sintaxiaren zenbait arazo* (UPV/EHU, Vitoria), 59-94.
- TRASK, R.L. 1985: "The Basque Passive: a Correct Description", *Linguistics* 23, 985-991.
- VITALE, A.J. 1981: *Swahili Syntax*, Foris, Dordrecht.
- WHITMAN, J. 1982: "Configurationality Parameters", ms., Harvard University.
- , 1986: "Features of Languages Without Clear Spec/Comp Distinction", communication présentée à: *Amsterdam and Groningen Workshops on AUX, Configurationality, and Lexical Structure*, avril 1986.
- WILBUR, T.H. 1979: *Prolegomena to a Grammar of Basque*, John Benjamins, Amsterdam.
- WILLIAMS, E.S. 1980: "Predication", *Linguistic Inquiry* 11, 203-238.

EUSKAL IZKINDEAKO ADITZA. (Hiperbizkaieraren historiaz II).

Itziar LAKA

Massachusetts Institute of Technology

Goizegi da dudarik gabe, igaro berria dugun mende erdia aztertzeke eta epaitzeke, geurok ere, etsai nahiz aldeko, haren ume eta iloba baikara, orduko haizeak sortu zituen olatuetan baikabiltza igeri, nahiz eginahalean haiekin borroka ari. Ezin jakin guk segurki behintzat, zer esango duten aldi hori urrutiagotik, haserre eta maitasunik gabe, ikusiko dutenek. Onik eta txarrik aurkituko dutela horrengan, hori bai, edozein alditan bezala.

(K. Mitxelena, "Asaba zaharren baratza").

ATAURREKOAK.

Hiru urte bete dira Evaristo Bustinza "Kirikiño"-k idatziriko *Abarrak* ipuin bildumaren edizio kritiko bat prestatzen hasi nintzela. Zerbait egin nahian lotu nintzaion lan honi, errez eta arinki egin zitekeelakoan. Baina, zorionez, honelako lanak beti gertatu ohi dira hasiera batean uste baino astunagoak, eta kasu honetan ere, uda batean bukatu asmo nuen lantxoak, luzatuz eta zailduz joan zen, artile korapilatsutik mataza borobila egin nahi denean bezalaxe.

Berehala jabetu nintzen lanerako nuen zailtasunik latzena, Kirikiño-k idatzi zuen garaiko euskaraz, edo hobe esan bizkaieraz, egindako lanen urria zela. Beraz, testuen aldaketak neurtzeko, derrigorrez egin behar XIX eta XX. mendeen artean zangalatraban dugun garai hartako bizkaieraren azterketa. Ekin nion, bada, azterketa horri: Bi eskola zeudela banekien, Arana eta aranatarrek bate-tik, eta Azkue bestetik. Zuriak eta beltzak, beraz. Hala ere, eskurik esku eta ahoz aho igaroriko eritzia zen hau. Paperetan barrena abiatzean, baina, gero eta argi gutxiago zegoen: Zuriak eta beltzak, denboran atzera jo ahala, kolore nabarreko tarte ilun batean nahasten zirela ematen zuen. Ez zirudien, beraz, edizioari egindako hamar bat orrialdetako sarrera batekin garbitzeko auzia zenik hau.

Ondorioz, lanez aldatzea erabaki nuen behingoz¹. Garai honetako edozein testuren edizio kritiko erabilgarria egin nahi badugu, hasierako lana garaiko hizkuntza zertan zegoen (edo zertan zebilen) jakitea da. Euskal literaturaren gainerako garaietan ez bezala (agian Larramendiren ondorengo idazleak salbu), metahizkuntzak berebiziko eragina du garai honetan, hizkuntza idatzian. Lehena-gore ere baditugu gramatikagile edota euskararen ganean diharduten egileak, baina

(1) Artikulu hau *Hiperbizkaieraren historiaz: hastapenak* izenarekin E.H.U.ko Filologia Fakultatean 1986ko uztailean aurkeztu tesinaren sarrera orokorrak eta bigarren kapituluak osatzen dute. Lehen atala LAKA 1986a-n argitaratu da eta aurki jarraituko zaizkio lanaren laburpenean aipatu gainerakoak. Ik. 4. oharren bukaera ere.

Lan hau Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza Saileko ikerketa laguntza bati eskerrak burutu ahal izan da eta hainbat zor du hainbat pertsonarekiko; guztiak hemen aipatzea ezina bada ere (zerrenda lana bezain luze bait litzateke), eskerrak eman nahi nizkieke Ibon Sarasola tesina zuzendari-ri, bere laguntza gabe oraindik ere lana idazten hasteko egongo bait nintzateke; Joseba Lakarrari, argitaratzeko orduan egin dizkidan mesede ordainezinengatik; tesinaren aurkezpenaren epaimahaiko izan ziren Koldo Mitxelena eta Pello Salabaruri, beren ohar eta aholkuengatik; eta baita Marian Egaña EHUKo Filologia Fakultateko Bibliotekaren arduradunari.

aurreragokoen lanek ez zuten gero literatur lanetan garai honetan duten adineko isladapenik.

Foruak 1876.ean inausi ziren, eta hamar-hamabost urteren buruan, abertzale-tasunaren jaiotza gertatzen da. Euskal-herriaren eta euskaldun izatearen berpentsaketa orokorra ematen da, bada, urteotan; berez dator euskara beraren berregitura-tzea. Euskaldun izatea zer den definitzeko saioekin batera, euskara bera zer eta nolakoa den erabakitzen da, erabilera mailan baino lehenago gramatika edota euskararen gaineko idazlanetan. Diren euskaldunen aurrean, izan-beharko-luketen euskaldunak; den euskararen aurrean, izan-beharko-lukeen euskara.

Idazlerik gehientsuenek (guztiek ez esatearren), eta bizkaieraz ari naiz bereiziki, aukerak egiten dituzte darabilten hizkuntza, eta jakinaren gainean egindako aukerak. Izan ere, garai honetako testuetan *deutsat* edo *dautsat* agertzea, edota *ditu* edo *dauz*, ez da soilik hizkuntz eredu baten aukeraren adierazgarri: Konnotazioz beteriko formak ditugu hauek XIX.aren bukaeran eta XX.aren hasieretan; gehien bat, konnotazio politikoak, eta baita euskarari buruzko jarrera osoa-rekin zerikusia dutenak, ondorioz.

Hizkuntza ereduak honenbesteko garrantzia izaki, ez bakarrik ideologia mailan, baizik baita ordurarteko bizkaiera idatziaren tradizioarekin suposatzen duen hausduragatik ere, beharrezkoa deritzot arazoari heltzea, zehatz-mehatz jakin dezagun zer-nolakoa izan zen hizkuntzaren iraultza hau. Are gehiago, kontutan izanik 1890-1918 tarte honetan euskal aintziran jaurti harriek sortu zituzten uhinetatik zenbait, guganaino heldu direla, eta behin baino gehiagotan, seguru asko, gu ohartzeke.

Arazoa, beraz, ez da jujamendutan aritzea, gauzak ondo ala txarto egin ziren erabakitzea. Eritzien garaia baino lehenago, uste dut, ezagutzarena behar genuke, eta beldur naiz gure artean eritziak ditugula maiz alde zurretik, ezagutza zehatzik gabe. Hau da, behintzat, nire egoera. Honengatik ekin diot, agian, bestek bukatu beharko duten lan honi.

SARRERA.

0. Bizkaiera Literatur Euskalki Bezala.

Euskalkiek gure literaturaren historian zehar izan dituzten indarraldien harian, bai ekoizpenari eta baita literatur hizkuntzaren eraiketari gagozkiela, bizkaiera ez da XIX. menderarte literatur euskalki bilakatzen, nahiz XVI. mendean dagoeneko, gipuzkera baino landuago agertzen zaigun gorde diren testuetan².

XVIII. mendean, aitzitik, suntsialdi antzeko bat nozitzen duela dirudi, Larramendiren ondorengo berpizteak gipuzkera indartuko bait du gehien bat. Literatur bizkaieraren sorrera urteak 1802-1803 ditugu, eta Mogel eta Añibarro bere eraikitzaile nagusiak, bide ezberdin bi urratuz bada ere: Markinako eskola lehenak, eta Arratiakoa deitu izan dena bigarrenak³.

(2) Ikus J.A. LAKARRA "XVI. mendeko bizkaierazko erretrauek: I. Garibairen bildumak" *ASJU* XX-1, 1986, 31-65, bereziki, 31-33. or.

(3) Xehetasun gehiagotarako ikus B. URGELL. "Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*" *ASJU* XIX-1, 1985, 65-117 eta "Añibarroren inguruan zertzelada batzuk" in *Hiztegiak eta testuak*, E.H.U.ko 1986ko Udako Ikastaroak.

Alabaina, XIX.eko lehen herenean ematen den ernetze eta indarraldi honen ondoren, literatur bizkaieraren ekoizpenak gutxitze nabarmena ezagutuko du mendearen erdi aldera: 1800-1820 tartean argitaratu ziren hamabost liburu berrien aldean, 1840-1879 urteetan ordea, bost baino ez dira kaleratzen (cf. Sarasola 1975, 108).

Beharakada honen ondoren, XIX. mendearen azken hamarkadan ematen den berpiztean kokatzen da gure lana⁴.

Ekoizpenari begira, 1890-1900 tartean, eta baita ondorengo urteetan ere, 1936.erarte behintzat, bizkaieraz argitaraturiko lanen kopuruak gorakada izugarria egingo du, aurreko garaietan ezagutu ez zuen adinekoa. Aldi berean, euskal aldizkariak sortzen dira, hala nola *Euskalzale* edota *Ibaizabal*, R.M. Azkueren zuzendaritzapean eta, abertzaleen giroan, hastapenetan aldizkari eta gerora egunkari bilakatuko zen *Euzkadi*, euskarari lekua uzten ziona. Euskalaritzak ere indarra hartuko du; euskarari buruzko ikerlanak nabarmenki ugaltzen dira: Azkue eta Arana Goiriren lanez gain, baditugu Arriandiaga, Lopez Mendizabal, Orkaiztegi, Arrigarai, Zamarripa, eta abar luzea. Ezin ahanzi, bestalde, Julio Urquijoren eskutik sortutako *Revista Internacional de Estudios Vascos* aldizkariaren inguruan bildu ziren hainbat eta hainbat ikerlari. Gehiegikeriatan erori gabe esan daiteke, bada, garai honetan ezagutu zuela euskara idatziak, eta euskalaritzak ere, ordurarteko bultzadarik handiena.

Bizkaierari zehazki dagokionez, susperraldi honetan, literatur hizkuntza berri baten eraiketari ekingo zaio (esan gabe doa "literatur hizkuntza" bere zentzurik zabalenean darabilgula, hots, idazkerari dagokion neurri osoan). Mende hasieran Mogelek eta Añibarrok urraturiko ildoak utziz, beste bide berri bat sortzen du mende bukaerako bizkaiera idatziak, nahiz eta, zenbait ezaugarritan, idazle bi hauen joera ezberdinen isladapenik aurki daitekeen Arana eta Azkueren idazkeretan.

1. Hiperbizkaieraz.

Hizkuntz eredu honek ezin ukatuzko pisua du gure literaturaren historian; gorenetarikotzat edota irakurrienetarikotzat ditugun hainbat idazlek garai honetan burutu zuten beren lana, bizkaiera moeta hau erabiliaz. Hala ere, ezer gutxi da literatur eredu honen bilakaeraz dakiguna; bera aztertzeke egin diren saiok oso gutxi dira; gutxiegi egiazki⁵.

(4) Berpizte horren bi lekuko argitara berri ditu I. PAGOLAK: Resurrección Maria Azkue *Bein ta betiko. Batxi Guzur*, Kultura eta Turismo Saila "Klasikoak" Bilduma, 1987. Bilduma berean ene *Abaraken* edizioa ere.

(5) Are gehiago, esango genuke zenbaitetan ez zaio hizkuntza eredu honi inolako garrantzirik ematen; bere gainetik igaro ohi delako idazle hauen lanaren parte ez balitz bezala. Honen erakusgarri ditugu, adibidez, zenbait idazle bizkaitarren idatziekien egiten ari diren argitalpen berri batzu, inolako erizpiderik gabe beren hizkuntza aldatu ohi dutenak. Gure literaturan gorenetarikoa den olerkari bat aipatzeko, har dezagun Lauaxetaren kasua. Duela ez urte asko kaleratu den bere prosa lanen argitalpen batetik jaso ditugu ondorengo oharrak, delako joera honen erakusgarri bikain gertatzen direnak gure ustez: "Sistema argia euken ordukoek deklinabidean eta gaurkotik hurre dagoana. Noizbehinka ikutu dogu, koerentzia zaintzarren eta esanahia argitzeko, hala nola, genitiboan ("argientzat, Bakion artean" —argientzat, Bakioaren artean, "etsaian" —etsai—en), datiboan ("meari" —meai) eta inesibo singularrean ("Musturran, batzarran" —musturrean, batzarrean).

Alditzean egin dogu aldakuntzarik gehien, batez ere modu eta egitura nahasketagatik.

—Baldintzazko hipotesietakoak gaurko literatur adizkietara erakarri ditugu:

"jazoko leiteke" —litzake

"etorriko zeintezke" —zintzakez

"ikusiko baneuke" —baneu

"etorriko balirake" —balira

"itanduko bazeunskioe" —bazeuntzoe

Jakina da 1890-1936 tarte hori, garbizaletasunaren erresuma izan zela; izan ere, ez da kasik besterik aipatu ohi, garai honetako hizkuntza joerez mintzatzean. Argitzeko dugu oraindik, baina, zer den delako garbizaletasun/-keria hori, noraino hedatzen den. Sarrienik, hitz hori erabiltzean, hiztegi alorrean gauzatu zen joera neologismogile jakin bat adierazi nahi da: Arana eta bere ondorengoek osatzen dutena; *aranatarren eskola*. Hauen aurrean, esan ohi zaigunez, bazen bestelakorik, aurkakorik, nolabait. Hauen buru Azkue, herri-euskararen abokatu.

Por una parte, tenemos la dirección o escuela aranista, cuyas características ya quedaron esbozadas. Tendencia reformista, purista y neologista a ultranza, que modela la lengua según ciertos principios lógicos o aprioristas, de espaldas al uso real. Contra ella, Azkue, Campión y Urquijo (cada uno con matices propios) señalan la otra tendencia, preocupada por afinar bien el estudio del vascuence y su cultivo literario sobre sus auténticas bases y fuentes: la lengua real, la tradición literaria (VILLASANTE 1979, 311).

Aitzitik, hor ditugu, garai honetan bizkaieraz idatziriko testu gehien-gehienetan, hala garbizaletzat jo ohi ez direnetan, nola mutur muturreko aranatarren eskolakoetan, aurreko literatur tradizioarekin zerikusirik ez duten hainbat gertakari. Har ditzagun adibide Azkueren pasarte bat, *Euskalzale* aldizkaritik, eta Arriandiagaren *Goizparaik eta Beldubaik egi*-tik bestea:

1. Eztot gomuta nik gaurrarte eskatu dautsadan gauzarik iaritsi edo eskuratu eztodana. Iaungoiko guztiz altsuak beste zorionekoai iarispide bat edo beste emon izan dautse, gutzat eskergarri edo mesedeak lortuteko. (...)

Merkatari oni, il-orduan, Andra Maria ta bere Semea ta Iose agertu iakazan; da esan euten: "Zeuk zeure etxean artuten izan gozuzan eskero, geuk geurean artu gura zauguz"⁶.

2. *Goizpara*, edo *goizpera* ereisten dautsagu euskeraz erdeldunen agoz *evangelium*, *evangelio*, *évangile*, ta a. danari. Eta eretxi, be, egoki eretxi *Goizpara*. Goiko Jaunak bere Semiazgañ bidaldu dauskun izpar ona, goñik, Beragandik bidaldu dausku. (...)

Josu-Kisto'z atxin jagiko diran gustijaik, ari gogof onetan jo ta autsi egingo dira, autsi sakabanatu ta deuseztu egin diran letz eformataf agintzamendunaik eta Doibatzen beste etsai gustijaik. Batenbatzu biztaldi onetan zoruntsu, Josu-Kisto'ri jarkita, be, bixi baldin ba-dira, Josu-Kisto'ren epai-gunari eztautsae iges-egingo, ta Berak orduban jo ta apufu egingo dauz⁷.

Hiztegiak gaindi, ortografiak gaindi, bada testu bi hauen artean amankomunekorik; hain zuzen ere, aurreko literatur tradizio zaharra (gaingiroki bada ere) ezagutzen duen edozein irakurlek nabari ditzakeen ezaugarriak: *dautsadan*, *dautse*, *dautsagu*, mintzagai darabilgun garai honetan edo beranduago ager daitezke ba-

"jaso bazan" —balitz

"izan ez bazan" —balitz

"esan baneban" —baneu

"dauskio" —euskio

—Iraganeko adizki gitxitxo ere ekarri dogu gaurko idatzizko erabiliagoetara ("leikegu, ba ekigun" —geinke, ba genkian, "naukon" "zagozen" —neukon, egozan).

Egin doguz pertsona eta numero merketan ere aldakuntza batzuk, hala nola, "ebiltzazan, dabiltzazanak" —ebiltzan, dabiltzanak, "ebezan, dabeben" —ebazan, dauan, "dabe" —dabez.

—Erro ondoko loturaren arazoan, jarri egin dogu singularrean ("narozu, diñon, zitun, dagoa" —naroazu, diñoan, zituen, dagoala) eta kendu pluralgile aurrean ("egoazala, dauazan, dagiazala" —egozala, dauzan, dagizala).

Orain aldiiko datibodun egitura trantsitiboetan —a— aspaldiko —e—z trukatu dogu, tradizioaren haria berartuz ("dautsogu" —deutsogu.)" (Lauaxeta, *Azalpenak, 1931-1935*, Bilbo: 1982, Sutondoan) Ohar bedi aldaketa guzti hauek Lauaxetak aukeraturiko hizkuntz erdua erabat desitxuratzaren dutela eta, bakarra ez den arren, azken oharrak garbi asko erakusten du, gure eritziz, euskal lanetan oraindik ere hedatuegi dagoen literatur ereduakiko axolaketasuna. Cf. Ines Pagola "Piarres Adame: testua eta argitalpenak" *ASJU* XIX-2, 1985, 431-8, batez ere 435-7 *Bertolda eta Bertoldin* eta *Josetxoren* edizioez.

6. "Ite ad Ioseph" in *Euskalzale*, 1897, I, XII zenb. 89. or.

7. *Goizparaik eta Beldubaik egi*, Bilbo: 1958, 15. or. eta 109. or.

karririk, ez inolaz ere aurreko tradizioan, adibidez Mogel edo Añibarro baten-gan; era berean, *gozuz*, *zauguz*, *dauz* aditz formek ez bairik gabe adierazten digute garai jakin bateko testu baten aurrean aurkitzen garena: XIX. mendeko azken urteetatik aurrerako testu baten aurrean, izan ere.

Adibide hauen bitartez erakutsi nahi izan duguna zera da: badela hiztegi eta ortografiako istiluez gaindiko batasunik XIX. mendearen azken urteetatik XX.aren erdialdera kasik (eta are, ilaunago bada ere, gaur arte) zabaltzen den literatur bizkaieran. Batasun hau, inon baino gehiago, aditz morfologian dago; bai aranatarrek, eta baita inguru horretan biltzen ez zirenek ere, itxuraberrituta-ko aditz sistema erabiliko dute, ordurarte dokumentatu gabeko, edo bakanka bakarrik dokumentaturiko aditz formak aukeratuz eredu berrirako. Mitxelena iraklearen hitzek laburbildu dute joera honen ezaugarriak nagusienara:

Desde hace años, acaso desde finales del siglo pasado, ha hecho estragos el deliberado empeño de confundir el vizcaíno con lo que yo he llamado —no sin acierto conceptual, y que se me perdone la petulancia— hipervizcaíno, formado con sólo aplicar la regla que sigue: algo es vizcaíno de lengua si y solamente si sólo aparece ahí y falta en las demás variedades de la lengua (de la cual se sigue suponiendo, sin embargo, que es dialecto el vizcaíno); si no se alcanza esa perfección extrema, siempre deseable, algo es vizcaíno en la medida en que tiene menos copartícipes o, en otras palabras, en la medida en que no es vasco común (MITXELENA 1981, 300).

Beraz, eredu idatzia eratzeke orduan, bizkaierak eskeintzen dituen aukeretatik gainerako euskalkien aldean gehien bereizten direnak hautatzea litzateke, azken batean, hiperbizkaiera. Joera hau, esan dugun bezala, aditzaren alorrean gauzatzen da batez ere. Mitxelenaren hitzekin jarraituz:

Ni en el siglo XVI ni en el XVII (ni tampoco, creo, en el XVIII) se atestigua el vizc. *gintzazan* “somos”, sino tan sólo *ginean* o variantes de acuerdo con *ginan*, *ginen* de los demás dialectos; no se halla *dauz* “los ha”, sino *ditu* o, a lo sumo, más tarde, *dituz*; ni *ebazan* “lo había” (aunque sí, sin variación, *eban* “lo había”, frente a *zuen*, etc., de zonas más orientales) sino *zituzan* (ibidem).

Hiperbizkaieraren ezaugarri nagusienetako bat diren aditz forma hauek, XIX. mendearen azken urteetatik aurrera ugaltzen dira testu idatzietan; are gehiago dena, literatur tradizioan ohizko zirenekin batera agertu beharrean, oso urte gutxi-
ren buruan erabat ezabatzen dituzte, salbuespen gutxirekin. Aditz forma hoiek aukeratzeak, bestalde, aukera gehiago ekarri ohi ditu loturik,aldi berean. Aukera guzti hauek osatuko lukete, beraz, hiperbizkaieraren eredu; beraiek lirirateke hiperbizkaieraren ezaugarriak.

Lehenik, —*it*— pluralgilearen gaitzestea dugu, eredu edo joera honen tasunik oinarrikoenetakoa bat. Bere orde, -z marka hobesten da; honela, literatur tradizioan (eta ahozko bizkaieran) maiz erabili ohi ziren *ditudaz*, *ditue*, *nituzan* eta antzeko aditz formak ez dira ageri ohi hiperbizkaieraren ereduari. Beraien lekuan *dodaz*, *dabez*, *nebazan* e.a. erabiliko dira beti. Joera hau azken mugaraino eramanez, badira hiperbizkaierazko zenbait aditz forma ezin aurkituzkoak gertatzen direnak XIX.aren azken hamarkada baino lehenago, adibidez *dauz*, *ditu* orde, edota *baleuz*, *balitu* arruntaren lekuan⁸. Hau NN jokoko aditzei da-

8. Joera hau euskalkiak ulertzeko modu tradizionalcan datza: euskalki bakoitzak tasun bat agertu beharko juke funtzio bakoitzerako, eta marka ezberdin biren artean, bigarrena aldameneko euskalkian ere ager daitekeelarik, amankomuneko gaitzestera zeraman derrigorrez. Bizkaieraren kasuan, —*it*— pluraleko marka gipuzkeratik hartua dela zabalduko da. Beraz, nolabait “bizkaitarrago” lirirateke —z markadun aditz formak, urriagoak izanik ere, NN aditz jokoaren kasuan adibidez.

gokienez. Hala ere, joera hau agertzen duten testuetan, edo hobe esan, eredu honen arauera idatzirik ageri direnek, beste bigarren aldaketa bat ezartzen dute aditz laguntzailean; guk hiperbizkaieraren bigarren ezaugarri nagusitzat hartu duguna.

Aldaketa hau, orain aldiko NNN jokoko aditz formei ezartzen zaie. Bizkaierazko *deutsat*, *deust* eta abar arrunten orde, berriz ere, dokumentatu gabeko formak aukeratzen dira: *dautsat*, *daust*, e.a. Hots, orain aldian, *eu* erroa *au* bezala berridazten da⁹.

Gure ustez, hauek lirateke hiperbizkaieraren ezaugarri nagusi biak, eta, horregatik, beraiei eskeini diegu lekurik gehien lanean zehar. Izan ere, bi ezaugarri hauen haritik egituratu da, batik bat, ondorengo lan hau¹⁰.

Hala ere, Mitxelenari jarraiki guk ere hiperbizkaiera deituko dugun eredu hau, ez da inolaz ere eredu oso eta itxia; hots, badira guttieneko zenbait (gorago aipatu ditugunak), eta testu batek agertzen dituenean esango genuke hiperbizkaierazko idatzi bat dela; guttieneko ezaugarri hoietatik aurrera, baina, bada hala-ko mailakatze antzekorik: ez da gauza bera Kirikiñoren ipuinetan ageri den bizkaiera, edo Azkueren *Euskal-Izkindeakoa*; halaber, beste ezaugarri berezi batzu aurki litezke, esaterako, Joseba Altunaren hizkuntzan; nolani ere den, idazle guzti hauek, esanda dagoen legez, hiperbizkaieraren ondarea jasotzen dute.

Gure lan honek, eredu berriaren sorburuetara jo nahi izan du: hiperbizkaieraren hastapenetara. Nolabait, bada, euskararen historiari dagokio. *Euskararen historia*, baina, oso konzeptu zabala dugu; bere barnean mailak berezi daitezkeela, edo hobe esan, berezi behar liratekeela uste dugu. Batetik, hizkuntza osoaren denboran zeharreko ibilera genuke; bilakaera honen azterketarako, testu idatziak besterik ezean erabili ohi dira lanabes, aurreko garaietan delako hizkuntzak —gure kasuan euskarak— ageri zuen zernolakotasuna hautemateko xedeaz. Bestetik, eta hizkuntza horren ekoizpen idatzia ugalduz doan neurrian, hots, idazkera hedatuz eta indartuz doan neurrian, literatur eredu bilakaera azaltzen da landu beharreko ikergai bezala: nola sortzen diren ereduok, zertzu aukera egiten diren ahozko hizkuntzak eskeintzen dituen aldaeretatik, eredu arteko harremanak, e.a. Azkenik bada, gure eritzian, hizkuntzaren historiari atxikia dagoen hirugarren ikerketa alorra, agian bazterrekoago, baina hala ere garrantzizkoa dena hizkuntzaren bilakaeran: gramatika tradizioen historia. Azken alor honi dagokio, batik bat, hemen aurkezten dugun saio hau.

9. Bizkaiera zaharrean, jakina denez, aditz laguntzailearen —e— horrek datibotasuna ageri ohi zuen, hots, aditz formak NNN moetakok zirela (gure lanean NNN laburpenak adierazten du Nor-Nori-Nork jokoaz ari garela; era berean, NN laburpenak Nor-Nork joko adierazten du; azkenik NN, laburpenaren bidez adierazi ohi dugu Nor-Nori jokoaz ari garela hitz egiten). Mitxelenak markatu duenez: "Podemos afirmar como conclusión que en el vizc. antiguo la alternancia *a/e* servía no sólo para distinguir las formas derivadas del tema de presente de las formadas sobre el tema de pretérito (tipo *banakus* "me ve" o "si me ve"/*banekus* "si yo lo viera") o, empleando la terminología más neutra de R. Lafon, las formas del primer grupo de las del segundo, sino también, y es ésta una conclusión que puede tener importancia diacrónica, las formas bipersonales de las tripersonales dentro del primero" (MITXELENA, 1954, 29. or). Hala ere, denboraren ibilian, —e— markak adierazten zuen datibotasun honen kontzientzia galduz joan zen; subjuntiboko aditz forma batzuetan, zenbait idazieren usadioan, XIX. mendetik aurrera gutxi gora behera, *a/e* nahasketak ematen da, baina ez indikatiboekoetan; hala ere, ez dirudi hiztunentzat NNN aditz jokoko —e— horrek datibotasunik ageri zuenik. Irigoyenek dioenez. "De los autores citados, Moguel, el de "Peru Abarca", Prai Bartolome y Uriarte no usan en las formas de subjuntivo la característica de dativo, e, confundiendo algunas formas no dativas con las que lo son. En el modo indicativo siguen utilizándolo, pero se hace necesario suponer que estos autores no tenían conciencia de su valor y utilizaban dichas formas por pura tradición, tanto oral como escrita. Los demás autores estudiados hacen la diferenciación y en el subjuntivo existen formas en oposición" (IRIGOYEN, 1958, 129. or.). Beraz pentsatu behar da XIX. mendearen erdi aldetik aurrera bederen, *e/a* oposaketak bakarrik gordetzen zuela hiztunentzat esanahirik orain aldia eta iragana bereizteko; izan ere, aurrerago ikusiko denez, *dautsat*, *daust* bezalako formen eraikuntzan eritzi honek izan zuen pisurik handiena, hots: *eu* erroa iragan aldirako uzten da, eta *au* aukeratzen, gainerako aditzetan bezala, orain aldirako.

10. Hiperbizkaieraren zabaltzearekin batera, hau da, aipatu diren aditz formen hedatzearekin batera, beste zenbait gertakari ere ageri ohi dira: *adibidez, urten, igon* aditzak laguntzaile iragangaitzekin erabiltzeko joera, edota, joskera mailan, galdera hitzez osaturiko menpeko perpausen arbulatzea. Hala ere, aditz laguntzailearen arazora mugatu gara batik bat, lana gehiago ez zailtzearren. Dena dela, aukera izan duguneko behintzat, gai hauei buruzko oharrak egin ditugu; eta hauek nahikoa ez direlarik ere, uste dugu aditzaren azterketaren bidez itxuratzten den ikerketa bidea baliagarri gerta daitezkeela baita aldameneko hauei buruzko lanak burutzeko ere.

Hiperbizkaieraren sorburuetara jotze honetan, hau da, gorago aipatu diren ezaugarri hoiek lehenengo aldiz noiz eta non ageri diren aztertzean, euskara *gai* duten zenbait lan aurkitzen ditugu. Euskal literaturarekin baino lehenago, beraz, euskalaritzaren, euskal gramatikagintzaren alorrean sorturiko zenbait eritzi eta hipotesirekin egiten dugu topo. Hain zuzen ere, hoiek ditugu hiperbizkaieraren hazia. Gero, literatur hizkuntzan landaturik, kimu horrek gero eta barrene-rago sartuko ditu bere sustraiak, azkenik bizkaieraren (hots, bizkaiera osoaren, bai idatziaren edo ahozkoaren) izateari buruzko eritziak eurak ere baldintzatuaz¹¹.

Lan honetan, iturburu diren ideia hoiek aztertu nahi izan dira batez ere; ez hiperbizkaieraren ezaugarri diren aditz-formen agertze-maiztasuna edo erabilera. Erantzuten saiatu garen galderak hauek lirarteke: nola sortzen den hiperbizkaiera, eta, oroz gain, zergatik, hau da, zeren izenean bultzatzen diren aditz laguntzaileari eragiten zaizkion aldaketak. Ikusiko dugunez, jokabide guzti honen atzean datzan azken arrazoia, euskarari buruzko eritzi oso bat litzateke: *euskara garbia*, edo, kasurako, *bizkaiera garbia*. *Garbia*, hau da, akatsik gabekoa. Helburu hau erdiesteko xedearekin sortzen da hiperbizkaiera, bada: zetakarik gabeko, hutsunerik gabeko bizkaiera ereduia eraikitzeko zedarriarekin.

2. Lanaren Laburpena.

Hiru saiok osatuko du orain aurkezten dugun lan hau. Ikergaiok aukeratzean, helburu nagusi bik gidatu gaituzte. Lehena, dagoeneko adierazi duguna, hiperbizkaieraren iturriak hautemateko xedea. Bigarrena, eredu honek literatur hizkuntzan ezagutuko zuen arrakasta azaltzeko asmoa.

Hiperbizkaieraren iturria, hau da, literatur bizkaieraren aditz morfologia gramatika (eta are filosofia) eritzien arauera itxuraberritzeko saioa, R.M. Azkueren *Euskal-Izkindean* gauzatzen da. Jakina da, bestalde, saio honek (ez bere zehetasun guztietan baina bai funtsean, azalduko denez) eskola eta joerez gaindiko arrakasta ezagutuko zuela XIX. mendearen azken urteetatik aurrera: bai Aranaren eskolakotzat jo ohi diren idazleak, eta baita ingurune hortatik lekora zeudenek ere, onartu eta erabili egin zuten hiperbizkaiera literatur eredutzat. Honengatik, bada, ezin saihestuzko arazoa zen, hiperbizkaieraren hastapenen berri ematerakoan, Arana Goirik, Azkueren garaikideak, hiperbizkaieraren garapean izan zuen lekua, eta oro har, *aranatarren eskola* deitu ohi den taldeak eredu honi dagokionez hartu zuen bidea.

Asmo orokor hauen eraginpean, Bizkaiko Aldundiak 1888. urtean sorturiko Euskarazko Katedrarako lehiaketa, eta lehiaketa-ondokoak bilduz eratu ge-

11. Honen haritik, uste dugu azpimarratu behar dela hiperbizkaierak, hots, literatur eredu bezala aurreko urteetan bizirik iraun duen joera honek, euskal dialektologian izan duen eragina, bereziki bizkaierari buruzko ikerketa eta inkestetan. Alde batetik, gerra aurrean egindako inkestean balioa berraztertu beharko litzatekeela esango genuke, zeren, maiz, fidagarriegi ez diruditen datuak eskeintzen bait dituzte. Irigoienek *dau*-moetako NNN aditz formez dioena jasotzen dugu, adierazgarri gertatzen bait da: (Azkuek eginiko inkestez ari delarik) "Todo esto después de haber recorrido un buen número de pueblos pertenecientes al dialecto vizcaíno y no recoger flexiones con la característica *a* más que en Orozco (en Orozco y Barambio, dice la "Morfología", p. 703, pero en el manuscrito no figura Barambio como pueblo investigado), y éstas muy dudosas, pues en el flexionario manuscrito donde iba anotando las formas que oía, en la columna referente a Orozco aparecen en la misma página más formas con características *e* que con *a*" (IRIGOYEN, 1958, 130. or.). Asko luza daitezke dialektologia inkestetan edota lanetan aurkitu ohi diren aurreeritziak baldintzaturiko datu-irakurketa zalantzarrien aipuak; hala ere, azken bat ekarri nahi nuke honetara: duela urte gutxi kaleratu den dialektologia liburu bat, datu-biltzea baino besterik eskeintzen ez duen arren eztabaidagarri begitantzen zaiguna, guri dagokigun ezagutza neurrian bederen. Delako liburu honetan, *ditu* batuazko formaren *daus* ordaina Ondarrun erabili ohi dela esaten zaigu, eta ez da beste aldakirik aipatzen; aitzitik, guk ezagutzen dugun Ondarruko hizkeran bederen, *dottu*, *ttu*, *dotttu* edo antzekoak ageri dira bakarrik. (Ikus Gaminde, *Aditza Bizkaieraz* I.ko lib. Iruñea: 1984, 320. or.).

nuen aurreko saio bat (ik. Laka 1986a). Jakina denez, Unamunoz gain, Arana eta Azkue aurkeztu ziren, besteren artean, lehiaketa honetara, eta Azkue irten zen garaile. Hain zuzen ere, *Euskal-Izkindea* Katedran egindako lanen ondorioz, eta Aldundiak berak argitaraturik kaleratu zen 1891.ean. Lan haren xede nagusia, Katedrak Arana eta Azkuerengan izan zuen eragina aztertzea zitekeen, hau egikizun zen neurrian bederen. Lehenik, Katedrarako lehiaketaren gorabeherak azaltzen ziren, eta baita gazte bi hauentzat lehiaketa honek zuen garrantzia, kontuan izaki zein zen garaiko kultur giroa eta bizkaieraren (edo oro har euskararen) egoera. Ondoren, Katedraren lehiaketa galtzeak Aranagan suposatu zuena aztertzeraz abiatzen ginen; honetarako, Katedraren historia egitean erabili ez diren zenbait argitasun bildu genituen: batetik, duela zenbait urte Muga aldizkarian agerturiko Aranaren gutun bat, gai honen gainean; bestetik, Aldundiko administraritzak artxibategian gordetzen den Aranaren eskuizkribu bat. Gure eritiziz, Aranak bere egitamu politikoaren barnean biltzen zuen hizkuntza arautzeko boterea lortzea, eta lehiaketa honetan garaile ez irtetzea, zentzu honetan, bere burruka politikoaren atzerapausu bezala hartu zuen. Honela azalduko litzateke, edo honek azaltzen lagunduko luke, Aranak Azkueren proposamenen aurrean agertzen zuen jazarkundea. Hasiera urte hauetako Arana eta Azkue ez ziren, gure eritiziz, gerora izango ziren bezainbateko ezberdinak: hizkuntz aldetik, bederen, Azkuek aditz mailan eginiko proposamenak oso ongi ahoka zitezkeen Aranak helburutzat zeukan hizkuntza garbiarekin. Beren arteko desadostasunaren iturria (eta esan dezadan 1900.erarteko tartean ari naizela orain), hizkuntzaren alorrean gauzatzen den arren, hizkuntzaz kanpoko gorabehera lotuago zegoela uste dugu: hizkuntza arautzeko boterea lortzeko ahalegina litzateke, bada, bien arteko eztabaida iturri hau. Azkenik, Azkueri dagokionez, Katedraren erdiesteak bere bizitzak aurrerantzean jarraituko zuen ildoan itxuratu zuen. Bestalde, eta kontrakoa badirudi, Katedrako lanetan aritzeak, bere hizkuntzazko eritzi platonikoak, nolabait esateko, ematu egin zituen. Honen frogagarri, Aldundian aurkeztu zuen lehen ikasketa programa aurkezten genuen, *Izkindearekin* ageriko loturak dituen.

Oraingo lehen saio honetan hiperbizkaieraren jaiotzaz dihardugu hertsiki hertsian; hots, *Euskal-Izkindeak* eskeintzen duen aditz sistemaz. Bertan erakusten saiatu garenez, *Izkindeak* gauzatzen du hiperbizkaiera, baina gramatika honek iturri nagusi bat du: Astarloaren lana. Izan ere, *Izkindearen* egitama Astarloaren ideien frogatzea litzateke, hots, durangarrak erizpide filosofikoen arauera, baina hizkuntzazko datu gutxi bilduz eskeintzen duen tesia, hizkuntza beraren erregetan gauzatzea. Gauzatze honen ondorio litzateke, beraz, hiperbizkaiera. Azkuek, bere gramatikan, euskara *giza-izkerara*, hots, hizkuntza naturala edo lehen hizkuntza dela erakutsi asmo du. Euskararen izate miraritsu hau, aditzean ageriko litzateke bereziki: euskal aditza (nahiz Azkuek bizkaierazkoa soilik hartzen duen hau frogatzeko) erregularra, analogikoa eta erabat naturaren legei egokitu da. Izan ere, hiperbizkaierak aukeratzen (edo sortzen) dituen aditz formak, erregularitasunaren arauera hautatuak ditugu, analogia zahartasun froga delako usteaz.

Bigarren saioan (Laka 1986b) garai hau aztertzean saihestu ezina gertatzen den Sabino Aranak hiperbizkaieraren garapenean izan zuen lekua aztertzen dugu. Lehenik, Aranak euskalaritzan jorratu zituen gaiak zeintzu izan ziren zehazten saiatu gara. Aranak, izan ere, hitzen alorra hartu zuen gaitzat batik

bat; ezer gutxi landu zuen morfologiaren eremua, edota joskerarena. Beraz, ez da bere lanetan, bidenabar ezpada bederen, aditzari buruzko, eta bereziki aditz morfologiari buruzko azterketarik edireiten. Hala ere, oharretan banaturik bazen ere, gai honetaz aurkeztu zituen eritziak biltzen saiatu gara, eta hau gutxi izaki hiperbizkaiera jaioberriarekiko zuen jarreraz jabetzeko, bere euskal testuak aztertu ditugu. Azterketaren ondorioz ikus daiteke Aranak ez zuela 1897. urterarte Azkuek eskeiniriko eredu erabili; eta erabiltzen hasi zenean ere ezin aurki daiteke eredu horri buruzko oharrik bere idatzietan. Aranaren jokabide honen argitara pentsa liteke ez zela oro har jabetu *Izkindeak* egiten zuen eskeintzaren xedeaz, hots, aditz mailan ere bizkaiera garbitu beharra zegoelako eritziak. Areago, abandotarraren zenbait pasartek adierazten bide dutenez, Aranak uste zuen Azkuek eskeiniriko aditz sistema Bizkaiko eskualde batean hitzegiten zena zela. Buakaeran, Aranak aditzari buruz hil ondoan bukatu gabe utzi zuen lana aztertzen dugu.

Azken saioa (Laka 1986c) Manuel Arriandiagari eskeiniko diogu. Uste dugu inolako gehiegikeriarik gabe esan daitekeela Arriandiaga *Aranatarren eskola* deitu izan denaren sortzaile nagusienetako bat dela. Haatik, ez da hori oro har berataz aritzean aitortu ohi zaion lekua. Arriandiaga dugu garbizaleen taldeko teoriko nagusia, morfologia, eta bereziki aditz morfologia arazoetan. Erakusten dugunez, Arriandiaga Azkueren ikaslerik atxikiena izan zen; *Izkindearen* mireslerik sutsuena. Mireste hau ez zen aitzitik itzali irakaslearen izena aldatu zenean. Izan ere, Arriandiagaren lanak *Izkindearen* egitamua areagotze saio bat lirake azken batean. Beraz, *aranatarren eskolak* izena ematen dion egileagandik jaso zituen hiztegi alorreko joera eta eritziak, baina morfologiari dagokionez, aditz laguntzaileari buruzkoetan, Azkueren ondarea da jasotzen duena, Azkue gaztearen ondarea: *Euskal-Izkindearen* emaitza. Guzti hau Arriandiagaren lanak aztertzean frogatu daitekeen arren, bada argibide ziurragorik, lanaren eranskin gisa (Laka 1986d) aurkeztu gogo ditugunak: batetik, Arriandiagak idatziriko eskuizkribu argitaragabe bat, aditzari buruzkoa, bere ondorengo lanen hazia, eta *Izkindearen* eredura eginikoa erabat; bestetik, Arriandiagak Azkueri zuzenduriko gutunak, zeinetan ageri baita norainokoa izan zen bien arteko lotura: irakasle-ikasle artekoa.

Honenbestez azaldu ditugu lanaren nondik-norako handienak. Aitzitik, bukatzeko, bertatik atera daitezkeen ondorio nagusi biak laburbildu nahi ditut ondoren, nolabait defendatzen ditugun tesiak zeintzu diren agertu asmoz.

Lehenik, hiperbizkaieraren iturburuei gagozkielarik, aipagarria begitantzen zait P.P. Astarloak eredu honen sorreran duen erabateko itzala. Izan ere, hiperbizkaiera Astarloaren tesi eta eritzien gauzatze bat baino besterik ez genuke, bere muinean bederen. Honela bada, XIX. mendearen azken urteetatik aurrerako bizkaiera idatzia Astarloaren lanen uzta beranta genuke: hiztegi aldetik, Aranak burutzen du, neologismogintzaren bidetik, haren soinuaren berezko esangurari buruzko ideia; morfologia aldetik, eta are joskerarenetik ere, Azkuek jasoko luke durangarraren ikuspuntua eta pentsamoldea, horren arauera aditz laguntzailea itxuraberrituz. Astarloaren lana da, beraz, XIX. mendearen amaieran gorpuzten duena aurkakotzat aurkeztu izan diren euskalari bi hauek zubi dituelarik: hiztegiari dagokionez Arana; aditzari, aldiz, Azkue; biak, halere, egitamu berarekin: ahalik hizkuntza garbien, osoen eta akatsik gabekoena erdieste.

Bigarren ondorio nagusi bezalakoa, hiperbizkaierak bere abiapuntutik aurrera egiten duen ibilbideari legokioke. Izan ere, hiperbizkaieraren arrakasta tarroenetako bat abertzaleek onartu eta erabili zuten eredia izatean datza; lanean ikus daitekeenez, Aranak jaso baino besterik ez zuen egin, bere azken lanetan, Azkuek bultzaturiko bide hau. Hala ere, garbizaleen inguruan *Izkindeak* urraturiko zidorra zabaldu eta areagotuko zen, hiperbizkaieraz gaindi, halako hiper-euskara bat ere sortzeko saioak eginaz. Horrelakoak ditugu Arriandiagarenak, edota Soloeta Dimarenak. Talde honek hartzen du beraz, sekula egilearen izenik aipatu gabe bada ere, *Izkindearen* lekukoa; lekuko hartze honetan Manuel Arriandiaga agertzen zaigularik, bere benetako irakaslearen izena ukatu arren, oinordeko edo premu.

* * *

EUSKAL IZKINDEA. ADITZAZ.

Pero lo que Azkue quería era precisamente esto, restaurar, por ejemplo, el verbo vasco, como se restaura un edificio o un cuadro: borrar en la lengua las injurias del tiempo y desempañar el brillo original del instante mismo de su creación.

(L. Mitxelena, *Fuentes del diccionario de Azkue.*)

0. R.M. AZKUEREN GAINEAN.

R.M. Azkue euskalaritzaren ardatz erraldoia izan zen bere lehen lanetatik (1891), hil arteraino (1951), hain zuzen euskararen batasunerako bidearen zatirik garrantzitsuenetakoan: lehenik, bizkaiera idatziaren bateratze lanetan ihardun zuen, eta Euskaltzaindia sortuz geroztik, euskara osoaren batasunera eramango zutenetan. Zeregin larriak izaki hauek, halakoak dira Azkuek utziriko emaitzak ere: "Increíble que aquello sea obra de un hombre solo", Olabidek behin esan bezala¹².

Asko da mende erdi luze hartan gizon bakar honek eginikoa; asko eta askotarikoa: gramatikoa, hiztegi-gintza, ahozko tradizioa... Bere lanez aritu den orok aitortu dio handitasun hau; Mitxelena irakasleak era berean aurkezten digu Azkueren ekarria:

En manera alguna puede decirse que la obra, de inmensas proporciones, de don Resurrección María de Azkue no haya sido debidamente estimada, dentro y fuera del país. Lo fue ya mientras vivía y ahora, a los quince años de su muerte, no parece que la reputación de que gozó en vida muestre la menor señal de disminuir. Más bien se diría que es ahora precisamente, pasado casi el período crítico en que la fama ganada con demasiada facilidad se disipa y desvanece, cuando las verdaderas dimensiones de su obra empiezan a dibujarse en su auténtica grandeza (MITXELENA 1970, 17).

12. OLAVIDE, "Lexicología y lexicografía" in *Primer Congreso de Estudios Vascos*, 451. or.

0.1. Garaia heldu doa, azterketa sakonari ekitekoa, lehen urteetako laudorioez gaindi. Horixe da, izan ere, euskalaritzak Azkuerekiko duen zorra betetze-ko modurik egokiena; ezinbesteko zeregina dugu, berak utziriko ondare joria ezagutu eta aztertzea¹³.

Azkue hiztegitilea da agian hobekienik ezagutzen duguna egun, Mitxelena irakaslearen lanei esker¹⁴. Aitzitik, ezin genezake esan Azkueren lan guztiak hiztegiaren adineko arretaz aztertu direnik; Euskal gramatikaren alorrean egin zituenak, adibidez¹⁵. *Euskal Izkindeatik Morfología vasca*-ra doan bidea ibili beharra dago Azkueren emaitza bere neurrietan antzemateko: iturriak ezagutu, hizkuntzari buruzko eritziak eta baita garaiari zor zitzaiona. Honelako lan bat, esan gabe doa, oraingoan aurkezten dugunaren mugetatik kanpo dago; baina espero dugu, halaz ere, bidearen lehen urratsak egitera lagun dezakeela bederen.

0.2. Urte asko dira *Euskal Izkindeatik Morfología*-rarteko tarte horretan igaro zirenak; asko izateaz gain, norabide aldatze sakona eragin zuten Azkueren lanean. Tartean burutu zuen bere hiztegia, literatur ondarea eta ahozko hizkuntzarekiko zaletasuna sortu ziona¹⁶; tartean orobat, zenbait liburu eta aldizkari: euskara irakastekoak, ipuinak, itzulpenak... eta etengabeko aritze honetan Azkueren eritziak, iturriak, jokabideak, aldatuz doaz behin eta berriz. Ez da harritzekoa, bada, bere gazte-lanetatik azkenekoetara dagoen aldea; hor dauzkagu, esaterako, "Txukuneria" izeneko artikuluskun eskeintzen dizkigun burutazioak, bere bilakaeraren erakusgarri:

Orain zar edo beintzat zarxko geranok mutil gazte ginanean, etzan monja erizainik kalerik kale egun auetan bezela ikusten. Gaitz itsaskoñen bat —esaterako, baztanga naiz sukarústela (tifus)— norbaitek zuenean, len gaitz oriek izandako bat edo bat eramaten zioten gaixoari laguntzat... Baztangadunen etxean aurpegi zulatudun gizon bat bein baino safiago ikusi dugu atezain.

(...)

Beronen ofiak irakurtzen asi ta laxter, erdi aspertua nintzalarik, neronen buruari galde au egin nion. "¿Zer dala-ta bizkaferatu otedidate lan au irakurtzeko arloa neri, onelako asmo-tarako zaletasunik ez tudan oni?" Erantzunik etzetorkidan. Beste ofi banaka batzuren befi artu nuenean, pañifiz erantzun au eman nion lengo galde ofi. "Ik ere gaztetxo intzanean ire zainetan ta batez ere lumatxoan txukuneria izan uelako eta baztanga bein izan duenak bigañenez izaten ezomenduelako, ofengatik eman didatek eri-arteko egikizun au. Ezadi ordea bildur izan, ezadi kikildu, eri onezaz ezaiz ilko ta ekiok gogoz lanari" ta lanari gogoz ekin diot¹⁷.

13. Honi dagokionez, neureak egin nahi nituzke Mitxelenaren hitzok: "Bere legeak ditu jakite-lanak, lege jakinak eta berberak non-nahi. Aurrekoei eraso behar diegu, haien lanak aztertu behar ditugu, ahalik ongien bahatzeko, garbitzeko, murritzeko nahiz ugaritzeko. Begirama zor diegunekin bakarrik egiten dugu lan hori, eta zor diegun begiramenaren arabera. Eta Azkueri adina inor gutxiri zor diegu euskaldunok" (MITXELENA, 1970, 9. or.).

14. MITXELENA, 1970. Hauxe da, izan ere, Azkueren emaitza aztertzeko egin den saiorik sakon eta osoena. Bertan ematen da Azkueri buruzko lan eta ikerketen berri (17. or.).

15. Azkueren gramatika-lanez ezagutzen ditugun idatziak ez dira asko. Oro-harreko ikuspegi bat aurki daiteke ARANA-MARTIJA, 1983-en, "Azkue hizkuntzari" kapituluari, eta VILLASANTE, 1979-an. TOVAR, 1966, ezagutu beharreko lana da, ez bakarrik Azkue gramatikalariaz jakiteko; *Izkindea* arretaz aztertzeko egin den saio bakarrenetakoa da. Era berean, MITXELENA 1970, batik bat 1.4 eta 1.5 atalak; laburrak izanagatik Azkue hizkuntzariaren eritzi eta baldintzak ezin hobeki laburbiltzen dira bertan. Orobat TOVAR, 1952.

16. *Euskal Izkindearen* argitaratzearen ondoren jasotako kritikek bultzatu zuten, hain zuzen, hiztegiaren sartzen zituen hitz guztien iturria ematera, hizkuntzan *erabiliak* zirela frogatzera: "Vive, perpetuo caballero andante de nuestra literatura, un notable vascófilo que me dió un buen palo como á padre de mi mencionada IZKINDE, no por su traducción, que no se le alcanzaba al crítico, ni por las formas verbales que extraídas del fondo de la lengua vivieron un día en mi pluma y trascendían entonces sus alcances, sino porque, tratando una lengua viva como viva, expuse como ejemplos frases que todos los días llegaban á mis oídos. Y haciendo de la contusión advertencia me propuse anotar no solo la obra en que leía las palabras y modismos que iba atesorando, sino hasta la página y línea en que se encontraban; además del dialecto á que pertenecía lo que cogía al vuelo, también la localidad en que tal se decía; prefiriendo esta última autoridad, verdadera soberanía en nuestro caso, á la primera" (AZKUE, 1906, IX-X. or.).

17. AZKUE, R.M., "Txukuneria", *Euskera*, 1925, VI (2-3 zenb.), 4. or. Artikulu honetan, Azkuek Soloeta-Dimaren *Ensayo de la unificación de dialectos baskos*-en erreseina antzeko bat egiten du, bidenabar bere *Euskal Izkindea* eta ondorengo saio garbizaleak kritikatu: "Euskalari bezelaxe

Alde nabarmena dago, egon ere, Azkueren gaztaroko lanetatik, heldutasunean burutu zituenetara; Tovarrek (1966, 72-73) esan bezala, "hay que celebrar en Azkue que no se mantuviera siempre en sus conclusiones. Supo conservar éstas casi siempre provisionales, y su deseo de conocer lo llevó una y otra vez a revisarlas". Dena den, bere jokabide eta eritzi asko aldatuak ere, gizon bera dugu gaztaroko eta helduarokoa; Azkue bakarria da *Euskal Izkindean* herriaren usadioa eta literatur ondarea arbuaitzen duena, eta *Morfología Vasca*-n bere esan guztiak halako herritan edo halako idazlek erabiltzen duela azpimarraturik ari zaiguna. Kontraesana badirudi ere, Azkue garbizalea eta Azkue populistaren artean bada hari bat behin ere eteten ez dena (eta gramatika lanez ari naiz bereziki), zenbait ezaugarriren bidez antzeman daitekeena: erregulartasunarekiko zaletasuna, hizkuntzaren lehena, garai zaharra hobesteko joera... Azkueren gramatika lanak ahalik zehazkien ezagutu beharko genituzke, ez bakarrik bizitzaren ibilian galdu zuenaz jabetzeko; baita gorde zuenaren berri jakin ahal izateko ere.

0.4. Ondoren aurkezten den lana, zer esanik ez, itxuratu dugun egitasmo hori baino askoz ere apalagoa da; atal txiki bat baino ez. Gure asmoa, Azkueren lehen gramatika, *Euskal Izkindea* aztertzea da, batik bat bertan itxuratzen den aditz sistema, garaiko bizkaiera idatziaren eredian eragin handia izan zuena. Halaber, *Izkindearen* (eta ondorioz bere aditz sistimaren) iturriak zehazten ahalegindu gara.

Gure lanak ez du inolaz ere Azkuek "mi pobre primogénita" deitu zuen gramatikari buruzko azterketa oso bat burutzen; ez da hori bere helburua. Askok eta asko dira oraindik lantzeko gelditzen direnak *Izkindeari* dagokionez, eta gutxi da orain arte egin zaion jaramona, gure aburuz bederen. Aitzitik, uste dugu liburu honen azterketa osatu batek baduela, ez bairik gabe, interesa franko: bai gure hizkuntzaren bilakaerari dagokionean, eta baita euskal gramatika-tradizioaren alorrean ere.

EUSKAL-IZKINDEAZ

1.1. Hiru urtez Bizkaiko Aldundiaren Katedran lanean ihardun ondoren presatutako gramatika liburua dugu *Izkindea*. Haatik, liburu hau ez zen Bilboko Institutoaren orma barnetan soilik erabiltzeko idatzi: Bizkaia guztiari eskeintzen zaio, bizkaiera berriaren, "garbiaren" gramatika bait da¹⁸.

Laka 1986a-n erakutsi dugun bezala, Aldundiaren Katedrak zuen garrantzia, ezer baino gehiago, euskal lanen eragingarri bezala izan zezakeen indarrean zetzan, eta baita bizkaiera idatzia arautzeko aukeran, Aldundia bezalako erakunde publiko batek eskeintzen zuen ofizialtasunagatik. Honela, bada, Azkuek,

txukuneridun-arte an urutiren yoan zaiguna A. Soloeta dela uste dut. Ofetarako dituen kemena ta zaletasuna aundiak izanaren, etzen noski bide legunetik ainbeste irtengo, aufetikoak izan ezpalitu: nerau bat, nerekin bateratsu besteren bat eta afen ondoren eli osoa, berizale-mordo andi ugaria" (14. or.).

18. Lehen esan dugun bezala, ez dugu *Izkindea* bere osotasunean aztertzen. Hemen egiten dugun sarrera honetan, gure lanaren harirako azpimarragarrien begitandu zaizkigun aldeak ikutu ditugu, baina, zer esanik ez, asko da egiteke dagoena. Adibidez, ez dugu uste gehiegi zabaldu diren *Izkindea* bezalako saio batek dituen alde argitsuak, beti egotzi ohi zaizkion itzalen mende gelditu ohi direnak. *Izkindea*, aukeratzeko duen hizkuntza eredu gora behera, hizkuntzaren jokabidea azaltzen saiatzen den euskal gramatika bakarrenetakoa da; inguruko gramatiken mende aritu gabe, euskararen egituratik abiatuta euskara azaltzen saiatzen dena. Sakonago aztertzeko daudeke, bada, *Izkindeak* aurrekoei zor diena, eta hortik gora urratzen duena.

denbora asko igaro gabe ematen du argitara bere lehen lan hau, lehena izanagatik ere behin-behinekotzat ageri zaiguna itxuraz behintzat. Izan ere, bizkaiera arautu eta txukundurikoa bait da *Izkindeak* agertzen duena. Gramatika hau behin-behineko mugarrria litzateke: bizkaiera garbiaren mugarrria¹⁹.

Mendea ia betea bere ondoren etortzeko zena ezaguturik ari den aztertzailearena baino areago, esan genezake Azkuerena berarena dela garai berri baten bide urratzailea delako kontzientzia hau. Azkuek “Bizkaiko lenengo euskal irakaslea” bezala aurkezten digu bere burua; lehena izaki, beraz, badu nolabait bere herriaren historiarekiko erantzunkizunik; horretara dator zuzen zuzenean, *Izkindearen* atarian “Bizkaiko Ekautari” egiten zaion eskeintzan irakur dezakegun erosta:

Ni iaio nintzanean’ Bizkaiak bere legeak eta bere erritasuna eukazan; Gernikako zugazpean noizik noizera batzartuten euazan bere aldunak edo semerik maiteenak... Lotsagarria izango litzake Bizkaitar iaoriko gizaldia Bizkaitar il ezalitzatea... Gaur Bizkaiko iauregi zarreran eta zugatz maitean inguruetan’ tñori negarti batzun tñioak baino ezdaiz entzuten. ¿Inor ezaldai bizi iauregi zar orretan? ¿Nor gerizpetuten dauk ik’ lurreko zugatzik entzutetsuen orrek?²⁰

Foru-inausketaren ondoren idatziriko hainbat eta hainbat hileta-kantaren zantzua darama eskeintza luze honek; haatik, ez da negarra bakarrik Azkuek eskeintzen diena irakurleei. Honek bereziko luke Arrese Beitia eta garaikideen jarreratik, Arana-Goiri eta inguruko aldamenara biltzen duelarik: Iraganari begira (baina ikusiko dugu zein iraganez ari garen), etorkizun berria itxuratzeke ordua heldua dela aldarrikatzen du belaunaldi gazte honek:

Euskaldunak, gomutarazo atzo zintzazan guztia, gaur nortzuk zaizan ikusi eizu, iruditutu daigun’ ezelan albadaugu’ biar zer izateko gagozan (“Bizkaiko ekautari”).

Garai berri horren atari-antzo aurkezten zaigu *Izkindea*, Bizkaia eta euskarren berbiztearen aitzindari. Zentzu honetan, *Izkindea* gramatika bat baino gehiago litzateke: Bizkaieraren biztuerari zegokion euskara “berbiztua”ren liburua.

1.2. *Izkindea*, Euskaraz.

Berbizte horretan Azkuek lekuri gorenean jartzen du euskara, eta honen frogarik garbiena *Izkindea* euskaraz idatzirik egotea da, hain zuzen. Honetan, zinez eta benetan ageri zaigu Azkue aitzindari gisa, *Izkindea* bait da euskaraz argitaraturiko lehen gramatika liburua. Ez gaude, beraz, erdaratik euskarara itzultitako lan baten aurrean, baizik euskaraz lehenik eta gero gaztelaniara bihurturiko liburu mardul baten aurrean. Azkuek berak azaltzen ditu honen ondorioz izan zituen zailtasunak:

Erderaz’ orainarteko izkiralariak legez’ izkinde au izkiratu baneu’ arazu ta buruauste gitsiago emon izango eustan nire asmoak, ez nintzan itz barririk sortuteko peremina latzean egongo, liburu bi baten ipini bearrik bere ezneuan izango, eta ganera nire lantño onek euki-ko dauzan arerio askok’ abegi ohea egingo eutsen (op. cit. vii).

19. “EUSKAL-IZKINDEA egin nuenean, Larramendik bezela ‘*en adelante* onelaxe izango da Bizkaiko euskalkia’ enituen itz auek liburu artan ezafi; baina neronen buruari esaten nion: ire ikasleak ire asmo auek ikasi ta zabaltzen asitakoan, urte batzuk baru gaurko euskera sastua, Bizkaian beintzat, garbi-barbi, txukun txukun ta yaio zenean bezain txau ta txuri yafiko zaigu”. (AZKUE, “Txukuneria”, 61. or.).

20. AZKUE, 1891, “Bizkaiko ekautari”. Erka bedi Campionen gramatikaren lehen hitzekin: “Este libro es hijo de un movimiento de patriótica angustia” (CAMPION, 1884).

Buruhauste hoiek, zalantzarik gabe, handiak izan zirela pentsatu behar dugu: ordurarte erabili gabeko hiztegiak gain, hizkuntza berria, hizkuntza "garbia" jorratu nahi du, eta ondorioz aurreko tradizioak ezin baliaturik moldatu beharrean aurkitzen da. Hala dirudi behintzat, aurrekoek egindakoak idazten dituen hitzen arauera:

Ezbeie baina irakurleak' nire eritšipean inor menderatu nai dautanik' uste izan. Bide ezaun lau zuzen ta edegietatik ibili nai neuke' errazago ioan-etorria egiten dai-ta; eta egi-bila noanean bide okerrak' kroskaz beteak eta oitura itsuakaz basatu edo lokatzatuak topako badautaz ¿nor izango dai erruduna? ¿Euskaraari dagokion bide zuzena edegi nai daena? ¿Ala lengo bide zar kroskatsuak eukiko daue errua? (op. cit. ix).

Zailtasun guztien gaineretik, baina, Azkuek euskaraz idaztea erabakitzen du. *Euskal Izkindeaz* idatzi direnen artean, aitzitik, behar baino garrantzi gutxiago eman zaio ahalegin honi; izan ere, gehienera jota, aipatu baino besterik ez da egiten hauxe dela euskaraz kaleratu zen lehen euskal gramatika. Gure artean egun, begi bistakoa dirudi euskara ezer baino lehen erabiltzeko dela, hizkuntza den aldetik; Azkue ere bat dator eritzi honekin. Aukeratu zuen euskara eztabaidagarri gerta daitekeen arren, aitortu beharko litzaioke *euskara* aukeratu zuela. *Izkindeak* akatsak dituenik ez du inork ukatu —are gehiago esango nuke gain-gaineko akatsik nabarienak direla maizenak aipatzen direnak—, baina edozein lanek bezala bertuteak ere aldamenen dituelarik, ez bide dira azken hauek go-goan izan Azkueren gazte-lan honi buruzko eritziak plazaratzean. Argi eta garbi azaltzen digu Azkuek, bere lehen liburu hau euskaraz izango zela edo ez zela izango:

Au gora bera' itz orrei musker begiratuko dautsenik balego' euskaraz izan ezik ezneua-la izkinderik izkiratuko beki. Noiz edo noiz euskaraak bere' bere erraietan sorturiko arauen iaubea ta ama izan bear dau (vii-viii).

1.3. *Izkindearen Euskara Ereduaz.*

1.3.0. Euskal lana izateaz gain, *Izkindeak* euskarari buruzko eritzi oso bat biltzen du bere orrietan; Azkue gaztearentzat euskara zer zen erakusten digu, berak nahi zuen hizkuntzak zein eta nolakoa behar zuen izan, alegia. Hizkuntzari buruzko eritzi hauek oinarritzen dute *Izkindean* ematen zaigun bizkaiera eredu osoa, aditza barne. Euskararen konzepzio hau da, izan ere, *Izkindearen* bizkarrezurra, eraiketa guztiaren ardatza.

Euskaraz izkera-mueta bi dagoz: euskaraa bera bere izkerantzakaz, eta diartekoa; euskara garbia eta nastua. A bat dai' lau edo bost arpegiduna; beztea mila modutakoa. Nik aleginez euskara garbia arautu ta erakutsiko daut (viii.or.).

Edozein gramatikak, nahiz deskriptiboenak ere, hitz egiten den hizkuntzatik nolabaiteko abstrakzio bat egin beharra dauka, noski; aitzitik, Azkuek egiten duen banaketa hau, diarte-euskara/ euskara garbia, areago doa: axola dion hizkuntza, aztertu nahi duena, euskaldunetz gaindi, denboraz gaindi dago. Berak bilatzen duen euskara ez da euskaldunen ahoetan bizi dena; hau, haren isla-datze hitsa baino besterik ez litzateke, gero eta isladatzen hitsagoa:

z) Izengoitiak eta lekuen aitzizak' *ea ia oa* eta *ua* euskarazkotzat erakusten dauskuez. Itz orrek asmatu itzazanean, gaur baino garbiago itz egiten euen euskaldunak; ez dau inork ukatuko. (...)

Ezdai nire ustez ikustaldi geiago bear' diarteko mugakeraa ta mugakera garbia igarri ezautu ta zeinduteko (98. or.).

Erabilerak, lehenetik orainerako bidean ibiliak, zarpaildu eta pitzatu egin du euskara, eta Azkue gazteak kalte guzti hoiek sendatu nahi lituzke. Aldapan behera amiltzen den hizkuntza, bere lehenera, hots, bere arorik garaienera eraman nahi du *Izkindeak*. Hizkuntzalaritza historikoaren aurreko garaien zantzia nabari da hemen. Hasierako Azkue honek, ez du oraindik ordurako iharduan zebilen hizkuntzalaritzaren berririk; bere gaztaroko gida-liburuetako batean bildurik zetorren, izan ere, *Izkindean* azken mugaraino eramanez agertzen den erizpide biologista hau:

Las lenguas, lo mismo que los individuos, nacen, se desarrollan y mueren con arreglo á las leyes naturales, y con esto dicho está, inmutables. Cuando una raza determinada, por causa bien sea externa, o bien interna decáe, decáe asimismo su lenguaje²¹;

1.3.1. Hizkuntzaren bilakaera litzateke onartzen ez dena, nahi ta nahi ez okerrerakotzat jotzen bait dira aldaketak²². Honela, bada, euskara ez da, Azkue gaztearen eritzian, euskaldunek sortu eta aldatzen duten zerbait. Euskaldunnei eman zaie euskara, baina ez dute inolaz ere, jaso duten altxor horretan ikulturik egiteko eskubiderik. Gorago ikusi dugun aipu batean, Azkuek aintzineko euskaldunen hizkera hobesten du, bere garaikoenaren aurrean: "gaur baino garbiago itz egiten euen euskaldunak"; jatoriasun hori, hain zuzen, aldaketarik ezean datza. Honen haritik, bada, aintzinako euskaldunak itxuraz aldatzen ez zen euskaraz mintzatzen ziren: euskara *garbiz*.

Honela, bada, *zu* izenordainaren jatoriasunik ezaz ari delarik, oraina eta lehenaren arteko erkatzeari ekiten dio, hizkuntz aldaketaren aldetik: lehena, iragana, hobe zen aldaketa gutxiago zeudelako; orainak, ordea, hizkuntza itxulaztu du:

Lengo ikustaldietan erakutsi dainez' *zu* diakoa dai' *i* bakarra; euskaraak lotsaz nai lautasunez itz eragiteko' izkera bat ez batek ez daukan gaia dauka. ¿Langotasun bakan eder miragarri ta iakintsu au ostikopetuta' ondo deritsoe euskaldunak' *extrangero*-en *modako cortesiak*' tšatšarrak izan arren geuretuteari? (...)

21. CAMPION, 1884, 12. or. Ohar bedi bilakaera honen azalpenean biltzen diren inplikatzeko historiko eta politikoak, jarraian azaltzen dizkigunak Iruñatarrak: "si otras razas han llevado más lejos que ella la cultura, la raza estacionaria se ve obligada á tomar prestada una porción de vocablos que desde luego revelan su origen exótico; si en el combate por la existencia ha sido vencida ó si las llamadas fatalidades históricas la han colocado al lado de otras razas más numerosas, y por consiguiente más fuertes, que de todas partes la cercan y estrechan, la raza subyugada ó acorralada pierde su idioma propio, ó éste sufre la gran influencia de los idiomas dominantes, alterándose y corrompiéndose". Hizkuntzaren egoeraz gainera, kontuan hartu beharoko lirakeke, garbizaletasuna epaitzeko orduan (eta hemen *garbizaletasuna* bere zentzurik zabalenean darabilt), joera hauek sortzen diren garaiko kultur eritziak, baina inoiz ez norabide bakarraz, hots, joera garbizalea agertzen dutenen aldera, bestelakoek ere kultur giro berean murgildurik ageri bait dira. Honi dagokionez, erabat ados nator J.A. Lakarraz apologistei, eta oro har antzerako agertzen diren hizkuntza jokabidei buruz aritzean dienez, ez bakarrik hona ekartzen dudana aipuz: "Hizkuntz eztabaidok interesatuak dirateke oraindik XIX. mendean ere, are honen bukarerantz jadanik hizkuntzalaritza modernoa sortua bazen ere. Sinplegia, guztiz okerra ez esatearen, iruditzen zait "La desmitologización" deitzea Unamunori dagokion atalari Tovarrek bere liburuan egin bezala. Egia da Unamunok bere 1884ko tesian aurrekoen tubalismo kantabrisu eta beste honelako euskaldunen eta euskararen etorki eta historiari buruzko mito gehienak suntsitu zituela. Alabaina, zientziaren izenean bada ere, berak ere badarabiltza zenbait mito berri: "norabide bakarrek" hizkuntz tipologia ("un idioma aglutinante no puede ser nunca tan perfecto y claro como uno de flexión") eta herrien historia eboluzionista lotuaz, euskara Euskal Herriari aurrera egiteko galdu behar duen oztopo bat dela aldarrikatuko du behin eta berriz". (LAKARRA, J.A. "Larramendiren hiztegitzaren inguruan", in *AS/U*, 1985, XIX, 16. or.).

22. Hizkuntz-aldaketak gaitzesteko joera, erabat hedaturik zebilen hizkuntzalaritza historikoa sortu aurreko garaian. Mitxelenak dioenez: "Lo que no se acababa de comprender era el cambio lingüístico. No quiero decir que no se comprendieran aspectos del cómo y del por qué del cambio, que todavía siguen siendo en buena parte oscuros, y por lo tanto discutidos, sino que no acababan de percatarse, en primer lugar, de que el cambio, el devenir, no es un accidente, pensado por lo común como una catástrofe, que sobreviene a las lenguas, sino que está insito en ellas, que es inseparable de su misma naturaleza" (MITXELENA, "Comparación y reconstrucción en lingüística", orain in *Lengua e Historia*. Madrid: 1985, Paraninfo, 88. or.).

Antšinako euskaldunen entzuteak' edonon gaur bere durundia egiten dau; eta ezeutsen euren aiteitzi *on*-ik ezarri, ezeuen inoiz *zu*-rik' ez *Berori*-rik entzun. (79. or.).

Noizkoak dira, baina, *antšinako euskaldun* hoiek? Ez dira literatur tradizioa sortu zutenak; *Izkindean* oso gutxitan aipatzen dira euskal idazle zaharrak (eta berriak), eta aipu urri hoiek beren hizkuntza gaitzesteko izan ohi dira gehienik; horrela gertatzen da, esaterako, Mikoletaren lanarekin, zaharra izanagatik arbuaiatua dena:

Uste au dauken euskaldun batzuk bere badazautaz; onen artean Mikoleta-ko izkiralaria. Orain berreun urte' Izkinde izeneko bat izkiratu euan Bilbotar abade onek. Itz gitšitan errakune geiago ezdaut inoiz irakurri (88.or. 2.oh.).

Azkuek goraiatzen duen iragan hori, ez da inolaz ere iragan historikoa; atzerago kokatuko litzateke, erromatarrak etorri aurreko garairen batean, agian. Euskal tradizio idatziaren gaitzeste honek luzaro iraungo zuen euskalarien artean, batez ere garbizaletasunaren ildotik zebiltzanen inguruan; pentsabide hau bikainki bildurik agertzen da Olabidek Azkueri bidalitako gutun batean:

Para hacer Van Eys esa repartición..., debía haber contado con alguna obra euzkca. de los tiempos íntegros del euzk°, ... Pero desgraciadamente, no tenemos ninguna obra de esas: nuestros más antiguos monumentos literarios son de ayer y solo son apreciables en ellos las formas incidentalmente, acaso contra los prejuicios mismos del autor, y como restos del naufragio, vemos en ellos entre un mar de exotismos de dicción y de frase, que al par que la degradación de ntro. idioma, demuestran por otra parte la genuina procedencia indígena de lo que allí queda sano en medio de tanta despreocupación literaria. A nosotros nos toca entresacar esas formas y materiales buenos de entre el montón de trapos sucios; ... (apud. IRIGOYEN 1957, 301-322).

1.3.2. Historiaz kanpo dagoen urrezko garaiaren bila abiatzen da *Izkindea*; garai hortako euskara berbiztu nahiean. Horretarako, bada, hitz egiten den hizkuntzak gordetzen dituen jatortasun-ondarrak bildu eta hitzunen axolakabekeriak eraginiko sasi-bilakaerak baztertu nahi ditu Azkuek:

Onetarako' *edonongo esakeraak* euskarazkotzat eukiko daiz; *nonbaitekoak'* araua ostikopetuten dauenean' euskaratutzat.

Gauza baten ganean oitura ostetu bi dakustazanean' biak al daitan zietzen astertuta gero' eta aragea itšita' araudun oituraa euskarazkotzat beti erakutsiko daut (viii. or.).

Garbitze eta apaintze lanaren ondoren bakarrik ezagutuko da *benetako* euskara, ikuturik gabeko euskara, zein den. Izan ere, berebiziko edertasun eta osotasuna duen hizkuntzaren idoro nahiean dabilkigu Azkue; inolaz ere gizakiek sortua ezin izan daitekeen hizkuntzaren bila:

Euskaraa ezdai bezte izkeren antzeko aberatsa: aberatsa dai' edozein baino aberatsagoa eta ugariagoa; ezdai baina aberastasan au zatika batua' bere erraietan' gizonek zelan ezdakiala' sortua baino (152. or.).

Ez dute euskaldunek sortu euskara; ez dira beraz euskararen jabe. Zaindu eta bizirik gordetzeko altxorra litzateke areago, *Izkindearen* hasiera-hasierako hitzek adierazten digutenez:

Bizkaiaak' bezte askori legez' baituran emon eustan niri bere izkeraa; nik ezdaut zelanbait arautu baino bezterik egin: liburu au ezdai bada nirea, Bizkaikoa ta Bizkaiana dai. ("Bizkaiko ekautari").

Hizkuntza delarik nagusi, hots, hiztunen sormenetik kanpo dagoelarik, hauek makurtu behar zaizkio hari, eta ez alderantziz. Azkue gaztearen hitzak irakurriaz, esan liteke ez dela euskara euskaldunen tresna, baizik euskaldunak euskararen mirabe. Campionek ez du bere euskararekiko begirunea azken mutur honetaraino eramaten, eta bere gramatikan, izen morfologiaz ari delarik, honela dio:

Esto sería lo perfectamente lógico; pero COMO LAS LENGUAS SON CREACIONES ESPONTÁNEAS INCONSCIENTES, muchas veces se apartan de nuestra lógica de gabinete²³.

Azkueren erantzuna garbia da: berak ez du hizkuntzez hitz egiten, baizik euskarari buruz; ez du inolaz ere onartzen euskara horrela sor zitekeenik:

Arturo Campion-i bear dakion begirune edo itzaltasun guztiaz' eta bere izkindea irakurri ta izkinde au irakurten dagozanai gogorik zintzoenaz' oartso batzuk egingo dautsetaz.

a) Euskaraa' euskaldun askon aoan edo diartean zelanbait esainduta egonarren' ederregia zuzenegia ugariegia politegia ta andiegia dai' berez (garitzetako zalgia legez) eta itsumustuan (lotorditako [irakur —du—] itzen antzera) sortua daila esateko.

b) Geienean' geure arauetara eta geure gela-arteko adikerara euskaraa ezdaila mendetuten dinogunean' geu ta geure adikeraa izaten gaiz bere arau miragarrietara mendetuten ezgaizanok (113. or.).

Euskara, edo *Izkindeak* gaitzat duen euskara bederen, ez da gainerako hizkuntzak bezalakoa; bestelako izakia dugu; bestela eratu eta sorturikoa:

Burutasunak pilotu ta azpilduriko adobakiak daiz oraintsuko izkeron ondasunak. Euskarak aberatsa ta iakituriz betea izateko' ezdau adobakirik bear; bere sustraietan ezdai gizonan burutasunik agiri (118. or.).

Bestelakotasun honen iturburuan datza, hain zuzen, Azkueren lehen lanaren muina; bestelakotasun honen arauera antolatzen bait da *Izkindearen* helburua. Euskararen bestelakotasuna, hizkuntza naturala (edo Azkueren hitzetan *giza izkerara*) izateak ematen dio, sintaxiaren (edo *alkarmenaren*) atala aurkeztean dioskunez:

Ezdakio Izkinde-atal oni bear dain bezte garransi emon, eta emon dakion apurra bere' bezte izkeretatik artu dai: gizako izkerara ta gizonak itsurgeturiko izkerak ezin bardin azaldu daikez: a ezdau gizonan burutasunen kondairak ondo erakutsi al izango, bezte onei gizako legeak aurkeztutea alperreko saila izango litzateke (287. or.).

Hau frogatu nahi digu *Euskal Izkindeak*: euskara, XVIII. mendeko hizkuntzalari askok aurkitu nahi izan zuten hizkuntza naturala, lehen hizkuntza dela:

Euskaraa bere itzen erabidean gozoo' zietza' zolia' ta erraza dai: ikusita dago; ugaria dai bere gaitan, aberatsa' beste izkerarik ezlangoa, arauetan ezunerik bagekoa, iakituriz betea... itz baten: gizako izkerara. Itzen Alkarmenean zelangoa dain iakiteko' araurik arau ta gertaririk gertari irakurlea eroango daut (288. or.).

1.3.3. Baieztapen honek berehala dakarkigu gogora Astarloaren izena; duran-garraren itzala ezbairik gabe atzeman daiteke *Izkindean*, eta Azkuek berak jartzen du lehenik, irakasle izan dituen euskalariak aipatzean:

Ni geien argitu nauen izkiralariak' Astarloa' Zabala ta Campion daiz; eta euroi ezer kendu bage' neure ama maitea' bere ez-iakinean' izan dai nire irakaslerik onena. Guztioi eskerrak (ix. or.).

23. CAMPION, 1884, 256. or. Testuan agertzen den aipua, dena den, *Izkindeatik* hartu dugu, eta bertakoa da azpimarra (AZKUE, 1891, 113. or.).

Euskal Izkindean nabari den Astarloazaletasuna azpimarratua izan den arren, uste dugu eragin honek aitortu zaiona baino indar handiagoa duela. Gure eritziz, Azkue bete-betean jarraikitzen zaio Astarloaren egitasmoari, batik bat *Discursos Filosóficos sobre la lengua primitiva* liburuan ageri den egitasmoari: lehen hizkuntza, hizkuntza naturala, euskara dela frogatzea²⁴.

Honi dagokionez, *Izkindea* gramatika bat baino gehiago da, bere asmoetan bederen. Azkuek euskararen deskribapena baino haratago dagoen helburua erdie-tsi nahi du: Astarloaren tesia egiaztatzea litzateke, izan ere, *Izkindean* erakusten zaigun hizkuntz eredu hutsik gabearen zeregina.

1.3.3.1. Asko dira *Discursos* eta *Euskal Izkindearen* artean aurki daitezkeen antzekotasunak; asko, eta arras adierazgarriak. Astarloaren lana da Azkuek bere gramatikan aipatzen dituen lehenetariko bat; bigarrena, hain zuzen, *Peru Abarca*-ren ondoren: "Astarloak izkiraturiko *Discursos Filosóficos* deritson liburu baten' dagoz itz onek ondo astertuta" (21.or. 7.oh.). Durangarraren lana da gehien aipatzen dena *Izkindean*, eta beste idazleen eritziak, batzutan onartuak eta bestetan kritikatuak agertzen diren artean, Astarloarenak beti eman ohi ditu ontzat Azkuek. Onartzen du hizkuntzaren hotsek berezko esan nahia dutelako eritzia, eta eritzi honek berarekin dakartzanak: hizkuntza naturalaren hitzek beren erreferenteekiko gordetzen duten egokitasuna, adibidez.

Astarloa-ko izkiralari iakintsuan ustez' $a = \text{eda}' \text{ sendotasuna} \dots$ dai; $r = \text{zirkin}$, $i-k \text{ meta-suna}$ esan gura dau.

$A+r+i =$ Edaan zirkin metua dai, bada. Izamena ez dai bezterik'.

$Arin = \text{ari}+n$ (biguntasuna edo indar bagea) = *Izamenan biguntasuna*; eta gauza $arin+a$ autše daila edonok daki. (...)

Antsinako Erromarrak' *Izameneko aria* bizitzan eun eta eriotzan ebateko' *Iru Parca* euren irudimenean sortu euezan. Euskaraz *ari'* *izamena* eta iruteko *aria* dai. ¿Erromarren ames polit agaz artuemonik etedauka? (55. or.).

Astarloaren oin-hipotesiak loturik dakarren beste eritzi bat, onomatopeien, *zarata-itzen* balioa eta edertasuna da. Honi ere eskeintzen dio Azkuek lehentasuna bere *Izkindean*; "Zarata-itzetan egoteak" izkeraa edertuten dau" (23. or.). Edertasun honen erakusgarri, beraz, zerrenda luze bat biltzen du: *tanta, dandarrez, kikildu, tšitšin, kirkil, tširtšil, tširrit...* (24. or.).

Hala ere, hitzen sorburua ez da Azkuek atsegin duen alorra; etimologiak, eta hauei loturiko arazoak ez dira sarri plazaratzen *Izkindean*, oharretan eta bakanka ez bada. *Izkindea* gramatika den aldetik, hizkuntzaren azaltzean, arautzean ari da, ez hitzen sorburu-bilaketan:

Ezdagoke Izkindariai izen sortuak zelan eratuten daizan astertutea: Asterrena etimologia deritson iakinde baten ikasten dai erabide ori (52. or.).

1.3.3.2. Aditzari eta joskerari dagozkien ataletan nabari da gehienik Astarloaren eragina *Izkindean*. Esan genezake arlo hauetan saiatzen dela batik bat Azkue *Discursos filosóficos*-eko irakaspenak zabaltzen eta oinarrizten. Astarloak filosofiaren haritik eskeintzen dituen hipotesiak, euskararen adibideak ugari eraku-

24. Honi dagokionez, aitortu behar zaio Tovarri *Izkindearen* Astarloazaletasunaz ohartzten lehena izan zela: "Y extrañamente para nuestro gusto, al sobrio y despierto trabajo de *El imposible vencido*, prefiere las especulaciones del durangués, en quien con razón su contemporáneo Moguel criticaba el "genio sistemático". Hala ere, uste dugu Astarloa ez dela soilik iturri, Campión eta Zavala bezala. Astarloa litzateke *Izkindearen* gidaria, sorburua. Ik. TOVAR, 1966, 62-63. or.

tsiz eta hipotesiok zehazturik frogatu nahi dizkigu *Izkindeak*. Aditzari dagoz-kionak direnez gero guk aztergai hartu ditugunok bereziki, aurkeztu baino besterik ez dugu egingo *Izkindeak* ageri duen joskerari buruzko atalak (Azkuek *esapidea* deitzen duena), durangarraren ideiei zor diena, eta ideia hoietatik abiatutik, Azkuerenak berarenak diren aurkikuntzak²⁵.

Para que nos hagamos cargo con la debida claridad de la perfección ó imperfección con que colocan los idiomas sus respectivas voces en la mútua comunicacion, hemos de tener presentes las tres noblezas en que se dividen estas; es a saber: la nobleza de origen; la nobleza de ministerio y la nobleza de mérito ó movilidad. Igualmente se han de tener presentes los grados de estas noblezas; esto es, que la nobleza de mérito ó movilidad es la superior de las tres, y que por consiguiente las voces que gozan de esta nobleza han de ser colocadas en nuestros conceptos con antelación a las demás: que después de esta nobleza sigue la de ministerio; y que la última de todas, ó la ínfima de las noblezas es la de origen²⁶.

Astarloaren eritzi hau ontzat emanik abiatzen da Azkue euskararen *esapidea* azttertzer. Hasieratik, baina, *Izkindearen* egileak durangarraren hitzon berrirakurketa bat egiten du, gramatika aldetik egokiago gertatzen dena; Astarloak erizpide filosofikoen arauera mugatzen dituen *nobleza* maila hoiek —Azkuek *garransi* itzultzen duena—, gramatika-atalen arauera azaltzen ditu. Honela, Astarloaren *nobleza de origen*, *Izkindean iatorrizko garransia*, oso gutxitan ageri dela diosku; beste biak ezartzen ez direnean soilik erabil daiteke erizpide hau.

Iatorriz *aitak semeak* baino garransi andiagoa dauka; augaitik bezte garransirik *sema*-n alde egon ezik' *aita*' *sema* baino lenago esan bear dai: *aita-semeak*, *aita ta semea*²⁷

Nobleza de ministerio delakoa, hitzen arteko harremanetan ageri ohi dela diosku Azkuek. Eskeintzen dituen adibideek erakusten digutenez, perpausaren osagaien barneko egituraz ari da batez ere²⁸. Azkenik, *nobleza de movilidad*, Azkuek *eragintasuna* edo *eragintasuneko garransia* itzultzen duena, batik bat perpausaren osagaiek ageri duten ordenan ezartzen dela dio.

Garransi onetatik lenengoa gertadi gitsitan ezarten dai, bigarrena edo egikizunezkoa itz banatuen alkartasunetan ondoen ezarri leike; irugarrena edo eragintasuna esakizun gaietan (335. or.).

Oro har, bada, esan genezake Azkue, Astarloak erizpide logiko-filosofikoak erabiliz egindako lana, gramatika osatu batean gauzatzen saiatzen dela. Bere hurbilketa, beraz, hizkuntza aldetikoa da gehienik, durangarraren hipotesiak oinarri baditu ere.

Hizkuntza aldetiko hurbilketa hau egiteagatik lortzen du Azkuek zenbait aurkikuntza berri, Astarloaren lanetan ilun edo garatu gabe ematen diren arloak argitu eta landu nahi dituenean. Honen adibiderik egokiena, perpausaren osagaien ordena aztertzean egiten dituen oharrak dira.

25. Gai honek, noski, azterketa sakonagoa behar du, bere interesagatik. Guk arazoaren nondik-norakorik orokorrenak itxuratu baino besterik ez dugu egingo. Halere, uste dugu Altuberen uztaraino, badela halako bide bat euskalari zenbaitzuk urratzen dutena; bidegintza horretan *Izkindeak* badu, ziurrenik, aitortu zaiona baino parte handiagoa.

26. ASTARLOA, 1883, 755. or. *Izkindea* eta *Discursos*-en artean dagoen hautsiezinezko loturaz jabetzeko, erka bitez lehenaren "Esapidea" izeneko atala, eta bigarrenaren "Reconocimiento de la Sintaxis", 754-773. or.

27. AZKUE, 1891, 335. or. Astarloak: "En este caso se ha de dar el primer lugar á aquellas voces cuyos signados son más nobles; se dirá padre é hijo, pero no hijo y padre" (ASTARLOA, 1883, 507. or.).

28. Ikus bedi honetarako, AZKUE 1891, 335.etik 341.era ematen dituen sailkapen eta adibideak: "Izenan osaki mendetuak", "Aditzan osaki mendetuak", e.a.

Astarloaren lanean, *nobleza de movilidad* delakoak garrantzi handia hartzen du, baina halarik ere, durangarraren hitzak ez dira garbiak alor honetan sartzean. Erakutsi nahi duena zera da:

Sin embargo, reparo que la nobleza de movilidad es manejada por el bascuence con más finura que los otros idiomas, y para patentizar esta verdad me valdré de dos particularidades ó de dos modos singulares que registro en nuestro idioma: el uno cuando se quiere dar á entender el entusiasmo que causa en nosotros la cualidad de un sujeto: el otro en el arreglo con que coloca este idioma, no la primera, sino todas las voces segun el órden con que contemplaron sus signados en el concepto comunicado (ASTARLOA 1883, 768. or.).

Durangarraren mintzoaren haritik, zaila da antzematen egun *galdegai* deitzen dugunaren susmorik darabilen bere irakaspenetan, ala besterik gabe euskara eta gartzelaniaren egiturek dituzten jokabideak ezberdinak direla frogatu nahian ari den²⁹.

1.3.4. Azkueren *Izkindean*, aitzitik, badirudi euskal perpausaren jokabideari buruzko zenbait ideia berri ageri direla. Astarloaren esanetatik abiatuz, Azkuek zenbait erregela eratzen ditu, eta hoietan, oztopoekin bada ere, uste dugu galdegaiaren arazoari hurbiltzen zaiola. Adibidez, perpausaren komunikazio aldetik garrantzi gehien duen osagaia galderarekin erlazionatzen du:

LENENGO ARAUA. Esakizun-gaien esapidea ezdai beti bardina izaten: batzuetan izatea adizkian aurretik esaten dai, atzetik bezteetan. Onenbezte iazoten dai bezte gaiakaz bere. Aurretiko gaia zein dan iakiteko' eragintasuneko garransia [nobleza de movilidad] zineak daukan iakin ber dai: garransirik geien daukan gaia aurretik ipinten dai, gitšien daukana' atzetik. Garransia zeinen alde dagon igarteko' itz egiten dauenan alegina ezauteuta dai onena, eta itzginan alegina' *gai bilatua zein dan iakinda* ezautu al izango dai. Ona emen lenengo araua: *gai bilatua zein dan iakitea* (AZKUE 1891, 341. or.).

Zalantzarik gabe, pasarte honen erdal-itzulpenak gogora ekarriko liguke Altuberen lana, era berean izendatzen bait da han, hiemen Azkuek aipatzen duena: "Para adivinar á favor de cuál está la importancia lo mejor es conocer la intención del que habla, y la intención del que habla podremos conocerla sabiendo *cuál sea el elemento inquirido*. He aquí la primera regla: *el saber cuál sea el elemento inquirido*³⁰. Ondoren, *gai bilatuak* zer diren azaltzen digu Azkuek: "Gai bilatuak itz bilakien [palabras inquisitivas] erantzumenak daiz" (341. or.). Beraz, Azkue gaztea konturatu zen bere lehen lan honetan, galdegai eta galderaren artean zegoen egitura antzekotasunaz. Bestalde, ohartu zen ere galdera-osagaia eta aditzaren artean zegoen loturaz, bere azken arauan adierazten duen bezala:

29. "En efecto, la expresion *zorionecuc seme onac dauqueezan gurassuac*, traducida literalmente á la lengua castellana es la siguiente: *felices-los hijos buenos-los tienen-que padres-los*. Bien veo que es ingrata esta colocacion al oido castellano como dijo en su censura crítica el señor cura de Montuenga; pero ¿de dónde viene esta ingratitud? No tiene otro origen sino el uso ó hábito del oido familiarizado con la sintáxis contraria. Esto mismo diria un bascongado si su frase estuviese en la sintáxis castellana; y ¿cuál de estas dos lenguas tendria razón? Para ambos idiomas es ingrata la respectiva sintáxis: se hallan encontrados en su modo de pensar, y es preciso que un tercero decida la disputa. ¿Recurrirémos á los demás idiomas para que sean jueces de nuestra disputa? No por cierto. Cada uno de ellos tiene su particular sintáxis; unos favorecen nuestro idioma en la mayor parte: otros la castellana, y por lo mismo son interesados en la sentencia. Recurrámos, pues, á la filosofía del lenguaje. Consultemos las causas que hacen enérgica una expresión, y hallaremos que es el trastorno quien causa la movilidad en el órden de las ideas: de modo que estas tendrian mejor sintáxis, cuanto pinten con más propiedad aquel órden ó empuje mayor ó menor que dieron al ánimo en la formacion del entusiasmo" (ASTARLOA, 1883, 773. or.).

30. Aurreko aipuaren azken pasartearen itzulpena da hau, AZKUE, 1891, 341. or. (Azkuek berak eginiako itzulpena, noski). Altubek *Izkindeatik* hartu zuen, hain zuzen, bere *elemento inquirido* deitura: "El Sr. Azkue en su *Euskal-Izkindea* hace una somera mención del distinto caracter que presentan en euskera, bajo el aspecto que acabamos de señalar, las diferentes partes de una oración. Y llama "elementos inquiridos" a los que... (...) Adoptando la denominación del Sr. Azkue, llamaremos, pues, miembros inquiridos a aquellos que como el "aita" y el "Gaur" señalados en el párrafo precedente, ocupan en las oraciones ordinarias, por su importancia y por el acento especial que se les imprime en la pronunciación, el mismo lugar que las palabras interrogativas o inquisitivas (...) en las oraciones de interrogación (ALTUBE. *Seber Ederismos* Bermeo: 1929 Gaubeka, 2-3. or.).

BEDERATZIGARREN ARAUA. Itz bilakiak oituten daizan esakizunetan' euren atzetik ipini bear izaten dai aditza.

¿Non egon dai aita? ¿Noiz ikusi daue gure etsea? ¿Zelan dagoz Tsomin ta nire bezte adizkideak? ¿Nork zuritu dauitsa Tsomini burua? ¿Zeinbat aritz daukaz bere etse-aldean? (345. or.).

Astarloaren irakaspenek baldintzaturik dago *Izkindea*, halere, eta galde-gaiaren egitura galderarenaren antzekoa dela esatera heltzeko, Azkuek durangarrak idatzirikoak alde batera utzi behar zituen. Esan genezake azken urratsa emateko Astarloaren itzalak ilundu ziola Azkueri bidea; honela, *gai bilatuak* perpausean duen lekua azaltzean, *Discursos*-eko esanak darabiltza eredu:

Lengo arauaz zein itz lenengo ipini azaldu dai. Gaien ganera lau edo bost osaki esakizunak eukiez gero, ¿zelan iakingo dai zein lenen esan' zein bigarren' zein irugarren... ta zein atzenen? —Onetarako bere' osakien garrantzia gomuta izan bear dai, eta au ondo egin al izan ezik' bakoitzan *erakusker*a onak lagun egingo dauitsa esaleari naiz izkiraginari³¹.

1.3.5. *Izkindea*, bada, ez litzateke soilik, horrela aurkezten zaigun arren, errakuntzaz eta akatsez beteriko euskal gramatika eskasa. Badira, gure eritziz, zenbait aurrerabide liburu honetan, eta ez bakarrik joskera mailan. Tovarrek esaten duen bezala:

Aunque con aquel espíritu lógico, hay que reconocer que Azkue avanzaba muchas veces hacia una gramática fundada no en la tradición greco-latina, que como una camisa de fuerza ha sido impuesta a las lenguas distintas de las nuestras, sino en un análisis descriptivo de las palabras y de su naturaleza y funciones (1966,68. or.).

Esango genuke *Euskal-Izkindeak* baduela zer-esanik ugari euskal gramatika-ondarearen historian: kate horretan eskeini ohi zaion baino garrantzi gehiagoko maila litzateke. Aurrekoek esandakoetatik zer eta nola jasotzen duen bahatzeke dago, eta beraz, nekezago neur daiteke zertan den gramatika honek bere alorrera dakartzan ale berrien kopurua. Zinez uste dugu era honetako azterketa batek ez lukeela ondorio alferrik, batik bat honelako hurbilketak hutsaren ondokoak izan direlako Azkueren lehen lan honi dagokionez bederen; eta lan honetatik zerbait garbi ateratzekotan, hauxe litzateke hain zuzen: *Izkindearen* eragina aitortu zaiona baino areago hedatzen dela, alegia.

IZKINDEAREN ADITZ-SISTEMA.

2.0. Sarrera.

Atal honetan, *Euskal-Izkindeak* aurkezten duen aditz-sistema izango dugu aztergai. Ezin esan daiteke XIX-XX. mendeen arteko zubian eratzen den bizkaiera

31. AZKUE, 1891, 343. or. Haatik, Azkuek egiten dituen beste zenbait ohar ere, oso interesgarri gertatzen dira, galdegaiaren arazoari dagokionez. Honela, konturatzen da aditza bera izan daitekeela garrantzi gehien duen osagaia. "Gitsitan aditzen alde egiten dai itzginan alegina, esakizun luzeetan gits' iagotan. ¿Ekarri dauitsu Andresek? Inork itanduez gero' *ekaritean* dago garrantzia, ta *ekarri dauitsu Andresek* erantzun al izango litzake. Ez ta *ba* aldagaia sarrien eukiten dau aditzak eragintasuna bere alde: geroago azalduko dai gertaldi au". (AZKUE, 1891, 342. or.) Ez eta *ba-ri* buruz dioena ere, arras Altube ondoko gertatzen da: "Laguntzaileak ez nai *ba* aldagaia iratzita daukezanean' aditz mugean aurretik geienean ipini az ganera' esapide polita izaten dai *bien artean bezte gai biak eta osakiak ipintea*. *Ezdau* orrelango gauzarik nire anaiak *ikusit'*" (AZKUE, 1891, 345. or.).

idatziaren aditz morfologia *Izkindeakoa* denik bete-betean; baina hala eta guztiz ere, gramatika honetatik atereak dira eredu berri hori egituratzen duten ezaugarri nagusiak, ez hainbeste hiztegi mailan, baina bai aditzari dagokionez bederen, eta baita beste zenbait hizkuntz ataletan, hala nola joskeran edo hitz-eratorketan, esaterako. Gure azterketan, aditzaz arduratzen gara bereziki, inon baino argiago alor honetan utzi bait zuen *Izkindeak* bere zantzua ezarririk ondorengo literatur bizkaieraren ereduari dagokionez.

Izkindearen zantzu hori zertan den mugatu gogo genuke beraz. Izan ere, eragina, itzala, ez datza soilik zenbait aditz formaren arrakasta begi-bistakoan; areago doa: *Izkindean* proposaturiko aditz laguntzaile osotik aurrera egin zuten forma eta aukerekin batera, beren erraietan zeuden eritzi eta hipotesiak ere onartu ziren azken batean. Arazo biok elkarri loturik daudelarik, bien berri ematen saiatuko gara hemen: Azkueren lehen gramatikak erakusten dituen aditz paradigmak osotasun bat direla ahaztu ez dugun arren, arrakasta ezagutu zuten alde eta ezaugarriez arduratu gara bereziki; bestetik, hauen berri ahalik osoena eman ahal izateko, *Izkindearen* aukeretan dautzan erizpideak azaldu nahi izan ditugu. Ondorioz, lanaren atal hau aditz formek baino areago, forma hau ala bestea aukeratzeko erabiliriko oin-hipotesiek egituratzen dute.

2.0.1. Sarreran erakusten saiatu garenez, eta atal honetan zehar berriz ikusi ahalko dugun bezala, *Izkindea* tesi bat frogatu nahi duen gramatika da: euskara, *giza-izkeraa*, hizkuntza naturala delako tesia. Euskararen konzepzio miraritsu honen isladapenik fidelena, euskal aditzaren egituran aurkitzen du Azkuek. Izan ere, aditzari dagokion atala da liburu honetako zatirik landuena, azaltze edo teoriagintza saiorik osatuena ageri duena. Atalaren sarrera-hitzek garbi asko adierazten digute Azkue gaztearen ikuspuntua honi dagokionean:

Euskal-aditza ziet azaldutea' dirudien baino egikizun zailagoa dai.

Euskal-aditzan onetsi ta onesan andiak non ta noiznai entzun ta irakurri doaz; baina gizonan onesan andiena bere' neurri tsikiegia dai aditz miragarri ta Iaungoikozko au adierazoteko. It'sasoan anditasuna' ekaitzena ta gizako bezte mirariena iragarteko' ez dai oraindano itz egokirik izkiratu ez oguzi: gizako anditasunak Iaungoikoan itzak sortu ta neurtuak daiz; eta t'sat'sarra dai gizonan itza eurok bear dainez astertuteko. It'sasoa ikusiaz zelanbait zer dain iakin leike, euskal-aditza ikasiaz zelan edo zelan ezautu al izango dai; begirik argienak ikusi daiken guztia ikusita bere' it'sasoak zer-erakutsi asko dauka bere azalean ta erraietan; eta bururik askarrenak ikasiala ikasiarren' mila irakaskizun eukiko dauz gero bere euskal-aditzak³².

Euskal aditzari buruzko laudorioak ostera eta berrizko gaia dira gure gramatiketan, Larramendi eta Astarloaren ondoren³³; aitzitik, aztura honen ibilbidean, *Izkindearen* hitzak gailentzen dira gainerakoen artetik, are Astarloarenetatik gora³⁴. Hain zuzen ere, *Izkindeari* dagokionez bederen, laudorio eta goraiatzeko hauek sarrera antolatzekeo modu bat baino gehiago dira; naturarekin egiten duen erkatzea, adibidez, ez da ustekabekoa, euskal aditzak naturarekiko duen egokitasun hobe-ezina erakutsi eta azaltzea bait da Azkuek helburu hartzen duen lana.

32. AZKUE, 1891, 145. or. *Giza* hitzak, "naturaleza" esan nahi du *Izkindearen* euskara eremuan.

33. Honela dio Larramendik: "Es tan grande la armonia del Bascuense en sus Conjugaciones, y tan admirable su variedad, y dispositiva, que no puede imaginarse otra mayor" (LARRAMENDI, 1729, 42. or.). Beranduago, eta Azkueren ikasliburu izan zen bat aipatzeko, Campionen hitzak ere bide honetatik dabilta. "Dado el genio de la lengua euskara, parece escusado añadir que no había de fallar á sus procedimientos habituales en lo que se refiere al sistema verbal, que es, sin disputa, uno de los más ricos que se conocen, si es que no ocupa el primer lugar" (CAMPION, 1884, 49. or.).

Izkinde guztian bezala, honetan ere bere irakasle Astarloaren urratsei jarraiki doakigu: durangarrak bere *Apología de la lengua bascongada* esanikoa, hots, “el bascuence en su verbo es un vivo retrato de la naturaleza” (147. or.) litzateke, izan ere, *Izkindeak* aditzaren atalean egiaztatu nahi lukeen hipotesia.

2.0.2. Honetarako, hau da, euskal aditza hizkuntza naturalaren aditza dela frogatutzat ezarri ahal izateko, naturaren legeetatik hizkuntzaren legeetara doazen argitasunak eta argudioak darabiltza Azkuek behin eta berriz, filosofiatik aditz morfologiarako bidea ibiliz. Honengatik, nekez uler daitezke *Izkindeak* dakarren sailkapena eta bere inguruan egiten diren ohar edo iruzkinak, aldi berean bildurik dauden erizpide filosofikoak kontutan izan ezik. Azkuek egiten duen bide bera berregiten saiatu gara beraz; horregatik, *Izkindean* nagusi diren ideia biak darabiltzagu guk ere atal honen egituratzaile gisa: Batetik, *izan* aditzaren garrantzia, eta aditz laguntzaile guztian betetzen duen lana; bestetik, *denbora* aditzean: nola zatitzen den, zeintzu diren bere ezaugarriak, e.a. Ideia bi hauen inguruan antolatzen da *Izkindearen* aditz-sistema, eta baita ondorengo literatur ereduaren aditza ere; hortaz, aurreko tradizioarekiko etenari antzemateko, beharrezko deritzogu aldaketen errailetan denari so egitea bereziki.

2.1. *Izan* Aditza: Aditz Bakarra.

Euskal-Izkindea guztian nabari daiteke inguruko erdal-gramatiketarik alden-tzeko ahalegina, hots, hizkuntza erromanikoen gramatika kategoria eta zatiketarik alde batera utziz, euskararen datu eta gertakarietatik abiatzeko ahalegina. Aditzaren atalean, gure eritzirako behintzat, inon baino hobeto antzematen da Azkuek daraman jokabide hau, zeren, ikusiko denez, *Izkindeak* eskeintzen duen aditz-sailkapenak ezer gutxi bait dio zor latinaren edota bere ondorengo hizkuntzen gramatika-eraginei.

Honek ez du esan nahi, noski, aurre-eritzirik gabeko azalpenen bila abiatzen denik Azkue bere lehen lan honetan, eta uste dugu honez gero azaldurik daudela zeintzu diren *Izkindea* baldintzatzen duten ideiak. Euskararen izate berezia delarik gramatika honek frogatu asmo duena, bere jokabidean berezien gertatzen diren gertakarietatik abiatzen den azalpena lantzen da, beraz.

2.1.1. Euskal aditzari heltzean, Azkuek azaldu beharreko arazo nagusi batekin egiten du topo: euskarak, aditz trinkoetan izan ezik egiten duen banaketa, aditz nagusi eta aditz laguntzailearen artean. Izan ere, bere sailkapenak jokabide honen berri ematera etorri nahi du, zuzen-zuzenean, eta baita, esan gabe doa, aditza egituratzeko modu hau naturari berari dagokiona dela frogatzera ere.

Aditzaren definizioa bera, zedarri honekin eratzen du Azkuek, berak eskeini-riko euskal aditzaren azalpenari ongi dagokiona ezarriaz:

Gauzen izamen langotuan edo langogean itz agergerria daila aditza uste daut³⁵

34. Nahiz durangarrarenak diren *Izkindearen* mailara gehien hurbiltzen direnak; adibidez: “No sé si se habrá presentado jamás, ó podrá presentarse en algun tiempo en el orbe literario, un fenómeno mas estupendo, mas increíble á primera vista, y que con mayor claridad descubra su belleza que nuestro verbo. No tendrán ya los filósofos en lo sucesivo dificultad alguna en instruir á los venideros sobre las acciones humanas. ¡Qué voluntario tan bien dibujado! ¡qué primor en las acciones necesarias! ¡qué grandeza en el modo forzoso! La posibilidad se presenta en el verbo Bascongado con todos aquellos caracteres que le son propios por naturaleza” (ASTARLOA, 1803, xii. or.).

35. AZKUE, 1891, 146. or. Aipu hau, eta aurreragoko beste zenbait, beren erdal itzulpenarekin emango ditugu, *Izkindearen* euskal ereduaren zailtasunaz gain, hiztegi-zailtasunak gehitzen bait zaizkie, batik bat honen antzeko definizio edota filosofi arazoei buruzkoetan. Itzulpenak, noski, *Izkindeak* berak dakartzanak dira: “Creo que verbo es “palabra expresiva de la existencia calificada ó no calificada de las cosas”.

2.1.2. *Izatea* adierazten duen perpaus-atala litzateke bada, aditza; baina definizio honetan izate moeta bitaz mintzatzen zaigu *Izkindea*: izate *langotua* eta *langogear*, alegia. Gorago esan den bezala, Azkuek bere frogabidean jokabide berbera darabil beti: lehenik, naturaren legeak nolakoak diren ezartzen da, eta ondoren erakusten euskarak horrelaxe jokatzeko duela. Hemen ere, bada, bide bera egiten du:

Gizan izateak baino ezdagoz. Langotasun ta bezte ganerantzeko guztiak izateetan bizi daiz. Izate guztiak *izakizuna* ta *izamena* daukez: *izakizuna*’ izenak agertu daroe, *izamena*’ aditzak. *Izamena* (bardin *izakizuna* bere) *langotua* nai *langotu* bagea izan leike: gertaldi biotan *aditza* esan oi dakio *izamena* agertuten dauen itzari, estu estuan aditz egiazko bat baino ezegonarren.

Augaitik adirapenean’ *gauzen izamen langotuan edo langogean itz agergerria* daila esan dai³⁶.

Izamen langotu/ langoge bereizkuntza honen funtsa eta zergatia, ez zaigu azalpen guzti honen ondoren baizik agertuko: *izan* aditza bait da, hain zuzen ere, *izamen langogeari* dagokiona, eta *izamen langotuari* gainerako guztiak:

Izan aditzak’ *izamen langogea* edo *utsa* agertuten dau; bezte aditz guztiak *izamen langot*uak agertuten dauez, edo obeto esateko, *izamenan langotasunak*³⁷.

Izkindearen ereduan, beraz, hauxe litzateke euskal aditzak ezagutzen duen zatiketa nagusia: *izan* aditza (*aditz langogea*) eta gainerakoak (*aditz langotuak*). Zatiketa honek azalduko luke, ez bakarrik euskal aditzaren jokabidea, baizik honekin batera (eta hauxe litzateke *Izkindearen* helburuetarako azalpenaren alderik garrantzitsuena) jokabide horren zergatia: naturarekiko egokitasuna. *Izan* aditza da euskal aditz laguntzailea sortzen duena; honela, bada, gainerako aditz guztiek (*aditz langotuek*), bere beharra dute jokatuak izateko. Ondorioz, euskal aditz bakarra, *sensu stricto*, *izan* aditza da *Izkindearen* arauera:

II. ADITZ LANGOGEA

Len esan dainez’ estu estuan bakartzat euki leike aditz au. Bezteak izamenan langotasunak daizala lendik dakigu. Gizan izate guztiak *daiz*: batzuk modu batera, bezteak beztera, batzuk *ibiltzen iaten ioaten etortzen...* bezteak *egoten irauten igoten iausten...*

Augaitik’ aurrerantzean ikusiko dainez, *izan* aditza edo aditz langogea bear daue aditz guztiak irabiateko. Euskaraak daukan lege au iakituriz beteriko legea dai, gizako legea dailako; gizako legeak barriz euren Egile Iakintsuari irarritu daroakioe. Gizako legea dai’ langotasunak euren ezin bizi al izatea, izateetan bititokia eukitea: aditz langotuak edo izamenan langotasunak *izatean* (*izan* aditzean) irabia ta bizi bear daue³⁸.

Izan aditzak biltzen du, beraz, laguntzaileen alor guztia, bai nor, nor-nori, nor-nork eta nor-nori-nork, indikatiboan, potentzialean eta subjuntiboan ere:

36. "En la naturaleza no hay más que seres. Las cualidades y todos los demás accidentes en los seres viven. Todos los seres tienen *esencia* y *existencia*: La esencia suelen manifestar los nombres, la existencia los verbos. La existencia (como también la esencia) puede ser calificada ó bien no calificada: en ambos casos se llama *verbo* á la palabra que suele expresar la existencia, aunque en rigor no haya sino un solo verbo. Por esto en la definición se ha dicho que es *palabra expresiva de la existencia calificada ó no calificada de las cosas*". (AZKUE, 1891, 146. or.).

37. "El verbo *izan* (ser) suele expresar existencia no calificada ó pura; todos los otros verbos suelen manifestar existencias calificadas, ó para decirlo mejor, cualidades de la existencia" (AZKUE, 1891, 146. or.).

38. "II VERBO NO CALIFICADO (sustantivo).

Según se ha dicho ya, este verbo en rigor puede tenerse por único. De antes sabemos que los demás son cualidades de la existencia. En la naturaleza, todos los seres *son*: unos de una manera, otros de otra; unos *andando, comiendo, yendo...* los otros *estando, durando, subiendo, cayéndose...*

Por esto, como se verá en adelante, todos los verbos necesitan para ser conjugados el verbo *izan* ó el verbo sustantivo. Esta ley que tiene el euskara es ley llena de sabiduría, porque es ley de naturaleza; y las leyes de la naturaleza siguen á su Sabio Criador. Es ley de la naturaleza que las cualidades no puedan vivir en sí mismas y que tengan su vivienda en los seres: los verbos calificados ó las cualidades de la existencia deben conjugarse y vivir en el *ser* (en el verbo *izan*)" (AZKUE, 1891, 147. or.) Gogora bedi gorago aipatu ditugun Astarloaren hitzak: "El Bascuense en su verbo es un vivo retrato de la naturaleza".

Egintza bi daukaz aditz onek: batzuetan bakarrik oituten dai, bezte batzuetan aditz langotuak mugatu ta irabiateko balio izaten dau. Bakarrik oituten dainean' *izamen utsa* agertu daroa, erderaz *ser*. Bezte aditzen laguntzaitzat oituez gero' erderazko *haber*' langotasun biralkoiakaz batuten dainean, eta langotasun euskoiakaz *haberse*³⁹.

Laguntzailearen arazoa zen, aditza arautzeko orduan, garrantzitsuenetarikoa, ez bakarrik hizkuntza-barneko arrazoiengatik: XVIII. mendearen erdi aldetik aurrera eginiko euskalaritza lanetan, ostera eta berrizko gaia legez ageri da laguntzailearen sustraiaren/-aren arazo hau⁴⁰. Azkuek sustrai bakar baten bidez sortzen du laguntzaile osoari buruzko tesi hau, *izan* aditzarena. Bestalde, bere tesia ezin hobeki egokitzen zaio euskararen izate "Iaungoikozkoari", ez bakarrik gorago aipatu diren izateari buruzko filosofi-erizpideekin bat etortzearen; baita euskal aditz morfologiaren sustraiak eta egitura erabat sinpletzen dituelako ere: egokitasuna eta erreztasunaren baldintzak betetzen dituen tesia dugu hau; Astarloaren lanetan behin eta berriz errepikatzen den hirukotea, "propiedad, economía y eufonía", naturaren hizkuntzak beharrezko lituzkeen ezaugarriak biltzen ditu.

2.2. Aditz Langotuak.

Aurre-sailkapen nagusi hau finkatu ondoren, eta *izan* aditzari buruzko zehetasunak gerorako utziaz, aditz langotuak aztertzeraz igarotzen da *Izkindea*, hots, *izan* aditza ez ezik, gainerako guztiak (edo gaurko hitzetan ohituago dugun izenaz aipatzeko, *aditz* nagusiak).

Lehenago, baina, ohar bat egiten du, saibo/aktibo zatiketa kritikatuaz; berak ez du erizpide hau ontzat hartzen, eta ondorioz, ez du kontutan hartuko bere sailkapenerako:

Aditza ataldu orduko egokia izango dai oar bi egitea. Askok aditz-muetatzat *egingear* ta *egileak* erakusten dauez. Atalkera onek ezdauka ezertariko garransirik. Aditz egingea bat baino ezdai: *izan* aditza. Bezte guztiak' izamenan langotasunak daizalako' egileak daiz: *ibiltreak*, *etortreak* eta onen antzean bezte aditz euskoi enparauak egimena adierazoten daue (146. or.).

2.2.1. Aditz nagusiak, edo *Izkindearen* erduan *aditz langotuak*, lau erizpideren arauera sailkatzen ditu Azkuek. Sailkapenera igaro aurretik azpimarratu behar da, bidenabar, eraberritzea suposatzen duela hurrengo zatiketa honek, euskal gramatiken tradizioan. Azkuek bildu egiten ditu iturri ezberdinetatik jasotako erizpideak, eta berak sorturiko berri batzurekin batu; berak eskeintzen duen sailkapen hau, behin eta berriz errepikatuko da ondorengo gramatiketan. *Izkindea*, bada, eredu bilakatzen da arlo honetan ere⁴¹.

39. "Este verbo tiene dos oficios: á veces se emplea sólo, otras veces suele servir para limitar y conjugar los verbos calificados. Cuando se emplea sólo suele significar *existencia pura*; en otra lengua *ser*. Empleándose por auxiliar de los otros verbos, suele tener la significación de *haber y haberse*: *haber* cuando se junta con cualidades transitivas, y *haberse* con cualidades intransitivas" (AZKUE, 1891, 148. or.).

40. Esan daiteke laguntzailearen sustraiari buruzko eztabaidak asko gogortu zirela XIX. mendean batez ere, eta gehienik euskalari atzeritarren artean. Hor ditugu, esaterako, Bonaparte, Van Eys eta Vinsonen arteko eztabaida luzeak, erakusgarri gisa. Gutxi gora-beherako azalpen bat aurki daiteke Campionen gramatikan, CAMPION, 1884, 307-323. or.

41. Erka bitez, esaterako, Arana Goiriren "Clasificación del verbo bizkaino" (ARANA O.C. 2323. or. eta hur.) eta Arriandiagaren "Notas sobre el verbo euzkérico" (*Euzkadi*, 1907) eta "La reforma de la conjugación euskérica. Estudio y ensayo" (*Euzkadi*, 1915), *Izkindearen* sailkapeneredurekin. Ikus honetarako LAKA 1986 b eta LAKA 1986 d.

Aipatu ditugun sailkapen-erizpideak hauexek dira: a) *Agerkizuna* edo esangura: erizpide honen arauera, aditzak trantsitiboak edo intrantsitiboak izan daitezke; b) Jatorriz sailkaturik, aditzak *sortuak* edo *etorriak* genituzke; c) *Alkarbidez* edo erlazioz, berriz, *tolezgeak* eta *toleztuak* lirateke aditz nagusiak; azkenik, d) *Izatez*, aditzak *irabiagarriak* edo *irabiageak* ditugu, hau da, trinkoak (joka daitezkeenak) edo ez trinkoak (ezin joka daitezkeenak).

Azter dezagun orain erizpide hauen arauera Azkuek egiten duen zatiketa, berak darabilen hurrenkerari jarraituz:

2.2.2. *Agerkizunez* edo esanguraz sailkaturiko aditzak. Esan dugun bezala, erizpide honen arauera bi talde nagusi egiten ditu Azkuek: aditz trantsitiboak edo *biralkoiak*, eta intrantsitiboak edo *euskoiak*:

Biralkoiak "egimena egileagandik urten eragiten dauen aditzak" daiz.

Aditz euskoiak "egimena egileagan egon eragiten dauena esaten dakioe". (148. or.).

Lehenxeago ikusi dugu *Izkindean* baztertu egiten dela aktibo/pasibo sailkapena; baina azken batean, euskal gramatika zaharretan banaketa honek duen esangura, trantsitibo/intrantsitiboarena litzateke: hots, aditzak ergatiboa eskatzen duen ala ez begiraturik egiten den atalkera. Azkuek baduke aitzitik arrazoi bat, hobesten duen erizpidearen alde: trantsitibo/intrantsitibo banaketak ez luke eskatuko beste hirugarren maila bat; pasibo/aktibo eritzien arauera egindakoak, ordea, *mixta* deitu ohi den bitartekoa zekarren loturik, Azkuek bere sailkapenean behar ez zuena. Bestalde, erizpide hau lotuegi agertzen zitzaion latinezko gramatikek eginiko itzalari. Azkuek, pasibotasunaren arazoa saihesten duen erizpidea aukeratzeko du beraz⁴².

Astarloaren idatzietan ezin zezakeen Azkuek honelako zehetasunen berri jaso, eta beraz bere bidea urratzeari ekiten dio. Halere, bazuen bidegintza honetan gidaririk: Mateo Zavala, Astarloaren jarraitzaile "pragmatikoa" zena nolabait, nahiz egun uste ohi dena baino gutxiago⁴³. Zavalaren liburuan, *El verbo regular vascongado*-n aurki daiteke aktibo/pasibo eta trantsitibo/intrantsitibo sailkapenen arteko berdintzea:

Por voz del verbo entienden los gramáticos el modo de significar el atributo. Las voces son tres, activa, pasiva y mista. A esta última llaman también *neutra*, *media* é *intransitiva*; y á la activa *transitiva* (1. or.).

42. Ikus bitez, bada, aurreko gramatikagileek aurkitzen dituzten arazoak aktibo-pasibo-neutro/mixto sailkapenarekin. Larramendik, esaterako, *passivo* eta *neutro* bereizten ditu, baina bere mintzoan arras nahasturik ageri dira azken bi hauek, *aktiboa* zer den garbi azaltzen den bitartean. "... en la segunda significación es verbo no activo, ó neutro..." (158. or.) baina "no activo" bi gauza izan daitezke: pasibo edo neutro. Aditz neutroaz honela dio: "De aquí nació que el Bascuence, que es Lengua Philosophica, haze sus verbos pasibos con los auxiliares absolutos del verbo neutro, observando puntualmente la correspondencia entre el significado del verbo passivo, y neutro, y entre los modos de significar, que tienen ambos" (164. or.). Aurreraxeago, ordea: "La formación de tiempos del verbo neutro, y la formación de los modos del infinitivo sigue en todo las reglas del verbo activo" (165. or.). Azken batean, beraz, arazoa da euskarak bi ataletan egingo lukeen banaketa, hirutan egokitu nahi dela. Astarloari dagokionez, uste dugu argiago ageri dela banaketa honen desegokitasuna; izan ere, *Discursos*-en egiten duen sailkapenak hiru atalak onartzen ditu: *activa*, *pasiva* eta *mixta*, baina atal bakoitzean dauden aditzak edo aditz formak begiratzean, nahaste antzeko zerbait nabari daiteke. Honela, adibidez, libururuaren lehen atalean, hots, hizkuntza naturalak bete beharreko ezaugarriak azaltzen diharduelarik, hiru konjugazio mota bereizten ditu: *activa*, *pasiva* eta *mixta*. "Tal hubo de ser el idioma primitivo. Este hubo de tener á más de las conjugaciones activa y pasiva, otra que fuese mixta ó media entre la activa y la pasiva" (435. or.). Aitzitik, hizkuntza natural hori euskarara dela erakustean, eta "Reconocimiento del verbo" atalean, aldatu egiten du aurreko sailkapena: orain ez dira hiru konjugazio, baizik bi, *aktiboa* eta *pasiboa*, bakoitza bi azpialetan banaturik: *activa pura* eta *activa mixta* batetik; bestetik *pasiva pura* eta *pasiva mixta*. (Ikus LARRAMENDI, 1729 eta ASTARLOA, 1883).

43. Zavalaren kasuan, beti azpimarratu ohi da bere praktikotasuna, hizkuntzaren benetako datuekiko duen atxikitasuna; honela Villasantek ere: "Aunque alaba la *Apología* de Astarloa, reconoce que, en vez de andar por sus huellas, se ha procurado abrir un camino que sea suyo. Astarloa —dice él— ha tratado filosóficamente el vascuence. El, en cambio, se fija en la lengua tal y como se encuentra en el estado actual; y en cuestión de terminología se atiene a la usual y recibida en otras gramáticas, aunque dichos nombres no cuadren tan bien a la gramática vasca. O sea, en vez de construcciones fantásticas a priori, se atiene rigurosamente al método positivo, de observación de los hechos, y éste fue su acierto indudable" (VILLASANTE, 1979, 238. or.). Hala ere, aurrerago ikusiko dugunez, Zavalaren lanak azalean dirudiena baino gehiago dio zor Astarloaren azarnari.

Sailkapen honen arauera, eta euskarak “ezunedun araurik” ez duenez gero⁴⁴, gaitzetsiak gertatzen dira objeturik ez duten aditz trantsitiboak:

Bizkaian aditz euskoi batzuk biralkoitzat oitu daroaguz; oituko ezbageuz’ obe. *Urten* DAUT’ *urten* NAI esateko, *igon* GEUAN’ *igon* GINTZAZAN esan bearrean (AZKUE 1891, 148. or.)

Proposamen hau egitean, ez da *Izkindea* lehen; izan ere, Zavalaren irakaspenetatik jasoa dugu zuzen-zuzenean:

Por el contrario el verbo de significación mista siempre y en todo caso debe conjugarse por la conjugación mista. Y así es que en nuestro dialecto se yerra dando conjugación activa á los verbos “igo ó *igon* subir, *urten* salir y *yarraitu* seguir”. No debiera pues decirse: “igo *evan*, *urten-dau*, *yarraituten deuscue*” sino *igo zan* (Urt. t. I p. 87 y 89) urtetean *da* y *yarraituten yacuz* (Arzadun *Doctrina*, sobre el santiguarse) como tambien se usa, aunque poco, y como se practica constantemente en los otros dialectos (1848, 16. or.).

Dena den, proposamen honek arrakasta handia ezagutuko zuen ondorengo urteetan testu idatzietan, eta nabarmena da nola, bizkaieraz ohitura delarik *urten* eta *igon* laguntzaile trantsitiboekin jokatzea, XIX.aren azken urteetarik aurrera, gero eta gehiago jokatzen den intrantsitiboarekin, azkenik, XX.aren lehen hamarkada betetzen denerako, arau bilakatu arteraino⁴⁵.

2.2.3. *Izkindeak* aditz nagusiei dagokienez ezartzen duen bigarren sailkapenak, aintzintasuna edo *iatorria*, darabil erizpide bezala; bi talde nagusi egingo ditu Azkuek honen arauera: aditz *sortuak* edo aditz zaharrak batetik:

Aditz sortuak euronez daiz aditzak. Euren ostean beti eukiten daue sei aots onetatik bat: *a e i o l n*. (150. or.).

Talde honetaz, baina, ez da luzaz arduratzen Azkue. Adibide gisan zerrenda antzeko bat eskeini ondoren, bigarren taldea aztertzeraz igaroko da. Aurretik, halere, aipa dezagun badela ohar interesgarriarik aditz hauei dagokienean; Tovarrek esan bezala: “Las deducciones históricas de Azkue son acertadas en muchos casos, a pesar de que su punto de vista no tiene nada de historicista en este su primer libro de gramática” (Tovar 1966, 65. or.). Adibidez, aditz zaharretatik atera diren forma —*tu*—dunak berriak direla dioenean:

Aditz eratorri asko dazautaz’ euren iatorrizko itzak izentzat gaur oituten ezdaizala. Asterrenlariantzat eta Ikasola baterako egokiagoa dai ikasmen au; baina azi gaizanez gero... Aditz onetatik batzuk aditz sortuak izango daiz, eta lenago *tu* irazgaia bage esan izango daizala dirudi; 1.º gaur bere batzuk *estali*, beste batzuk *estaldu* esaten daue, *iratzarri* ta *iratzartu*, *izan* ta *izandu*, *egon* ta *egondu*...⁴⁶.

Jatorriari buruzko sailkapenarekin jarraituz, bigarren taldea, hots, aditz *sortuak* ez direnena, aditz *eratorriek* osatuko lukete: berez aditz ez zirenak, beste hitz batetik aditz bilakatu direnak. Azkueren hitzetan, “*Aditz eratorriak* itz adiztuak daiz” (“Verbos derivados son palabras verbizadas”, 150. or.).

44. “Bezte izkeretan’ *ezune bageko araurik ezdagola* esakunetzat artuta dago; euskara miragarrian *ezunedun araurik ezegotea* dai orren ordeko esakunea” (AZKUE, 1891, viii. or.). *Ezune* hitzak “excepción” esan nahi du.

45. Bilakaera hau oso ongi ikus daiteke, adibidez, Evaristo Bustinzaren ipuinek izan zituzten argitalpenetan; lehenengo bertsiotan, *urten* eta *igon* aditz trantsitiboarekin jokaturik agertzen dira; azkenengoetan, ordea, intrantsitiboarekin. Gainerako testu idatzi gehienetan ere, jokabide bera nabari daiteke.

46. AZKUE, 1891, 151. or. Gaztelaniako itzulpenak honela dio: “Muchos verbos derivados conozco, no empleándose hoy por nombres sus palabras originarias. Este estudio es más propio para etimologistas y para una Academia; pero ya que nos hemos empezado... De estos verbos algunos serán verbos primitivos, y parece que antes se habrán dicho sin el aglutinante *tu*; 1.º aun hoy algunos suelen decir *estali* otros *estaldu* (cubrir), *iratzarri* é *iratzartu* (hacer despertar), *izan* é *izandu*, *egon* y *egondu* (estar)...”

Iru modutara aditzu daikez izenak: a) *tu* irazgaiaz, b) *egin* aditzaz, eta z) *izan* aditzaz (150. or.).

Azkuek *egin*, *izan* eta *-tu* adizgileen banaketa zehatza eskeintzen digu ondoren. Ohar bedi atalkera guzti hau lehen aldiz egiten dela euskal gramatiketan; agian, lepora dakioke Azkue gazte honi bere mutur-muturreko arauzaletasuna, berak aurkezturiko erregeletan hizkuntzaren gertakarik huts egitea onartzen ez duena, baina honekin batera, aitortu beharra dago benetako saio sakona dela *Izkindean*, zenbaitetan argitasun ugari ekarri zuena, eta sailkapen honek adibidez, bere hutsegiteez gaindi, aurrerapausu egin zuen euskal-gramatika tradizioan, eta hainbat aldiz errepikaturik aurki genezake, bere ondoren idatziko ziren gramatika eta ikasliburuetan⁴⁷.

Egin aditzaren bitartez eratzen dira, *Izkindeak* dioenaren arauera:

a) *Gizonaan ta izate bizidunen barrutiko egimen guztiak*' beti kanporatutekoak izanez gero. "Todas las producciones interiores del hombre y de los seres animados, siendo siempre exteriorizables" (152. or.).

Sail honen barnean leudeke, beraz, ondorengoak bezalako aditzak: *arrausi egin*, *usin egin*, *negar egin*, *itz egin*, *estul egin*, *agur egin*, *ames egin*... (152. or.) eta beraz, ez dira onartzen *-tu* erabiliaz baldin badira eratzen: "Ezin arraustiTU, usinDU... esanaz itz onek aditzu leikez" (ibid.). Ondorioz, bada, gaitzetsiak dira baita, *agurtu* bezalako aditzak, ez dutelako legea betetzen.

b) Eguko egimenak. Itz onek mugitzen bat iratzita eukiten daue. ("Las producciones de la atmósfera. Estas palabras suelen tener aglutinado algún limitativo").

Euria egin=hacer lluvia (la), llover; *tšingorra egin*=hacer granizo (el), granizar... (ibid.).

Azkenik, *egin*-en bidez eratzen diren aditzak izan daitezke onomatopeia-zantzia dutenak ere, hots, *Gizako zarataak*; adibidez, eta Azkuek berak eskeintzen dituen adibideak erabiliz: *Tarrat egin*, *karrak egin*, *tširrist egin*, *sarrast egin*...⁴⁸

Sailkapen honetatik kanpo geratzen diren hizkuntz gertakariak —gorago ikusi berri dugu adibide bat—, hiztunen errakuntzatzat hartu eta bazterrera uzten dira, berriz ere:

Euskaldun batzuk' bear ezdauden itz askori ezarten dautse: *urratu egin daut*, *ian egingo dau*... Tšarto oituta dago.

(...)

Nire ustez' aitaaturiko gertaldietan bakarrik oitu bear dai bezte itzakaz *egin* aditza⁴⁹.

Izan aditza behar luketenak, bestetik, hauexek lirateke: "*Grinaak, sentzukizunak eta gizonan bezte barrukotasunak*, baldin onek beti kanporatu ezik"⁵⁰.

47. Lehenago ere azpimarratu dugu *Izkindearen* garrantzia alde honetatik; hala ere, uste dugu ez dela nahikoa agerian geratuko gramatika honen eraginak duen nondik-norainokotasuna, bere ondoren etorriko ziren lanen azterketarik egiten ez den bitartean. Bestalde, ez bakarrik gramatiketara: *Izkindearen* eragina handia da, zuzenean edo zeharbiz, gerra-aurreko literaturan; bizkaierazkoan zalantzarik gabe, baina agian baita, bizkaiera-ner hesparruitik kanpo ere.

48. AZKUE, 1891, 152. or. Gogora bedi (cf. 32. oh.) *Izkindean giza* hitzak "naturalera" esangura duela.

49. AZKUE, 1891, 152. or. Azkuek berak aitortzen duenez, Zavalaren eritzien kontra doa hizkuntzaren gertakari hau gaitzestean: "Ait. Zabala izkindariak bezte batzukaz *egin* aditza berarizko *laguntzailea* daila uste dau; baina' aditz au ta *izan*-en guna nastu dauez" (152. or.). Zavalak honela dio: "A mas de esto los buenos vascongados de los tres dialectos usan formar sus tenos con los participios del verbo *egin*, asociándolos al de pretérito del verbo principal siempre invariado: con lo que, en mi concepto, denotan que la accion ó pasion ó su resultado es de alguna duracion. Nuestros escritores no han hecho tanto uso, como debieran de esta manera de locucion comun á todo el vascuence: con todo se hallan en sus obras algunos ejemplos, y de ellos entresaco los siguientes: "Il *eguiten* dau arimea..." (ZAVALA, 1848, 12. or.). Aurrerago ikusiko denez, ados ez egote honen sustraiak areago doaz, hain zuzen *izan* aditzaren ardaztasunaren arazoarekin nahasten bait du Azkuek, hona ekarri dugun aipuan ageri denez. Honetarako, ikus aurrerago, 2.4.4. atala.

Adibide gisa eskeintzen dizkigu: *Al izan, ari izan, balio izan, bear izan, bizi izan, bildur izan, zor izan, ezin izan...* (153. or.) besteren artean. *Egin*-en atalean gertatu legez, sailkapenetik at gelditzen direnak gramatikaz kanpokotzat etsiak dira; *izan* ere, hauxe gertatuko da *beharko, nahiko, gurako* eta antzeko formekin, *Izkindearen* ondoren desagertuz joango direnak bizkaierazko testu idatzietan, *behar izan, nahi izan, gura izan*, e.a., hobetsiak suertatzen direlarik⁵¹.

Nolanahi ere, Azkue gaztearen aurre-eritzi eta arauzaletasunak ez diote beti eragozten hizkuntzari buruzko zenbait gogoeta zuzenen erdiestea. Adibidez:

Lotsa dai baino sarriago lotsatuta dago entzuten dai; *egarri nai baino ao geiagotan egarria daukat*. Ezdaiz baina ezeren orde z euskal-esakera garbi eder ta zakonak egotzi bear (153. or.).

Egin eta *izan*-en banaketa zein den erakutsi ondoren, eta *Izkindea* guztian behin eta berrizkoa den ohiturari jarraiki, euskararen jakiturari buruzko gogoeta batek zarratzen du sailkapen hau, hain zuzen jakituria hori agerian jartzea helburu bait zuen, beste edozer baino lehen, sailkapenak berak:

Gizonan *egimenak* eta egu ta gizakoak *egin* aditzaz *egin*-bidean edo aditz-ilaran ipintek, eta gizonan *grinaak* (egingetasunak) *izan* aditz egingeaz aditzuteak' iakituri andia erakusten daukue. Ezdinot onen ganean *geiago'* irakurle geienak ezleusteskez noski itzak adituko-ta; irakurle iakintsuak ezdaue barriz nik itz *geiago* egiterik bear⁵².

Azkenerako utzi ditugu duk, Azkuek sail honetan lehenik jartzen dituen —*tu*—*z* eraturiko aditzak. Hauek, askatasun osoz sor daitezke, baldin eta ez badeute aurrekoen legerik zapaltzen:

Tu irazgaiaz edozein izen ta langogin aditzu leikez, baldin *egin* ta *izan*-ez batu bear ezba-daiz. Itz orrek' euroi dagokioezan irazgai askoz bere' sarri aditzu daroaguz. Izkiraginen irudimena dai onelango aditzak eratuteko biderik egokiena' dino Arturo Campion-ek, eta ondo dino (151. or.).

Ontzat ematen dira, beraz, bai *ilundu, zuritu, gizondu* bezalako aditzak, eta baita erlazio atzizkiak bildurik dituztenak, esaterako (eta *Izkindeak* berak aipatzen dituenak erabiliz): *etšerakotu, zeruetarainokotu, zapatagindu...* (ibid.) ez dago alde honetatik bederen, mugarik. Eritzi honekin lotzean, baina, Azkue ez zen Campionen esanak jarraitzen ari soilik; bere maisurik maisuen Astarloarenak ere biltzen zituen, eta bide batez, haren irakaspenen muina, hots, euskararen naturarekiko egokitasun paregabea:

Omitimos el hablar del origen de los verbos por ser imposible dar una prueba de la analogía que tiene el bascuence con las ideas que movilizaron á los primeros hombres inventores de ellos. Esta operacion solo puede verificarse con el debido complemento por medio de un Diccionario: sin embargo, para dar alguna satisfacción a los literatos de la perfecta analogía de nuestros verbos, hemos de decirles que no tenemos voz alguna de que no pueda formarse un verbo. Los adverbios de cualquiera naturaleza que sean, los pronombres, los numerales, en una palabra, cuantas voces tiene un idioma, cuantas son sus inflexiones, tantos

50. AZKUE, 1891, 153. or. "Las pasiones, sensaciones y otras interioridades del hombre, á lo menos no exteriorizándose siempre".

51. Azterketa zehatzik egiteko dagoen arren, jokabide hau nahikoa nabarmena gertatzen da zenbait idazlerengan, esaterako Evaristo Bustinza-rengan (ikus 45. oharra). Bestalde, *beharkoren* antzekoen gaitzeste horrek egunotararte iraun duela esango genuke, *izan*-duneg. alde. Guk, gramatiken arteko eritzi eta aukerak hartu ditugu aztergai, baina honelako bilakaeren berri jakiteko, euskal literatur-hizkuntzen historiari dagokionez bederen, testu azterketak ezinbesteko gertatzen dira.

52. AZKUE, 1891, 153. or. "El colocar las producciones del hombre y de la atmósfera y naturaleza en camino de operación • en fila de verbos con el verbo *hacer*, y el verbizar las pasiones del hombre con el verbo pasivo *izán* nos manifiesta grañ sabiduría. No digo más acerca de esto, pues los lectores en su mayoría no me entenderían tal vez las palabras; en cambio los lectores sabios no necesitan que yo les hable más". Ohar bedi, bidenabar, "el verbo pasivo *izan*" dioela gaztelaniazko itzulpenak. (Ikus 42. oharra).

son los verbos que pueden formarse, operacion que necesariamente ha de presentar en la voz la idea más perfecta de su signado (ASTARLOA 1883, 692. or.)

Ondoren, aditz zerrenda bat eskeintzen du Astarloak bere esanen erakusgarri: *aratindu, auspastu, urtu, orrantzatu...* *Izkindeak* ematen dituen adibideek eta Astarloarenek, bizkitartean, halabeharrari lepora dakiokena baino antzekotasun handiagoa ageri dute; honela Astarloak *gueuretu*, "nostraizar"; *guizondu*, "hombrearse"; *echeratu*, "acasarse"; *aruntzatu*, "aciallar"; *autu*, "estear" aditzak biltzen dituen bitartean (ibid.) Azkuek bere gramatikan: *geuretu* = nostrear; *gizondu* = hombrearse; *etseratu* = á-lacasear; *arantzegitu* = demasiado hacia allearse; *autu* = estear⁵³. Durangarraren itzala da berriz ere, bere izena aipatua izan edo ez, Azkueren erabaki eta aukeren atzean dabilena.

2.2.4. Hirugarren sailkapen-erizpidea, *alkarbidea* edo erlazioa dugu, eta honetan bete-betean jarraitzen zaie Azkue bere irakaslearen erizpideei, sailkapen hau Astarloarena bera bait da, ikusiko dugunez. Sailkapen honen arauera, aditzak bi moztakoak izan daitezke: aditz *tolezgeak* eta *toleztuak*:

Aditz tolezgeak egimen bakar batekoai esaten dakioe; *toleztuak* egile biren egimenak agertuten dauzezanai. Aditz toleztuak⁵⁴ bezte aditz batetik *eratorriak* daiz: onetarako *ra* ataltsoa zelanbait irazten dakioe⁵⁴.

Beraz, aditz faktitiboak/ ez-faktitiboak dira bereizten sailkapen honen bitartez. Banaketa honi ematen zaion garrantziak, Astarloaren lanetan du, artez-arte, iturburua. Izan ere, bere aditzari buruzko idatzi guztietan azpimarratzen bait da lehenik, eta gainerako banaketa guztiez gain, oraingo hau:

Hicimos ver en nuestra gramática que no podía haber sino dos clases de verbos, sencillos y dobles: por no haber en la naturaleza sino dos modos ó maneras de accionar: como que unos entes activan sus virtudes por sí mismos, y otros necesitan de otro agente para esto. Justamente el bascuence tiene solamente dos clases de verbos: una para cuando los entes activan su virtud por sí mismos: otra para cuando necesitan el concurso de otro ente. Hemos llamado sencillos á los primeros, porque en ellos hay un solo agente: dobles á los segundos, porque en ellos hay dos agentes, uno el que presta la virtud y otro el que pone en acción esta virtud. Los dobles resultan posponiendo á los sencillos la sílaba *ra*, después de su primera letra si empieza con vocal, y si con consonante, mudando esta en *e* y suprimiento la *a* de *ra* (1883, 691. or.).

53. AZKUE, 1891, 151. or. Arana Goirik, aitzitik, ez zuen erizpide hau ontzat hartzen, nahiz bera ere Astarloazale izan: "Estos derivados improprios son en el uso muy contados, pero en lo posible son innumerables: tantos, en efectos, como combinaciones pueden hacerse con todos los nombres y todos sus afijos. Deben usarse sólo parca y discretamente, porque su uso excesivo redundaría en perjuicio de los primitivos y derivados propios, que son pronto relegados al olvido o resultan anticuados e incomprensibles para la mayoría de los *euzkeldunes*. Así ha debido acontecer con el verbo que significa "mirar", pues sin duda lo tuvo el Euzkera bizkaino, como tiene el laburdino su *ikatu*, que tal significa. *Begiratu* revela un origen muy reciente, y por añadidura está mal derivado, porque *mirar* es "dirigir la vista (*los ojos*, en sentido figurado) a los objetos", y no "los objetos venirse a los ojos", como expresa *begiratu*: todo lo más, *begiratu* podría significar "presentarse a la vista", o sea, "venirse a la vista", como *gogoratu* es "venir a las mentes, al espíritu". Otra voz, aunque menos usual que *begiratu* se emplea también por "mirar" y es *begiztu*, que, aunque lógicamente derivada, es también de formación reciente. Algunos autores modernos han dicho que la creación de estos derivados se debe dejar al arbitrio de la imaginación del literato: errónea opinión, porque estos derivados se forman de afijos que tienen su significación propia y de vocablos caracterizados por afijos determinados y bien definidos. Se debe, pues, emplear poco los usuales que tienen sinónimos primitivos o derivados propios, y rara vez y discretamente formar otros nuevos, y no derivar ninguno sin conocer las reglas de derivación" (ARANA O.C., 2330. or.) Aranak ez bide zekien, dirudienez, jada Astarloaren hitzetan aurki daitekeela "algunos autores modernos" hoiek defendatzen zuten eritzia. Izan ere, eta bere lanen argitara, esan liteke Arana bakarrik Astarloaren ondarea jasotzean, soinuei zegozkien arazoez kezkatu zela. Honela, bada, bere lanetan durangarraren emaitzaren alde bat biltzen da soilik: ekonomiarri eta eufoniarri dagokiona: "La economía de las voces consiste en que estas se formen con cuantas menos letras y sílabas se pueda, y su propiedad en que las voces tengan una verdadera analogía con aquellos que nos representan" (ASTARLOA, 1803, 65. or.) Euskal hitzek beren soinuetan biltzen bazuten naturarekiko egokitasuna, bada, hobetsiak behar dute izan sintetikotasunaren bidez sorturikoak, hots, *ikatu* bezalakoak, era analitiko batean sortutakoan aurrean, adibidez *gogoratu*.

54. AZKUE, 1891, 154. or. "Verbos sencillos se les llama á los de una sola acción; *compuestos* á los que suelen expresar acciones de dos agentes. Los verbos compuestos son *derivados* de otro verbo: para esto se les aglutina de algún modo la partícula *ra*". Ohar bedi Astarloak emaniko deiturak darabiltzala Azkuek; ikus honetarako testuko hurrengo aipua.

Azkuek, halere, bere irakaslearen eritzien jasotze bat baino gehiago egiten du. Astarloak hamar bat aditzek osaturiko zerrenda batez ematen du bukatutzat banaketa honi dagokiona, nahikoa bait du euskarak bereizkuntza hori egiten duela erakustea. Azkueren azterketa, bizkitartean, zehatzagoa eta sakonagoa dugu; lehenago ikusi dugun bezala, sarritan hizkuntzaren historiari buruzko gogoetetan abiatzean, argi izpiak aurki ditzake:

Toleztuak dirudien bezte aditz batzuk bere badazautaz: euren tolezgerik ezdai gaur oituten.

Erago, erantzi, erazo, erosi, irindu (iraasi), iraun, irun, iragazi (irazi), iratzi (erantzi), irakurri, iraindu, iruli (irauli), irudautsi, irabazi, irautsi, erein... (154. or.).

Faktitibotasunaren arauerako sailkapen honek garrantzi handia hartuko du *Izkindeatik* aurrera, batik bat abertzaleen inguruko garbizaletasunak bultzatuko bait du neologismoak sortzeko orduan: *irazan, ikurri*, e.a., bide honetatik sortuak izango dira.

2.2.5. Azter dezagun azkenik, *Izkindeak* aditz nagusiei dagokienez egiten duen laugarren sailkapena: *Izatez ataldiriko aditzak* (155. or.). Atal honetan egiten den banaketa, aditz trinko eta ez-trinkoen artekoa da, hots, joka daitezkeen eta ezin joka daitezkeen aditzen bereizkuntza. Gorago esan dugun legez, Azkuek bere aditzari buruzko azalpenean *izan*-i ematen dion lekuak helburu bat du: euskarak duen aditz sistema perifrastikoaren zergatia argitzea, alegia. Jokabide hau, baina, ez da betetzen aditz trinkoen kasuan, hauek hitz bakar batean, atal bakar batean biltzen bait dute gainerakoek bitan banatzen dutena.

2.2.5.1. Bere aurreko gramatika-tradizioan, aditz trinkoek *irregular* izena hartu ohi dute, hain zuzen gainerako aditz sistema guztiaren jokabidean bestelako gertatzeagatik. *Izkindeak*, ordea, ezin onar dezake, bere tesi nagusiaren aurka jotzea litzatekeelako, euskarak irregulartasunik duenik, eta beraz, ezer baino lehen, izendatzearen kritikan abiatuko da Azkue gaztea:

Eurenez irabia leikezan aditzai' *araugeen* aititza emon dautse izkindari geienak.

Euskaraz ezdago araugetasunik, ezunerik bere ez: izkindean sarreran esan neuanetz' bezte izkeretan ezune bageko araurik ezdagola esaten daue, gure izkeran ostera ezdago ezunedun araurik..

Araugetasunak eta ezuneak izkiraginen buruetan ostatua sarri artuten daue; eta uste dain baino sarriago geugan ezdakuskuzanak izkeretan ikusi uste izaten dauguz.

Aditz irabiagarriak ezdaiz araugeak: euren izatea euskal-edertasunik andienetarikoa dai⁵⁶.

2.2.5.2. Izena izanari ez dagokiolarik bada, *Izkindearen* ahalegina aditz trinkoen edo *irabiagarrien* lekua eta jokaeraren zergatia azaltzean ezarriko da. *Arauge-tasunik* edo irregulartasunik ez dela erakusteko zedarriaz, eta beti naturarekiko egokitasuna gogoan izaki, Azkueren azalpena filosofiaren eremuan sortzen da, gero hizkuntzarenera igarotzeko: hizkuntzaren datuak denboraren izateari egokitzten zaizkiola frogatuko zaigu, edo frogatu nahiko, bederen.

55. AZKUE, 1891, 155. or. "A los verbos que pueden conjugarse por sí mismos dan la mayoría de los gramáticos la denominación de irregulares. En Euskara no hay irregularidades, ni excepciones tampoco: como dije en la introducción de la gramática, en otras lenguas suelen decir que *no hay regla sin excepciones*, en nuestra lengua, por lo contrario, no hay regla que tenga excepciones. Muchas de las irregularidades y excepciones toman posada en las cabezas de los escritores; y más frecuentemente de lo que se juzga las que no vemos en nosotros juzgamos verlas en las lenguas. Los verbos conjugables no son irregulares: su naturaleza es de las mayores bellezas del euskara".

56. AZKUE, 1891, 158. or. "Los verbos conjugables, según se expondrá muy pronto, sirven para expresar *ideas momentáneas*; los verbos inconjugables (también esto se expondrá poco más tarde) no tienen *ideas momentáneas* y no pueden expresarlas. Las otras ideas, las *anteriores*, las *posteriores* y las *habituales* igualmente se manifiestan en unos verbos que en otros: con auxiliares".

Izkindearen aditz-sistema aztertzen hasi aurretik esan dugunez (ikus 2.0.2. puntua), bi ideia nagusik egituratzen dute *Izkindeak* eskeintzen duen aditz sistemaren azalpena: *izan* aditzak eta *denboraren* konzepzioak. Aditz trinkoek baina, leku berezi bat behar lukete egitura honetan. Ikusi dugu *izan* aditzaren betebeharra zein den; ikusteko dugu oraindik denborari dagokiona. Eta aditz *irabiagarrien* izatea azaltzean hain zuzen abiatzen da Azkue, bere denborari buruzko eraiketa hau jasotzen. Horregatik, berak azkenerako uzten duena, hots, *aditz irabiagarrien izatea* (158. or.) izango da guk oraingo honetan jorratuko duguna, aldera utziz *Izkindean* aurretik agertzen diren aditz trinkoen kopuruari eta jatorriari buruzkoak (ik. 155-8 tartean).

2.2.5.3. Laburbilduz, Azkuek defendatuko duen tesia hau dugu: aditz trinkoek, une batean, instant batean gertatzen diren ideiak edo ekintzak adierazten dituzte, eta beraz, horrelako ideiak azal ditzaketan aditzek bakarrik dute hitz bakar batean jokatuak izateko aukera. Bere hitzetan:

Aditz irabiagarriak' laster azalduko dainez' *aidako usteak* agertuteko balio daue; aditz irabiageak (au bere gerotso azalduko dai) *aidako usterik'* ezdaue ta ezin agertu daikee. Bezte usteak' lengoak' gerokoak eta oituak zein aditz batzukaz zein bezteakaz bardin agertuten daiz: laguntzaileakaz⁵⁶.

Azkueren eritzian, *aidako usteak*, hots, une batean gertatzen direnak, ez dagozkio denborari. Bitxi samar gerta daitekeen hipotesia dugu hau, eta aurrerago, *Izkindearen* denbora konzeptuaz aritzean aztertuko dugu xehekiago; oraingoz, esan dezagun Azkuek elkartzeko bat egiten duela bereizketa honetaz baliaturik: denborazko ideiei dagokie aditz nagusi-laguntzaile bidez eraturiko aditza, eta denborazko ez direnei, hau da, une bateko ideiei (*aidako usteai*), aditz trinkoa.

Itz gitxiagotan: usteak' *aldikiak* eta *aidakoak* izan leikez: *uste aldikiak* (nai *lengoak* nai *etorkizunekoak*) aditz binaz agertu bear izaten daiz, aditz lagunduaz ta laguntzaileaz; *aidako usteak* ostera aditz bat irabiatuaz agertuten daiz⁵⁷.

2.2.5.4. Hala ere, une bakar bateko ideia hoiek zeintzu diren zehazteko orduan, Azkueren argudioa bere buztanari estekatzen zaion sugea bihurtzen da, zeren *aidako usteak* izango bait dira hain zuzen, euskal aditz trinkoek adierazten dituztenak, eta alderantziz, euskal aditz trinkoek *aidako usteak* bakarrik adieraziko bait dituzte. Honela, *aidako usteak* definitzeko bidea, *aditz trinkoak* dira:

ADITZ EURENEZ IRABIAGARRIAK DAIZ' AIDAKO USTEAK AGERTUTEKO DAUKAGUZAN ADITZ BAKARRAK.

Autse dai aditz onen izatea: *aidako usteak* agertutea.

Aidaan erneten daiz adinean uste onek: *dakart' nekarren' bekar' dakarrela' banekar' nekarke*; aidaan *nator' nentorren...*, aidaan *gabiltz' genbilzan...*, aidaan *darozu' zeroan' bazeroa' zeroake...* eta aidaan agertu leikez' eurenez irabiata' onelango aditz guztiak. Adinean bertan ernaldtu leikezan usteak daiz aditz onek. Gizonak' oroimenik eta irudimenik ez baleuka' ezleukez uste aldikiak beragandu al izango, *aidako usteak' bai*⁵⁸.

57. AZKUE, 1891, 159. or. "En pocas palabras: las ideas pueden ser *de tiempo y momentáneas*: las ideas de tiempo (tanto las anteriores como las posteriores) suelen deber expresarse con dos verbos cada una, con verbo auxiliado y auxiliar; por lo contrario las ideas momentáneas (ó de presente) se expresan conjugando su verbo".

58. AZKUE, 1891, 159. or. "LOS VERBOS POR SÍ MISMOS CONJUGABLES SON LOS UNICOS VERBOS QUE TENEMOS PARA EXPRESAR LAS IDEAS MOMENTÁNEAS. Tal es la naturaleza de estos verbos: el expresar las ideas momentáneas ó de presente. Al (en) momento suelen concebirse en el entendimiento estas ideas: *traigo, traía, traiga él, si yo trajera, yo traería*; al momento *vengo, venía...* al momento *andamos, andábamos...* al momento *lleváis, llevábais, si llevarais, llevaríais...* y momentáneamente pueden manifestarse, conjugados por sí mismos, todos los demás verbos de esta naturaleza. Estos verbos son ideas que se pueden concebir en el mismo entendimiento. Si el hombre no tuviera memoria é imaginación no podría asimilar las ideas de tiempo; las ideas momentáneas sí".

Gainerako aditz guztiak, hau da, jokaera trinkorik ez dutenak, ez lirateke uneko ideiak adierazteko gai. Ikusten denez, euskara hizkuntza naturala dela erakusteko jarraitzen den arrazoibidea, itzulungurukaria da: naturaren legeak euskararen jokabidearen arauera erabakitzen dira, eta gero erakusten euskara lege hoiei egokitzen zaiela, inguruko hizkuntzak ez bezala:

Beste aditz guztiak aidako usteak ezin euki daikee.

Erderaz aditz guztiak aidako usteak ezarten dakioez: astertu daiguzan batzuk. Ezin esan leike *llego*. Llego dinona' edo *elduteko* edo *elduta* dago: *elduteko* badago' geroko ustea bakarrik adierazo daike (*elduko nai*); eta *elduta* dagonak' *lengo ustea* edo *igarorikoa* bakarrik esan al izaten dau (*eldu nai*). Como bere ezin esan leike: iaki bat daukagunean' eskuetan eukiez ger' *iateko dago* (geroko ustea), aoan eukita bere' *iateko dago*; urdaileratuta' *ianda* egoten dai (*igaroriko ustea*) (160. or.).

2.2.5.5. Aditz trinkoek bultzada nabarmena ezagutu zuten XX. mendearen hasieran batez ere Aranatarren eskolak bultzaturik; izan ere, gai honen inguruan eztabaida franko sortu zen⁵⁹. Azkuek, bizkitartean, ez zuen, luzarora behintzat, eritzi aldaketarik egin orain azaldu ditugun puntuetan. Hain zuzen ere, aditz trinkoek idazten dio Luis Eleizalderi gutun batean, 1909.ean, *Izkindeako* eritzi hauek errepikatuz:

Por cierto en sus palabras hay una o dos flexiones de conjugación sintética por el estilo de las que Vd. me cita. En el canto de la Aurora (solo de tenor) se dice: "Egutaizeak zugatzetan lotan egozan loratxu murgil-barriak amak bere seña legez, arnasa gozo bigunez *daradoskaz*". Tengo el mismo despego que V. a la conjugación perifrástica, sobre todo en el verdadero presente. Pongo ese calificativo por si V. no hubiera leído mi manera de pensar acerca de la materia en el *Euskal-Izkindea*, mi obra de entusiasta y punto menos que atolondrado novicio. Entre algunas novedades que allí expuse figura la teoría del presente, la esencia de nuestra conjugación. "No todos los verbos tienen ni pueden tener presente. Solo aquellos, cuya acción concebimos al expresarla, gozan de presente, y por lo mismo de conjugación". Nator, nago, noa, nakus, narakus, darabil, daragoyo... la acción de cada uno de estos verbos concebimos en el mismo momento en que la expresamos. "Caigo, como, llego, muere..." indican acciones que no las podemos concebir presentes. Al concebirlas han pasado ya, han muerto. Al decir "caigo, como, llego" enunciamos siempre su acción en una de estas cuatro frases: "estoy cayendo, suelo caer, caeré, he caído; estoy comiendo, suelo comer, comeré, he comido; estoy llegando, suelo llegar, llegaré, he llegado". Al decir "veo", veo perfectamente; al decir "llego" o estoy para llegar o he llegado ya. Por lo cual, así como de verbos como *eradoski* "amamantar" concibo el *daradoskaz*; de *eldu* "llegar" no concibo *nel ni gelz*; ni de *begiratu* concibo *dabegirat*. No me atrevo a decir tanto de su *dargu*. Si no lo concibiera se lo diría sin ambages, así como del *narorke* le digo (acaso me equivoque) que no lo concibo, no lo conjugo en mi mente, ni me ofrece la lengua, ni suena en mis oídos; pues como he dicho, su *naror* para mí es o *erorten naiz* o *erorten nago*, *eroriko naiz* o *erori naiz* (IRIGOYEN 1957, 319-20. or.)

Ikusten denez, denboraren konzeptioari erabat loturik daude Azkueren aditzari buruzko tesiak. Ikus dezagun, bada, zertan den denbora euskal aditzean, *Izkindearen* arauera.

2.3. Denbora Aditzean.

2.3.1. *Izkindearen* aditz sistema egituratzen duen bigarren ardatza dugu, esan bezala, denboraren konzeptioa. Azaldurik dago, honez, gero, *Izkindeak* ageri

59. Eztabaida honetan, zeintzu aditz joka zitezkeen zen arazo nagusia: aditz guztiak, ala bokalez hasten zirenak bakarrik. Azkue, eztabaida honetatik kanpo egon zen, aranatarren arteko auzia zelako batik bat.

duen joera filosofikoa eta joera honen zergatia. Alabaina, orain aztertu asmo dugun puntu honetan eramaten du azken muturreraino Azkuek, gaztaroko zale-tasun hau. *Izan* aditzari buruzkoak ezarririk utzi ondoren eta aditz-jokoa erakus-tera igaro aurretik eskeintzen digu *Izkindeak*, *aldia aditzean* izeneko atala, honako galdera ezin filosofikoagoarekin irekitzen zaiguna: "¿Zer dai *aldia*?"

Dirudien baino zailagoa dai itaune oni argi ta zietz erantzutea. Aldia geure artean daukagu, beroni dautsela dagoz gure arnasa' gogamen' gurari' asmo ta egimen guztiak: onelan ta guzti bere buru-auste andiak emon dautsez itaune onek iakitunai. Guztion eritsiak ezin erañtsi leikez. Balmes iakitun andiana daukat eritsi zietz ta egitsuentzat (161. or.).

Balmes-en eskutik abiatzen da, bada, Azkue, bere eraiketa filosofiko-gramatikalen oinarriak ezartzen. Izan ere, gorago ikusi ditugun pasarteek erakusten digutenez, ez da ustekabeen aukeraturik suertatzen Balmes, Espainiako eskolastizismo eraberrituaren buruaren izena, eta Azkuek bere gaztaroan bizi zuen kultur giro eta joeren arras adierazgarri gertatzen da. Hain zuzen ere, *izan* aditzaz ihardutean *Izkindean* biltzen diren iruzkin filosofikoak, izatearen zernolakotasunari buruz, eskolastizismoaren adarretatiko abarrak baino ez ditugu. Balmesen *Filosofía fundamental*-etik jasoak dira, *Izkindeak* biltzen dituen denborari (*aldia*) buruzko definizioak:

Aldia modu bitara ikasi ta adiratu leikela dino espainar iakitunak. *Gauzetan* ' *euron igaromena* ' dai aldia; *adinean* barriz " *ezak ta izateak dauken alkartasuna gogoratutea* " dai⁶⁰.

Definizio bietatik, adimenari dagokiona aukeratzen du, horixe bait litzateke aditzaren jokabidean darabilguna:

Aditzean' adinean gogoratuten dain erara astertu bear dai aldia: aditza' adinan agermena dai, edo (itz baten esateko) adikuntsaa. Augaitik adinean dagon legetsez agertuten dau aditzak aldia⁶¹.

2.3.2. Balmesen ideietatik abiaturik, eta metafisika bihurriaren alorrera joaz, Azkuek aditzari egokitzen dio garbiegi gertatzen ez den printzipio-kate bat osatuz, gorago aukeratu duen definizioa:

Azaldu daigun adirapena. Aldia adinean " *ezak ta izateak dauken alkartasuna gogoratutea* " daila dino Balmes-ek. Edozein aldamenetan' eta igaromen guztietan ez-izate ta izate bat nai-ta-naiez egon bear daiz.

Aldamenean (igaromenak bere aldamenak daiz) gauza bat bezte baten aldatu ta biurtuten dai: aldaturiko gauzaa' len izan itzan, orain ezdai: óna emen eza edo *ez-izatea*; aldamera artu dauen gauzaa oraintse dai: óna *izatea*.

Aditzean izate bat agertuten dai —*oraingoa*— eta ez-izate bi —*izana* ta *izatekoa*, edo *lengoa* ta *gerokoa*. *Izana*' orain *ezdai*, *izatekoa*' oraindaino *ezdai*, *izatea* barriz oraintse dai⁶².

Ondorioz, bada:

60. AZKUE, 1891, 161. or. "Dice el filósofo español que el tiempo puede estudiarse y definirse de dos maneras. En las cosas el tiempo "es la sucesión de las mismas"; y en el entendimiento es "el percibir la relación del no ser y el ser".

61. AZKUE, 1891, 161. or. "En el verbo debe analizarse el tiempo conforme se perciben en el entendimiento: el verbo es la expresión del entendimiento, ó (para decirlo en una palabra) la intelección. Por lo cual el verbo suele expresar el tiempo del mismo modo que está en el entendimiento.

62. AZKUE, 1891, 161. or. "Analicemos la definición. Dice Balmes que el verbo en el entendimiento es "el percibir la relación que tienen el no ser y el ser". En cualquier mutación, y en todas las sucesiones debe haber por precisión un no ser y un ser. En la mutación (las sucesiones son también mutaciones) se muda y convierte una cosa en otra: la cosa mudada antes fué, ahora no es: há aquí el *no ser*; la cosa que ha recibido la mutación es ahora mismo: hé aquí el *ser*. En el verbo suele expresarse un ser —el de ahora (presente)— y dos no-seres —el *sido* (pretérito) y el (que ha) *de ser* (futuro) ó el *de antes* y el *de luego*. Lo *sido*, ahora *no es*; lo que ha de ser, todavía *no es*; y el *ser*, ahora mismo *es*".

¿Zer dai bada aldia aditzean? Izanak eta izatekoak (onetšek daiz ez-izate biak) izateaz beraz dauken artu-emona gogoratutea (161. or.)

2.3.3. Azkueren filosofiarako trebetasuna gora-behera, axola diguna da eritzi katramilatsu hauen ondorio bezala sortzen duen denbora gramatikalaren egitura. Egitura honek, laburbilduz, hiru atal nagusi ditu: lehenik, *oraina*, denboraren oinarria litzatekeena; bigarrenik, *iragana*, denboraren atzeranzko muga genukeena; eta azkenik *etorkizuna*, denboraren aurreranzko muga. Aitzitik, denboraren ardatz eta mugarri diren hiru atal hauek, ez dira *denbora*; hau, elementuon arteko erlazioa bait da:

Izatea edo aidako ustea ezdai aldia' aldian zimendua baino; izana eta igaroriko ustea ez dai aldia, aldian muga bat dai; izatekoa edo etorkizuneko ustea bere ezdai aldia, aldian bigarren mugaa dai. Aldia' alkarbidea dai; alkarbidean gitsienez *gai bi* bear izaten daiz. Izatea *gai bat* baino ezdai, bat izana, bat izatekoa: gai batez ezin aldirik eratu leike; gai batez' iraunkorra izanez gero' betikotasuna eratu doa: iraunkorra izan ezik' aidaa⁶³.

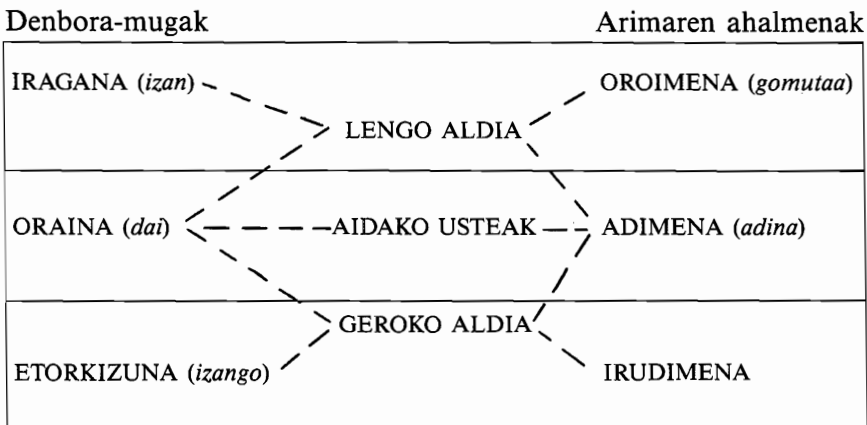
2.3.4. Azalpen guzti honetan ez da behin ere galtzen mintzoaren helburu nagusia, hots, euskarak izadiarekiko duen egokitasun berezia. Honela, denboraren izate hau itxuratu bezain laster, banaketa honek giza-adimenarekin duen atxikitasuna erakusten saiatuko zaigu Azkue, filosofia eskolastikoaren lanabesak erabiliz:

Izateaz lengo usteak eta gerokoak daukezan alkarbideak' daukez eurori dagokioezan arimeko iru almenak bere: gomutaak adinari beronek len uste izaniko gauzaak aurkeztuten dautsaz; eta irudimenak adinari beronek gero uste izango dauzanak antzeztu daroatsaz. Adinak berez zerbait uste izan daike; gomutaak eta irudimenak eurenez ezer bere ez (163. or.).

2.3.5. Erlazio-sare honen ispilua litzateke, azkenik, euskal aditza. Denbora, gorago aipaturiko hiru atalen arteko harremanak liriateke:

Izanak izateaz daukan alkarbidea dai aldi bat: *lengo aldia*. Izatekoak izateaz daukan alkarbidea dai bezte aldia: *gerokoa*. *Aldi bi* dagoz bada: lengoa ta gerokoa (162. or.).

Aditzak denbora bakar bi ezagutzen ditu beraz. Harreman sare guzti hau argitzeko, hurrengo eskema hau lagungarri gerta dadin eskeintzen dugu:

63. AZKUE, 1891, 162. or. "El ser ó la idea de momento (presente) no es tiempo, sino fundamento del tiempo; lo sido ó la idea pasada no es tiempo, es un límite del tiempo; lo de ser ó la idea futura no es tiempo, es el segundo límite del tiempo. El tiempo es relación; en la relación suele haber menester por lo menos de *dos elementos*. El ser no es más que *un elemento*, *uno* lo sido, *uno* lo (que ha) de ser: con un elemento no puede formarse tiempo: con un elemento, siendo duradero, se forma la eternidad; no siendo duradero, el momento.

2.3.6. Honen ondorioz, bada, denborazko ideiak, bi elementuren harreman-
tzea direnez gero, bikoitzak ditugu beren izaeran: horra hor zergatik banatzen
dituen euskal-aditzak bi ataletan:

Uste aldikiak ezdaiz bakarrak: gai bi daukez, eta biok aldian alkartuta. Lengoaldian' igoaroriko ustea eta aidakoa alkartuten daiz: alkarbide au gomutaak eta adinak gogoratuten daue. Aŕgaitik aditzean lengo aldia agertuteko' itz bi bear izaten daiz: bata' igoaroriko ustea (gomutaak oroiturikoa) agertuteko, beztea' aidako ustea (adinen bertan ernerikoa) adierazo dain. Argiako: aldiak edo eurentan alkarturiko gai biak agertuteko' aditz bi bear izaten daiz: aditz *lagundua* (aditz au berez ezin irabia leike, *ezdailako*) eta aditz *lagunkia* (aditz au berez irabiaten dai) (163. or.).

Eta era berean, honek azalduko luke aditz trinkoen izatea (Ikus 2.2.5.3. pun-
tua): aditz trinkoek *aidako usteak* adierazten dituzte; *uste* edo ideia hauek, azaldu
den bezala, ez dira denborazkoak, ez dira elementu biren harremanetik sortzen.
Beraz, ideia hauek egokiro adieraziak izateko, hitz bakar batek bildu behar ditu,
elementu bakar baten erakusgarri direnez gero:

Izatea edo aidako ustea adierazoteko' aditz bat dai naikoa; bigarren aditz bat onetarako
oituko balitz' larregizat' ez beartzat eta tšartzat euki bearko litzateke⁶⁴.

2.3.7. Bestetik, eta *Izkindearen* denbora-egitura azaltzen bukatzeko, bai *aida-*
ko usteak eta bai *uste aldikiak*, hots, iragana eta etorkizuna, bi eratakoak izan
daitezke: *urrekoak* edo *urrunekoak*. *Urreko* aditzak, oro har orain aldiko lagun-
tzailea daramatenak lirake; *urrunekoak*, ordea, iragan aldiko laguntzaileak
dira. Aditz trinkoen kasuan, *urrekoak* ditugu orain aldikoak, eta *urrunekoak*
iragan aldikoak.

Azkueren azalpenean, *urreko* aditzak dira benetako *oraina* oinarri harturik
eratzen direnak, eta *urrunekoak* iragan aldiko *orain* bat oinarri dutela sorturikoak:

¿Zer dai bada *urruneko* irabiamena? Aidako ustea dai, baina ez arean' benetan edo
egiaz, *aida eritsia* baino. Izatez ta arean' igoaroriko ustea dai; baina geure adina bertaratuta'
aidako ustea egiten daugu. "Atzo *neukan*". Gertari onetan' *atzo* igoaroriko ustea dai, eta *neukan*
esateko' adina atzoko egunera *urruneratuten dai*, eta igoaroriko egimen ori' aidako ustetzat
adierazoten dau. Onelango usteai *urruneko usteen* aitziz' ondo dagokioela dirudi bada. Aitziz
au A. Zabalagandik artu daut⁶⁵.

Urreko eta *urruneko* arteko banaketa honek azalduko luke beraz, zergatik
euskal aditzak sortzen dituen bere aldiak aditz nagusi berari orain aldiko eta iraga-
neko laguntzaileak erantsiz, hots, zergatik eratzen diren *ibili naiz* eta *ibili nintzen*,
edo *ibiliko naiz* eta *ibiliko nintzen*, eta abarren antzeko bikoteak. Azkuek Zavalagandik hartzen du banaketa honen izena, berak aitortzen duenez, eta hain zuzen ere, Zavalak *Izkindearen* antzeko azalpen bat eskeintzen du:

Los tiempos son solo tres: presente, pretérito y futuro. Pero el tiempo del atributo del verbo puede compararse ó á solo el momento en que se dice la expresión: v.g. "yo *amo*",

64. AZKUE, 1891, 163. or. Era berean, etorkizuneko aldian bi hitz erabili beharrean, batek adieraztea aditza, gaitzetsi egiten du Azkuek, bidenabar, inguruko hizkuntza boteretsuen desegokitasuna erakutsi nahiean: "Bezte izkera batzuetan aditz batez aldi au [etorkizuna] bere sarriragarri doa. Aldian izakeraa ostikopetuten daue onelango esakeraak", 164. or.

65. AZKUE, 1891, 166. or. "¿Qué es pues la conjugación remota? Es idea presente, mas no realidad, formalmente ó con verdad, sino *momento supuesto*. Por naturaleza y en realidad es idea pasada; pero trasladando nuestro entendimiento solemos hacerla idea momentánea o presente. "Ayer *tenía*". En este ejemplo *ayer* es idea pasada, y para decir *tenía*, el entendimiento *se aleja* ó remueve al día de ayer y esa acción pasada suele dar á entender por idea momentánea. Parece, pues, que á tales ideas les cuadra bien la denominación de *ideas remotas*. Esta denominación la he tomado del Padre Zavala".

que pertenece á solo presente: “tú leerás” á solo futuro: ó puede tambien decir relacion al tiempo del atributo de otro verbo ó adverbio que debe acompañar, para que concluya y perfeccion el sentido. Y en este último caso podrá ser que comparado con el uno, pertenezca á cada uno de ellos. En la siguiente oración “yo oia, cuando tu leiste la carta”, *oia* respecto al momento en que se dice, es pretérito, porque su accion es ya pasada; mas comparado con el verbo *leiste*, es presente, porque ambas se verificaron á un mismo tiempo.

Tambien el tiempo pasado, y el futuro pueden estar mas próximos, ó mas remotos que de aquel, en que se enuncia la oracion. “Yo he llevado” es un pretérito próximo, y aquel, cuya ejecucion se habrá de diferir, es un futuro remoto⁶⁶

2.3.8. Baina atzerago joaz, *Izkindearen* denbora banaketari lotuago ageri denik aurki daiteke, hain zuzen ere, eta espero zitekeenez, Astarloaren lanetan. Astarloak hiru aldi bereizten ditu, eta aldi bakoitzean bi sail: *real* eta *apostrofico*, eta azken bereizketa hau zertan den azaltzen zaigunean, *Izkindeak* emaniko arrazoi-oihartzuna hartzea ez da zaila:

No se halla confuso el bascuence como la mayor parte de los demás idiomas en la denominacion de sus tiempos. Tiene dos presentes; uno real y verdadero; otro apostrofico. Esta bella y armoniosa division de sus tiempos da á nuestro idioma todo el realce que necesita para que esta parte se le repate superior a las demás. (...)

(...):...: el primer presente es real y verdadero, como que la accion se ejecuta en aquel mismo que se habla: el segundo presente es apostrofico, pues no se ejecuta cuando se habla; pero es presente en aquel tiempo en que se apostrofian los que hablan (1883, 695-6. or.).

Eta antzekotasun hau areagotu egiten da, *Izkindeak* dakarren aditz-denboren laukia *Discursos*-ek erakusten duenarekin erkatzean. Bereizkuntzarik nabariena orainaldiari dagokio, baina hala ere, oro harreko asmoa berbera litzateke bietan. *Izkindeak* alde batera jartzen ditu aditz trinkoak, eta bestera iraganaldia eta etorkizunekoak:

Aidako usteak	{	URREKOAK: Dakart, dakark, dakarn, dakar, ...
		URRUNEKOAK: Nekarren, Ékarren, Ekarren ...
Uste aldi-kiak	{	LENGOAK {
		URREKOAK { Ekarri daut, Ekarri dauk...
		URRUNEKO- AK { Ekarri neuan, ekarri éuan ...
		GEROKO- AK {
		URREKOAK { Ekarriko daut, ekarriko dauk ...
		URRUNEKO- AK { Ekarriko neuan, eka- rriko euan ...
		(166-7. or.)

Izkindea eta Astarloaren banaketa baliokideak dira, beren arteko ezberdintasunez gaindi, zeren Azkuek *ekarten daut* eta *ekarten neuan* sartzen ez dituen bezalaxe, durangarrak ez dituen biltzen aditz trinkoak, eta nolabait, Azkuek hauei ematen dien lekuan ageri zaizkigu *-ten* bidez eraturiko aditz formak *Discursos*-eko sailkapenean:

66. ZAVALA, 1848, 3. or. Deitura hau, noski, ez zuen Zavalak asmatu dena den; bazuen aurreko tradizioirik beste gramatika askotan, *imperfecto* eta *indefinido* adierazteko.

Tiempos	}	Presente	{	Real	}	Il-ten	{	Dot
				Apostrófico				Neban
		Preterito	{	Real	}	Il	{	Dot
				Apostrófico				Neban
		Futuro	{	Real	}	Il-go..	{	Dot
				Apostrófico				Neban ⁶⁷

Honenbêstез, azterturik ditugu *Izkindearen* aditz-jokoak ardatz bezala darbiltzan ideia nagusi biak: *izan* aditza, euskal aditz-jokoaren sorburua, eta *denbora* aditzean. Ideia bi hauek, bestalde, eten-ezinezko lotura dute. Esan daiteke, beraz, ardatz berezi bi osatu beharrean, bion elkarketak sortzen duela *Izkindeak* eskeintzen duen aditz-jokoaren lepezurra.

Euskal-Izkindearen aditz-jokoa da gure hurrengo aztergaia. Bertan, honaino jorraturiko ideia biren arteko elkar-atxikitzea erakusten saiatuko gara bereziki, eta honekin batera, eraberritze guzti honek dituen ondorioak, hots, aditz paradigmatan agertuko diren aditz-formak.

2.4. Aditz-Jokoa edo *Irabiamena*.

Irabiamena "gai batzuk aditz-gunari ezartea" dai; edo obeto "egilea ta adizkia gai bear-tzat" eta bezte zertzelada batzuk ezbeartzat aditzaz batera iragartea" dai irabiamena⁶⁸

2.4.1. Definizio hau ezarririk abiatzen da Azkue, euskal aditz-jokoa aztertzera. Ikus daitekeenez, definizioa erabat mugatua da, hots, euskal aditzaren erabideari egokitua. Funtsean, aditz laguntzailearen egituratzea aurkezteko modu hau, egun darabilguna bera litzateke, Azkuek gardenki azpimarratzen bait du, euskal aditza atal edo morfema zenbaiten elkarketa dela, atalok beti berak direlarik.

Izkindea baino lehenagoko gramatika lanetan, egileak ohartzen ziren aditza zenbait atalen konbinatze-antzeko zerbait zela, baina, haatik, aditz-jokoak aurkezteko orduan, latinaren inguruko hizkuntzen eraginera makurtzen ziren: forma zerrendak dira nagusi, zenbait iruzkinez ornituak kasurik hoberenean⁶⁹. *Izkindean*, ordea, aditza osatzen duten morfemak (bere hizkuntzan *atalak* edo *gaiak*) dira nagusi azalpenean, eta zerrendak, aldiz, bukaeran eta eraskin gisa, buruzikaste lanak errazteko eskeintzen den lagungarria.

Ez dakit ogei gauzak euki daikeezan artu-emon guztiak inork gogoratu al dauzan, ezetz uste da: euskal-irabiamenean eun gai baino geiago alkartuten daiz (177. or.).

Hiperbizkaieraren aditz morfologiaren bilakaerari dagokionez, bi arazo ditugu interes handieneko: batetik, *—it—* pluralgilearen desagertzea, *—z—*ren alde, eta bestetik aditz laguntzailearen erroarena, hots, literatur tradizioan *deutsat* e.a... direnak *dautsat* e.a... bihurtzen dituen. Arazo biak, azken batean, analogiaren

67. ASTARLOA, 1883, 695. or. Ohar bedi, Azkuearen denbora sistemak duen hutsa, orain aldiko aditz forma perifrastikoei dagokiena dela. Gu ez gara gai hau sakontzera abiatuko, lana larregi ez luzatzearren. Areagoko argibideetarako, ikus bedi AZKUE, 1891, 160-164-168. or.

68. AZKUE, 1891, 177. or. "La conjugación es" (la operación de) imponer unos elementos al núcleo verbal"; ó mejor, "indicar juntamente con el verbo el agente y el objeto verbal como elementos necesarios y otras circunstancias como elementos innecesarios" es la conjugación".

69. Adibide gisa, *Izkindea* baino lehenagoko edozein gramatika har daiteke eskuartean hau egiaztatzeko. Are gehiago, Zavalaren lanean, nahikoa garbi ageri da idazleak morfemen zatiketaren ideia garbi duela, behin baino gehiagotan egiten bait dira morfema-elkarketei buruzko oharrik; hala ere, gramatikak erromantzeen eredia jarraitzen du, aditz formen zerrendak direlarik gida.

eraginak azaltzen ditu, ikusiko dugunez, eta beren azalpenean pausatuko gara batez ere, *Izkindearen* aditz-jokoaz aritzean. Haatik, puntu hauetara artez jo beharrean, Azkueren lehen lan honek aditz-erabidean aurkezten duen ikuspuntu orokorra itxuratu gogo genuke zeren, berriz ere, gramatika honek urratuko bait du bere ondorengo hainbat eta hainbatek, urrunago nahiz hurbilagoetik, jarraituko zuten ildoak.

2.4.2. Definizioan irakur dezakegun bezala, *Izkindeak* euskal aditz-jokoa erro baten inguruan bilduriko zenbait atalen elkarketa bezala eskeintzen du. Atal hauek, Azkuek *irabiagaiak* deitzen dituenak, bi talde nagusitan banaturik leudeke:

2.4.2.1. *Irabiagai bearrak*. Talde honetan, aditza jokatzearan ezinbesteko gertatzen diren atalak bilduko lirateke. Sail honetan ditugu bada: aditz-erroa, *nor* kasuari dagozkion markak, eta, aditz trantsitiboetan, ergatiboa adierazten duten atalak. *Izkindearen* hizkuntzan, *gunak*, *adizkiak* eta *egileak* edo *egile utsak*.

Aditzan irabiagai bearrak irutzuk daiz: *Gunak*, *egile utsak*, ta *adizkiak* (178. or.).

2.4.2.2. *Irabiagai bearrezak*. Atal hauek, ez dira aditz-forma guztietan derri gorrez agertzen; ager daitezkeenak dira.

Orainarte asterturiko irabiagaiak (batzuk edo bezteak) irabiamenean beti oitu bear izaten daiz, orain astertuko dautazanak' ez. Augaitik arek irabiagai beartzat azaldu nai izan dautaz, onek ezbeartzat (198. or.).

Sail honetan biltzen dira aditz laguntzaileari erantsi dakizkiokeen gainerako atalak, hots:

a.) Aditz-era adierazten dutenak: potentzialaren *ke* marka, eta baita *Izkindean* aditzaren *aldamentzat* hartzen diren gainerako marka guztiak ere: inperatibozkoak, baldintzazkoak, baiezko *ba*, *ez*, *ote*... Guzti hauek, *aldamenak* eta *aldagaiak* izeneko taldea osatzen dute. (Honetaz ikus 198.etik 214.erartekoak).

b.) Perpaus txertatuen lotura markak. Bi talde nagusik osatzen dute sail hau: batetik, Azkuek *Alkargai sortuak* deitzen dituenak, hau da, *—(e)n [Izkindean n]*, eta *—(e)la [Izkindean la]*. Hauetatik eratorriak lirateke gainerakoak, hain zuzen *alkargai eratorrien* sailaren barne daudenak: *—lako*, *—lakoan*, *—nean*, *—neko*, *—nez*, *—netik*... *Alkarbideak* eta *alkargaiak* ditugu guzti hauek (214.etik 221.era).

c.) *Arkaiak*. Izen honekin adierazten dira *Izkindean*, *nori* marka dararmaten atalak: “*Arkaiak*’ euron aititzak agiri dauenez’ egimenak artutea adierazoteko balio dauen irabiagaiak daiz”. Atal edo morfema hauek *ezbeartzat* hartzeko arrazoia, zera litzateke: *Izkindearen* arauera, aditz-jokoa bi eratakia izan daiteke: intrantsitiboa edo *euskoia*, edo trantsitiboa edo *biralkoia*. Bi aditz moeta hauek, *nori* har dezakete edo ez; beraz, NNi moeta aditzak, *Nor* sailekoak lirateke, eta NNN moetaoak, berriz, NN sailekoak: lehenengo biak *euskoien* taldekoak, eta bigarrenak *biralkoienak* (221.etik 232.era).

d.) Azkenik, *irabiagai ezbearren* taldeko osagai genituzke, alokuzio markak, hots, hitanoari dagozkion aditz atalak. Jakina denez, Azkuek garrantzi handia ematen dio *Izkindea* guztian zehar hitanoaren aditz-jokoari; bere proposamenen artean, *zu* izenordainari bere aintzineko plural esangura bihurtzea dago, *hi*-ri uzteko singularreko bigarren pertsonaren adierazpena⁷⁰.

2.4.3. Pluralgileen arazoa: —it— eta —z.

Hiperbizkaieraren aditz morfologian zehatz daitezkeen ezaugarriak nabarietatik, NN aditz formetan bultzatzen den analogiaranzko joera dugu bat. Joera honetan, baztertu egiten dira —it— pluralgilea duten formak, eta hauen lekuan jartzen gainerako paradigmarekin erkatuz erregularrago gertatzen diren —z—dunak. Batzutan, forma bat ala bestearen arteko aukera egitean, literatur tradizioan maizago zein bakanago agertzen diren formen arteko aukera bat dugu, esaterako *nituzan/ nebazan, ditugu/ dituguz/ doguz* eta antzekoetan; baina besteetan, dokumentaziorik gabeko formen alde egin ohi da hautaketa; adibidez, eta kasurik argiena aipatzeko, *ditu/ dituz* baztertzen direnean *dauz* tradizioz gabekoaren alde. Analogiak eta erregularitasunak dute hitza, beraz, ez inolaz ere aurreko literatur ondareak, ez eta ere bizkaiera mintzatuaren datuek. Ikusiko dugunez, joera honen lehen dizdirak *Izkindea* aurretik agertzen dira; oster, baina, Azkue gazteak mamitzen du eta azken muturreraino gauzatzen aurreko lanetan zeharbidetzko zena, eta bere lehen gramatikak eskeintzen dio, zalantzarik gabe, literatur hizkuntzarako atea zabaltzeko giltza, eta indarra.

Adizkiak zeintzu eta nolakoak diren azaltzean ikutzen du *Izkindeak* objektu-pluralgilearen arazoa. Ikusi dugunez, bizkaierazko aditz "garbia" da gramatika honek arautu nahi lukeena; abiapuntu honetatik, eta *Izkindeak* bilatzen duen analogia eta erregularitate kontuan harturik, ezinbesteko ondorioa da funtzio bakoitzarentzat marka bakar bat behar dela eriztea. Kasu honetan, objektuaren plurala adierazteko, —z bakarrik aipatzen zaigu:

Z onek adizkian diakotasuna iragarten dau; egile utsen diakotasuna ez dai iragarten' irugarren egile diakotuan *e* eta diarteko *zue* onelangotzat artu ezik. Z diakogina egile utsen ta artzaileen ostean irazten dai: *Dakartaz, dakartsez*⁷¹.

Ez zaigu bestelako iruzkinik eskeintzen. Haatik, *adizki* guztiak azaldu ondoritik, Azkue *diarteak*, hots, herriak, darabilen aditz-jokoari buruzko zenbait ohar egiteko beharrean aurkitzen da, nolabait erakusteko zertan diren bat eta zertan ez, euskara "nahasi" hori eta berak "garbiturikoa". Bertan, noski, —it— pluralgilea aipatzen du:

Z diakoginan ordez (toki batzuetan beraz batera) *it* gunari artetuten dakio: *gauz* esateko' *gaITuz; zauz = zaITu, zaITuz; dauzuz = dITugu. dITuguz... It au'* bezte izkerantzetatik artua dai. Au iakiteko' ezdago bezte aditz batzuk irabiatea baino gauza egokiagorik: *Dakartaz, Gaukez, Zatorz...* Bizkaiko izkerantzean' atzeneko *z* bage onelango aditzik ez dai inoiz esan.

Bizkaian *z* dai adizkien diakogina, *it* edo *tu* ez. Augaitik diartean bere' leku askotan *dITut* esateko' *dITudaz = dōdaz* esaten dai⁷².

Lehenagotik ere nabari daiteke Bizkaiko euskalkiaz arduratzen ziren beste gramatika-lanetan ere, *it*-dun formen gaitzesterik. Adibidez, eta Azkuek gida-

70. Ikus bedi AZKUE, 1891, 232.etik 235.era, baita 70.etik 73. erartekoa. Arana-Goirik, ordea, ez zuen eritzi bera; ikus Arana-Goiriri eskeini saioan (LAKA 1986 b, 2.6 eta 2.10 zatiak).

71. AZKUE, 1891, 185. or. "Esta *z* suele indicar pluralización del objeto verbal; la pluralización de los agentes puros no suele indicarse, á no ser que se tomen por tales la *e* del tercer agente pluralizado y el vulgar *zue*. La *z* pluralizadora se aglutina detrás de los agentes puros y de los recipientes: *Dakartaz* (los traigo), *dakartsez* (se los trae).

72. AZKUE, 1891, 191-192. or. Ohar bedi Azkuek bizkaierazko datuak ez dituela zuzen ematen; izan ere, ugari dokumentatzen dira *it*-dun aditz-formak, —z—rik ez daramatenak: *ditu, gaitu...* *Izkindean* bertan, 191. orrialdean aurkitzen ditugu *ditu, gaitu, zaitu...* *Diarteak* erabili ohi dituen aditz formak aurkezten dizkigun taulan.

liburu izan zituenak aipatzeko, Zavalak ageri du honelako joerarik: —z— pluralgilea, bizkaierazkoa bakarrik den marka bezala ageri da:

Modo fácil que tiene el dialecto vizcaino de reducir á articulos de paciente de plural los de paciente de 3.ª persona de singular.

La pluralidad de 3.ª persona paciente se denota constante y uniformemente en toda la conjugacion de nuestro dialecto mediante una z colocada al fin del artículo ó cerca de él, y de suerte que jamás se le sigan sino la n de pretérito, subjuntivo ó sexo femenino, ó la c de masculino. Esta sencillez y uniformidad hace sumamente facil y espedito su uso" (1848, 35. or.).

Honela, bada. *it*-dun formak erregulartasun hau apurtzera letozke. Honen-gatik, Zavalak *it* markarik ez duten aditz formak aukeratzen ditu:

Nada digo del *evazan*, *ev'ezan*, *nevazan* de Lequeitio, y aun los dos primeros de Orozco...: ni del *nendun*, *nenduzan*, *eud'ezan* de todo el centro de Vizcaya, que sin duda son de una formacion más conforme al resto de la conjugacion, que *cituan*, *cituen*, *nituan* que han adoptado nuestros escritores: nada digo, repito, porque dichos articulos insertaré yo en mi conjugacion⁷³.

Alabaina, hemen datza hain zuzen ere, Zavala eta Azkueren arteko alderik garrantzitsuena: Zavalak, bizkaieraz ohizko diren aditz formen arteko aukera egiten duen bitartean, *Izkindeak* forma hoiien biziak landa egiten du bere eraiketa. Adibidez, nahiz Zavalak —z dun formak nahiago izan, bere paradigmetan beti ageri ohi da *ditu* forma⁷⁴, eta honela mintzatzen zaigu *it* pluralgileak bizkaierazko aditzean duen lekuaz:

Bien es verdad que en Vizcaya son mas usuales los que no llevan tal aditamento, si exceptuamos á "*d-it-u* y *bal-it-u*" que se usan esclusivamente, y en parte de ella á "*d-it-u-e*, *n-it-u-an*, *c-it-u-an*, y *bal-it-ue* con sus correspondientes familiares (63. or.).

Izkindean, ordea, paradigma guztia eraberritzen da erregulartasunaren eta analogiaren izenean. *It* pluralgiledun formek ez dute beraz lekurik bizkaierazko aditz garbian, eta ezabatu egiten dira besterik gabe, literatur tradizioan izan duten bizitza, eta are bizkaitarren ahoetan dutena gora-behera. Hau da *Izkindeak* eskeintzen duen aditz-formen laukia, NN orain aldikoan:

73. ZAVALA, 1848, 56. or. Joera bera aurki genezake Campionen gramatikan: "Las formas objetivo-plurales ostentan el verdadero pluralizador bizcaino del objetivo, el afixo z, pero en concurrencia con el que ya conocemos *it*, que es aquí pleonástico. Existen otras formas sin dicho pleonismo: *dodaz*, *dozuz*, etc..." (CAMPION, 1884, 562. or.) edota *nituzan*, *zituzan* bezalako formak komentatzean: "La 1.ª persona está sacada del guipuzcoano, pero se halla pluralizada objetivamente á la bizcaina con z pleonástica, y lo mismo les acontece a las 3.as de ambos números. La 2.ª del singular y la 1.ª del plural procede, igualmente, del guipuzcoano, pero no de las objetivo-plurales, sino de las objetivo-singulares, de las que difieren por la pluralización del objetivo" (584. or.).

74. Ikus bedi, adibidez, ZAVALA, 1848, 74. or., non eskeintzen bait da forma-zerrenda zabalak.

75. AZKUE 1891, 189. or.; erka bedi 191. orrialdeko taularekin.

GUNTZAILE BIRALKOIAN URREKO IRABIAMENA

Egile utsak								
	<i>t</i> =yo	<i>k</i> =tú, v.	<i>n</i> =tú, h.	" =él	<i>gu</i> =nosot.	<i>zu</i> =vòsot.	<i>e</i> =ellos	
ADIZKIAK	N = me	NAUK	NAUN	NAU		NAUZU	NAUE	
	" = te	AUT		AU	AUGU		AUE	
	D = lo	DAUT	DAUK	DAUN	DAU	DAUGU	DAUZU	DAUE
	G z = nos		GAUZAK	GAUNAZ	GAUZ		GAUZUZ	GAUEZ
	Z z = nos	ZAUTAZ			ZAUZ	ZAUGUZ		ZAUEZ
	D z = los	DAUTAZ	DAUZAK	DAUNAZ	DAUZ	DAUGUZ	DAUZUZ	DAUEZ

Au erroaren arazoa alde batera utzirik, aurreraxeago aztertuko bait dugu, taula honek erakusten digu zein izango den hiperbizkaieraren joera, oro har. NN formetan. Jakina da hemen aurkeztu ditugun forma guztiek ez zutela aurrera egingo; hala ere, *Izkindeaz* geroztik, urte gutxiren buruan desagertzen direla esan daiteke, bizkaiera idatzian, aurreko tradizioan erabat arrunt gertatzen diren *ditut*, *ditudaz*, *ditugu*, *dituguz*, *dituez*... eta hauen orde, forma analogikoak hedatuko dira: *dodaz*, *doguz*, *dozuz*... Are gehiago, *dauz* bezalako forma batek, batere tradizioz gabea eta *Izkindean* jaio zena hizkuntza idatzira, bizkaitartasuna kenduko dio Bizkaian, bai idatziz eta bai ahoz, nagusi zen *ditu* formari.

Paradigmen eraberritze hau, zer esanik ez, NNko aditz forma guztiei ezartzen zaie, bai iragan aldian, baldintzan, e.a... Honela, XX. mendearen hasieratik eta gutxienez gerrararteko bizkaiera idatzian, *it*-dun formak gipuzkoartzat joko dira, eta testuetan baztertzeko joera nabaria indartzen da, batez ere objektua 3. pertsona denean: *dodaz*, *dozak*, *donaz*, *dauz*, *doguz*, *dozuz*, *dozuez*, *dabez*⁷⁶.

76. Ziur asko, testuen azterketa batek, ondorio interesgarriak emango lituzke forma hauen hedatzeari dagokionez, bai denboraren aldetik, hots zeintzu zabaltzen dira lehenago eta zeintzu beranduago, eta bai testuaren hizkuntza-mailari begiratuaz. Gainbegirada baten ondoren bederen, badirudi herriari zuzentzen zitzaizkion idatziek honelako forma gutxiago jasotzen dituztela, eta, aldiz, kultur-maila igo ahala (zientzia, poesia edo saiakera), aditza bera gero eta analogikoagoa gertatzen dela. Idazle bakar batek ere, irakurlegoaren arauera egiten dituen aldaketak esanguratsu agertzen zaizkigu honi dagokionez; esaterako, Evaristo Bustintzak nabarmenki aldatzen du bere hizkuntza, eta ez bakarrik hiztegi aldetik, *Abarrak* bezalako ipui herritarretatik *Euzkerea* edo *Euzkadi* aldizkariko artikuluetara: ik. orain haren *Abarrak*-i jarri sarreran 27-29. or. (Euskal Editoreen Elkarte, Zarautz 1986).

2.4.4. Laguntzailearen erroaz.

Izkindea guztiko aditza aztertzean, berehala kontura gaitzeko aditz honek bizkaierazko aditz-forma arruntekin duen alderik nabarienetako bat, nabariena ez bada, aditz hoiek duten erroan datzala. Hori da, esaterako, *deutsat-dotsat* formatatik *dautsat* bezalako forma “garbi”ra dagoena, edo, era berean, *dot* arruntetik *daut* berreginerara aldatzen dena. Azkue gazteak, bere *euskara garbiaren* etengabeko bilatze horretan, aditz laguntzaile osoa eraberritzen du, beti bi balio nagusi dituelarik buruan: analogia eta erregularitasuna, hizkuntzetan berritasun froga baitezpadakoak izaki, berak zahartasunerako bidetzat dituena, hau da, euskararen izadiarekiko egokitasuna erakutsi ahal izateko lanabestzat.

Azkuek gogoan dauka, noski, aurkeztuko duen aditz sistema ez dela irakurle euskaldun batek espero zezakeena; hortaz, *irabiagai bearrak* (Ikus 2.4.2.1. puntua) zeintzu eta nolakoak diren azaldu aurretik, hain zuzen hizkuntza errealetik gehien aldentzeko den irakaspena delarik, liburuaren sarreran aurkezturiko gida-eritzien errepikapena egiten zaigu berriz ere:

Sarreran esan neuan ez euskaraz izkera-mueta bi dagoz: euskaraa bera bere izkerantzakaz, eta diartekoa; euskara garbia eta nastua. A bat dai lau edo bost arpegiduna; beztea’ mila modutakoa. Nik aleginez euskara garbia arautu eta erakutsiko daut. Aditz laguntzailean irabiamena dai diartekoak geien esaindu dauena, beronek dauka garbitu ta argituteko preminarik andiena; onetantse geien saiatu bear dau izkindariak (178. or.).

Azkueren egitamua, bada, ez da inolaz ere herri-euskara, eta euskara horretan bizi den aditza erakustea, baizik euskaldunen, edo zehazkiago bizkaieraz mintzatzaren direnen ahoetan dabilen aditz-sistematik, *giza-izkeraa* den euskararengana heltzea. Honela, delako aditz-forma edo esakera bat halako herritan erabili ohi dela esatean, Azkuek ez du bilatzen bere eritzien aldeko oinarri edo frogarik; gisa horretako oharrek erakutsi nahi luketena areago da *euskara garbiaren* izpiak eta litsak iraun dutela bizirik; ez dela euskara osoa usteldu, beraz:

Nire lana Bizkaiko izkerantza garbitutea izango dai, eta ez buruzkoa bakarrik: diartean bertan’ erdi-zatituta batzuk’ osorik geienak’ aurkituko dautaz euskara garbiari dagokiozan gaiak⁷⁷.

Laguntzailearen erroari buruzkoak azaldu aurretik, berriz laburbilduko ditu *Izkindeak*, *izan* aditzaz eta denboraz aurretik eman dituen eritziak. Hauexek dira, *izan* ere, Azkue gaztearen ustez, euskal aditzaren muinak:

Lenago esanda dagonez’ gizan izakizun asko egonarren’ izamen bat baino ezdago —izate guztiak *daiz*— aditza bere’ *bat* bakarra dai —*izan*— bezte aditz guztiak’ beronen langotasunak dauguz; irabiamena bere *bat* dai: *aidakoa*. Uste aldikiak aidako laguntzaileaz alkartuta adierazoten dauguz. Irabiamena bat izanarren’ mila modutara ugalduten dai, eta ugarian ugariak’ guenik ezin topo leikiola uste daut (177.or.).

Aditz-jokoa, beraz, ardatz bakar baten inguruan antolatzen da, baina bertatik sor daitezkeen aditz formak zenbatezinak lirateke; Astarloaren 206 aditz-jokoak gaintzen dituzte Azkuek ateratako kontuek:

77. AZKUE, 1891, 178. or. Ohar bedi, hauxe bera dela Astarloaren egitamua *Discursos* liburuan: aldeaz aurretik itxuratzen da nolakoa behar duen izan hizkuntza naturalak, eta gero erakusten, badela holakorik munduan, hots, euskaldunen hizkuntza. “Pero, como quiera que sea, procuremos hallarla”. Donde quiera que exista, no podrá menos de haber retenido en su mecanismo, en su propiedad, economía y eufonía, muchas y utilísimas luces para nuestra instrucción. Ella misma quizá, aunque despojada en muchos de sus ricos atavíos, nos presentará medios oportunos para restituirla sus perfecciones, y volverla á adornar con la misma hermosura que recibió en su primera formación” (ASTARLOA, 1883, 4. or.).

Astarloa-ko izkiralari entzutetsuak' eta bere gerizpean bezte batzuk' 206 irabiamen edo geitsoago dagozala irakatsi daue; baina irabiamen bakarran aldamenak bezte orrenbezte irabiamentzat artuarren' laburregia da bizirik iraunkorrena bere' gairik gai ta aldamenik aldamen aditz bat adierazoteko (ibid.).

Gorago esan dugun bezala, *izan* aditza da, Azkueren eritziz, euskal aditzaren iturburu bakarra; beraz, berarekin hasten da aditz-jokoaren azalpena:

Aditz irabiagarriak azaldu itzazanean' erakutsi neuzan aditz-gunak. Onen artean *izan* aditzan gunak daiz ioakitsuenak, a) batetik aditz guztien laguntzailea eta aldian zimendua dailako, b) beztetik beronegandik ernerikoak eta beroni dagokiozanak daiz bezte aditz guztiak (179. or.).

Lau erroren bidez azaltzen da, *Izkindeak* dioenez, aditz hau, jokatzean: batetik, aditz intrantsitiboei ezartzen zaienean, *ai* erroa agertzen du orain-aldian, eta *itz* iragan-aldian; bestetik, aditz trantsitiboei ezartzen zaienean, *au* erroa hartzen du orainaldian, eta *eu* iraganean.

Izan aditzak gaur *gun bi* daukaz: *au* edo *eu*, ta *ai* edo *itz* (ei). *Au* edo *eu* aditz biralkoiai lagunduteko oituten daiz: AU' urreko aidaak adierazoteko, EU' urruneko aidaak erakutsi nai daizanean. *Ekarri dAUGu* (urreko aidaa=orain), *Ekarri gEUan* (urruneko aidaa=orduan). (...) *Ai* edo *itz* aditz euskoien aldiak agertuteko oituten dauguz: AI' *urreko aidaak* adierazoteko' ITZ *urrunekoakaz*. *Etorri nAI* (urreko aidaa edo oraingoa), *Etorri nINTZan* (urrunekoa edo ordukoa)⁷⁸.

Jakina denez, ondorengo eredu idatzian, bizkaiera idatzian, noski, ez zuten aurrera egingo Azkuek *Izkindean* proposatzen dituen *nai*, *dai*, *gaiz*, *daiz* eta antzerako aditz formak, ez iraganeko *itzan*, *itzazan*... Aitzitik, *au* erroak arrakasta handia ezagutuko zuen; urte gutxiren buruan, hasieran Azkuek soilik erabiliko dituen NNN formak, *daust*, *dausku*, e.a..., idazle gehienen usadiora zabalduko ziren, literatur bizkaieraren forma kanoniko bilakatuz. Gure hizkuntzaren historiari dagokionez, bada, *au* erroari buruzkoak dira interesgarrienak, eta hoietara mugatu gogo genuke, bereziki, ondoren.

2.4.4.1. *Izkindea* baino lehenagokoak dira *daut* eta antzeko berreraiketak; izan ere, Bonaparteren lanetan ageri da hipotesi hau, gero *dot*, *dut*, *det*... bihurtuko zen jatorrizko formaren bila abiatzen denean. Honen ondorioz, hainbat aldameneko hipotesi garatu ziren, laguntzaile guztiaren sustraia aurkitu asmo zutenak. Hipotesi hauen artean, bizkaierazko NNN laguntzaileari buruzkoak ere aurki genitzake. Campionen gramatikan idoro dezakegu bat, Bizkaiko laguntzailea *eutsi* aditzaren bitartez azaltzen saiatzen dena:

el núcleo es *eus*, sacado de EUTSI, que significa "tener" y que pudo muy bien ser una variante dialectal de EUKI. Estas flexiones no incurrir en el pleonismo de la pluralización objetiva, concretándose al sufijo *z* (1884, 562. or.).

Oin-hipotesi honetatik abiatutik ere, aisa hel zitekeen Azkueren ondorioetara, hots, orain-aldiko *au* erroa. Campionek ez du urrats hori ematen, baina bere

78. Ohar bedi *gaur* hitza tartekatzen duela Azkuek pasarte honetan; bere berreraiketa honek, bada, sinkronia itxura batean eman nahi ditu bere lehen pausuak. Izan ere, aditz bakar bat bada laguntzaile guztia eratzen duena, egokitasunak eskatuko luke erro bakar batetik eratorriak izatea *Izkindean* biltzen direnak. Honela, beraz, ohar batek eskeintzen digu zein den azken batean, Azkuek euskararen lehen denborez duen hipotesia: "Lenengotan' nire ustez' *i* izan izango dai gun bakarra, eta *i-tik ai ta ei* (urrekoa ta urrunekoa) sortu izango daiz. Ikasmen au ioakitsuagoa balitz zeago astertuko neuke. Gaur *gun* onen sustarrak' batez bere Bizkaiko almeneko aditzean eta bezte izkerantzetako irabiamen batzuetan dakustaz: *daike*, *neikean*, *eikean*,, *diot*, *nion*..." (AZKUE, 1891, 179. or., gehi testuko pasartea).

ideiek irtenbide berera eramango lukete; honela, *eutsi* aditzaren paradigma erakus-tean egiten duen oharrak zabalik uzten du bidea:

Veanse las terceras personas. *daust* “él me lo tiene”, *dautsu* “él a tí”, *dautsa* “él a él”, *dausku* “él a nosotros”, *dautsue* “él a vosotros”, *dautsee* “él a ellos”. Compárense estas flexiones con las que figuran en las categorías objetivo-pronominales del presente perifrástico, y se verá confirmado que están tomadas de EUTSI (1884, 624. or.).

Azken batean, bada, *euki* aditzetikako hipotesia dugu hau, *eutsi* garai batean *euki*-ren aldaera zela suposatzen bait du. Azkuek ez du, baina, hipotesi hau onartzen, eta *Izkindean* jazartzen zaio eritzi honi, zuzen-zuzenean: “AU edo EU *guna ezdai* EUki *biortua*” (181. or.).

Au ta *eu* *gunak*’ nai almentasuneko *ke* irazgaiaz’ nai bezte alkargai batzukaz irazteko euren *u=i* egiten dai. *daIket* (ez *daUket*), *neIkean* (ez *neUkean*); *daItan*, *daItanean*, *daitaneko*... Eta *eUki* aditzan *u* *ezdai* inoiz *i* biurtuten (ibid.).

Azkuek badu arrazoirik *eukiri* buruzko hipotesia gaitzesteko; baina arrazoi hauek, datuetan baino areago, bere euskarari buruzko eritzietan dautza: *euki-eutsi* hipotesia egiazkotzat jo izanez gero, laguntzaile osoaren batasuna, hots, *izan* aditzaren batasuna baztertu beharko luke, eta honekin batera, aditz-denboraren teoria gutzia:

Aldia astertu itzanean azalduta dagonez’ *au* edo *eu* aldian zimendua dai; eta edonork dakienez’ aldian zimendua *ezdai* *eukitea*’ *izatea* baino (181. or.).

Azken batean, hipotesien arteko eztabaida honetan, euskarari buruzko eritzia da Azkue defendatzen ari dena; zeren, *izan* aditza ez bada aditz guztiaren iturburu, nekez mantentzen bait daiteke *Izkindea* guztian zehar aldarrikatzen den *giza-izkera*atasuna; nekez erakutsi, hizkuntza honek naturarekin (*denbora* eta *izatearen* zernolakotasunarekin) duen egokitasun lerro-lerroa. Ondorioz, bada, buelta ematen dio Azkuek, *euki*-ren hipotesiari, eta berean bildu:

Nire ustez *euki eutsi* ta bezte aditz irabiagarri guztiak’ *izan*-etik edo bere gunetatik etorriak daiz (182. or.).

Eutsi-ren hipotesiak, NNN aditz-jokoaren sorburua azaltzen du soilik; Azkue, aldiz, laguntzaile osoari buruzko azalpena eskeintzeko asmoarekin ari zaigu *Izkindean*. Euskal aditzaren mekanismoa, eta mekanismo honen bikaintasunari antzeman gogo dio. Ostera ere, *Izkindearen* iturburu diren lanak aztertzean, zirriboraturik, edo zeharbideka aipaturik aurki genitzake, Azkuek zehaztu eta gauzatzen dituen tesiak. Honela, Zavalaren lanean, nahiz ez diren paradigmatan sartzen, baditugu *au* erroari buruzko aipamenak; esaterako, NN orain aldiko formetan, *dôt*, *dôzu*, *dôgu*, *dôzue*... idazkera erabiltzen du, eta ohar batean argitzen: “La ô de los artículos es originalmente *au*” (16. or.). Bestalde, zenbait pasartetan badi-rudi baliokide bezala ikusten dituela *au* eta *eu* erroak:

Del participio *euki* toma para radical de tensos perfectos *au* ó *eu*, aunque con la variedad que queda dicho en el capítulo precedente n.º 134. Yo usaré por más comun de *au* para los artículos puros, y de *eu* para los de recipiente, y en los que la *au* suele pronunciarse ô, la escribiré con esta letra⁷⁹.

79. ZAVALA, 1848, 60. or. Ikusten denez, Zavala ere agertzen da *euki* erroaren aldeko. Ohar bedi, baina, *Campion* baino gehiago hurbiltzen zaiola *deutso*=*dautso* aldaketari.

Aurrerago, baina, *deutsa* eta *deutso* adibideak komentatzen diharduela:

En este artículo la *d* inicial significa que el paciente es de 3.ª persona: *eu* ó *au* es la radical: su *ts* es una sustitución de la *k* suprimida, que los vizcainos hacen en las conjugaciones de recipiente (63. or.).

Ikusten denez, bazen *Izkindeaz* aurretik eritzi arras hedatu bat, *au* erroa laguntzaile trantsitiboaren muin bezala ikusten zuena, bizkaierarako. Mitxelena irakasleak azaldu duen bezala (cf. Mitxelena 1954), bizkaiera zaharrean *a/e* oposaketak, [-*dat*]/[+*dat*] markak biltzen zituen; denboraren ibilian, baina, oposaketa hau ezabatuz joan zen (ik. Irigoyen 1958). Honela, ulergarria zen *au* erroaren aldeko hipotesia, zeinak *eu* aldaketa fonetiko hutsa bailitz ulertzen bait zuen. Aitzitik, *Izkindean* egiten den aditz-berrituraketak, arestian aurkeztu ditugun hipotesi eta eritziek baino haratago luke bere iturburua, eta aldi berean bere helburua. Inon baino gehiago eta argiago, aditz-jokoaren azalpenean ageri zaigu *Izkindea* Astarloa durangarraren oinordeko.

Astarloak bere *Discursos filosóficos* liburu mardulean agertzen duen euskal aditzari buruzko ikuspegia, *Izkindeakoaren* hazia da; Azkuek, garatu eta zabaldu egingo du, zenbait zehetasun aldatuz edo gehituz, durangarraren egitamua. Honela, Astarloaren hitzetan aurki daitezke, kasik lerroz-lerro, orain arte aztertu ditugun eritzi eta hipotesiak.

Azkuek bezala, Astarloak ere ez du bilatzen aho-hizkuntzaren datuen biltzea, ez eta ere literatur tradizioaren ereduari buruzko azalpenik eskeintzea. Aitzitik, gauzatzen den euskaratik, *den* euskaratik abiatuaz, hizkuntza naturala izateko bete beharreko baldintzak banan-bana erakusten dituen euskal eredu bat osatzen da. Honela, bada, *Discursos*-en agertzen diren aditz formak ez dira beti hizkuntza errealetik jasotakoak; maiz, egileak berak egokiturikoak ditugu⁸⁰.

Hasiera batetik egiazta daiteke Astarloa eta Azkueren ideen artean dagoen antzekotasuna. Adibidez, *Discursos*-en ageri zaigun lehen aditz zerrenda (709. or.) ez da bere aurreko inongo gramatikatan aurkeztu, ez eta aurkeztuko bere ondoren, *Izkindea* argitara urterarte:

Las conjugaciones activas puras son diez y seis: ocho de ellas corteses y las restantes familiares. De las familiares cuatro son femeninas y otras cuatro masculinas. Las activas puras corteses son las siguientes con su traducción castellana.

	1. ^a Au	Aquel te ha muerto.
	2. ^a Au-na	Aquel te ha muerto.
	3. ^a Z-au	Aquel se ha muerto.
	4. ^a N-au	Aquel me ha muerto.
Il ...	5. ^a D-au	Aquel lo ha muerto.
	6. ^a Z-au-z	Aquel os ha muerto.
	7. ^a G-au	Aquel nos ha muerto.
	8. ^a D-au-z	Aquel los ha muerto.

80. ASTARLOA, 1883, 709. or. Honela dio Zavalak: Astarloa se decidió á tratar filosófica y esactamente del vascuence considerado segun su índole y naturaleza: yo mirando á nuestra lengua segun la usamos en el día, y con las modificaciones y alteraciones que necesariamente ha debido padecer con el transcurso de tantos siglos, como cuenta de existencia, me he fijado por regla el hacerme entender de aquellos para quienes destino mi obra, acomodándome á veces con este intento á las ideas y espresiones recibidas, aun cuando no cuadren tan bien á nuestra gramática. Y de aquí proviene la diferencia que el lector notará facilmente en nosotros de los nombres de los tensos ó tiempos, y de alguno de los modos, la del número de ambos, y otras muchas". (ZAVALA, 1848, 111. or.) Izan ere, bizkaieraren xehetasun gehientsuenen berri ematen duen bere liburuan, Astarloak taula honetan eskeiniriko asko ez dira agertzen, ezta iruzkinetan ere. Agian, ezin aurkituzkoak izan zituen.

Astarloa, Azkue *Izkindean* bezala, jabetzen da aditz forma hauen desohizko-tasunaz; horregatik, agian, abiatzen da ondorengo *excusatio* antzeko honetan:

La tercera conjugacion *il-zau* aquel ha muerto á usted y la séptima *il-gau* aquel nos ha muerto, se usan en la villa de Oñate y otros pocos pueblos de bascuence. Sin embargo, no podemos menos de adoptarlas por ser legítimas y las únicas que se hallan formadas según el indole de nuestro idioma. Poco tenemos que cansarnos en demostrarlo⁸¹.

Aipatzen diren aditz forma hoiek Oñatin inoiz esan diren ala ez, ez da noski, oinarriko arazoa darabilgun gaien. Ezer baino gehiago, durangarraren iruzkin honek erakusten diguna da berak ere bazuela aurkezten zituen formen bitxitasunaren kontzientzia. Aitzitik, paradigma hau da delako hizkuntza naturalari egokitzen zaiona, eta honela azalduko zaigu ondoren; ohar bedi azalpenean, Azkueren gramatikan muin diren puntu berak ikutzen direla, hots, erro bakar bat aditz-joko guztirako, orain-aldian *au* dena, —z plural markaren hobestea:

La función del auxiliar se reduce á hacernos ver si estos tiempos son reales ó apostróficos: por lo mismo su radical ha de hallarse en todas las conjugaciones; así como se halla la característica de tiempo. Esta radical en el tiempo real es la sílaba *au*, y se halla en la primera, segunda, cuarta y quinta conjugación, usada generalmente por todos los bascongados: pues, ¿por qué no se ha de hallar en la tercera y la séptima? Continúen, pues, los oñatienses y demás pueblos el uso de las bellas conjugaciones *il-zau* é *il-gau*, y siga el resto de los bascongados su ejemplo, desprendiéndose de las torpes que sustituyen en su lugar.

En efecto, ¿cuáles son estas conjugaciones? Son *il-zaitu*, aquel lo ha muerto á usted; *il-gaitu*, aquel nos ha muerto. Sepan que la radical *itu* pluraliza la persona paciente; y siendo en la tercera conjugacion la segunda persona cortés, si *il-zaitu* no significa lo que quieren dar á entender, esto es, aquel ha muerto á usted, sino aquel ha muerto á ustedes. Consulten la inflexion *il-ditu* y verán que la característica *d*, nota de tercera persona de singular paciente pasa á ser plural por la terminacion *itu* y significa aquel los ha muerto y no aquel lo ha muerto. (...)

No es mi ánimo por eso el oponerme al uso de la voz *itu* y me valdré de ella en la gramática de la lengua bascongada como de *una voz propia y perfecta*, y *si no hago uso de ella en estas demostraciones es para que sean más claras y perceptibles*⁸².

Ziur asko, gehiegizko berrikuntza zen Astarloaren eritzian ere, —*it*— morfema bizkaierari ez zegokiola esatea; ez dezagun ahanzi durangarrak literatur bizkaiera garatzen ari den unean burutzen duela bere lana⁸³. Hala eta guzti ere, goian irakur genezakeen pasartean aipatzen du soilik; bere gainerako iruzkin guztietan, —z agertzen da bakarrik, pluralgile bezala; eta, ikusi dugunez, eskeintzen dituen aditz formek ez dute behin ere —*it*— pluralgilea agertzen. Izan ere, bizkaieraren aditz-jokoa oinarri harturik, eta kontuan izaki bai NNi eta bai NNN jokoan, hala nola aditz sintetikoetan —z ageri dela eta ez besterik, —*it*— markadun aditz formak oztopo bilakatzen ziren Astarloa (eta baita Azkue) bezalako analogiazaleen lanean.

Aditzaren erroari dagokionez, Astarloak oso garbi azaltzen du bere tesia, gero, ikusi dugunez, Azkuek zehaztuko zuena:

81. ASTARLOA, 1883, 709. or. Bidenabar, esan dezagun ez dugula jaso ahal izan aipatzen dituen aditz-formei buruzko argitasunik; ez dirudi beraz, egiantza handirik duenik durangarraren baieztapen honek.

82. ASTARLOA, 1883, 709-710. or. Bukaerako azpimarra Astarloarena berarena da. Ohar bedi *dauz* formari buruzko argitasunik ez dela ematen, baina aitzitik, *ditu* erabat arrunt bailitz agertzen.

83. Jakina denez, *Discursos filosóficos* idatzi eta handik urte askotara argitaratu zen; zaila da zehaztea noiz burutu zuen Astarloak bere lan mardul hau; *Apología*, bere lehen lana, 1803.ean argitaratu zen, eta handik urte gutxiren buruan mamituko zuen, ziur asko durangarrak aztertzen dihardugun lan hau. Hala ere, 1883.ertate izan zuen argitaratu gabe (Ikus honetarako ASTARLOA, 1883, VI-VII.or.). Astarloa 1821.ean hil zen.

Recorriendo las 84 conjugaciones hallaremos que la primera, esto es, la sílaba *au* es madre de todas ellas, pues la hallaremos en todas ellas; ó sin variación alguna ó mudada por la eufonía en *o*, y también, en *eu*; y de aquí conoceremos que quitada esta radical todas las demás letras que componen el auxiliar son características de personas, agentes, pacientes ó recipientes... (ASTARLOA 1881, 716, or.).

Discursos filosóficos-eko aditz-zerrendek, alabaina, ez dute NNN moetakoa aditz-formetan *au* errorrik agertzen; honela, ohizko *deustaz*, *deutza*, *deutzubee*... (712. or.) aurki genitzake hoietan. Astarloaren hitzek, ostera, argi eta garbi adierazten dute *au* dela aditz hoién erroa, orain aldian:

Después de la radical *au* hallamos en estas conjugaciones la letra característica de activa recipiente que es la letra doble *ts*, que se muda en su afin *s* cuando ha de preceder á una consonante⁸⁴.

Honela, bada, zenbait aditz forma badira *Discursos*-en, NNN jokokoak, baina objetua hirugarren pertsonakoa izan beharrean, lehenengoa eta bigarrena agertzen dutenak *nor* kasuan; aditz hauek, noski, Astarloak berak sorturikoak ditugu, eta hauetan bai, erroa *au* dugu, adibidez:

	17 ... Austa	Aquel te me ha muerto.
II ...	18 ... Autza	Aquel te le ha muerto.
	19 ... Auscu	Aquel te nos ha muerto.
	20 ... Autzee	Aquel te les ha muerto ⁸⁵ .

Gorago ikusi dugunez, Azkue lerro-lerro jarraitzen zaizkie orainarte hemen aurkeztu ditugun Astarloaren eritziei; hala ere, arrazoiren bat egon behar zuen *Izkindean* ageri den *euki* aditzaren hipotesiaren kontrako jarrera azaltzeko; izan ere, Zavalak mantentzen zuen, azaldu bezala, hipotesi hau, gero Campionek ere jasoko zuena. *Euki* aditzaren hipotesia arbuiatzeko arrazoia, arrazoi nagusia esango genuke, bere oinordekotzatik datorkio hain zuzen *Izkindeari*: Astarloaren eritziekiko atxikitasunetik; zeren durangarra bait dugu, *izan* aditzaren ardaztasunaz mintzatzen dena, *Izkindeari* eredia emanez:

Habiendo analizado las 84 conjugaciones activas puras y recipientes, y habiendo hecho ver en esta operación las diferentes características así de personas pacientes como de agentes y recipientes de conjugaciones, etc..., parece que los literatos no tenían sino saber que el auxiliar pasivo de estas 19 conjugaciones era el verbo *izan*, ser. (1883, 723. or.)

84. ASTARLOA, 1883, 718. or. *Izkindean*: "Tsi ataltsoa amaikitaz daukenak' egimen bi agertu ezarren' bezte aditz irabiagarri batzuetatik eratorriak daiz, eta len esan dainez' ikurtuak daizala agiri daue. Ts' aditz biralkoien gunai irazten dakioe, eta beti *ikurmena* agertuten dau" (AZKUE, 1891, 157. or.) *Ikurtu* hitzak "reflexivo" esan nahi du, hots, datiboa ere sartzen dela aditz jokoan.

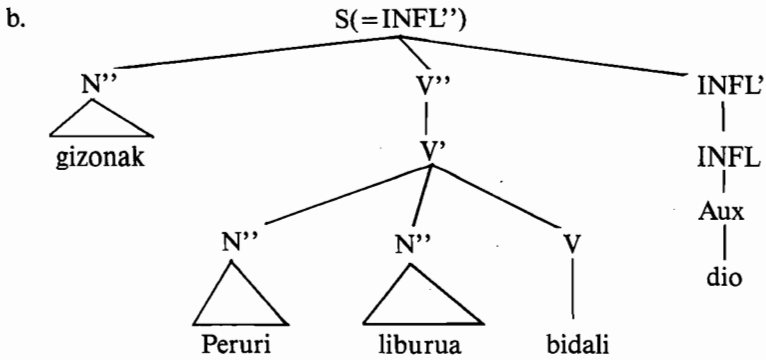
85. ASTARLOA, 1883, 711. or. Bada, alabaina, Astarloaren jarraitzailek argien artean, NNN aditz-joko guztiari *au* erroa ezarri zionik *Izkindea* baino lehenagotik: Mateo Zavala, hain zuzen ere. Lécluseri bidalitako izkribu batean, zeinetan agertu asmo dituen Astarloak *Discursos*-en aipatzen dituen 206 aditz-joko edo konjugazioak zeintzu diren. Bertan Zavalak egiten dituen oharrak oso interesgarriak dira: izan ere, *Izkindean* buruturiko prozedura bera agertzen digu. Lan honetarako ez dugu zuzenean kontuan izan, arrazoi nagusi batengatik: Azkuek ez zuen izkribu-hau ezaguterik izan *Izkindea* idazteko orduan: 1829.eko data izaki, ez zen 1922.erarte argitaratu. Hala ere, bertan egiten diren iruzkinak *Discursos* eta *Izkindean* aurkitu ahal izan ditugunen antzekoak dira. Adibidez: "En esta conjugación se hará uso de la verbal *au* para la formación de artículos activos por ser esa la genuina de la conjugación bizcaína; y que también se ve más o menos usada en las conjugaciones de otros dialectos. En la guipuzcoana se dice *nau*, *nauzu*, *nauc*, *naun*, y también algún tanto *dau*. En la labortana y navarra rayana es mucho su uso, ya algún tanto desfigurada, como *derautzut*, *drautzut*, *darotzut*, ya en su natural, como *daucu*, *daut*, *daute*, *dauzkizu*, *nau*, etc." (ZAVALA, 1922, 39-40. or.). Ondoren eskeintzen zaizkigun aditz formak, honelakoak dira: *daut*, *dauzu*, *dau*, *daugu*... Badira *Discursos*-etik jasotako formak ere, baina hauek kako artean ageri dira, ohar honekin: "Los que están entre () no son usuales". Kako artean daude *gauz*, *gavez* eta *dauz*. *Zauz* eta *Zau* ez dira azaltzen ere. (41-42. or.) NNI jokoko aditz guztiak, bestalde, *au* erroaz osaturik ditugu: *daustazu*, *dauzcuzu*, *dautzut*... (42. or. eta hur.) Bukatzeko, Zavalaren "pragmatiko eta positibista" irudiari ondoegi egokitzen ez zaion pasarterik bada, Astarloaren eskola nolabait definitzeko modukoa:

BIBLIOGRAFIA.

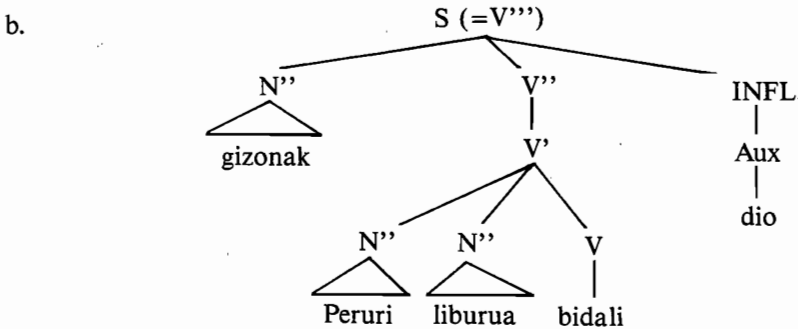
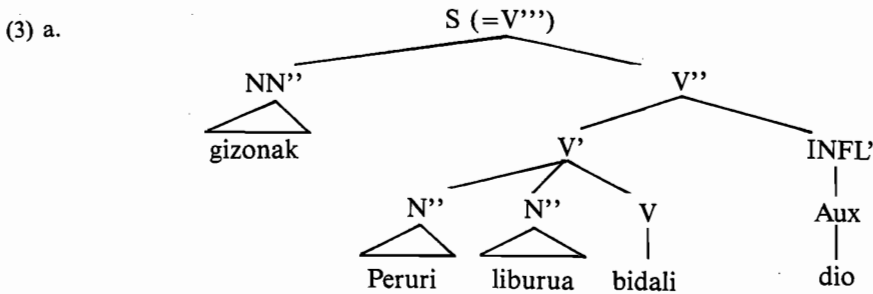
- AKESOLO, Lino, 1965, "Dos notas autobiográficas de Resurrección María de Azkue, comentadas" *BAP*, XXI, 35-63. or.
- ARANA-GOIRI, Sabino, *Obras Completas de Arana-Goiri'tar Sabin*. Buenos Aires: 1965, (Sabindaí-Batza).
- , 1896, *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, (*Obras Completas argitalpenaren arauera aipatua*).
- ARANA MARTIJA, J.A., 1983, *Resurrección María de Azkue*, Colección "Temas vizcainos", IX, 103-104 zenb. Bilbao: Julio-Agosto. Bizkaiko Aurrezki Kutxa.
- ARRIANDIAGA, Manuel, 1907, "Notas sobre el verbo euzkérico", *Euzkadi*, IV, 229-236. (Argitaratzeko dagoen Jesus María Aldayren *Obra euzkérica del P. Manuel de Ariandiaga*-ren arauera aipatua).
- , 1915, "La reforma de la Conjugación euzkérica. Estudio y ensayo", *Euzkadi*, XII, 67-73, 99-106, 106-165, 305-313, 429-437. (Argitaratzeko dagoen Jesus María Aldayren *Obra euzkérica del P. Manuel de Ariandiaga*-ren arauera aipatua hau ere.).
- ASTARLOA, P.P., 1803, *Apología de la lengua bascongada*, Madrid: G. Ortega.
- , 1883, *Discursos filosóficos sobre la lengua primitiva*, Bilbao: Velasco.
- AZKUE, R.M., 1891, *Euskal-Izkindea*, Bilbao: Astuy.
- , 1893, *Bein da betiko*, Bilbao: Casa de Misericordia.
- , 1896, *Método práctico para aprender el vascuence bizkaino y guipuzkoano*, Bilbao: Astuy.
- , 1906, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao.
- , 1925, *Morfología Vasca*, Bilbao: Editorial Vasca.
- , 1947, *Euskalerraren Yakintza*, Madrid: Espasa-Calpe.
- CAMPION, Arturo, 1884, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*, Tolosa: E. López.
- CORCUERA, Javier, 1979, *Orígenes, ideología y organización del nacionalismo vasco. 1876-1904*, Madrid: Siglo XXI.
- ELORZA, Antonio, 1978, *Ideologías del nacionalismo vasco*, San Sebastián: Itxa-ropena.
- EYS, J.W.J. van, 1879, *Grammaire comparée des dialectes basques*, París: Maisonneuve.
- IRIGOYEN, Alfonso, 1957, "Del epistolario de Azkue", *Euskera*, II, 261-393.
- , 1958, "Curiosidades y observaciones sobre el dialecto vizcaíno literario", *Euskera*, III, 105-132.

"Mas cuando Astarloa afirmó que eran 206 las conjugaciones presentes, consideró al bascuence según su naturaleza, y lo que según su constitución y elementos hubo de tener en los días de su gloria. A la verdad no es necesario un conocimiento muy profundo de dichas cosas, para hacerse cargo de la exactitud y verdad de su aserto; y yo mismo he visto por experiencia, que los bascongados a quienes he leído algunas de estas conjugaciones, haciéndoles alguna ligera análisis de sus artículos, al momento se han hecho cargo que así debió ser, y me lo han confesado con pleno convencimiento de ello" (62. or.). Eta aipu honekin ez da bukatzen Zavalak Astarloarekiko duen zorra. Dirudienez, beraz, Zavalari dagokionez berriz aztertu beharko lirakete orain arte emaniko iritziak (Ik. 43. oharra).

- LAKA, Itziar, 1986, *Hiperbizkaieraren historiaz. Hastapenak*, E.H.U.ko tesina argitaragabea.
- , 1986a, "Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (Hiperbizkaieraren historiaz I)" in Lakarra (arg.) 1987.
- , 1986b, "Sabino Arana Goiri eta hiperbizkaiera. (Hiperbizkaieraren historiaz III), *ASJU XXI*-lean inprimategian.
- , 1986c, "Manuel Arriandiagaren berrazterketarako oinarriak (Hiperbizkaieraren historiaz IV)", *ASJU XXI*-2an inprimategian.
- , 1986d, "Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa. (Manuel Arriandiagaren eskuizkribu argitaragabea)", *ASJU XXI*-3-n argitaratzeko.
- LAKARRA, J. A., (arg.), 1987, *Hiztegiak eta testuak* (E.H.U.aren Udako V. Ikastaroak). Inprentan, E.H.U.aren argitalpen zerbitzua.
- LARRAMENDI, 1729, *El imposible vencido*, Salamanca: Antonio Joseph Villagordo, facsimilea Donostia: Hordago 1979.
- MITXELENA, Koldo, 1954, "Nota sobre algunos pasajes de los Refranes y Sentencias de 1596", *BAP*, XIV, 479-480.
- , 1960, *Historia de la literatura vasca*, Madrid: Minotauro.
- , 1970, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbao: Publicaciones del Centro de Estudios Históricos de Vizcaya.
- , 1981, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU*, XV, 289-313.
- SARASOLA, Ibon, 1975, *Euskal literatura numerotan.*, Donostia: Kriselu.
- TOVAR, 1952, *La obra de D. Resurrección María de Azkue. Edición recuerdo de la velada necrológica celebrada el día 4 de enero de 1952 para honrar la memoria del virtuoso sacerdote e ilustre vascofilo*. Bilbao: Imp. Provincial.
- , 1966, "Azkue gramático", in *Don Resurrección María de Azkue lexicógrafo, folklorista y gramático*. Bilbao: Junta de Cultura de Vizcaya.
- VILLASANTE, Luis, 1979, *Historia de la literatura vasca*², Aranzazu.
- X. X. "Sabino Arana juzga a Miguel de Unamuno", *MUGA*, 1980, I, 17. zenb. (ez da argitaratzailearen izenik ematen).
- ZAVALA, Mateo, 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*. San Sebastián: R. Baroja.

In the second hypothesis, i.e., when V is the head of S, we also have two possibilities:

If we make a narrow interpretation of X-bar-Theory and postulate that there is only one level of specifier, it seems to me that the hypothesis labelled (3a) can be readily discarded. The argument works the following way. If V is the head of S, as (3a) proposes, then INFL can only appear as a specifier, because first it is not a complement of V, and second because there is no possibility to consider it either a modifier of V or of any of its complements. This amounts to saying that it has to come from the maximal projection of V. But this means,

in turn, that if INFL comes from the maximal projection of V as in (3a), the maximal projection of V is not S but V'. Hence, the only possible representation for the V-head hypothesis is (3b). Thus, is there any way that could help us decide between (2), both (a) and (b), and (3b)? It is obvious that the choice between both hypotheses is an empirical question. Nonetheless, it ought to be pointed out that according to Chomsky's 1980 definition of government (Aoun and Sportiche, 1981):

- (4) x governs y iff
 a. x c-commands y
 b. No major category or category boundary intervenes between x and y.

(3b) and (2b) are the only possible structures, for V governs its complements and INFL governs the subject. In (2a), on the contrary, INFL would not be able to govern the subject position, for it does not fulfill the *c-command* requirement of that definition (Reinhart's simplified definition [cf. Reinhart 1983: 23]). Thus, the alternative, as Huang (1982) puts it, could be to accept the definition by Aoun and Sportiche (1981):

- (5) A governs B if and only if $A = X^0$ and every maximal projection dominating A also dominates B and viceversa.

According to this definition, then, INFL would be able to govern up to INFL', namely, up to the subject position without any further specification.

The empirical argument in favor of (2a) is provided by the movements involved with focalization. Thus, let us hypothesize that in sentence (1) above we want to focalize the N' *liburua* 'the book' and give it a special prominence within the sentence. Then, we move the string formed by the focused element, *liburua* 'the book', the verb, *bidali* 'sent', and INFL, *dio*, to the front of the sentence. It could also be argued that instead of the fronting of the mentioned string, the moved elements are the subject, *gizonak* 'the man', and the indirect object, *Peruri* 'to Peter'. Without trying to decide between both alternatives for the time being, the very important fact is that the mentioned string, i.e., (6), cannot be broken neither by moving only part of it to the front, nor by inserting the subject, *gizonak* 'the man', and/or the indirect object, *Peruri* 'to Peter', between them¹, as shown in (7):

- (6) a. *liburua bidali dio*
 b. *Focus + V + INFL*
- (7) a. **liburua bidali gizonak Peruri dio*
 book-det/sg-abs sent man-det/sg-erg Peter-dat has
 it to him
- b. **liburua bidali gizonak dio Peruri*
 book-det/sg-abs sent man-det/sg-erg has it to him Peter-dat
- c. **liburua bidali Peruri dio gizonak*
 book-det/sg-abs sent Peter-dat has it to him man-det/sg-erg

1. As argued in previous work (cf. Eguzkitza 1986), this does not mean that we cannot move INFL alone, for such a movement is perfectly feasible. INFL by itself has the behavior of an independent constituent. Now, whatever is in focus position has to move along with V, for on the one hand that position, right in front of V, is the focalization site, and on the other because, as we have seen before, nothing but some verbal complements of V can intervene between V and INFL. This, in fact, is a clear mark of the degree of structural dependency between V and INFL.

This means that INFL is tightly connected to V. In fact, nothing can appear between V° and INFL with the exception of modals and iterative *izan*, as it was shown in Eguzkitza 1986, Chapter II.

- (8) a.

liburua	irakurtzen	ahal	dut
book-det/sg-abs	reading	can	I have it
	[V°]	[modal]	[INFL]

'I can read the book'

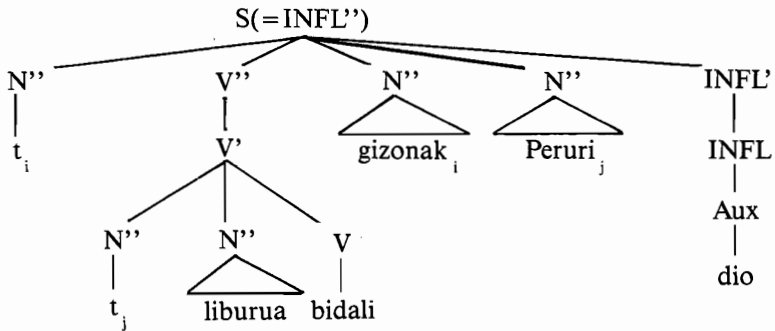
- b.

liburua	irakurri	izan	dut
book-det/sg-abs	read	have	I have it
	[V°]	[iterative]	[INFL]

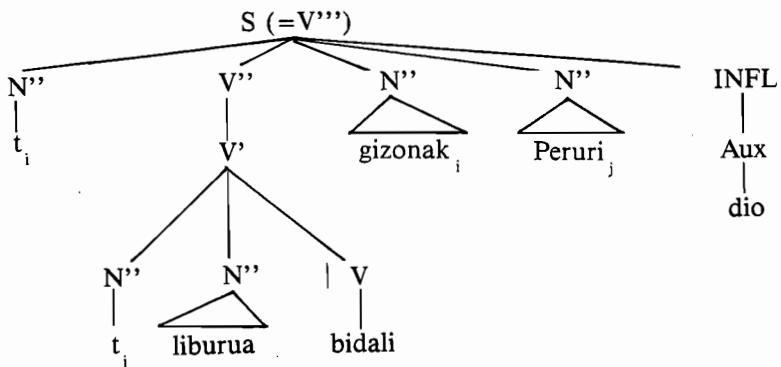
'I have often read the book'

In other words, between the two hypotheses we are looking at, (2) with INFL as the head of S, and (3) V as the head of S, both (3b) and (2b) ought to be discarded for they do not capture the abovementioned fact, i.e., that V and INFL are tightly connected. If this were not the case, we would not be able to explain why the examples in (9), derived from (2b), where INFL is the head of S, and (3b), where V is the head of S, respectively, are ungrammatical. Observe that both are cases where some element other than modals and iteratives intervenes between V° and INFL:

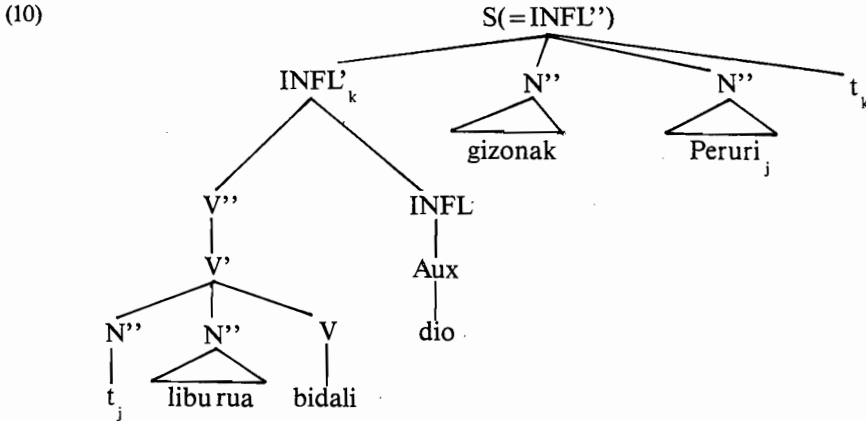
- (9) a.

- b.

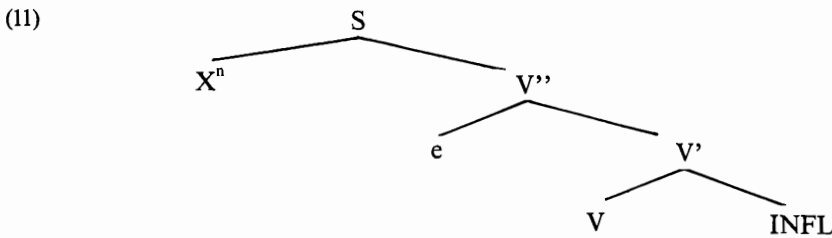

Thus, we therefore tentatively conclude that (2a) is the structure with the highest explanatory power, which in the example at hand has the form in (10).

1.2. Focalization Strategies.

1.2.1. **Sentential Adverbials.** The structure proposed by Azkarate *et al.* (1981), namely, V'' (=VP) is not one with all its possible subcategorized complements (as in the one I have proposed in Eguzkitza 1986, Chapter II, following the most common tradition), but just a VP (=V'') with the complement *e* on its left branch, where *e* stands for *focus* (= *galdegaia* in Basque)²:

This, in turn, implies that structures like (2a), represented as in (12) here, that is, structures with at least two NP's as the complements of V, are not possible, for in principle only one constituent should be focused each time³:

2. This proposal could have some problems with the basic rule-schema of X-bar-Theory:
 (i) $X^n \rightarrow \dots X^{n-1} \dots$

since INFL, as shown in (11), appears as a branch of V', i.e., as a modifier or as a complement of V', and it does not seem to be either of the two.
 3. De Rijk, however, states the following: "So far, the focus in our examples has been one single constituent. As a matter of fact, Basque grammarians generally conceive of focus in that strain. Yet, it may happen that the implicit question associated with a utterance contains more than an interrogative word. If so, the utterance will have a focus consisting of more than one constituent [...]. It thus turns out that multiple focus is possible, even though it may be somewhat rare in practice". (De Rijk 1978; 103-4).

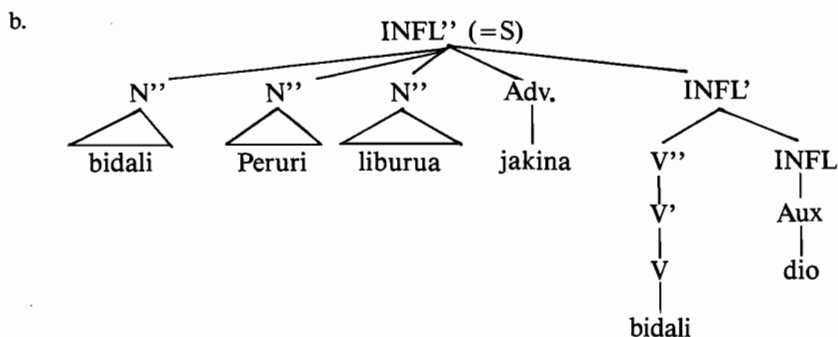
- (12) (=2a) gizonak Peruri liburua bidali dio
 man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him
 'the man has sent Peter the book'

This sentence, if not orally uttered, is ambiguous with respect to the presence or absence of focus on the only element that can function as such, *liburua* 'the book', for this N'' is the most immediate element to the left of V, precisely the only available position for focus in the grammar of Basque (Altube 1929, De Rijk 1978). Thus, sentence (12) may be either a neutral statement⁴ or else the N'' *liburua* 'the book' in it can be the focus of the sentence.

In the first case, i.e., when there is a neutral statement, we can have the following situation:

- (13) a gizonak Peruri liburua noski ('of course') bidali dio
 man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs jakina ('of course') sent has it to him
 behintzat ('at least')
- ...
- 'the man, of course/at least/..., has sent the book to Peter'

that can provisionally be represented as in (13b), as we are going to discuss later in this paper:

In this case the elements in brackets in (13a), *behintzat* 'at least', *noski/jakina* 'of course' and others, all of them sentential adverbials,⁵ can appear be

4. We could also say with De Rijk (1978:102) that "in that case, the sentence modality (its truth-value, so to speak) is focused on, and no special word order is required".

Also, as T. Wilbur proposed (p.c.), we could consider that direct objects are 'naturally' in focus. Any deviation from 'natural' order would then produce non-neutral statements.

5. The reason to call these elements *sentential adverbials* is due to the fact that they are not subcategorized by any other element, and in addition they have the distribution of parentheticals. Thus, sentence (13) could have appeared as:

- (i) a. gizonak *behintzat* Peruri liburua bidali dio
 b. gizonak Peruri *behintzat* liburua bidali dio
 c. gizonak Peruri liburua bidali dio *behintzat*

exactly as in the case in which the parenthetical had been the following sentence:

- (ii) a. espero zitekeenaren kontra
 hope one could-rel suf-gen against
 'against what one could hope (= unexpectedly)'

tween the potential focus and V, so that we are able to say that no element was focalized in (13). If, on the contrary, we had been answering the question in (14):

- (14) *nori bidali dio gizonak liburua?*
 who-dat sent has it to him man-det/sg-erg book-det/sg-abs
 'who has the man sent the book to?'

we would never have (15) as a possible answer:

- (15) **gizonak liburua Peruri noski bidali dio*
 man-det/sg-erg book-det/sg-abs Peter-dat of course sent has it to him

- but (16) *gizonak liburua Peruri bidali dio (noski)*
 man-det/sg-erg book-det/sg-abs Peter-dat sent has it to him of course
 'the man has sent the book to Peter, of course'

where the focus *Peruri* 'to Peter' is immediately to the left of V, the only position where it may appear, for —as we are going to see— wh-words in Basque do not move to COMP, but just to focus position. Thus, (15) is ungrammatical because the focus *Peruri* 'to Peter' has been separated from V by means of the sentential adverbial *noski* 'of course'. Such a move is not possible in the grammar of Basque. Thus, so far we have encountered two situations: a) sentences without focus at SS in which sentential adverbials can therefore appear immediately to the left of V, and b) sentences with some element in focus position or where wh-movement has taken place. In these sentences the focused element or the wh-word have to appear immediately to the left of V for the sentence to be grammatical.

- as in (iii) a. *gizonak Peruri liburua espero zitekeenaren kontra bidali dio*
 b. *gizonak espero zitekeenaren kontra Peruri liburua bidali dio*
 c. *gizonak Peruri espero zitekeenaren kontra liburua bidali dio*
 d. *gizonak Peruri liburua bidali dio espero zitekeenaren kontra*
 'the man has unexpectedly sent the book to Peter'

At the same time a clear intonation break exists between the parenthetical and the item in front of it. Thus, the possibility of making the focus position come from S is out of question, for no element can intervene between focus and V:

- (iv) a. **nik liburua irakurri dut*
 I-erg book-det/sg-abs read I have it
 'I have read the book' (*liburua*: [+ focus])
 b. *liburua irakurri dut nik*
 book-det/sg-abs read I have it I-erg
 'I have read the book' (*liburua*: [+ focus])
 c. **liburua nik irakurri dut*
 book-det/sg-abs I-erg read I have it
 'I have read the book' (*liburua*: [+ focus], grammatical if focus assigned to *nik*)
 d. *nik espero zitekeenaren kontra liburua irakurri dut*
 I-erg hope one could-rel suf-gen against book-det/sg-abs read I have it
 'unexpectedly I have read the book' (*liburua*: [+ focus])
 e. **nik liburua espero zitekeenaren kontra irakurri dut*
 I-erg book-det/sg-abs hope one could-rel suf-gen against read I have it
 (*liburua*: [+ focus])

And if any movement takes place, as mentioned in the text, they, [focus + V], have to move together.

1.2.2. **Two Focusing Strategies.** One could ask why it is possible that (13a) is a grammatical sentence, but (15), the answer to (14), is not, for Basque being a language with a rather free word order, we could think of (15) as a case of scrambling and not as an instance of *wh*-movement. The answer to this objection is straightforward. Once an element has been focalized in any sentence of Basque, the rest of the constituents of that sentence may appear in almost every possible order, only determined by discourse constraints, for the feature that seems to be at work in this language, as Carlos Otero put it (p.c.), is [—verb initial]⁶. Thus, we can find the following cases (De Rijk 1978, number (12) of his examples):

- (17) a. sendagille batek bi txakur *ementxe* *il* *zituen* atzo
 doctor one-erg two dog-ind-abs right here killed had them yesterday
 'a doctor killed two dogs right here yesterday'
- b. sendagille batek *ementxe* *il* *zituen* *bi* *txakur* atzo
 doctor one-erg right here killed had them two dog-ind-abs yesterday
 'a doctor killed two dogs right here yesterday'
- c. bi txakur *ementxe* *il* *zituen* sendagille batek atzo
 two dog-ind-abs right here killed had them doctor one-erg yesterday
 'a doctor killed two dogs right here yesterday'
- d. bi txakur sendagille batek *ementxe* *il* *zituen* atzo
 two dog-ind-abs doctor one-erg right here killed had them yesterday'
 'a doctor killed two dogs right here yesterday'
- e. *ementxe* *il* *zituen* sendagille batek bi txakur atzo
 right here killed had them doctor one-erg two dog-ind-abs yesterday
 'a doctor killed two dogs right here yesterday'

In these cases the focused element is (*h*)*ementxe* 'right here'. However, if no element is focused, at least superficially, as in (13), we have what we could call a *neutral orden*, i.e., a situation where no element in the sentence has any kind of preeminence. All this can be observed in the following cases:

- (18) a. gizonak Peruri liburua behintzat bidali dio
 man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs at least sent has it to him
 'the man has sent the book to Peter, at least'
 (no focus)
- b. gizonak Peruri *liburua* *bidali* dio behintzat
 man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him at least
 'the man has sent the book to Peter'
 (either no focus or *liburua* 'the book' focused)

6. It would be interesting if we could find a deeper principle to explain the existence of this constraint in the grammar of Basque. If it turns out that focus must always be filled either at s-structure or at LF, this could explain why a main verb cannot (exceptions aside) ever appear in the front position of its sentence, for the focus position would always be there in front of it waiting to be filled and hence making it impossible for that verb to appear sentence-initially.

- c. gizonak Peruri behintzat *liburua* *bidali dio*
 man-det/sg-erg Peter-dat at least book-det/sg-abs sent has it to him
 'the man has sent the book to Peter at least'
 (*liburua* 'the book' in focus position)
- d. gizonak behintzat Peruri *liburua* *bidali dio*
 man-det/sg-erg at least Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him
 'the man at least has sent the book to Peter'
 (*liburua* 'the book' in focus)
- e. liburu hau behintzat *irakurri egin dut*
 book this-abs at least read done I have it
 'I have read this book at least'
 (*irakurri* 'to read' in focus)
- f. *liburuak zenbat balio duen *nik* behintzat entzun dut
 book-det/sg-erg how much value has it I-erg at least heard I have it
 'at least I have heard how much the book cost'
 (if *nik* 'I' marked [+ focus])

In negative sentences it is also possible to see the difference:

- (19) ez dut *liburua* *irakurri*
 not I have it book-det/sg-abs read
 'I have not read the book'
 (*liburua* 'the book' in focus)
- (20) ez dut irakurri liburua
 not I have it read the book
 'I have not read the book'

In (20) no focus appears unless the negation itself can be considered as such (see fns. 5 and 7). We shall return to this point later.

In we now come back to sentence (12):

- (12) gizonak Peruri liburua bidali dio
 man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him
 'the man has sent the book to Peter'

and focus *liburua* 'the book', the way to mark it unambiguously as opposed to a mere neutral statement appear to be two:

- a) an additional emphatic accent with a clear break between the focused item and its preceding elements⁷:

- (21) gizonak Peruri *liburua bidali dio*

7. This strategy also implies a movement to focus position, even though at the surface no change seems to occur. The movement is that of *liburua* 'the book' from its starting position to focus position. We shall come back to this point in the following pages.

b) movement:

- (22) a. *liburua bidali dio gizonak* Peruri
 b. *gizonak liburua bidali dio* Peruri
 c. Peruri *liburua bidali dio gizonak*
 d. *zer bidali dio gizonak* Peruri?
 e. *nork bidali dio liburua* Peruri?

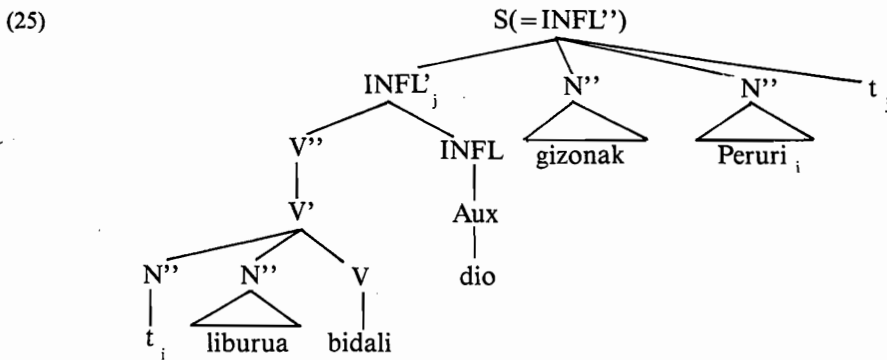
The same can be observed in (23):

- (23) Peru goizean heldu da
 Peter-abs morning-det/sg-loc arrived is
 'Peter has arrived in the morning'

where if we focalize *Peru* 'Peter', the possible results are:

- (24) a. *goizean Peru heldu da*
 b. *Peru heldu da goizean*
 c. *Ez da Peru heldu goizean*
 d. *Ez da goizean Peru heldu*

In all the cases, either the string formed by the focused element, verb and INFL [*focus + V + INFL*] has been fronted, or else the indirect object *Peruri* 'to Peter' and the subject *gizonak* 'the man' in sentence (22), and the adverbial *goizean* 'in the morning' in (23) have been moved rightward. For instance, the representation of (22a) could be (25):

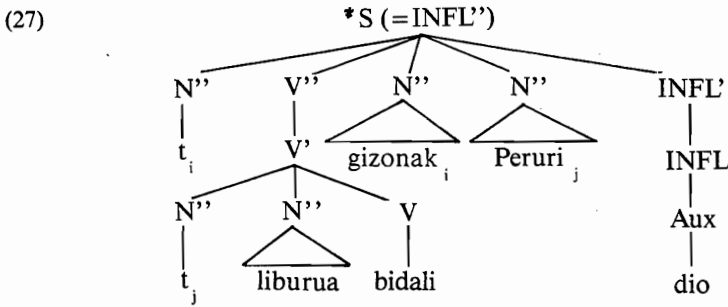

The string named above, [*focus + V + INFL*], cannot be broken either by moving part of it to the front, or by inserting the subject *gizonak* 'the man' or/and the NP *Peruri* 'to Peter' in (22), or the adverbial *goizean* 'in the morning' in (23), between them, specifically between focus and V^0 , and V^0 and INFL⁸ (cf. 1.1.). As pointed out before, however, INFL can be moved to the front position as in (19) above.

8. Between focus and V^0 nothing can appear either, for by definition focus is the first element to the left of the main verb of the sentence. In fact, this linear continuity between V and INFL is the intuitive base upon which Wilbur and others have apparently built up the concept of VC (Verbal Complex).

- (26) a. **liburua bidali gizonak Peruri dio*
- b. **liburua bidali Peruri dio gizonak*
- c. **liburua bidali gizonak dio Peruri*
- d. **Peru goizean heldu da*
- e. **goizean heldu da Peru*
- f. **Peru heldu goizean da*

This means, as stated in 1.3.1., that INFL is directly connected to V, or in other words that INFL is the head of S. Thus, the ungrammatical (26a) can be represented as (27) [(9a) above]:

In (27) the traces left by the corresponding movements are properly governed (where *proper government* to the conditions of government mentioned in (4), adds the following ones, 1) that the governor be a lexical head, and/or 2) that the governor and the governee be coindexed), i.e., the trace left by the subject *gizonak* 'the man' is antecedent-governed by the moved NP and by INFL. The trace of *Peruri* 'to Peter' is properly governed by the verb *bidali* 'to send'. The same can be stated with respect to (23) above, repeated here:

- (23) Peru goizean heldu da
- Peter-abs morning-det/sg-loc arrived is

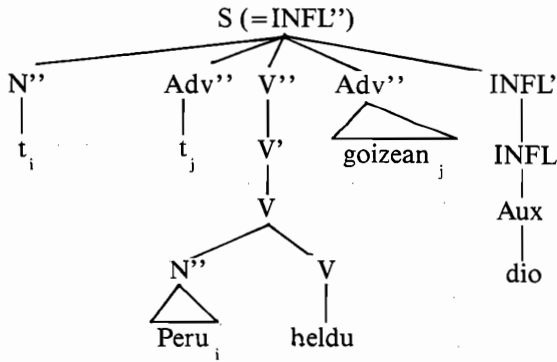
'Peter has arrived in the morning'

One impossible form of this sentence is the following (cf. 26f):

- (28) **Peru heldu goizean da*

Represented as (29). *Heldu* 'to arrive' is an intransitive verb, (exactly, an unaccusative one, and hence not subcategorized for any complement position). Its focused subject *Peru* 'Peter', then, is adjoined to V (cf. 1.3.).

(29)

Again, the only violation that makes this sentence ungrammatical is the breaking of the string formed by [*focus* + *V* + *INFL*].

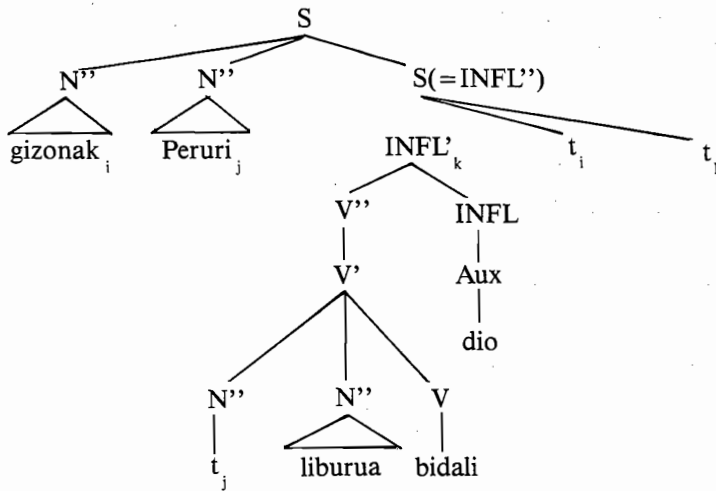
1.2.3. *Unifying Strategies*. At this point, there is a legitimate question that we may ask ourselves, i.e., whether there is any way to unify under a simple label the two mentioned focusing strategies, namely, what we have called 'the addition of an emphatic accent' strategy and the movement strategy.

In effect, there seems to be grounds for such a unification. Thus, the intonation break mentioned for the cases of apparent non-overt movement also occurs where the string formed by [*focus* + *V* + *INFL*] is not in absolute initial position. For instance, in (22) above, that intonation break appears in (22b) and (22c). In these cases the focused item *liburua* 'the book' is preceded by *gizonak* 'the man' in (b), and by *Peruri* 'to Peter' in (c). In addition, both of them are separated from the focused N'' *liburua* 'the book' by the abovementioned intonational break. In other words, the first strategy seems to be only a subpart of the second one, for in the mentioned cases of (22), also the intonation is used as a marking tool, even though movement has taken place. The apparently unavoidable conclusion so far has then two possible forms (some other possibilities will be discussed later, however): either a) any element superficially located in front of INFL' is topicalized, or b) the string formed by [*focus* + *V* + *AUX*], is a constituent independent from any other element in the sentence and all the rest of NP's hangs from S, i.e., there is no VP. Let us analyze both hypotheses.

If hypothesis (a) above turns out to be correct, (21), repeated here for ease of reference, would be represented as in (30):

- (21) gizonak Peruri liburua bidali dio
 man-det/sg-erg Peter-ti book-det/sg-abs sent has it to him
 'the man has sent the book to Peter'

(30)

or in other words, focalization would imply two sorts of movement: first, one of the focused item to the still not defined focus position immediately before the main verb, and second, movement of the string [*focus* + *V* + *INFL*] to the front position. Finally, the elements in front of that string, in the case at hand the subject *gizonak* 'the man' and the indirect object *Peruri* 'to Peter', would be topicalized (Some other possibilities have been discussed in Eguzkitza 1986 Chapter IV). The potential weakness of this account is the amount of movement it posits in order to have well-formed sentences in Basque. Thus, in a sentence that superficially seems to have undergone no movement, for instance (21) above, three movements have to have taken place before we arrived at the desired result: 1) movement of *liburua* 'the book' to focus position, not represented in (30) above for we have not defined it yet, 2) movement of the by now familiar string [*focus* + *V* + *INFL*] to the front, and 3) topicalization of *gizonak* 'the man' and *Peruri* 'to Peter'. It is true that this accounts perfectly for the situation we are trying to explain, i.e., the intonation break between what precedes it and the focused element. But it seems to be too clumsy an explanation, at least if compared with other possible accounts. Thus, if hypothesis (b) is the correct one, the intonation break would be explained because *INFL'* after the movement of *liburua* 'the book' to the focus site is just that, an independent constituent within *S*. Then, the formation of the string [*focus* + *V* + *INFL*] would be the product of the syntactic movement of focalization, while the movements of the string itself would probably occur in PF (Phonetic Form), as a matter of style controlled by discourse restrictions that we are not going to discuss. The situation, then, is the following: When there is no intonation break in the sentence, i.e., when we have the neutral order, either affirmative or negative, no focalization movement takes place at *SS* (nor topicalization in hypothesis (a) either). In contrast, when we have an intonation break, with or without movement of the string [*focus* + *V* + *INFL*], focalization has applied, or in other words, the rule 'move α ' has taken some element to the pre-verbal focus position at

SS, so that we can legitimately speak of a contrastive stress rule associated with focalization. Therefore the first issue to be resolved is the definition of the focus position.

1.3. The Focus Position.

1.3.1. **Wh-movement.** If we question an element in (21) (=12) above we have the following possible cases:

- (31) a. gizonak Peruri zer bidali dio?
man-det/sg-erg Peter-dat what-abs sent has it to him

or with fronting of the question word

- b. zer bidali dio gizonak Peruri?
what-abs sent has it to him man-det/sg-erg Peter-dat
'wat has the man sent to Peter?'

- (32) a. gizonak liburua nori bidali dio?
man-det/sg-erg book-det/sg-abs who-dat sent has it to him

- OR b. nori bidali dio gizonak liburua?
who-dat sent has it to him man-det/sg-erg book-det/sg-abs
'who has the man sent the book to?'

- (33) a. Peruri liburua nork bidali dio?
Peter-dat book-det/sg-abs who-erg sent has it to him

- OR b. nork bidali dio Peruri liburua?
who-erg sent has it to him Peter-dat book-det/sg-abs
'who has sent the book to Peter?'

- (34) a. gizonak Peruri liburua zer egin dio?
man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs what-abs done has it to him

- OR b. zer egin dio gizonak Peruri liburua?
what-abs done has it to him man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs
'what has the man done to Peter with the book?'

As we can readily observe, the question words (*zer* 'what', *nori* 'to whom', and *nork* 'who') have been moved to the same preverbal position into which the focused elements go. In fact, the focused element in Basque is called *galdegaia*, literally the subject of question (*galde* 'to ask' and *gai* 'subject').

The correctness of this assertion can be seen if we try a) to insert any element between the landing site of the wh-word and V or b) if we try to focalize anything else in addition to the questioned element⁹. Thus, if we insert *noski* 'of course' in (31):

9. In the case of an echo-question, no doubt, a multiple interrogation is possible:

(i) nork Peruri zer bidali dio?
who-erg Peter-dat what-abs sent has it to him
'who has sent what to Peter?'

- (35) *gizonak Peruri zer noski bidali dio?
 man-det/sg-erg Peter-dat what-abs of course sent has it to him

or if we try to focalize, say, *Peruri* 'to Peter' the result is equally ungrammatical:

- (36) *gizonak zer Peruri bidali dio?
 man-det/sg-erg what-abs Peter-dat sent has it to him

If wh-movement applies in more complex sentences, the same results appear to occur, i.e., wh-movement is a focus-to-focus movement rather than a COMP-to-COMP movement:

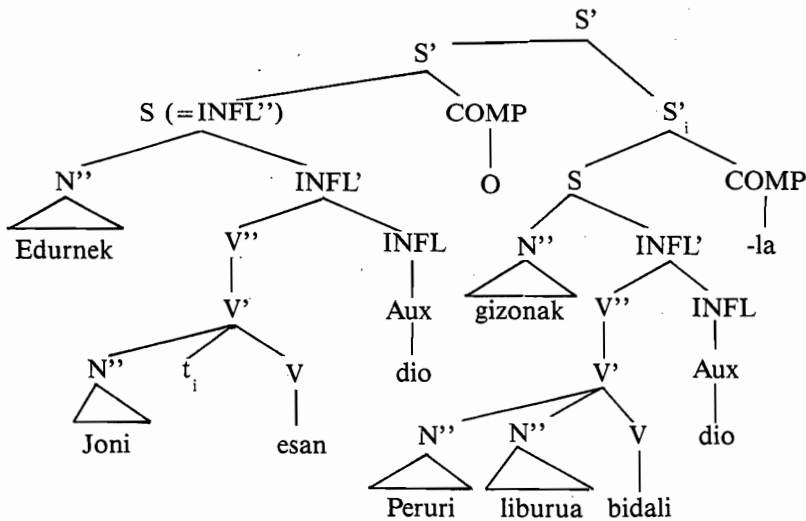
- (37) a. Edurnek Joni esan dio gizonak
 Edurne-erg John-dat said has it to him man-det/sg-erg

Peruri liburua bidali diola
 Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him-that

'Edurne has told John that the man has sent the book to Peter'

whose structure could be diagrammed as in (b):

b.

Thus:

- (38) a. zer_i esan dio Edurnek Joni [gizonak Peruri e_i
 what-abs said has it to him Edurne-erg John-dat man-det/sg-erg Peter-dat

t_i bidali diola]?
 sent has it to him

'what has Edurne told John that the man has sent to Peter?'

- b. nori esan dio Edurnek Joni [gizonak
 who-dat said has it to him Edurne-erg John-dat man-det/sg-erg

e_i liburua t_i bidali diola]?
book-det/sg-abs sent has it to him

'to whom has Edurne told John that the man has sent the book?'

c. $nork_i$ esan dio¹⁰ Edurnek Joni
who-erg said has it to him Edurne-erg John-dat

[e_i Peruri liburua t_i bidali diola]?
Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him

'who has Edurne told John has sent the book to Peter?'

First, we move the corresponding wh-word to the focus position of its own sentence [e_i — t_i], the lower one. Then we extract it to the focus position of the upper sentence [t_i — wh]. Again, if we try to question or focalize some other element either in the lower or in the upper sentence, the results are equally ungrammatical, for the landing site that the moved item has to occupy is already filled. Thus, if in (38a) we try to question the subject too, the situation is the following:

(39) * zer_i esan dio Edurnek Joni
what-abs said has it to him Edurne-erg John-dat

e_i Peruri t_i $nork_i$ bidali diola?¹¹
Peter-dat who-erg sent has it to him-that

If we now try to focalize *Edurnek* 'Edurne' in the upper sentence the result is also wrong:

(40) * zer_i Edurnek esan dio Joni
what-abs Edurne-erg said has it to him John-dat

gizonak Peruri e_i t_i bidali diola?
man-det/sg-erg Peter-dat sent has it to him-that

Also, in verbs like *galdetu* 'to ask for', subcategorized for wh-words, the situation is the same. Thus, we have:

(41) Edurnek Joni galdetu dio Peruri
Edurne-erg John-dat asked has it to him Peter-dat

liburua $nork$ bidali dion
book-det/sg-abs who-erg sent has it to him-ind. quest. suff.

'Edurne has asked John who has sent the book to Peter'

10. Although most common, it is not obligatory for the string [*wh* + *V* + *INFL*] to appear in absolute initial position. For instance (38c) could also appear as:

(i) Edurnek $nork_i$ esan dio Joni [e_i Peruri liburua t_i bidali diola]?
Edurne-erg who-erg said has it to him John-dat Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him-that
or (ii) Edurnek Joni $nork_i$ esan dio [e_i Peruri liburua t_i bidali diola]?
Edurne-erg John-dat who-erg said has it to Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him-that

11. Also, for the very same reason, no other focalized element can appear in the lower sentence:

(i) * zer esan dio Edurnek Joni e_j Peruri e_i Andonik i t_i bidali diola?
what-abs said has it to him Edurne-erg John-dat Peter-dat. Anthony-erg sent has it to him-that

where a wh-word is in the focus position of the lower sentence, the only position where the question word can appear, otherwise the result is ungrammatical.

(42) *Edurnek Joni galdetu dio, *nork* Peruri liburua *bidali dion*

If we now try to extract the question word to the upper sentence the results are parallel:

?? (43) a. *nork_i* galdetu dio Edurnek Joni
who-erg asked has it to him Edurne-erg John-dat

e_i Peruri liburua *t_i* *bidali diola?*
Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to

'who has Edurne told John has sent the book to Peter?'

but b. **nork_i* galdetu dio Edurnek Joni
who-erg asked has it to him Edurne-erg John-dat

e_i *e_j* liburua *nori* *t_i* *bidali diola?*
book-det/sg-abs who-dat sent has it to
him-that

The reason for the ungrammaticality of (43b) is apparent. *Nori* 'to whom' cannot appear in focus because this site is already filled by the trace left by *nork* 'who'. On the other hand the echo-interpretation is almost impossible precisely because *nori* 'to whom' has been moved from its starting 'neutral' position to one superficially to the left of V. In fact, (44) does allow an echo-question interpretation:

(44) *nork_i* galdetu dio Edurnek Joni
who-erg asked has it to him Edurne-erg John-dat

e_i *nori* liburua *t_i* *bidali diola?*
who-dat book-det/sg-abs sent has it to him-that

'who has asked Edurne John the book has sent to whom?'

Thus, it is reasonable to conclude that the landing site for wh-words is the preverbal position mentioned before, i.e., the same position that is used for focalization. What this means, in turn, is that the focus position is an A-bar-position (a nonargument position), or in other words, that this position cannot be one coming from V' for many of the wh-words or lexical items that either by means of wh-movement or focalization can land at it are not subcategorized elements of V. In the following sentence:

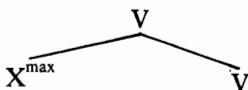
(45) *gizonak* *orain* Peruri liburua *bidali dio*
man-det/sg-erg now Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him

'the man now has sent the book to Peter'

gizonak 'the man', *orain* 'now' and the verb *bidali* 'to send' itself can appear in the focus position, even though they clearly are not subcategorized by the verb *bidali* 'to send'. On the other hand, the very fact that the string mentioned before [*focus* + V + *INFL*] always moves together shows us that the focus position

cannot be one coming from a superior position in the projection of V° . This was already pointed out by the facts quoted in 1.2.1. with respect to sentential adverbials, i.e., focus position is a site internal to VP and immediately to the left of V, as the impossibility for those sentential adverbials to intervene between the focus position and V clearly showed¹². Thus, an attractive solution appears to be one similar to the proposal by Julia Horvath for Hungarian (1981), namely, an adjoined position to \bar{V} :

(46)

This position is an A-bar-position that is filled at s-structure when something has been either questioned or focalized. This is an important difference with respect to the Hungarian case, for Basque unlike Hungarian, as argued in Horvath (1981), does not subcategorize for any element at all at the focus site¹³. We have seen that almost all elements of a sentence may be brought to that position without any restriction¹⁴. This accounts for the difference in status of that position in both languages, an A-position in Hungarian (according to the above-mentioned analysis), and an A-bar-position in Basque. Next, we will see how wh-movement is characterized in Basque.

12. We also could mention here the VP-deletion test proposed by Julia Horvath (1981), for in Basque, as in Hungarian, one can only reconstruct an element within VP, but not any outside it, such as parentheticals or a sentential adverbial. In Basque, in addition, even NP's that are subcategorized by the main verb, if they are not in focus position, cannot be recovered. For instance (I use similar examples to Horvath's 40 and 41 in page 56):

- (i) Marik *mahaian ipini ditu* plater bi eta Jonék ustekabean beste bi
 Mari-erg table-det/sg-in put has them plate two-abs and John-erg suddenly other two-abs
 'Mary has put two plates in the table and John suddenly two others'

The gapped part is [*mahaian ipini ditu*], i.e., [*focus + V + INFL*].

However, if we now try to gap, say, *beste bi* 'two others', that is, an NP that is not in focus, the result is clearly ungrammatical:

- (ii) *Marik *mahaian ipini ditu* plater bi eta Jonék ustekabean
 Mari-erg table-det/sg-in put has them plate two and John-erg suddenly

In other words, the only recoverable string is [*focus + V + INFL*], in the example at hand *mahaian ipini ditu* 'has put in the table'. On the other hand, as pointed out also by Julia Horvath, if we have some element in the focus position and we make a yes-no question out of that sentence, we have two possible outcomes, one without movement and another one with movement of [*focus + V + INFL*] to the front, thus making it clear that the focus position is one internal to VP:

- (iii) Peruk *liburua irakurri du*
 Peter-erg book-det/sg-abs read has it
 'Peter has read the book'
- (iv) Peruk *liburua irakurri al du?*
 Peter-erg book-det/sg-abs read modal part has it
 'has Peter read the book?'
- (v) *liburua irakurri al du* Peruk?
 book-det/sg-abs read modal part has it Peter-erg
 'has Peter read the book?'

13. Horvath (1981:53) states the following: "Although Hungarian is an SVO language, its Phrase Structure differs from that of, say, English in one crucial respect: it has a (single) phrase node as a *left sister* to V. This 'pre-V' node is a regular argument position in Hungarian, and particular verbs must be strictly subcategorized to take (or not to take) one of their complement phrases in this node. Any major category type can occur in the 'pre-V' position. Even though sub-regularities do exist, the occurrences of 'pre-V' complements with particular verbs is largely idiosyncratic, motivating a *lexical* account, namely, one based on lexical subcategorization features".

14. The possibility should be mentioned of considering the focus position an A-position and explain wh-movement, as Horvath does for Hungarian, as a case of substitution into that position, because some other rule (*postposing* in Hungarian) has moved the corresponding subcategorized element out of that position. This is not the case in Basque. In other words, the focus position is really an adjoined position produced by means of the rule 'move'.

3.3.2. **A Test of Wh-movement.** To confirm that we really have a case of wh-movement, i.e., move \bar{A} , when wh-words are moved to focus position, we will confront the Basque case with the criteria proposed by Chomsky (1977):

a) Wh-movement leaves a gap. For instance:

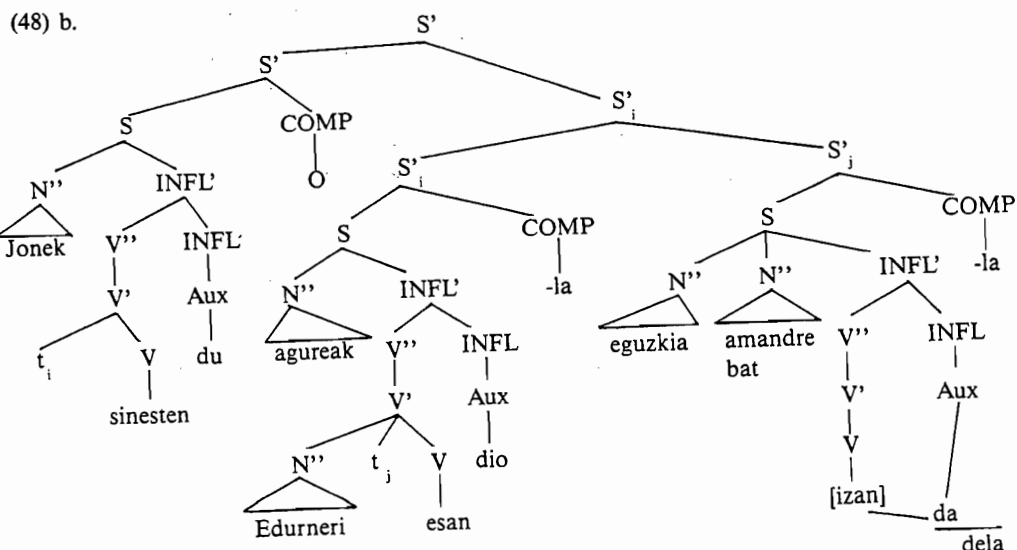
(47) a. Jonek sinesten du eguzkia amandre bat dela
 John-erg believing has it sun-det/sg-abs old lady one-abs is-that
 'John believes that the sun is an old lady'

b. *Zer_i* sinesten du Jonek eguzkia e, *t_i* dela?
 what-abs believing has it John-erg sun-det/sg-abs is-that
 'what does John believe that the sun is?'

b) Wh-movement apparently violates subjacency:

(48) a. Jonek sinesten du agureak Edurneri esan diola
 John-erg believing has it old man-det/sg-erg Edurne-dat said has it to him-that
 eguzkia amandre bat dela
 sun-det/sg-abs old lady one-abs is-that
 'John believes that the old man has told Edurne that the sun is an old lady'

it can be represented as in (b):

Now, if we extract the wh-word *zer* 'what' from the most embedded sentence and move it from its starting position, first to the focus position of its own clause, then to the focus position of the second sentence, and finally to the same position in the upper sentence the result is grammatical:

- (49) *zer_i sinesten du Jonek agureak*
what-abs believing has it John-erg old man-det/sg-erg

Edurneri t_i esan diola eguzkia e_i t_i dela?
 Edurne-dat said has is to him-that sun-det/sg-abs

'what does John believe that the old man has told Edurne is the sun?'

c) Wh-movement obeys CNCP. This is also the case in Basque:

- (50) a. *Jonek eguzkia amandre bat delako zurrumuttua sinesten du*
 John-erg rumor-det/sg-abs believing has it

eguzkia amandre bat dela
 sun-det/sg-abs old lady one-abs is-that

'John believes the rumor that the sun is an old lady'

where if we question 'what the sun is' no grammatical sentence can be produced, for the wh-word cannot pass over *zurrumurrua* 'the rumor' precisely because this word does not have a focus position at which the wh-word could land:

- (51) **zer sinesten du Jonek eguzkia delako zurrumurrua?*
 what-abs believing has it John-erg sun-det/sg-abs is that rumor-dat/sg-abs

d) Finally, wh-movement cannot be produced in wh-islands. In fact, we have already seen it above, when we have discussed that the wh-word landing site is the same as the focus position and that there is just one available position in each sentence. Thus, out of (52a) we cannot have (52b) because the escape-hatch for *nork* 'who' is already occupied by the trace of *zer* 'what' by the time *nork* 'who' tries to land at it:

- (52) a. *Jonek sinesten du Edurnek hori esan duela*
 John-erg believing has it Edurne-erg that-abs said has it-that

'John believes that Edurne has said that'

- b. **zer_i sinesten du Jonek e_j nork_j t_i esan duela?*
 what-abs believing has it John-erg who-erg said has it-that

Again if we interpret the lower sentence —provided that the intonation is there— as an echo question, (b) could be considered grammatical or at least rather acceptable.

1.4. Logical Form.

1.4.1. **The Focus Assignment Parameter.** Having defined the focus position as an A-bar-position adjoined to V, the next question to be answered is how this structure proposed for the syntactic component of the grammar of Basque is reflected in its Logical Form.

We have just stated that the focus position is one that appears at s-structure when some element within a sentence has been focalized. Then, if there is no element in focus, it means that we do not have an adjoined position to V at this

level of representation (SS), as it is the case in what we have called the neutral order (cf. 18a). In other words, so far we have been using the term *focus* to define a syntactic position (an A-bar-position) created by 'move_α' and not, as more traditionally has been done, to define a semantic property of some element in the sentence. For that reason, I have sometimes used the Basque term for focus, *galdegaia*, in the manner of Azkarate *et al.* (1981), in order to avoid confusion, for we also know that this position in the grammar of Basque is the landing site for *wh*-words. Thus, now we can say that the semantic property [+*focus*] in the sense of, say, Chomsky (1971), Jackendoff (1972) or Suñer (1982) can only be assigned in Basque to items that have previously undergone the defined movement within the syntax of the grammar of this language. In fact, we are going to define a 'focus assignment parameter' along the lines of the proposals by Julia Horvath (1981) for Hungarian, according to which —as she predicted— Basque is, like Hungarian, a) a type (ii) language, one where "FOCUS is a feature inherent to the lexical category V. It can get assigned by V, and only by V, to other categories, and its assignment is subject to precisely the same conditions that Case-assignment is subject to" (Horvath 1981; 158), and b) a language where FOCUS can get assigned only to the left of V.

1.4.2. Quantifier Raising.

1.4.2.1. **Definition.** QR (May, 1977) functions in Basque as in other languages, i.e., by adjoining the corresponding quantifier to the left or right of S¹⁵, so that the scope of the quantifiers can be defined with respect to one another. Thus, if we have the following sentence:

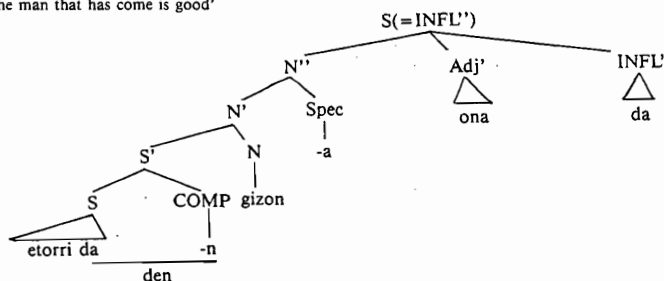
- (53) gizon asko anitz hiritara joan da
 man many-abs many city-indet-adl gone is

'many men have gone to many cities'

15. I assume that in Basque COMP is a position to the right of S and its only function is to serve as the site for those suffixes which, attached to Aux, mark the embedding of any sentence, either as a relative clause or as a complement:

- (i) etorri den gizona ona da
 come is-red suff man-det/sg-abs good-det/sg-abs is
 'the man that has come is good'

b.

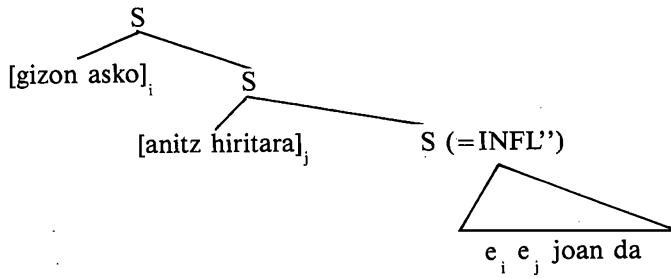
- (ii) a. Jonek dio Mari etorri dela
 John-erg says Mary-abs come is-that

Two readings are possible. In one the quantified phrase *gizon asko* 'many men' has wide scope; in the other it is *anitz hiritara* 'to many cities' that has wide scope:

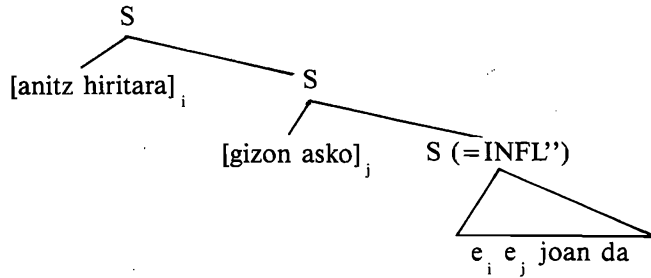
- (54) a. [_S gizon asko_i [_S anitz hiritara_j [_S e_i e_j joan da]]]
 [_S hiri anitzetara_j [gizon asko_i [_S e_i e_j joan da]]]

where the two traces [e_i] and [e_j] are properly governed by the head of S, namely, by INFL.

- (55) a.

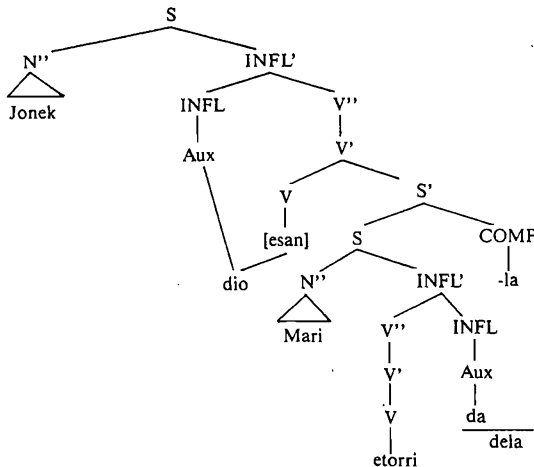

- b.

'John says that Mary has come'

- b.

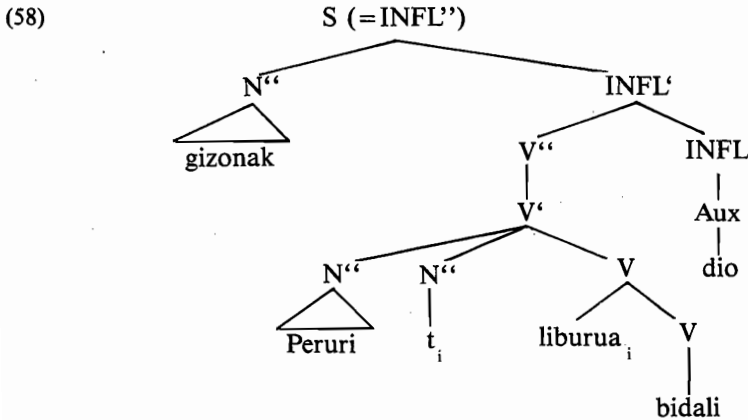
3.4.2.2. **Wh-movement and QR.** If now in (18a) or (21) above, that I repeat here as (56):

- (56) gizonak Peruri liburua bidali dio
 man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him
 'the man has sent the book to Peter'

we focalize *liburua* 'the book' by moving it to the preverbal focus position postulated earlier, the result is:

- (57) gizonak Peruri liburua bidali dio
 man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him
liburua: [+ focus]

whose structure could so far be diagrammed as:

If we apply wh-movement by questioning the NP *liburua* 'the book', the wh-word goes also to the focus position and the possible results are

- (59) a. gizonak Peruri zer bidali dio?
 man-det/sg-erg Peter-dat what-abs sent has it to him
- b. zer bidali dio gizonak Peruri?
 what-abs sent has it to him man-det/sg-erg Peter-dat
- c. gizonak zer bidali dio Peruri?
 man-det/sg-erg what-abs sent has it to him Peter-dat
- d. Peruri zer bidali dio gizonak?
 Peter-dat what-abs sent has it to him man-det/sg-erg
- 'what has sent the man to Peter?'

where in (a) the wh-word *zer* 'what' along with V and INFL remains in place, and in (b), (c) and (d) the whole set moves towards the front. This second alter-

native is by far the most common one. What is the logical representation of (59)? On the one hand, we know that QR applies to a quantified phrase and adjoins them to S. In languages like English or Spanish, on the other hand, the COMP-position to the left of S is the landing site for the quasi-wh-operators, i.e., the movements of QR and wh-words are parallel and both can define scope with respect to the c-commanded sentence and with respect to each other without any difficulty. But, if we try to define the logical form in Basque in the same way, the results are not satisfactory for the focus-position, the escape-hatch of Basque equivalent to the COMP of English or Spanish, does not c-command its clause. For instance (59a) above:

- (60) [s gizonak [INFL Peruri e_i [v zer_i [v bidali]] dio]]?
 'what has sent the man to Peter?'

where the trace left by *zer* 'what' is properly governed. The wh-word in focus, however, does not c-command the sentence and therefore we are not able to define its scope. At this point is when the proposal of Julia Horvath appears extremely attractive, namely, the assignment by V of the feature [+ *focus*] to any category —V itself included— strictly adjacent (cf. Stowell, 1981) to its left. The conditions for this assignment are the same as the conditions for the assignment of abstract Case, i.e., a) government (cf. 5 above), b) directionality —'to its left'—and c) adjacency. Now, the feature [+ *focus*] having been assigned, we can use it as a kind of operator and adjoin the wh-word to S, so that we are able to define its scope:

- (61) [s zer_i [s gizonak [INFL Peruri t_i [v e_i [v bidali]] dio]]?
 'what has the man sent to Peter?'

The importance of this move is even more apparent in sentences where in addition to wh-words we have quantified phrases. For example:

- (62) zer bidali dio gizonak mutil askori?
 what-abs sent has it to them man-det/sg-erg youth many-dat
 'what has the man sent to many youths?'

whose two possible logical interpretations are:

- (63) a. [s zer_i [s mutil askori_j [s [INFL [v e_i [v bidali]] dio] gizonak e_j]]]?
 b. [s mutil askori_j [s zer_i [s [INFL [v e_j [v bidali]] dio] gizonak e_i]]]?'

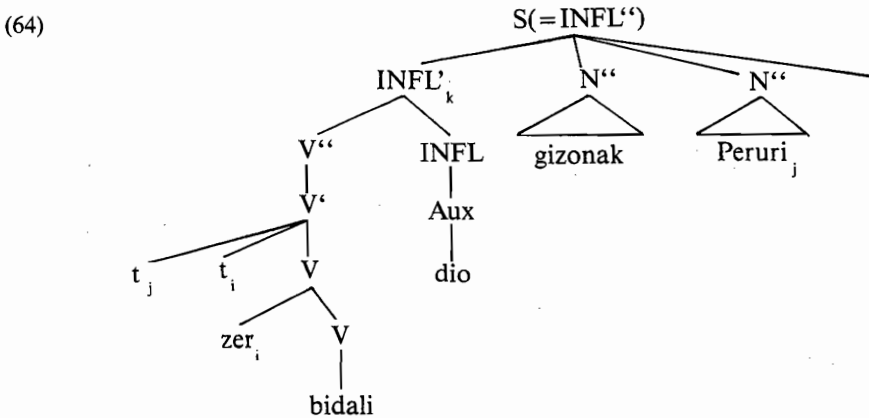
In (63a) *zer* 'what' has wide scope, so that the sentence means what individual things the man has sent to many different youths. In (63b), on the contrary, *mutil askori* 'to many youths' has wide scope, the sentence thus means what the man has sent to those many youths, but the implication of the former case does not hold in the latter, namely, that each of the youths has received an individual thing. Simply, both possibilities are open, those youths have received

something from that man, but we do not know whether as a group or as different individuals¹⁶.

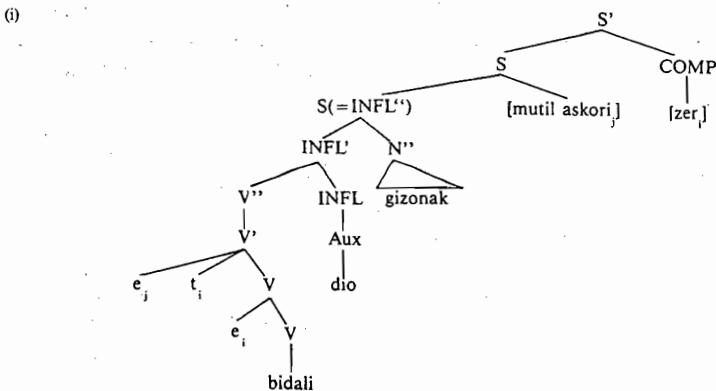
But what about (59b)?

(59b) *zer bidali dio gizonak Peruri?*
 what-abs sent has it to him man-det/sg-erg Peter-dat
 what has sent the man to Peter?

In this case the set [*Focus/wh-word* + *V* + *INFL*] appears sentence-initially. Apparently, the problem of lack of c-commanding does not appear. However, the question is still there, for we always have a downgrading movement of the wh-word from its starting position to the left of *V*. Thus, with the data at hand, we could represent (59b) as follows:

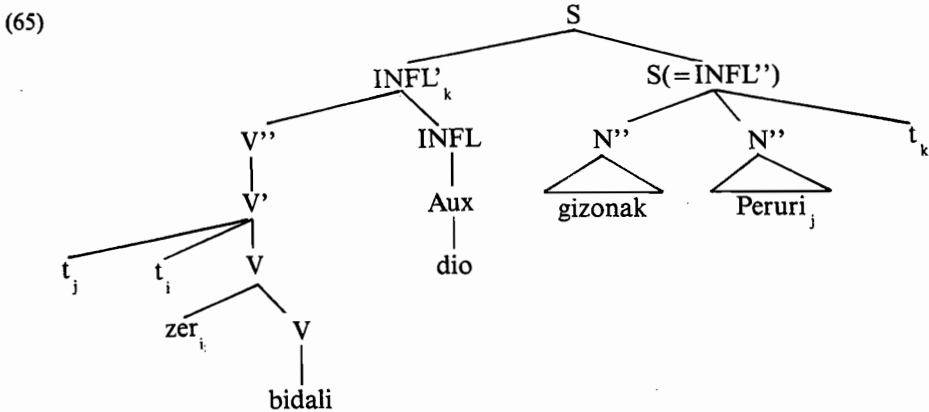
16. As stated in footnote (15), syntactically COMP in Basque is the site of suffixes that mark either sentential complements or relative clauses. However, if we want to postulate, as it seems reasonable, that the Logical Form is universal, and therefore that the landing site to which wh-words move within this component of grammar is universally COMP, we could also say that at LF in Basque, wh-words rather than adjoining to S, as we have proposed in the text, can also land at the COMP position of the highest S'. Thus, (63a) would be represented in the following way:

However, since the effects are the same, I will keep things in the way presented so far.

where the problem is immediately apparent: 1) The fact that the NP subcategorized for by the verb *bidali* 'to send', *Peruri* 'to Peter' hangs directly from S, and 2) again, the fact that the wh-word does not c-command its trace. We will deal with the first question later. With respect to the second problem nothing seems necessary to be added, namely, after the assignment of the feature [+focus], a parallel rule to QR at LF gives us the scope of the wh-word by adjoining it to S. The motivation for this move is the downgrading of the wh-words to the focus site, and as we just have seen, the fronting of the set [focus + V + INFL] does not avoid the conflict.

A possible alternative would be one where INFL' [focus + V + INFL] is adjoined to S, the only available position for topicalization in a language where COMP is, as stated before, a suffix site (cf. fn. 15) to the right of S. The representation of this hypothesis could be the following:

This alternative presents, however, two unsurmountable problems. For one thing, when the movement of INFL' to the front does not take place (cf. 59a) (a real possibility even though not too common), we are left without explanation, since the downgrading of the wh-words will take place and thus no c-command relation can be established between the wh-word and its sentence. Moreover, in the case of indirect questions the fronting mentioned is not so common, for instance:

- (66) Jonek galdetu du, t_i Peruri liburua nork_i bidali dion
 John-erg asked has it Peter-dat book-det/sg-abs who-erg sent has it to him-ind.
ques. suff

'John has asked who has sent the book to Peter'

In this case the wh-word *nork* 'who' has been downgraded to the focus position of the embedded sentence from its starting location as the subject of S, and it is therefore c-commanded by its trace. For another thing, even if the movement of INFL' takes place, say, either at SS or at LF in the proposed way, we still have to move the corresponding wh-word to the focus position, i.e., in the

process of derivation we have to make a wh-word be c-commanded by its trace. Hence, it seems reasonable to allow UG to include the proposed alternative, for as Julia Horvath also points out, the traces involved in the movement to focus position being variables, no violation of the Binding Theory occurs.

The question now is how costly this situation is in terms of learnability. QR, as stated before, does not present any problem, for it follows the general pattern of other languages. The downgrading of wh-words, however, is obviously, in terms of the grammars of the most well-known languages, a marked mechanism. Nonetheless, if we take into account that in the grammar of Basque no other COMP-escape-hatch position is available for those words to land at, as well as that this position is also the position where any focalized item must end up, we could accept Julia Horvath's proposal (1981:5) and speak of 'a single parameter of UG, in terms of which Hungarian [and Basque] differs from languages involving the assignment of the feature FOCUS at the level of S-structure, referred to [...] as the FOCUS-assignment parameter'¹⁷.

Also, this parameter provides us with an explanation for the non-existence of multiple interrogation in Basque. When a wh-word has been moved into focus position, no other wh-word can land at it, for it is already occupied, i.e., there is no more room for other wh-words to be extracted. On the other hand, once [+ *focus*] has been assigned by V, no other item can receive it because the conditions for its assignment cannot be fulfilled again (cf. adjacency¹⁸). Thus, we can say that multiple interrogation is only possible in the grammar of Basque with an echo interpretation (cf. fn. 10 above).

1.4.2.3. Focalization and QR. How is the situation when an NP has been moved to the focus site, as in (57)?

- (57) gizonak Peruri *liburua* *bidali dio*
 man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him
 'the man has sent the book to Peter'

By moving *liburua* 'the book' to focus position, again we have a downgrading movement. Then, if the Binding Theory is not going to be violated because a trace is c-commanding its antecedent, the only open possibility is that that trace be a variable, in which case according to the principle C of that theory, must always be free (Chomsky 1981). The first hint that this is the case is produced by the fact that the focus position is an A-bar-position. But even more important than that are the so-called 'weak crossover' effects that occur between an item in focus and the variable it binds, as observed by Horvath (1981) for Hungarian. According to Chomsky (1977) no variable can be the antecedent of a pronoun to its left. Thus, if we can show that in such a configuration we have the same kind of results, we can safely conclude that the trace in question is a variable:

17. Besides, there is no room in the grammar, of Basque for the proposal of a stylistic rule (Horvath, 1981), that is, a situation where wh-words would be extracted by COMP-to-COMP and then moved to the focus position by such a rule. This is not possible because COMP is not available, the focus position being the only escape-hatch for wh-words in the grammar of this language.

18. [+ *focus*] is assigned by V to the item strictly adjoined to it on its left side at SS. Thus, once this has occurred and we are at LF, there is no room for any other item to land at the focus position and receive the mentioned feature from V. On the one hand, because we cannot go back to SS, and on the other, because even if we could go back, the item already present there, or its trace, would make it impossible for the condition of strict adjacency between the new element and V to be met.

- (67) a. *hark_i maite duen andreak gizona_i saldu du
 he-erg lovely has it-rel suff lady-det/sg-erg man-det/sg-abs [+ focus] sold has it
 'the lady that he_i loves has sold the man_i'
- b. *There is an x [x = a man] such that the lady he_i loves had betrayed x_i

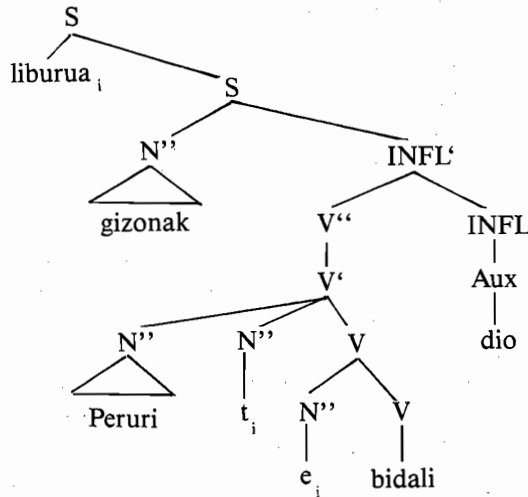
Then, the logical form of (57) will look as follows:

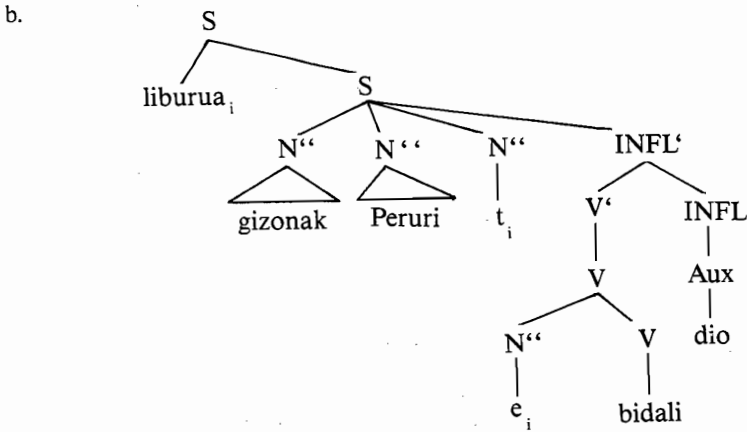
- (68) [_S liburua_i [_S gizonak Peruri t_i [_{INFL'} [v e_i [v bidali]] dio]]]

where the trace left by the movement of *liburua* 'the book' to the focus position is thus a variable and therefore free. On the other hand, after the assignment of the feature [+ focus] by V to *liburua* 'the book' we may extract it and define its scope. Also, this explains why no other NP can be interpreted as bearing the feature [+ focus], as in the case of multiple interrogation with wh-words, for once that feature has been assigned by V, there is no room for any other item to land at the focus site and by fulfilling all the prescribed conditions for it receive that feature from the verb. That position is simply occupied by the other item, and even if a double occupancy were to be allowed, the condition of strict adjacency could non be met.

The two possible tree-diagrams for the logical form of (68) above are, according to the two possible hypotheses, (69a) with a VP constituent, and (69b) with no VP:

- (69) a.

We have established before that the traces left by the movement to focus must be variables, and from the point of view of the Binding Theory free, as they are. However, it is also the case that those traces ought to obey the ECP (Empty Category Principle) (Chomsky 1981:250), according to which every empty category must be properly governed. In the hypothesis represented by (69a) both traces, [t_i] left by the movement within the syntax, and [e_i] left by the application of QR in LF, are properly governed, both of them by V. In the hypothesis represented by (69b), again, the trace left by the movement at LF is properly governed by V. The trace left at the syntax, however, is properly governed, I assume, by the head of S, namely, INFL. In other words, the movements within the logical component of the grammar do not help us decide between the two represented hypotheses (69a) and (69b).

In order to close this subsection we have to check those cases where in addition to any element in focus we have a quantified phrase. For instance:

- (70) gizonak mutil askori liburua bidali dio
 man-det/sg-erg youth many-dat book-det/sg-abs sent has it to him
 'the man has sent the book to many youths'

where as expected, in one case —the most natural one— *liburua* 'the book' would be the bearer of the wide scope, and in the other *mutil askori* 'to many youths' would have scope over *liburua* 'the book'.

1.4.3. Affirmation and Negation. Finally, what occurs when there is no movement to the focus position? To put it with De Rijk's words, when "the sentence modality (its truth value, so to speak) is focused on, and no special word order is required" (cf. fn 4)? Or as Julia Horvath says, when V absorbs itself the feature [+ *focus*]?

- (71) gizonak Peruri liburua bidali dio
 man-det/sg-erg Peter-dat book-det/sg-abs sent has it to him
 'the man has sent the book to Peter'

or its negative counterpart:

- (72) gizonak ez dio bidali Peruri liburua
 man-det/sg-erg not has it to him sent Peter-to book-det/sg-abs
 'the man has not sent the book to Peter'

The logical interpretations of these sentences are the following:

- (73) a. bai_i [gizonak Peruri liburua bidali_i dio]
 yes sent

b. yes, it is the case that the man has sent Peter the book

- and (74) a. Ez_i [gizonak x_i dio bidali Peruri liburua]
 not

b. It is not the case that the man has sent the book to Peter

where we can say that both the affirmation and the negation —unlike the affirmation morphologically represented (cf. *ez* 'not')— have scope over the whole sentence.

If in (72) we were to focalize *liburua* 'the book', the situation would be:

- (75) a. [_S liburua_i [_S ez_j [_S gizonak x_j dio y_i bidali Peruri]]]

b. there is an x [x = a book] such that it is not the case that the man has sent x to Peter

where the fact that *liburua* 'the book' can be asserted before the negation starts to work gives us the difference for its status as focalized element within the sentence. We can see that this difference neatly corresponds to that proposed by Suñer (1982) between *declarative* (our sentences with some focalized element) and *presentational* (our sentences without any focalized item). When nothing has been moved to the focus position, the whole sentence, its truth value, is asserted or negated, as it is the case with presentational sentences with postverbal subjects in Spanish:

- (76) a. llegalan los muchachos
 arrive the guys
 'the guys arrive'

b. de vez en cuando asoma el sol
 once in a while comes out the sun
 'the sun comes out once in a while'

On the other hand, when some element in the sentence has been focalized, the logical structure of it reflects this fact by moving it out of the scope of the affirmation or negation, so that the corresponding element in focus is specifically pointed out, as it is the case in declaratives in Spanish according to Suñer's analysis:

- (77) a. la luna apareció

'the moon appeared'

- b. los niños no compraron caramelos
the children not bought candy

'the children did not buy candy'

Bibliography.

- ALTUBE Seber. 1929. Erderismos. *Euskera* X. Bilbo: Euskaltzaindia.
- AOUN, J., and D. SPORTICHE. 1983. "On the formal theory of government". *The Linguistic Review* 2.211-236.
- AZKARATE, M., D. FARWELL, J. ORTIZ DE URBINA, and M. SALTARELLI. 1981. "Word order and wh-movement in Basque". *NELS* 12.36-48
- CHOMSKY, Noam. 1977. "Conditions on rules of grammar". In *Essays: On Form and Interpretation*. Amsterdam: North Holland.
- 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications.
- EGUZKITZA, Andolin. 1986. *Topics on the Syntax of Basque and Romance*. Ph. D. dissertation, UCLA.
- HORVATH, Julia. 1981. *Aspects of Hungarian Syntax and the Theory of Grammar*. Ph. D. dissertation, UCLA.
- HUANG, C.T. James. 1982. *Logical Relations in Chinese and the Theory of Grammar*. Ph. D. dissertation, MIT.
- JACKENDOFF, Ray. 1972. *Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- MAY, Robert. 1982 (1977). *The Grammar of Quantification*. Bloomington, Indiana: IULC.
- REINHART, Tania. 1983. *Anaphora and Semantic Interpretation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- DE RIJK, Rudolf. 1978. "Topic fronting, focus positioning and the nature of the verb phrase in Basque". In Jensen, Frank, ed. *Studies in Fronting*. 81-112. Lisse (Leiden): The Peton Ric Press.
- STOWELL, Tim. 1981. *Origins of Phrase Structure*. Ph.D. dissertation, MIT.
- SUÑER, Margarita. 1982. *Syntax and Semantics of Spanish Presentational Sentence-Types*. Washington DC: Georgetown University Press.

Luzaideko euskara Nikolas Polit zenaren izkribuetan.

Jose Mari SATRUSTEGI

(Euskaltzaindia)

Luzaide aipatzean, erdaraz Valcarlos esaten zaion herriaz mintzo garela esan-beharrik bazegoen, ez dakit. Auñamendiko ipar-isuriaren sakan luze eta estuan kokaturik, legez, zergaz eta elizaz Nafarroa garaieko lurraldea bada ere, hizkuntzaz eta nortasunez Nafarroa beherekoak izanak dira bertako biztanleak, beren euskara jator eta goxoari muzin egin eta erdalduntzen joan diren arte. Ezin sinetsia da hain epe laburrean euskarak han egin duen beherakada haundia.

Bertako bikario izandako F. Echeverri jaunaren Dotrina bat dela bide aipamen asko izan du Luzaideko mintzairak azken aldi honetan.¹ Ildo horretatik ikerlanean jarrai nahi duten hizkuntzalariei beste izkribu aipagarri eta ezezagun batzuren berri ematera noa, lekukotasun eredugarri eta jaun ospetsu baten berri eskaintzen diedalako uste osoarekin.

Polit anaiak.

Ospetsuak izan ziren Iruñeko elizbarruti mailan Auritz edo Burgeteko Polit anaia bi, XIX. mendearen bigarren erdian. Frantzisko, zaharrena, 1829an sortu zen eta, azken urteraino apaiz ikasketak Iruñeko Seminarioan egin ondoren, Valencian lortu zuen Teologiako doktoradutza eta meza eman. Bederatzi urtez Filosofia irakasle izan zen eta beste hiruez Teologia eman zuen Iruñeko Seminarioan. Bertako erretoradutza,² eta Orreagako "Erret-Etxean" nagusi iragandako hemezortzi urte neketsuak azpimarra daitezke berak izandako hainbat karguren artean.

Izan ere, azkeneko hau oso egoera gogorrean bete behar izan zuen. Karlos VII.ak eta bere alderdikideak Orreaga inguruan ibili ziren muga iragan aurretik eta, zer gerta ere, Orreagako elizgizonak etxetik alde egitera behartuak izan ziren. Hiru urtez (1873-1876) zein bere alde sakabanaturik ibili ondoren elkartu ziren berriro Auñamendiko Andra Mariren inguruan. 1884ean utzi zuen karguaren zama

1 Iñaki Segurola. "Etxeberri Luzaideko Bikarioaren Dotrina argitaragabea". *ASJU*, XIX-1 (1985) 129 eta hur. Iñaki Segurola. "Argitaragabea?" *Ibid.*, XIX-2 (1985), 621 or. J.M. Satrustegi. "Luzaideko Echeverriren Dotrinaz". *Ibid.*, XX-1 1986.

2 B.O.Ecl. 26.VI.1865. 190.orrrialdean.

eta Iruñeko katedralean kalonje izendatu zuen gotzaiak.³ 1894eko abenduaren 3an hil zen Iruñean. Hileta iragarkiak dioenez, Historiako Espainiar Erret Akademiako partaide, eta Nafarroako "Comisión de Monumentos" elkargoko bazkide zen, beste aipamen batzuren artean.

Frantzisko baino bost bat urte gazteago zen bere anaia Nikolas⁴. Gaztedanik nabarmendu zuela apaiz izateko joera, dio J. Ibarra Orreagako historigileak. Iruñeko Seminarioan ikastaroa amaitu orduko Luzaidera bialdu zuten bere nagusiek eta bertan egon ere, 1887an Orreagako prior edo nagusi izateko agiria jaso arte.

Anaia biak kargu horretara iritsi zirelako edo, Orreagako prioreen zerrenda orokorrean bada hutsune nabarmena: Berrogeita hemezortzigarren zenbakia daramate bai batak eta bai besteak, aipatutako Ibarren bilduman.⁵

Elkarren ondotik hartu bazuten ere nagusi aulki hori, aldaketa garrantzitsua gertatu zen bien bitartean. Frantziskok kargua utzi zuen urte berean, izan ere, Orreagako barne-arautegia aldatzeko agindua eman zuen gobernuak. Aurretik zetorren arazoa zen, noski, baina une horretan plazaratu zen. Hiru urte igaroko ziren bir-antolaketa honen bideratzen eta denbora horretan bururik gabe egon zen Orreaga, izendapen berriaren zai.

Egoera berriko ezaugarriak nabarmenena zera da, elizgizonok ordurarte euren etxeetan bizitzetik, denek elkarrekin baturik bizitzen hasi behar izan zutela.⁶

Hegoketa luzearen ondoren, 1887ko udazkenean burutu zen Orreagako apaizkideen bizibide berria arautzen zuen agiria, eta Nikolas Polit izan zen bere anaiak utzitako kargu-aulkia hartu zuen hurrengo burua.⁷

Luzaideko erretorea, parroquia uztean, Erregela berrien arabera urte bateko probasaioa egitera beharturik zegoen hautagai mailan, eta bera bezala beste guziak. Hori dela eta, oso berezia izan zen denbora horretako bere egoera, haste-hastetik etxeko buru eta apaizkideen nagusia izan arren, kanonigogai besterik ez zen. Arauen epea bete bezain laster, urte baten buruan alegia, onetsi eta ofizialki legezatu zion Iruñeko gotzaiak bere kargua.⁸

3 "Diez y ocho años de priorato en época tan difícil y comprometida como fue del año 1866 al 1884, su recta y prudente gestión en ella sus eximias virtudes y grandes prendas de talento y saber, bien merecían una recompensa, y ésta no se hizo esperar. El señor Obispo de Pamplona, doctor don José Oliver y Hurtado, en la vacante, por defunción del ilustre señor don Agustín Irigoyen, tuvo a bien nombrarle, premiando sus grandes méritos y servicios y usando de su derecho, pues correspondía a él el turno de provisión, Canónigo de la Santa Iglesia Catedral de Pamplona. El nombrado tomó la institución canónica el 24 de diciembre de 1884". Javier Ibarra. *Historia de Roncesvalles*. Pamplona 1936, 950 or.

4 Aurizko parrokiako artxibua. Bataioen 2.lib. 35. orrialdean, 9.zenb.

5 Ikus J. Ibarra. *Historia de Roncesvalles*. 941 eta 956. orrietan.

6 "Aunque sustancialmente es la misma la Regla tercera de San Agustín, observada por los Canónigos de la anterior situación, desde su implantación en el siglo XI en Roncesvalles, y la que, desde el 31 de enero de 1889 se viene observando, en virtud de los Estatutos hechos conforme al espíritu de la Bula "Inter plurima" y el Concordato de 1851, existen, sin embargo, algunas diferencias. En la anterior situación, los canónigos no hacían la vida en comunidad; vivían en las casas que se les designase o eligiesen con su familia o domésticos; reuníanse tan sólo en la iglesia para las horas canónicas, y en las sesiones capitulares que periódicamente tenían. En la actual, viven en comunidad todos, tienen todos una misma casa, un refectorio, y una misma forma de vida en todo, conforme a las Constituciones hechas en el año 1887, aunque no un mismo dormitorio, como el preceptuado por el famoso Lic. Córdoba, en el año 1585, sino, cada uno, en la misma Colegial, tiene sus habitaciones propias, y separadas de las demás". Ibid. 957 or.

7 "Con fecha 25 de Agosto último ha sido nombrado por Su Majestad la Reina (q.D.g.) Regente del Reino en nombre de su Augusto Hijo, Dignidad de Prior de la Real Iglesia Colegiata regular de Roncesvalles, el Licenciado D. Nicolás Polit y Gonzalez, Párroco propio de Valcarlos". B. O. Ecl. 1887, 192 or.

8 "Tomó posesión de esta personalmente, al mismo tiempo que recibía el hábito de la Orden de Canónigos Regulares de San Agustín, el 18 de diciembre del mismo año, de manos del señor Obispo de la diócesis de Pamplona, don Antonio Ruiz Cabal y Rodríguez, y profesó, después de cumplido el año de noviciado, el 31 de enero de 1889, ante el mencionado señor Obispo".

Arautegi berriak honela zioen. "Artículo 7. Cualquiera que sea el nombrado, no se entenderá que es tal Canónigo, sino después de haber hecho el Noviciado y de profesar, *usque ad mortem*". J. Ibarra. *Hist. de Roncesvalles* 956 or.

Haundia zen, beraz, Orreagako "Erret-etxe" zaharrean erlijio eta otoitz-giro berria finkatzeko erantzunkizuna, baina ez zen gutxiago konbentuak berak eta elizak gerratearekin jasandako apurketak birmoldatzeko lanbidea. Izan ere soldaduen egonaldia tamalgarria izan zen Orreagarentzat.

Kementsu ekin zien ezbehar guztiei Polit bigarrenak eta bertako prior ospetsuenetako bat izan da adituen ustez. Ekintza nagusien artean ia erorita zegoen Agustin santuaren kapera aipa daiteke. Florentino Ansoleaga arkitektu ospetsuareh gidaritzarekin burutu zuen lan hau. Bertan ikus daitekeen Santxo Azkarraren hilobi irudia lurpetik ateratzea agindu zuen, galdutzat ematen zena ber-eskuratuz.

Biblioteca dagoen bizitegi nagusia ere Nikolas Polit zenaren denborakoa da.

Konbentua ezik, Orreagako biztanleen bizimodua hobetzeaz ere arduratu zen, bai etxe berriak eginez eta bai txorroetara ura ekarriz.

Denbora berean, elizkizunak kuntzan eta txukun egiteko eliz-arropa eta aldare ontziak erosi zituen, organoarekin batera. Haundizki aipatu izan da bere lana.⁹

Aurizko seme ospetsu honi buruz egundaino inork aditzera eman ez duena, berak utzitako euskal izkribu bilduma da. Uste gabeko aurkipena izan zen niretzat. Noizbait esan izan dudana bezala¹⁰, arratsalde batez sua egina zuten Orreagako plazan N. Polit zenaren gelako puska zaharrak erretzeko. Izkribu zaharrik ez ote zuen jaun honek paperen artean galdegin nien, eta hara non gordeak zituzten niretzat bere prediku eta zenbait ohar. Bilduman badira 86 idazki 637 orrialdekoak. Hauetatik 71 euskaraz idatzirik daude, orohar 334 bat orrialde izango direlarik. Honela bana nitzake euskal izkribuok: 239 orrialde Nikolas Polit zenarenak, 78 Anastasio Echeverri, Zugarramurdiko erretor izandako apaizarenak, 10 orrialde Zaraitzuko euskalkian izenik gabe emanak¹¹, eta Joakin Lizarraga Elkanokoaren zazpi orrialdeko prediku bat.¹² Orduan ez nekien, noski, norenak izan zitezkeen, baina denborarekin joan naiz argibideak lortzen eta orain bai esan dezaket, zalantzarik gabe, aipaturiko jaun horien lanak direla.

Niretzat altxor polita zen bilduma neure motor apalaren zorro eta zokoetan sartu, eta pozaren pozez iragan nuen Ibañetako mendatea Luzaideko bidean.

Luzaideko euskara.

Badu lekukorik Luzaideko mintzairak euskal literaturan, Enrike Zubiri "Manezaundi" eta Juan Echamendi "Bordel" bertsolariarekin.¹³

Maila apalago batean, baserritarren eguneroko lanari ezin zaio Parnasoko zingurina landuen edergarrik eskatu, bizi arruntaren agerpen estimagarriak utzi dizkigu Luzaideko mintzaira txukunak. Besterik beste, XIX. mendeko arotz baten sal-erosketa guzrien bezero-liburua aurkitu nuen behin hamar-hamabi urteko haurraren eskuetan jostagailu.¹⁴

9 "Luminosos e incontestables testimonios son todos de las bellas prendas que adornaban al insigne e inmortal Prior, señor Polit. Testimonios de su capacidad nada común, de su bello corazón, enamorado de las pretéritas grandezas de Roncesvalles, las que deseando rememorarlas, sacrificó su vida y energías de gigante, antes de tiempo, por enaltecerlo y recobrar, tanto material como espiritualmente el nombre glorioso de sus antiguas gestas. Pasó el malogrado señor Prior, don Nicolás Polit, a mejor vida, en 3 de junio de 1906". Op. cit. 965 or.

10 "F. Ondarra euskaltzain berriari erantzuna" *Euskera*. XXVI-(2) (1981) 651-660.

11 J.M. SATRUSTEGI. "Textos salacencos del año 1780". in J.L. Melena (arg.) *Symbolae L. Mixtelena* (Gasteiz, 1985) 1023-1043. or.

12 J.M. SATRUSTEGI. "Nuevo documento no catalogado de Joaquín Lizarraga sobre los bailes" *FLV*. 23(1976) 205-236. or.

13. Angel IRIGARAY. *Prosistas navarros contemporáneos en lengua vasca*, 1958. 17-125. or. J.M. SATRUSTEGI. *Bordel bertsolaria*. Auspoa 45-46. 1965.

14 J.M. SATRUSTEGI. "Libro de cuentas de un herrero de Valcarlos". *FLV* 2 (1969) 133-286 or.

Bertako paper zaharren esparruan badut han-hemenka jasotako frango. Gutunak izan ohi dira gehienetan. Eta zer altxorra ez genuen izango, euskararen kezka biltzailerik izan bagenu! Bada-ezpada, argitaratuko en aipamena egingo dut.¹⁵

Eta neu Luzaiden egondako denboran, atzerriko herritarren lokarritzat orritxo batzu zabaltzen genituen parrokan. Gezurra badirudi ere, artio inoiz euskaraz idatzi ez zuten herritar askoren gutunak jaso genituen. Ezin da esan gutun horietako bakoitza eskuratzean, sendi nuen poza. Herriminak eraginik jalgitako emaitza miresgarriak ziren niretzat.

Luzaidetik atera ondoren, hango mintzairaren oihartzuna adiskideen bidez iritsi izan zaigu eta 500 gutun mamitsuren bildumak osotu du nere euskal paperen gordailua.¹⁶

Lan honetan eskainitako testuek, hala ere, interesgarri gerta daitezke iker lanerako. Gutunek ez bezalako lotura eta batasuna badute elkarren artean eta, bildumaren azalpen laburra besterik ez direlarik, N. Polit zenaren izkribuen ikuspegi eredu garria azaltzen dute.

I

Hasteko hemen aukeratu dudan bilduma honetako lehen eredu laburra da. Lau orrialde t' erdi (207 × 130 mm.) eskuizkribuan. Izenbururik gabe dator eta urterik ere ez dakar. Bere predikuen zerrenda egin ohi zuen Nikolas Polit jaunak, urtea eta eguna bertan ezarriz. Handik argitasunen bat edo beste atera dezakegu.

Gaiari dagokionez, gure ikastetxeetan apologetika deitzen genuen arloko arrazoimenduen predikua da. Erlijioari edo Elizari zuzenean egindako eraso en aurkako erantzuna, alegia. Agertzen diren burubide nagusiak une hartan eta geroago ere oso erabiliak izan ziren eta alde horretatik, beraz, ez dago ezer berririk, lekukotasunaren balioa baizik. Hala ere, ez du erlijioaren garrantzia izpirituari soilik dagokion baliapen salbagarrian oinarritzen; gizarte a bera aintzat harturik, agintarien eta menpekoen arteko oreka, nahiz aberatsen eta behartsuen arteko loturak aipatzen ditu, erlijioaren eginkizun mesedegarri bezala. Pentsabide hori normala zen orduan, langileriaren eskubideak, gizarte borrokak eta iraultzak beste biderik urratu badu ere.

Egileak beretzat zeraman oharren zerrendan bi aldiz agertzen da "Celo por la Religión"; itxuraz gai honi loturiko izenburua: 1868ko azaroaren 22an, eta 1870eko azaroaren 6an emandako sermoiak dira. Nere bilduman badira horrelako bi izkribu eta, bat hala bestea urte bi horietakoak direla esan dezakegu.

Ycusten ducienian, erraiten cien J. Cristoq vere discipulier, Profeta Danieleq anunciatu cien abominacionia estabilitu dela lecu saindian, etzaciela duda urbil dela Yaincoaren Erresuma. ¡Ay E.A.M.! Guq izan dugu Salvazalia mintzo cen dembora malurosen icusteco suerte tristia eta presen- (I.5) ciatzeco anunciatu citien abominacione Erligionia desfiguratuco zutenaq. Erligione Saindu au, Erligione Divino au, Erligione au Cerutiq yina guizonag uros eguiteco eta errealqui

15 J.M. SATRUSTEGI. "Correspondencia familiar vasca del siglo XIX". *FLV*. 9 (1971) 291. or.

16 J.M. SATRUSTEGI. "Xukako aditz joskera Luzaideko mintzairan" *Euskaltzaindia /ker I*, Bilbo 1981, 345-347. or.

onguiq beciq eguin ezteena, causitzen da gure egun tristeetan insultatia izaiteco ain lanyer aundian nun ezpaitaiteque egon alarmatu gabe vere viotzian Erligionia-rengatiq intres errestoioq die- (I.10) niq. ¡Cer persecucionia eztu sufritzen munduco boteretsienganiq! ¡Cer pena eta nahigabiaz eztitu errecibitzen politicoenganiq! ¡Cer burla eta ofensaq licenciosenganiq! ¡Cer inyuria eta desohoriaq guiristino gaisstuenganiq! Erregueeq eta boteretsieq ¿eztute sacrificatzen veren ambicione eta politicari! Ympioeq ¿eztute aflightzen veren licenciequin? Guiristino gais- (I.15) tueq ¿eztute desohoratzen veren escandalequin?

¡Ay nitaz! Erligione au guisa untan batzuz gaizqui tratatia, bertzez despreciatia eta casi guciez abandonatia pleñitzen da nigarrez vere situacione tristiaren-gatiq, errecontratu gabe vere adisqueen artian aren consolatzera enseatzen deniq. *Plorans ploravit in nocte, et lacrymae ejus in (I.20)maxillis ejus: non est qui consoletur eam ex omnibus charis ejus.* Erligionia imploratzen du Erregueen ausilio edo laguntza, eta Erregueeq eztacote casuiq eguiten: yuaiten da sabantengana, eta sabanteq escarniatzen dute: aderezatzen da vere semeer, eta heq ere abandonatzen dute. ¿Cer eguin behar du Erligione divino uneq icustiaiquin aimbertzede desprecio, aimbertzede in- (I.25) gratasun eta aimbertzede perfidia? Ezta au niq galdeguin behar dutana, baican ¿cer eguin behar dugu guq, icustiaiquin Eliza gure ama maitagarria aimbertzede abandonu angustia eta aflicionetan? ¿Behar dugu abandonatu? ... ¡Ay ez! Aren seme unaq bezala ar dezagun parte aren desgracian, yunta guiten vere ingurian aren consolatze, eta sostenga dezagun aren causa celo (I.30) eta curayaiquin. ¡Ezta au gure debuarra? ¿Eztugu au eguin behar esquerrezco sendimenduz? ¿Eztu au erreclamatzen gure interesaq veraq? Bay, E.A.M. Yru gauza orien gatiq, oray ezautzera emanen daucietan bezala, sostengatu behar dugu celo eta valoreiquin gure Erligione saindiaren ohoria.

Yru clasetan sar ditezque egungo egunian Erligionia aflightzen duten (I.35) etsay guciaq: batian figuratzen dute veren discursequin atacatzen duten impioaq; bertzian daude veren escandalequin desohoratzen duten guiristino catolico gaisstuaq: irugarrena formatzen dute veren armequin oprimitzen duten boteretsiaq; ¡Eta iru etsay clase orien contra, erranen ducie, behar dugu sostengatu Erligionia-aren causa? Bay; eta curaya ohore eta gloriaiquin. Bana (I.40) ¿nola? Oposatuz impioen discurser languaya guciz catolico bat, guiristino gaisstuen escandaler vicitza ejemplar bat eta costuma virtuosaq, eta boteretsien armer otoitzaren arma guciz boteretsia.

Erraiten dutaliqu impioen discurser oposatu behar duciela languaya guciz catolico bat, eztut erran nahi equin disputatu behar duciela Erligione- (I.45) co gaucen gainian: badaquit unen gainian disputatzia etzauciela ordinariozqui corresponditzen, izanican ere norbait provocatzen ciuztena; eta instruccione erregular bat eztiarendaco oberena dela ichiltzia. Bana ¿pensatzen ducie ichilduz ezti-tezquela humiliatu eta confunditu impioaq? Dudariq batere gabe. ¿Nola? Oposatuz een Erligionia-aren contraco discurser vitarte serio bat, (I.50) picatuz bat batian een conversacionia eta erretiratz bereala een presenciatiq.

Bana guisa untan obratzia, erranen ducie, da gauza bat repugnanta. ¿Ezlitza-teque asqui een erranaq viotzez desaprobatzia eta campoti q indiferent aguertzia? Ez: ori da conducta bat comoda, cobardia eta Yaincoa aundizqui (I.55) ofensatzen diena. Balin bacinaquite cien adisqueide bat, aitu dielai q mintzatzen cien erreputacionia-aren contra, contentatu dela viotzez erreprobatziaz, itz bacar bat erran gabe cien ohoriaren favoretan, ¿contenta cinezquete artaz? Gauza clara

da erran cinezoquetela: "Adisquide infidela ¿au da zure portatze manera eguiatzqui maitatzen duzunaiquin? ¿Ala interesatzen cira ene- (I.60) gatiq? Zuq, adisquide un bezala, zuq sostengatu behar cinien present causitzen etzen adisquide baten causa, inpuñnatuz eta deseguinez ene contra alchatzen ciren calumniaq, eta ichilahaciz ene etsayaq".

Guiristino fidelaq, otoitz eguin dezagun Yaincoari ez titen itzul prueba eta persecucionezco dembora heq, ceinetan guiristino declaratzia verdin bai- (I.65) tzen nola iltzia tormentuiq aundienen artian. Ceren ordian aurquitu baciren anitz guiristino veren fedia curayaiquin aitortu zutenaq tiranoen presencian, uste nuque oray icus litezquen anitz guiristino cobarde errenega lezaquetenaq veren Erligioniaz edocein lanyerren vistan: eta ori guiristino catolico un gucien debuarra delaiq profesatzen dien Erligioniaeren sostengatzia, ez ba- (I.70) carriq itzez baicican conducta virtuos eta ejemplar batequin. Ezta gauzaiq gure Erligionia gueyago errecomendatzen dieni, eta obequi libratzen dieni etsayen insulto eta burletaiq, nola vere semeen exemplu una ¿Cer cen lehemico demboretan infidelen viotza unquitzen cien eta convertitzen gure Erligionera? Lehemico guiristinoen exemplu una Mundu galdu baten er- (I.75) dian arguitzen zuten, izarraq Cerian arguitzen duten bezala: een vicitza cen Evanyelioaren ichura vici bat, edo obequi erteco, cen Evanyelioa vera practican ezarria een conducta een perfeccione eta moralitatezco escola publico bat. Eta paganoeq fixatzen zutelaiq veren vista presuna (piados) virtuos etan, comparatzen zuztenian veren costuma corrompiti-aaq gure guiristinoen costu- (I.80) ma inocentequin, vorchatiaq ciren vere baitan sartzera, astiatzera veren supersticioniaq eta maitatzera alaco cualitate unaq guizoner comunicatzen citien Erligionia. Orrengatiq guiristinotasuna edatu cen dembora gutiz eta nausitu mundu guciaz. Anitz estonatzten dira guiristinotasuna conserva dain oray beti een batian, eta ez titzan eguin lehemician eguiten citien conquistaq: bana ¿nola (I.85) eguin behar tu? Guiristino catolicoen exemplu gaisstua da lehemico traba eta principalena ¿Nola behar dute convertitu herege eta infideleq gure Erligionera, icusten badute veren costumaq bezain gaissto edo gaisstogüez desohorata? Ycus bezate cien costumeq ez tuztela contrariatzen cien fede eta sinestiaq, icus bezate gure Erligioniaeren saindutasuna manifestatia cien (I.90) conductan eta bereala baratuco dira guri oposicione eguiteti, eta ez padute curayaiq asqui gure Erligionera convertitzeco, gutienetiq ichilduco dira ahaltetuiq eta confundituiq. Yaincoaren vorondatia da, erraiten daugu S. Pedroq Escritura Saindian, conducta un baten medioz ichilahaz ditzacien Erligioniaeren contra mintzo diren mihi gaisstuaq.

(I.95) Bana ¿pensatzen ducie menturaz unequin bacarriq complitu duciela Erligioniaq egungo egunian aurquitzen den afliccione aundian cienganiq escatzen dien guciaiquin? Trompatzen cizte Egun erreverritzen da Profeta Daviden anuncio triste ura: Alchatu ciren munduco Erreguiaq, eta Principeaq yuntatu ciren elgarre-quin Yaincoari guerla declaratzeco eta botatzeco vere (I.100) tronutiq aren Erligione saindiaren buruzaguaia: *Astiterunt reges terrae, et principes convenerunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus*. Ynsolencia eta descaro icigarri batequin erran dute: ¿Cer Yainco, cer Aita Saindu, cer Erligione! Declara dezagun guizona libre: auts ditzagun gure lotzeco Erligioniaq ezartzen dauzquigun leguiaq, eta gure oprimitzeco encarga- (I.105) tzen daugun obediencia. *Dirumpamus vincula eorum, et proficiamus a nobis jugum ipsorum*. Niq badaquit Cerian doon ura burlatuco dela orietaz, eta Yaincoaq eracustera emanen diela veren plan

cenzugabeen vanitatia: *Qui habitat in caelis irridebit eos et Dominus subsannabit eos*. Niq badaquit, menturaz anitz beranduco ez tien egun batez, mintzatuco ceela fierqui eta sendiaco (I.110) vere coleraren pizu gucia, menturatu direlacotz vere Eliza saindiaren atacatzera eta insultatzera: *Loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos*. Bana egun ori yiten den vitartian, ¿ztugu guq lagundu behar Eliza gure ama maitagarria gure suplica eta otoitzequin, amorocatican eta Yaincoaq labur ditzan aren afliccioneco egunaq? ¿Eztugu continuoqui otoitz (I.115) eguin behar Yaincoari, Elizaco buruzagui eta fidel gucien Aita Saindiaren libertate eta independenciaingiatiq, ala nola lehemicico guiristinoeq otoitz eguiten baitzuten baratu gabe S. Pedro Apostoliaren libertatiaingiatiq preso aurquitzen cenian Herodesen disposicionez? Egungo egunian senditzen ez tienaq pizten vere viotzian Erligioniarenganaco celo eta amodioa, enseatzen ez- (I.120) tena otoitzaren medioz logratzera Elizarendaco Yaincoaren misericordia, ¿nola ezta ahalguetzen erraitiaz ere guiristino dela?

Erligioniaren sostengatzia itzez, exempliaiquin eta otoitzaren medioz, da guiristino catolico un gucieq eguin behar duten gauza bat, ez bacarriq obligacionez baicican esquerrezco sendimenduz. ¿Cer eztu eguin ama un uneq (I.125) guri ezautzera emaiteco eta sendihazteco vere amodioaren efectiaq? Mundura yin guinen bezain laster, areq idequi zauzquigun borta, errecibitu guintien vere besotan, eta eguin guintien Yaincoaren seme eta Ceruco premu Batayoaren medioz. Ama piadosa bezala encargatu cen gure educacioniaz; eta ala, aurraq guinelaiq instruitu guintien vere fede eta doctrinan; aundituche guinelaiq (I.130) aci guintien Yaincoaren itzaiquin; eta guizon perfectaq guinelaiq aguertu zauzquigun gracia divinoaren tresorra. Adimendura eldu onduan nausitzen bazauzquigu gure pasioniaq eta erortzen baguira culpan, vereala yiten da gure laguntzera, eta aplicatuz J. Cristoren odola eta aren Pasionecco merechimendiaq, garbitzen guitu gure becatietaiq, itzultzen guitu Yaincoaren adis- (I.135) quidantzara, eta idequitzen berritan Ceruco borta. Tentacioneeq atacatzen eta ertsatzen baguituzte, azcartzen guitu gorputz Saindaiquin, eta Yzpiritu Saindiaren doainequin confortatzen guitu eta animatzen. Cieq, becatia seguitziagatiq, ihes eguiten baducie ama piados unen besotaiq, etziuzte orrengatiq abandonatzen, baicican cier seguitzen da nora nahi yuan cizten eta ocu- (I.140) patzen da cien onguiaz echian, Elizan, cien gaztetasunian, zahartasunian, osagarrian, eritasunian, eriotzeco orenian eta il onduan. ¿Oh cieq icus bazinezate estremitatezco mementu artan, nola doblatzen tien vere arranguraq, eta nola aflightzen den tendretasun eta pietatez! ¿Cer eztu eguiten, cer eztu erraiten, cer eztu probatzen, cer borta eztu yoiten. Yaincoaq ichur ditzan (I.145) vere misericordiaq cien gainera? Otoitz eguiten du, suplicatzen, pleñitzen, nigar eguiten, eta ezta Sainduiq invocatzen ez tieniq interesa dain ciengatiq behar ordu artan. ¿Eman ducie ya azquen atsa? ¿Cerratu tucie veguiaq seculacotz? Eliza doluz veztitzen da, ura nausitzen da cien gorputzaz, areq bustitzen du ur benedictaiquin, areq eremaiten du Templura, areq laguntzen du (I.150) tumbara, areq destinatzen du lurrera, eta conduiquin conservatzen lecu sacratian tresor valios bat bezala azquen yuyamendiaren eguneco. ¿Eta arima? ¡Ay areq eremaiten du Elizaren atencioneiq principalena. Himno eta cantu tristiaq, otoitzaz, mezaq, officioaq, gucia empleatzen du, gucia ezartzen du accionian Yaincoarenganiq logratzeco aren descansu eta urostatasun eternala. (I.155) Eta ama ain un eta piados bateq, ¿eztu merechi cieq lagun dezacien presenteco tribulacionian?

Ezpacinute eguin nahi esquerrezco sendimenduz, eguin behar cinuquete politicaz eta ciauren interesaingatiq: ceren guciaq interesatiaq dira Erligioniaq triunfa eta domina dezan mundian, S. Agustineq erraiten cien beza- (I.160) la: *Vobis prodest colere Deum*. Erreguiaq eta gobernazaliaq, ¿cer izanen da cietaz, faltatzen bazaucie Erligioniairen influencia, ceinaq manatzen baitu populier cieq consideratzia Yaincoaren errepresentantiaq bezala, eta sugetatzia cien autoritatiari, ez bacarriq punimendiaren beldurrez, baicican concienciaco obligacionez? *Non solum propter iram, sed etiam propter cons-* (I.165) *cientiam*. Conspiracioniaq, sublevacioniaq, nahasturaq, guerlaq traicioniaq, perfidiaq, orra cer espermentatuco ducien Erligioniairen influencia faltatzen zaucien bezain laster. Veraz politicaz eta ciauren interesaingatiq, pietatez ezpada, behar ducie protegitu cien nacionetan: *Vobis prodest colere Deum*. Populiaq, ¿cer izanen da cietaz faltatzen bazaucie Erligioniairen la- (I.170) guntza, ceinaq ordenatzen baitu Erregueer eta nacionetaco buruzaguier cieq consideratzia zaindu behar ciuzteten semiaq bezala, eta ez librequi oprimitzen ahal ciuzteten esclavoq bezala? Verificatuco da Yzpiritu Saindiaq erraiten diena: impioeq manatzen eta gobernaten dutenian, populiaq pleñitzen direla eta nigar eguiten: *Cum impii sumpserint principatum, gemit populus*. Veraz cieq interesatiaq cizte Erligioniaq eztezan gal vere influencia: *Vobis prodest colere Deum*. Untasunaq ditucienaq, ¿cer izanen da cietaz ezpada Erligione bat manatzen diena contenta dain vacocha veriaz secula unquitu gabe bertzena? Ohoinguaq, eriotziaq, devastacioniaq edo untasunen destruccioniaq, erretziaq, venganzaq, orra cer yinen zaucien aren ruinare (I.180) ondotiq. Veraz cien unarengatiq behar ducie trabailatu triunfa dezan Erligioniaq, *Vobis prodest colere Deum*. Eta cieq, presuna malurosaq, condenatiaq ciztenaq cien burien mantenatzera cien icerdiaren gostuz, eta anitz ocasionetan aderezatzera aberatsen caritatian, ¿cer izanen da cietaz abandonatu behar baciuzte Erligioniaq, ceinaq manatzen baitu (I.185) aberatser cieq socorritzia cien behar ordietan eta cieq parteliet eguitia necesario etzetzen untasunetan? *Quod superest date pauperibus*. ¡Ay! impioeq aimbertze laudatzen duten humanitatia ezta ez asqui cien nigarraq chucatzeco eta erremediatzeco cien behar ordiaq. Veraz cieq ere interesatiaq cizte conserva dain Erligionia gure artian.

(I.190) Veraz obligacionez, esquerrezco sendimenduz eta ciauren unetan interesatu behar baducie Erligioniairen triunfoaingatiq, niq confiatzen dut eztuciela abandonatuco egungo egunian aurquitzen den circunstancia tristeetan, baicican enseatuco ciztela guciaq, vacocha vere estatiaren arabera, aren laguntzera indicatu daucietan maneretan. Ala esperatzen dut: sendi nezaque (I.195) anitz eztiten compliené esperanzaq, eta eztezaquet sinets indiferent egonen ciztela Eliza gure Ama saindiaren angustier, ceinaq ezpaitu bertze desiraiq baicican cieq uros eguitia mundu untan eta uros eternitateco glorian.

II

Orain datorren eskuizkribua luzeenetakoa da eta norberaren azken epaiketaz mintzo da. Ia zortzi orrialde (210 × 130 mm.) orohar.

Bizimodu oso arautua zukeen elizgizon honek, bere paperetan ikusten denez. Zehatz-mehatz ematen du iganderoko bere predikugaien berria, nahiz sermoirik egin ez zuen egunetako aitzakia. Zortzi urtetako lerrokada batean, bi aldiz bakarrik

huts egin zuen hitzaldia: 1867ko azaroaren 24an "por las rogativas", dio berak; eta 1869ko urtarrilaren 3an "por estar en Pamplona".

Elizkizunen irakurgetekin zer-ikusirik bazuten bere hitzaldiek. Epaiketa orokorra, adibidez, beti udazkenean edo negu sarreran agertzen da, hain zuzen, urte amaieran eta abenduaren lehen igandean munduaren hondamena Elizak bere irakurgetan gogoratzen duen egunetan.

Bakarkako azken epaiketa urtero eman izan zuen, eta beti udaberrian. Bost urte horietako egunak hauek dira:

1868 (martxoaren 22an).

1869 (otsailaren 21ean).

1870 (martxoaren 19an, San Josekari).

1871 (" " " " ").

1872 (martxoaren 3an).

Horrek gogora ekartzen dit, euskal herrietan garizuman pazkoz konplitzeko zen ohitura eta, behar bada, egun horretan aitortzako sakramentuaren inguruan egin ohi zuen.

Bi idazlan mota aurkitu ditut gai honetaz, eta hirugarren izkribu bat hemen datorren zati baten kopia da.

Fedezko eguia den bezala behar dugula gucieq il vein *semel mori*, da ere fedezko eguia iltzen guiren pundian behar dugula izan yuyatiaq: *et post hoc iudicium*. Eta baldin eriotzia, Sabant bateq dionaz, balin bada gauza terribleen artian terribleena *omnium terribilium rerum terribilior* bacarriq (2.5) ceren den gauza temporalen fina edo acabantza, ¿cer izanen da consideratzen badugu dela ere gauza eternalen astapena?

Lancia da ain icigarria eriotziaren ondoti q espero zaugun yuyamendu au nun pensatziaq veraq icarahaci izan tu Elizaco Sainduiq aundiena q. *Vemihi de die illo terribili*. ¡Ay nitaz! ¡Ay nitaz! erraiten cien S. Juan (2.10) Crisostomoq, eltzen denian condiaq emaiteco egun terrible ura! ¡Ay nitaz miserabilia! erraiten cien icituiq S. Bernardoq; lotsaz betia ene conciencia becatuz cargatiarengatiq, nola egonen niz yuyamendian buria apalduiq icaratia Yaunaren presencian! Lance terriblia, guciz terriblia, dudaiq eztu; bana da gauza ain importanta aren consideracionia nun bacarriq au izan da asqui (2.15) anitz becatoros aundien convertitzeco. Egun veraz, E.A.M., eldu niz unen gainian mintzatzeco intencioniaiquin.

Ezniz, Yauna, errautsa beciq zure presencian; eta vizquitartian niq, S. Juan Crisostomoq eta S. Bernardoq bano arrazoin gueyagoiquin confunditu behar nuquena ene becatien vistan zure yuyamendiaiquin, ni menturatzen niz (2.20) egun zurequin yuyamendian sartzera: niq aspiratzen dut becatariaren conversionera, ez ene indarretan fidatuiq, ceren sobera ezautzen duzu eta niq aitortzen ene inutilitacia; bana gucia eguin dezaquet zure graciaiquin. Zuq, Yauna, emanen tuzu ene ezpainer itzaq, ene adimendiari pensamendiaq, ene izpitiari fervoria, ene ministerioari corresponditzen zacon bezalaco celo (2.25) bat: zuq arguituco duzu ene adimendia, gobernatuco ene mihia, eta erre eta sutatuco ene viotza, zure yuyamenduco pensamendu icaragarria dignoqui proposatzeco eta becatariaren conversionia logratzeco. Gracia au, Yauna, escatzen dauzugu, secula manchaiq izan etzien zure Ama Saindiaren intercesionez, ceina salutatzten baitugu gucieq Gabriel Aingueruaren itzequin. Agur Maria.

(2.30) Arima gorputzetiá separatzen den mementu verian, aurquituco da Yaincoaren presencian: ezta munduco tribunaletan bezala izanen demboraiá pensatzeco, preparatzeco, empeñiaq ezartzeco, otoitzaq suplicaq eguiteco. Ez; iltzeco azquen atsa eman eta izan Yuyazale Divinoaren aitzinian presentatia, atera gorputzetiá eta sartu Yaincoaren tribunalian, dena izanen da bat, (2.35) dena guertatuco da golpe batian: *in ictu oculi*.

Guizonen yuyamendutan leheniá formatzen da procesa, examinatzen dira lecucoaq, galdeguiten da acusatiari, clartzen dira gauzaq, eta yuyazaliaq eztu pronunciatzen sententia crima probatu gabe eta culpanta convencitu gabe. Guisa untan consideratzen dute Saindieq izanen dela Yaincoaren yuya- (2.40) mendia. Guicieq diote mement batez pasatuco dela, ceren eztu gueyago behar Creazaliaren yaquintasun infinituaq becatariaren acusatzeco convencitzeco eta sentenciatzeco; bana obequi imprimatzeo gure viotzetan yuyamendu icigarri au, errerepresentatzen dute artan balira bezala quecha presentatzen dien parte ofensatia, declaratzen duten destimonioaq, acusatzen dien fiscalá, ihar- (2.45) desten diren culpanta eta sentenciatzen dien Yuyazalia. Yaincoaren legue saindiaq presentatuco du quecha, despreciatu eta osticatu cien becatariaren contra, eta parte ofensatia bezala galdeguinen du, vere ohoariaren erreparatzeco culpantaren punimendia, ezautzera emanez destimonio fidelequin manifestatzen tien gaucen eguia. Demonioa izanen da lehemicico destimonioa, eta guezurra- (2.50) ren aita izanagatiq, declaratuco tu eguiazqui eta diren bezala becatariaq vere vici gucian eguin tien culpa guciaq. Batayoan obligatu cen guiristino profesionariaren contra. Aingueru guardiacoa izanen da vigarren destimonioa eguin guintien gauza un eta gaissto guciaq declaratuco tiená. Gure conciencia vera izanen da fiscalá acusatuco diena eta confundituco becataria alaco (2.55) maneran nun ezpaitaco lecuic emanen erreplicatzeco, apelatzeco edo escusatzeco. Azquenian, J. Cristo, eternitateco Erregue inmortalá, izanen da becatari malurosa seculaco condenacionera sentenciatuco dien Yuyazalia. Ycusacie emen laburqui clarqui eta solidoqui preparatia Yaincoaren yuyamendia. Entzunacie oray cein eguiazcua den eta yustificatia vere baitan. *Judicia Domini* (2.60) *vera justificata in semetipsa*.

Alchatuco da veraz leheniá Yaincoaren legue guciz Saindia, causa untan becatariaren condenacionia escatzen dien parte ofensatia bezala, eta erranen du: Yaun Soberano eta Yainco guciz aundia; ni niz zure legue saindu eta perfecta, ene manamendiaq ez bacarriq eztira imposibiaq, baicican guciz (2.65) eztia eta arina ene carga. Erran bezate aimbertzé mila arima adin eta estatu gucietacoaq, ni puntualqui complitu nindutenaq eta oray Cerian zure presenciaz gozatzen dutenaq. Ni ezautzera emaiten niz arrazoinamenduzco creatura gucier eta ezta posible nehorq ignora nezan nun ezten vere faltaz. Guicieq daquite badela gauza gucien creazale bat baitzira *zú* ceinari zor baitzauzu (2.70) viotz gucia zure maitatzeco, itz guciaq zure icen saindiaren laudatzeco eta santificatzeco, eta obra guciaq zure gloriaren emendatzeco edo aunditzeco. Niq manatzen deet aita amaq izan ditén ohoatiaq, zaharraq errespetatiaq eta superioraq obeditiaq; gauza bat ain conformia arrazoinari nun nacione salvayeneq ezautzen dute naturalqui eta ala manatzen. Niq manatzen deet ezteza- (2.75) ten eguin bertzeen vicitza ohore eta untasunetan, veren vicitza ohore eta untasunendaco nahi eztutena, baita bertze principio natural bat ceintan sartzen baitira ez iltzia, desonestqueriaq ez eguitia, ez ebastia, ez murmuratzia, eta itz batez proximo lagunaren amodioari corresponentzen diren guciaq; ala nola lehemicico principioan sartzen baitira zure amodioari

corresponditzen dire- (2.80) naq. Au niz, Yauna. Legue ezti au, bacarriq amodio-aiquin complitzen dena, da mundu gucia cambiatu diena eta eguin diena pagano batetiq guiristino bat, gaissto batetiq un bat, becatari batetiq saindu bat. Legue au, Yauna, osticatu du, blasfematu, escarniatu eta ultrajatu becatari maluros uneq, aimbertze moyen citielaiq puntualqui veiratzeco. Elizaco Sacramendu Saindiaq, exemplu unaq, (2.85) predicadoreen exortacioniaq, doctrina uneco liburiaq, ciren bertze aimbertze ausilio eta inspiracione deitzen zutenaq eta inclinatzen ere manamendien cumplitzera. Bana itsutuiq aimbertze arguier, sortuiq aimbertze votzer, astiatu citien vere proximo lagunaq, ucatu citien zure eguiaq, madaricatu cien zure presuna adoragarria, desohoratu cien zure icena, beharriq gabe aizan cen lanian (2.90) zure vestetan, gaizqui tratatu citien vere aita amaq, entregatu cen loiqueria edo desonestqueriara, ebatsi citien bertzeen untasunaq eta bete cien erria murmuracione eta escandalez. Ni inocenta niz; arima au da culpanta: becatiaq manifestatzen zauzquitzu; zu cira sententia eman behar dien Yuyazalia: *Exurge Deus, et judica causam tuam...* Au erranen du Yaincoaren legue guciz saindiaq; (2.95) eta becataria beldurrez beteiq icaratuco da consideratuz cein eguiazcoa den acusacione ura.

Aitzen nuzun guizon malurosa, ¿cer condu eman cinezaque zure presunaz, Yaincoaren legue au vera yin balay unat gucien presencian zure acusatzera? Entzuten nuzun emazte tristia, ¿iduritzen zauzu satisfaccione emaiten ahal (2.100) cinuquela Yaincoaren legue saindiaren carguier? Aitzen nucien guiristinoaq, nor nahi izan cizten, examina zacie untsa cien barnia eta icusacie cer disposicionetan causitzen cizten aguertzeco Yaincoaren tribunalian vere legue divinoaren carguier satisfaccione emaitera.

Uneq vere acusacionia finitzen dieneco, alchatuco da Demonioa escatuz (2.105) yusticia becatariaren contra, eta erranen du: Yuyazale guciz yusto eta zucena; emen duzu presuna ingrat au guiristinotasunaz errenegatuiq vere vicitza empleatu diena zure Mayestate aundiaren ofensatzen. Tenoria da sententia dezazun misericordiaiq gabe (ceren eztu) secula eztielacotz valiatu nahi izan zure beneficoez. Batayoaren medioz guiristino eguin cenian, galdeguin citza- (2.110) con errenunciatzen citien mundia demonioa eta araguaia; eta uneq vere aitachiamachien medioz ihardetsi cien eta itzeman solemnequi: *Abrenuntio*: bana niq ezautzera emanen dut etzitiela secula errenunciatu viotzez vere arimaren iru etsay orieq. Eznindien ni errenunciatu, erranen du demonioaq; ceren niq proposatzen nazcolaiq gogo eta pensamendu itsusi eta desonestaq, inspiratzen (2.115) nazcolaiq envidia eta etsaitasunezco (ideyaq) sendimendiaq, ofreditzen nazcolaiq mendecatzeo ocasioniaq, incitatzen nielaiq vestetan lanian artzera, mezaiaq ez entzutera eta ez coosatzer, mementian obeditzen nindien, vereala eguiten cien niq proposatzen nacon gucia: erran beza veraq escusatzen cenian coosateguian, debriac trompatu ciela: aitort beza veraq cembat aldiz errai- (2.120) ten cien: demonioaq tentatu nindien; niq ezni nahi.

Etzien ere mundia errenunciatu, erranen du, —ait nezazu, guizonequin adissquidantza lanyerosaq eta conversacione libriaq gustatzen zauzquizun emazte malurosa—, etzien errenunciatu itzez beciq; ceren vere vici gucian izan cen munduco pompa eta vanitateen maitazalia, eta etzien bertze pensa- (2.125)

menduiq baicican vere buria lujo sobequin batequin apaintzia eta bertzeer agradatzia eta mundian figuratzia, gastatzen citielaiq arropa eta traje escandalosetan vere familiaren mantenatzeco behar citienaq: modestqui eta erretiratuiq vici behar vidian, yuaiten cen puntualqui yanza eta bertze liverticione gucietara, vilcura nahasietara ocasione lanyerosetan secula (2.130) erreparatu gabe: itz batez, beti izan cen munduco maxima tzarren seguizale edo complizale fidel bat. Etzien errenunciatu mundia guizon uneq, erranen du demonioaq, ceren cembait influencia edo untasun citielacotz bacien sofri etzaitequen vanitate bat, beti nahi cien manatu bertze gucieq bano gueyago, yunta gucietan nausitu behar cien unen erranaq bertze gucien ideyaren con- (2.135) tra, eta norbaiteq contrastatzen bacien izaiten cien odio mortal bat aren contra: urguluzco character gaissto au vera izaiten cien vere familian nun gaizqui tratatzen baitzien vere espos laguna eta escandalizatzen vere aurraq eta sehiaq vere yuramentu eta madariccioneequin. Desempeñatu citien cargu publicoaq; bana ez populiaren urostatuna eguiteco, baicican vere empleo (2.140) eta autoritiaz urgulu eta vanitate izaiteco, untasunaq emendatzeco eta, vere posicione eta influenciayaliatuz, inyusticia suerte guciaq eguiteco. Etzien bertze Yaincoiq ezautu vere diuria beciq: vere ocupacione gucia izan cen untasunaq emendatzia, nahiz usura eta logreriequin, nahiz bertzeen odola eta icerdiaren gostuz: etzen secula icusi viotz gogorrooriqu proximo la- (2.145) gunaren behar ordiaq (aliviatzeco) socorritzeco; yeuseq etzien escitatzen unen compasionia, eta preferatzen cien vere untasun eta yanari soberaquinaq desperdicia eta inutiliza citen, eciqu emplea citen pobreen gosia eta miseriaq erremediatzeco.

Etzien errenunciatu araguaia, erranen du demonioaq, ceren beti ibili (2.150) cen aren placer eta atseguinen ondotoiq: cantu dorpe eta musica desonestetan gustu artzen cien, yanari escesimo eta gormantaq agradatzen citzazcon bay eta ere edanian sartzia, gozatzen cen soite imprudent eta unquitze sensualetan: aurta-sunian vici izan cen accione itsusi eta desonester entregatia, loiqueriarri emana eta desenfrenatia emaztequiequin gatzetasunian, (2.155) eta ezcondu onduan adultero bat: bacien gorputza eta curaya desonestquerietaco vere placer ciquinaq satifatzeco eta provocatzeco bertziaq niaureq ene gaisstotasunian ahalguetu gabe proposatuco eznitien loiqueriaco becatu ocaztagarritara; bana etzien gorputziq etzien curayaiq araguiaren mortificatzeco vere pasioniaq sugetatzeco eta varur eguiteco. Zuq daquizu, Yauna, (2.160) erranen daco demonioaq J. Cristori, niq erraiten dutan gucia eguia dela: gauza clara da ere zure yaquintasun infinituari ni guizon unengatiq ezninzala izan ultrajatia, golpatia eta azotatia, ezniela odoliqu ichuri, ez etare sofritu gurutzeco eriotzeiq zuq unengatiq eguin cinien bezala; eznacon ere ofreditu Ceru bat ceinarequin convitatu baitzinien; quitoiq cer- (2.165) vitzatu nu, eta bertze premioiq esperatu gabe infernuco eternitate bat beciq. Yuyazale yustua cira, Yauna, gucier yusticia eguiten duzuna: yuya zazu eta eman sententia, enea izan behar diela eternitate batez becatiarengatiq, zuria izan nahi izan etzienaq graciaz. *Aequissime iudex, iudica hunc esse meum per culpam, qui tuus noluit esse per gratiam.* Zuria da, Yauna, ezyeu- (2.170) setiq creatu cinielacotz; bana enia vere vorondatez. Zuria, erredimitu edo erosi cinielacotz zure odolaiquin, zure pasione eta eriotziaiquin; enia, errenunciatu cielacotz vere culpaz estima eztaitequen beneficio au: ene conseiluz izan da rebelde eta ingrata zuretzat, eta eni obedienta: yusto da veraz zurequin uros izaitia errefusatu cienaq, izan dain enequin seculacotz (2.175) malurosa. *Aequissime iudex, iudica hunc esse meum per culpam qui tuus noluit esse per gratiam.*

¡Oh cer destimonio icigarria izanen den demonioa! Ytzulico da anima vere Aingueru guardiacoari, ustez artan causituco dien protector eta conseilari fidel bat vere vici gucian experimentatu dien bezala: ilusione tris- (2.180) tia. Aingueru guardiacoa, complituiq ya guizonaren zaintzeco encarguiquin, convertituco da ordian destimonio terrible batian, consideracioneiq batere gabe declaratuco diena fidelqui becatariaq eguin dien gucia despreciatuz aren conseiliaq eta Yaincoaren ausilio eta graciaq; eta ala alchatuz vere votza erranen du tribunale icaragarri artan: Ene Yaun eta Yainco eternala, (2.185) guizon unen guardia ene cargura uztia dignatu cinen mementu artaiq vereti, niq arguitu nien continuoqui, avisatu eta corregitu: nin ezartzen nazcon arranguraq concian vere colera, urgulu madariccione eta yuramentien gainian; bana secula etzen cambiatzen eta dolutzen eguiatzqui, nahiz confesatzen cen eta cominiatzen: niq presentatzen nazcon emaztetaiq urruntzen (2.190) ciren bertze anitzen exempla: emanahazten nitien providenciaq vere aita amer eta superiorer sar zain vere baitan, bana etzuten yeusere valio vere desobediencia eta obstinacioniarengatiq: niq clamatzen nien predicadorequin etzizan profana vestaq eta lanian aizanez, bana beti eguiten cien ez aitiarendaco: preparatzen nazcon confesor eta adisquide unaq erraiten zacote- (2.195) naq: utzazu yocua, autsazu adissquidantza desonest ori, etzazula trata seculaco condenacionera guidatzen citien presuna orrequin, urruncite arenganiq, etzitela sar aren echian, aplica cite lanera, abandona zazu aferqueria, erretira cite, itzulazu ebatsi eta inyustoqui vildu duzuna, compli zazu legalqui zure officoaiquin, erreconcilia cite eta eguin baquiaq zure aita-ama, espos (2.200) lagun, aurride, aide eta etsayequin; bana despreciatu citien ene instancia guciaq. Niq erraiten nacon anitz aldiz: ¡cer vicio itsusia den guiristino batian diurian ezartza vere viotza, eta itsusiogua oraino edania sartzia! Niq, icusiiq adissquidantza dorpeetan sartia, ohoingua eta inyusticietan nahasia, murmuracione eta escandaletan eroria, inspiratzen nacon eguin cezan (2.205) eguiatzco confesione un bat, sugeta cezan vere aragua mortificacione eta varuraiquin, errecibi citzan ardura Sacramendiaq, abandona cezan becatuco vidia eta entrega zain obra misericordiazcoetara; bana uneq vere vorondate eta pasoniaq seguitzia gatiq, rebeldia ene inspiracioner, desobediencia vere superiorer, pasatu cien vere vici gucia becatu eguiten, eta becatian (2.210) arrapatu cien eriotziaq. Sofri beza veraz merechi dien punimendia. Veraq nahi izan cien madariccionia; yin daila bada vere gainera: errefusatu cien benediccionia; erretira daquiola veraz. Zuq daquizu, Yauna, zure pacienciaz burlatu cela, malogratu ciela vere redencionia, osticatu citiela zure manamendiaq, eta vici izan cela Yainco legue eta concianaiq gabeco gui- (2.215) zon bat bezala: obra beza veraz zure yusticiaq, eta atera bedi condenatia zure yuyamendian: *Cum iudicatur exeat condemnatus.*

Eztaquiola valia erraitia yuaiten cela Elizaco officoetara, ceren Elizan egoiten cen erreverencia, modestia eta atencioneiq gabe: entzuten cien meza; bana devocioneiq gabe, izpiritia barreatuiq eta bazterretara so (2.220) edo solasian sahetseco lagunaiquin: errezatzen cien Arrosarioa eta bertze otoitzaq; bana casuiq eguin gabe cer erraiten cien, eta ocupatia pensamendia vere untasunetan eta ehecho aferetan: yuaiten cen predicura; bana curiositatez, yendeen erraitecuaingatiq, izaiteco guero certaz mintza, eta plazara livertitzera yuan laitequen indiferencia

veraiquin: eguiten citien (2.225) cembait limosna, bana vanitatez: socorritzen citien cembait behar ordu; bana intencione gaisstoequin: confesatzen cen; bana conciencia examinatu gabe, eguiazco dolore eta proposituiq gabe; vere vicitza gucia izan cen becatien eta confesione gaisstoen continuoco itzuli inguru bat: confesatu eta becatu eguin, becatu eguin eta confesatu. ¡Ain imperfectaq dira, Yauna, beca- (2.230) tari unen obra unaq! Zuq icusten duzu ere cein ilunaq diren vere becatien ilumbe eta itzalaq. Atera bedi veraz condenatia zure yuyamendian, izan celacotz becatian vere otoitza. *Cum iudicatur, exeat condemnatus: et oratio ejus fiat in peccatum.*

¿Cer ihardetsico ducie uni, becatian causitzen cizten arima maluro- (2.235) saq? ¿Cer ihardetsico ducie uni? ¿*Cur faciem tuam abscondis, et arbitravis me inimicum tuum?* Alchazquitzu vegui orieq, becataria, eni soiteco: etzazula pensa, ez, zure etsaya nizala desiratzten dut zure salvamendia, ene vicia eta odolaren gostuz izain bada ere. Bay, E.A.M., aimberte estimatzen ciuztet; bana amodio uneq veraq vorchatzen nu pleñitzera icusiz cien condenacionia, (2.240) eta etziztela provechatzen ene amodioaz, ene itzez, ene neque eta icerdiez logratzeco cientzat Yaunaren gracia, eta seculaco condenacioneti q libratzeco. Ceren dudai q batere gabe, dembora laburri q barnian entzuten nucienetai q ez guti aurquituco cizte oray mintzo nizan yuyamendu icigarri artan, eta ordian ¿cer nahico ducie eguin izan bacinute? Guizon murmurazalia, (2.245) emazte mihi gaisstua, aita-ama lazuaq, seme-alaba ingrat eta desobedientaq, gaztiaq desonestqueriari emanaq ciztenaq eta erria escandalez betetzen ducienaq, ciequin mintzo niz: ¿norat aderezatuco cizte ordian, Yaincoaren leguiaq acusatzen ciuztelai q, demonioaq convencitzen ciuztenian, Aingueru guardiacoaq declaratzen dielai q cien contra, eta creatura guciez abando- (2.250) natui q, Yaincoa causitzen denian secula errevoqa eztaitequen sententia pronunciatzeco pundian? ¿Pensatzen ducie menturaz lagunduco ciuztela ciauren concienciaq? ¡O cer ilusionia! Conciencia vera izanen da fiscal edo acuzazalei q crudelena. Conciencia vera izanen da declaratuco tiena clarqui Yuyazale divinoaren presencian, eguin cinuzten culpa guciaq. Veraq (2.255) manifestatuco tu, veraq aitortuco tu, eta becatu verequin convencituco ciuzte. Becatieq vereq alchatuco dute votza cien acusatzecco: zuq eguin guintuzun, erranen dute; zure viotzaren, zure mihiaren, zure escu eta veguien obra q guira: zurequin egonen guira utzi gabe eternitate batez: *Accusator erit proprium scelus: tunc loquentia simul opera nostra, dicent: tu nos egisti opera tua sumus, non te deseremus.* Ni niz, erranen du becatu bateq, alaco egunian alaco emaztequiari soinez izan cinien desira consentitu ura; ni niz, erranen du bertze bateq, alaco demboran eta alaco gauzaz eguin cinien ohoingua ura; ni niz, erranen du bertziaq, murmuracione ura ceinarequin porroscatu baitzinien alaco presunaren ohore eta fama; ni niz, zure errian (2.265) eman cinien escandala ura, ceintai q seguitu baitziren aimberte becatu: oroitzite, ezautguitzazu, zuq eguin guintuzun: *Opera tua sumus.* Ni niz, erranen du vicio bateq; adissquidantza dorpe ura, alaco gabian alaco presunaiquin eguin cinien accione desonest ura; ni niz, erranen du bertze vicio bateq, zure aurrer edo aita-amer bota cinien madariccione ura; ni niz, odio ayer- (2.270) cunde eta etsaitasun ura: ezautguitzazu examina guitzazu untsa, zure obra q guira, zuq eguin guintuzun: *Opera tua sumus, non te deseremus.* Ni niz, azquenian, zure conciencia vera, erranen daco uneq becatariari Yaincoaren tribunalian: ene baitan issquiriatia q daude borra ezteztequen letrequin, zure obrazco, itzezco, pensamenduzco eta omisione zco becatu guciaq, ceinequin (2.275) ofensatu

baitzinien Yaincoa, faltatuz guizonaren eta guiristinoaren obligacioneer: examinaz-quitzu untsa eta adverti zazu ezte la guelditu ezartzeco pensamendui gordeena ere, ezte la falta itz afer bat ere: zuriq dira guciaq, zuq eguin cintien, eta ortacotz gucieq clamatzen dute zure contra, escatuz zure condenacionia: *Accusator erit proprium scelus... tu nos egisti, (2.280) opera tua sumus, non te deseremus.*

¡Cer escena izanen den au gureztat, E.A.M.,! ¡Cembat becatu ceinetan ezpaitugu oray pensatzen eta ceinetaz ezpaiguira oroitzen, aguertuco dira ordian verritan eta ezarrico gure (veguien) aitzinian! ¡Cembat ezautuco tugu ezautzen ezguintienaq eta ceinetaz ezpaiguintien acusatzen concienciaq! (2.285) ¡Cembat becatu bertzeenaq ezarrico dira gure conduco, etan consentitu, heq manatu edo heq disimulatu guintielacotz! ¡Cembat ilusione descubrituco dira, Yaincoaren legue saindia osoqui ez cumplitzeco guq oray presentatzen tugun escusetan! ¡Cembat vertute ederraq oray guizonen presencian galduco dute veren meritu gucia eta eztira bertzeiq izanen interes, vanitate, cos- (2.290) tuma, inclinacione natural, eta menturaz disimula, falsuqueria eta hipocresia becic! ¿Cer escusa emanen dugu, cer iharde-ttico dugu, gure concienciaq veraq acusatzen, convencitzen guitielaiq? ¡Oh eta nola ateraco den gure barneti q confesione guciz triste eta lastimagarri au: *Ergo erravimus!* Galdiaq guira, ceren uts eguin guinien gure salvamenduco vidia: (2.295) galdiaq guira, ceren icusten dugu osticatu dugula Yaincoaren legue saindia: galdiaq guira, ceren ezautzen dugu demonioaq gure contra declaratu tien guciaq ala direla: galdiaq guira, ceren icusten dugu cein eguiazqui acusatzen guitien Aingueru guardiacoaq: galdiaq guira, ceren gure conciencia vera da gure gure gaisstaqueria gucien destimonio errefusa eztezaquegun bat, (2.300) eta manifestatu izan tu escatuz gure punimendia: *Ergo erravimus*; galdiaq guira eta condenatzen guira erremedioiq gabe. Ala ezautuco du becatariaq merechi dien sententia eta emanen du vere buriari oraino Yuyazale soberanoaq pronunciatu gabe, (aurkitzen denian conventuiq Yaincoaren legue saindiaz, demonioaz, Aingueru guardiacoaz eta vere concinciaz veraz).

(2.305) Vizquitartian vere confusionetaco aitu beharco du vere Yainco, vere Creazale eta Salvazaliaren ahotiq, ceinaq dembora artuz ordian yuyatzeco ez bacarriq becatiaq baican obra unaq ere, eta ichildu onduan becatariaren vicitza gucian misericordia eta paciencia aundienaiquin, alchatuco du vere votza eta erranen becatariari: Malurosa ¿ezautzen duzu nor despreciatu (2.310) cinien? ¿nortaz blasfematu cinien? ¿noren contra alchatu cintien zure votza eta vegui descaratiaq? ¿Eztaquizu ni nizala zure Yainco guciz boteretsia, zuq osticatu eta profanatu cintien ene ohore, gloria eta icenaren maitazalia? *Redde rationem villicationis tuae*: Emazquidazu condiaq zuri entregatu nauzquitzen gucietaz. Niq eman nauzun guizonaren izaitia, gorputz (2.315) eta arimaz formatia, viequin cervitza nindezazun; bana zuq esclavizatu cinien zure arima, cervitza haciz zure gorputzaren pasione desohoragarrier: niq eman nauzquitzen memoria, adimendia eta vorondatia, ene beneficioez oroitzeco, ene perfeccioniaq ezautzeco, eta ene borondatiaren maitatzeco; bana zuq maitatu cintien creaturaq, eta ahatzi Creazaliaz: vilatu cintien (2.320) itzalaq, munduco ohore placer eta vanitatieq, eta etzinen oroitu Ceruco favoreez. Ezautu cinien onguia, eta utzi cinien; esperimantatu cinien gaitza, eta seguitu cinien. Niq eman nauzun genio eta naturala cervitza

cezan arrazoinari eta vertuteer; bana zu, zure pasioniaq nausitzera utziiq, erori cinen aferqueria, impaciencia, ira, colera, eta madariccionetan. Niq eman (2.325) nauzquitzun esquiaq, veguiaq eta bertze gorputzeco sendimendiaq etaz valia zain arima onguiaren obratzeco eta vertuteen practicatzeco; bana zuq equin guciequin vilatu cintien zure araguiaren placer eta atseguinaq, ezpacina sortu bezala zure gorputzaren esclavo bat izaiteco beciq: *Redde rationem*. Niq bete cintuan ohore eta untasunez; eta ni presentatu ninzanian zuri ene (2.330) pobreetan gosia, egarria, bulucia eta eria, zuq ingrata ezinduzun visitatu eri nintzalaq, etzinien ene gosia erremediatu, ezinduzun veztitu bulucia nintzalaq, ez etare zure echian errecibitu: *Redde rationem*. Niq destinatu nauzun Aingueru bat zure zaintzeco, laguntzeco eta guidatzeco: niq, bertze anitz utziiq, sortu eta ezarri cintuan guiristinotasunaren erdian, ceintan (2.335) preparatu binauzun Batayo Saindu bat eman zauzuna lehemicico gracia eta arequin vertute guciaq; niq zu ila icusiiq becatiaren medioz eta vicioan eroria, pitzahaci cintuan graciara Penitenciaco Sacramendiaren medioz; niq azcartu cintuan bertze Sacramendiequin, eta eman nauzun ene gorputza eta odola yanaritaco Comunioneo Sacramendu Saindian. *¿Quid ultra debui* (2.340) *facere, et non feci?* *¿cer* eguin nezaquen gueyago zuretzat? *¿Yduritzen* zauzu oraino guti? Bada Ni niz zure culpequin saldu, azotatu eta gurutzeficatu cinien Yainco-guizon ura: icusazu ene vitartia oprobio eta ignominiez estalia izan cena ene Pasionian zure descaro eta exemplu gaisstuaeren gatiq; icusquitzu vegui hoq ilundu cirenaq eta nigar eguin zutenaq zure placer (2.345) eta desonestquerien gainian; escu hoq aimbertzeco favore dispensatu zauzquitzena; zango hoq aquitu cirenaq zure vilatzen: icusazu sahets au zuq idequi ciniena zure odio eta etsaitasunequin: icusazu gurutze au, itze hoq, elorri hoq, eta ene Pasioneo bertze instrumenta; guciaq guelditu dira inutila; zuretzat: veraz bacatari malurosa: *Appensus es in statera et in-* (2.350) *ventus es minus habens*. Niq pizatu tut, dio Yainco eternal uneq veraq, ene yusticiaco balanza fidelian zure obra itz eta pensamendu guciaq, eta aurquitzen dut pizu escasa duzula caritatian, humilitatian, garbitasunian eta paciencian: eztuzula asqui pietate beldurtasun eta amodio: Sentenciatzen citut veraz izan citen condenatia eternitate batez. Zuq obeditu cinien (2.355) demonioa, eta ez zure Creazalia: veiratu cintien munduco maxima tzarra, eta ez ene manamendiaq: seguitu cintien zure pasioniaq, eta ez ene Evanyelioa; veraz zure arimaren etsayequin izanen da zure seculaco egoiteco lequia: aparta cite eneganiq, madaricatia, zuaci betico sura: *Discedite á me maledicti in ignem aeternum*.

(2.360) *¿Cer* sententia icaragarria! *¿Becatari* malurosa! Au da zure Yuyazalieren ahotiq aituco duzun sententia baldin ezpaduzu becatia uzten eta vicitzaz cambiatzen. Etzitela bada izan cenzugabia: eguin zazu oray ordian nahico duzuna eguin izan bacinu. *¿Cer* emanen cinuque lance artan verriz mundura itzultzia gatiq, cer, oray duzun dembora au izaitiagatiq? *Converti* cite (2.365) bada oray (Yaun divino orri) Yaincoari; garbi zazu ahaliq lasterrena zure conciencia becatietaiq confesione un baten medioz; auspesca guiten oray verian Yaun divino orren oinetara gure becatiez nigar eguitera erranez:

¿O Salvazale maitagarria! Emen guira, emen guituzu gure becatu guciez eguiatzu dolutuiq. Oray, Yauna, ezpaizira oraino gure Yuyazale te- (2.370) rriblia baicican gure Aita maitagarria, izanazu pietate zure seme desgraciatiez: urriquitiaq guira zuri eguin tugun ofensa guciez eta deliberatiaq osoqui vicitzaz cambiatzera eta penitencia eguitera. Gurutzian sofritu cintien tormentien gatiq, artan ichuri cinien odolaren gatiq eta sofritu cinien eriotziarengatiq, urricalcite gutaz, barcatu

gure uts guciaq eta (2.375) libratu seculaco condenacioneti, amorocatican eta zure yuyamendian aituco dugun sententia urosaren medioz yuan guiten zurequin goatzera eternitateco gloria.

Oharrak.

Hasieran aditzera eman bezala, Luzaideko mintzaira azter nahi duten ikerleei gaiak eskaintzeko asmoz prestatu da lan hau. Konparaketa izango litzateke azken finean bere baliapen nagusia eta horretarako ohar batzu egingo ditut neure aldetik.

Ikuspegi batzu azalekoak dira, noski, hala nola idazkera txukuna, ulert-erreza eta ikusgarria zuela egile honek, esatea. Kaligrafia benetan ederra da Polit jaunarena. Pertsonarekin zer-ikusirik baduela esango nuke nik. Arretatsua zatekeen elizgizon hau bere eginbideetan, letra bakoitza marrazki lana izan balitz bezala neurtzen zuelarik lerroz-lerro, beti berdin, hain izkirione xehean. Erakustoki edo museo baterako lanak dira bereak.

Mintzaira bera oso hurbiletik doakio herrikoari. Luzaideko kutsua nabarmena duela, esan nahi dut. Aditza, bereziki, bertakoen ahotik jalgia dirudi eta horrek fidagarri egiten du eredu.

Nola nahi ere, zalantza batzu ageri dira. Bertako hiztegi berezia ez da asko sartzen, maileguak jabetzen baitira, eta ortografian arrotz zaio egileari Iparraldeko tradizioa. Nere helburua pundu guziak zehatz-mehatz frogatzea ez bada ere, adibide batzu eman ditzaket lan honi lot litezkeen ondorengoen lagungarri.

Zalantza batzu egileak berak azaltzen ditu. Hitz zenbait bi bider agertzen dira, parentesi artean emanez bietako bat: (aliviatze) *socorritze* (2.145). Bikoiztasun honen zergatia kasu bakoitzean ikusi beharko da. Tokiko erranei hurbiletik jarraitzeagatik sort daiteke behin edo beste. Aditz jokua kontuan hartuz, hori iduri luke “(ceren ez) *sekula eztielacoz* valiatu nahi izan zure beneficioez” (2.108). Gehienetan, hala ere, beste arrazoi batzuren eraginez egiten duela uste dut nik. Mezuaren ildotik hitzen zehaztasuna izan daiteke bat: “inspiratzen nazcolaiq envidia eta etsaitasunezco (ideyaq) *sendimendiaq*” (2.115). Esaera laburretan edukia zehatzago kokatzea, izan ote zen beste asmoa? “Gure (veguien) aitzinian” (2.283). “Converti cite bada oray (Yaun dibino orri) *Yaincoari*” (3.365). Gaztelania da N. Polit zenak erabiltzen dituen mailegu gehienen iturria. Aukera hobe baten faltan edo duda-mudak baditu: “paganoeq fixatzen zutelaiq veren vista presuna (piados) *virtuos* etan” (1.78). Hiztegia bera izango litzateke aztergai, bilduma guzia aurrean dela.

Morfologia ez da tokiko mintzairatik baztertzen. Aditza, lehen aipatu dudanez, neuk ezagutu nuen moduan erabiltzen du. Hitzei adberbiera itxura ematen dien *-qui* atzizkia maiz agertzen da Luzaiden: *justoki*, *maluroski*. Horren kutsuz edo jatorriz zuelako, izkribu hauen egileak ere sarritan ateratzen du: *osoqui* (2.372). Gauzak egiteko modua esan ohi du batzutan: *solemnequi* (2.111). Maiztasunaren nahiz denboraren ñabardura ematen dio beste batzutan: *puntualqui* (2.128), *continuoqui* (2.186). “Itzulazu ebatsi eta *inyustoqui* vildu duzuna, complizazu *legalqui* zure oficioaiquin (2.198).

Grafia. Izkribu hauen grafia benetan arrotza gertatzen zaigu, luzaidarren mintzaira dela jakinik. Nabarmenena, noski, han bizirik iraun duten hasperendunen hutsunea da.

Eman ditzagun zenbait adibide:

Kontsonanteak: Polit jaunak ez du inoiz kontsonante hasperendunik idazten. Horrela /Kh/ leherkaria, /ph/ ezpainkaria eta /th/ horzkaria, ez dira hasperendunak beretzat.

Frikaria nahiz afrikatua, beti /ch/ dakar bereiztasunik gabe: *ichiltzia* (1,47), *merechimendiaq* (1.134), *ichur* (1.144), alde batetik; eta *alchatu* (2.61), *ichura* (1.76), *vorchatiaq* (1.80), *echian* (1.140), bestetik. Behin edo beste x letra ateratzen da, baina maileguen eraginez dela esango nuke: *exortacioniaq* (2.85), *fixatzen* (1.78), gaztelerazko "fijarse".

Xixtukari afrikatua /tz/ bi letra horiekin idazten du: *acabantza* (2.5), *votza* (2.184), *ainbertze votzer* (2.87). Xixtukari frikaria ikus daiteke maileguen batean: *presencia* (1.5).

Era berean, /ts/ bidazkaturik dator: *boteretsienganiq* (1.10), *ertsatzen* (1.136), *itsutuiq* (2.87). Eta ahoskatze biguna azpimarratzeko edo, /ss/ idatzi ohi du hanhemenka: *issquiriatiq* (2.273), *gaisstuenganiq* (1.12) (1.14).

/H/ hitz hasieran. Bokal aurreko /h/ gehienak kentzen ditu: Adibidez izentan: *astapena* (2.6), *eriotza* (2.7), *itza* (1.57). Berdin gertatzen da izen-lagunekin: *au* (1.6), *aren* (1.28), *equin* (1.44), *untan* (1.16). Eta aditzetan: *ar dezagun* (1.28), *autsi* (1.103), *eldu* (1.131). Edozein modutan, joera orokorra dela hau beretzat, esan dezakegu: *Yru* (1.34), *aundizqu* (1.54). Salbuespentzat har daiteke honako hau: "heq ere abandonatzen dute (1.23).

/H/ bokal artekoa. Agertzen diren /h/ bakarrak bokal artekoak dira: *aho* (2.306), *desohoriaq* (1.12), *desohoragarri* (2.316), *mihia* (2.25), *nahasturaq* (1.165), *nahaigabiaz* (1.11), *ohoingua* 2.203), *ohoria* (2.47), *sahets* (2.346), *sehiaq* (2.138). Aditzak: *ahatzi* (2.319), *desohoratu* (2.89), *ihardesten* (2.45), *ihardetsi* (2.111). Aditz formatan /R/ desagertuz gelditzen den hutsunean: *ichilahaz* (1.93), *emana-hazten* (2.190), *icarahaci* (1.8), *zerbitzahaciz* (2.316). Bestelakoak: *ahal* (2.99), *ahaliq* (2.365), *behariq* (2.89), *lehemizico* (2.79), *zaharraq* (2.72), *zahartasunian* (1.40). Salbuespen gisa: *vein* (2.1), eta *viotza* (2.112).

Hainbesteko garrantzirik ez badu ere, nabarmena da /V/ letraren maiztasuna idazle honen izkribuetan. Hemeretzigarren mendearen azkenaldian bestalde, q idazten jarraitzen zuen c/k hizkien ordez hitzen amaieran: *saindieq* (2.39), *nehork* (2.68), *ahotiq* (2.361), *itsutuiq* (2.87).

Eta atal hau amaitzeko, Nafarroako euskalkietan normala den, *condu* (2.97), *pundu* (2.2), *saindu* (2.46) idatzi ohi du /—nt—/ gertatzen denean.

Iritzi orokorra.

Echeverri, Luzaideko bikario izanaren dotrinarekin parekatzen badira Polit zenaren testuak, ikuspegi oso desberdina nabari da lehen begiradan. Horrek ez du esan nahi, noski, hain epe laburrean luzaidarren mintzaira aldatu zenik. Elizgizon bien arteko arazoa da, herritarren euskarak berdin jarraitzen zuelarik, eta idazle bien egoera pertsonalean datza gakoa.

Diferentziak ere, lehen begiradan haundiak direla iduri arren, oso azalekoak direla esango nuke, eta grafiari dagozkionak gehien bat.

F. Echeverri luzaidarra zen eta bertako hizkuntzak segeturik ez zuen beretzat. N. Polit auriztarra zen eta Luzaidarren euskara ongi mintzatu arren, idazteko

zailtasuna aurkitzen zukeen. Neuk ere badakit horren berri. “Luzaide” izeneko orri batzu ateratzen genituen kanpoan bizi ziren herritarrei bidaltzeko. Pozik hartzen omen zituzten, baina euskara hura “murriz” eta “pobre” kausitzen zuela, idatzi zidan behin Californiako artzai batek. Adibide guziak /h/ falta zuten hitzenak ziren.

Nik ez nekien orduan letra hori nun ezar eta ikasi behar izan nuen. Handik denbora gutxira *Bordel bertularia* (Auspoa 45-46) argitaratzean, ongi edo gaizki ahaleginak eta bi egin nituen letra famatu hori bere lekuan ezartzen. Bordelen orijinalak zeuden-zeudenean utzi nituen, noski, eta geroago etorriko zen batasunaren bideak urratu nahirik edo, Iparraldeko *ch*, *tch* letrak *x* eta *tx* bihurtu nituen.

Californiako artzaiaren haserrea ez zen baretu: “Orai arte ez nuen Eskuara leitzen eskuz iskiriatu letra zonbeit baizik, bainan orai ohartzen ari naiz kazeta eta kantu liburuen bidez, gure mintzaira zonbat nahasia eta desberdin dagon hoin eremu ttipian, sinestia ere lan da, eta nolaz ez den zuzentzen edo berdintzen beste mintzairak bezala...”

“Berriki izan dira hemen Wioming’ etik Arnegitar multzo bat eztei batzutan eta zernahi erran daate ikusi duztelarik han nik igorri (bertsuak). Zer pentsatzen dugun Bordel’ en bertsu ederrak hola pikatzia eta gure Eskuara zaharra hola sanjatzia; egia erraiteko, gizona beso bat mozturik ikustia bezala da gure alderdiko eskualdunendako, eta aise da konprenitzia, guk beti Frantziari egin kantu liburuak ikusi eta irakurri ditugu” (1967. abendoa 9).

Ehun urteren diferentziarekin hori bera da eskuarteko izkribu hauekin gertatu zena. Lehen begi kolpean ikusten da F. Echeverri Iparraldeko tradizioa ezagutzen zuela eta Luzaideko euskarak ez ziola arazorik sortzen. N. Polit Ibañetaren beste aldetik joana zen, ez zuen euskaraz idazteko ohiturarik, eta Luzaideko mintzaira ongi mintzo bazuen ere, eskola zaharreko kutsurik gabe ahal zuen moduan idazten ahalegintzen zen. Euskalkien mugako arazoa nazioarteko mugaren eragozpenekin loturik zegoen kasu honetan; eta Luzaidek Iparraldeko herriekin zituen bere harreman arruntak.

Esandakoa argibide gerta daiteke testu bien konparaketa eta azterlana egin nahi duten gazteentzat.

Elkarren arteko harremanik izan ote zuten izkribuen bi egile hauek? Nik esango nuke baietz. Hogeita lau urte bazituen Polit gazteenak Echeverri hil zenean. Meza emateko adinean zegoen, beraz, eta alderdi horretatik ez dago eragozpenik.

Auriztarrak, bestalde, familiako loturak ere bazituen Luzaide eta Arnegirekin. Anaia bat zuen han ezkontuta. Izan ere, hots haundiko txokolata egiten zuen Pekotxetako auzoan. Luzaiden zuen, erreka bazterrean fabrika eta Arnegiko aldean bizitegia. Euren zerbitzurako zuten zubi medar batetik igarotzen zuten muga-erreka fabrikatik etxera. Hogeita hamaseiko gerra denboran desagertu zen zubia. Oso ezaguna zela Polit familia Luzaideko txokoan, esan nahi dut honekin. Bi anaia apaizak ezin ziren, beraz, arrotz izan Luzaideko bikarioarentzat.

P. Lafitte, euskaltzain zendua, adiskide mina zuen familiak eta Arnegira joan ohi zen behin eta berriz oporretan nahiz bisita laburrez.

Bera izango genuen, noski, lekukorik zehatzena lehenago oroitu bagina Luzaideko paper zahar hauetaz. Geuk ere jarraitu dugu Urdiaindik, Heloisa Polit desagertu arte, ni baino lehenagotik gelariaren familiaz zetorren adiskidantza zaharra. Hainbat gutunetan bada Lafitte zenaren aipamen mamitsurik eta, behin edo beste, Orreagako nagusi izandako Polit anaienik ere. Adibidez, bere ama

zenari entzunik, Arnegiko familia gaztearen ardura osaba apaizak bere gain hartu zueneko pasadizoa aipatu zigun bere gutun luze batean Heloisa bilobak¹⁷.

Arnegiko familiarenganako osabaren atxikimenduak bizi guzian iraun zuen eta Orreagatik jaitsi zelarik behin iloben etxean izan zuen bihotzeko gaixoaldi larri bat. Berri hau eskutitz horietan aurkitu dut¹⁸.

Echeverriren eskuizkribuak nola nahi ere, Nikolas Polit zenaren eskuetara joan ziren eta bere hondakinetatik zuzenean niregana.

Bi elizgizon hauen testuetara itzuliz, funtsean hizkuntza berdintsua darabilte, Luzaideko kutsua bietan sumatzen da (ez noski *xukakoa* gaizki ikusia baita apaizen ahoan), eta grafia kontuan aldentzen dira elkarrengandik.

17 Bi osabak ditu gogoan, baina bereziki Nikolas: "... surtout de tío Nicolas, qui était parrain de notre Marie-Louise, qui a 70 ans. Il s'occupait beaucoup (pendant son séjour à Valcarlos sans doute) des neveux de la maison orphelins de père; il les guidait, les dirigeait et s'occupait des comptes de la fabrique. Très paternel, très compréhensif, maman disait que notre J. Louis lui ressemblait sous bien des rapports".

18 "Pendant un passage à la maison, il avait eu une crise cardiaque sérieuse et on le veillait toutes les nuits, puis quelques jours plus tard on avait envoyé un domestique de la Colegiata pour le soigner, mais, dès qu'il s'était senti transportable, il avait voulu rejoindre le convent, comme Prieur".

Hiztegia.

- ABOMINAZIONIA. *Profeta Danieleq anunciatu cien abominacionia* (1.2). *Abominacione* (1.5).
- ACABANTZA. Amaiera. *Gauza temporalen fina edo acabantza* (2.5).
- AFERQUERIA. Alferkeria. *Abandona zazu aferqueria* (2.197).
- AMOROCATICAN. Amodioagatik (1.113).
- ASTAPENA. Hasiera. *Dela ere gauza eternalen astapena* (2.6).
- ASTIATU. *Astiatzera veren supersticioniaq* (1.81).
- AUSPESCA(TU). *Auspesca guiten oray verian* (2.366).
- AYERCUNDE. *Odio ayercunde eta etsaitasun ura* (2.270).
- BAITAN. *Beren baitan sartzera* (1.80).
- BARATU. Gelditu. *Baratu gabe* (1.117).
- BECATOROS. Pecatari. *Izan da asqui anitz becatoros aundien convertitzeco* (2.16).
- BOTERETSU. Ahaltzu. *Munduco boteretsiengatiq* (1.10).
- CAUSITU. Aurkitu. *Causitzen da gure egun tristeetan* (1.7).
- CLARTU. Argitu. *Clartzen dira gauzaq* (2.37).
- COMINIATU. Komunioa hartu. *Nahiz confesatzen cen eta cominiatzen* (2.189).
- COMODOSA. Cómodo. *Ori da conducta bat comodosa* (1.54).
- CONFESATU. *Nahiz confesatzen cen eta cominiatzen* (2.189). Ikus: Coosatu.
- CONTRASTATU. Aurka egin. *Eta norbaiteq contrastatzen bacien izaiten cien odio mortal bat aren contra* (2.135).
- COOSATEGUIA (2.119).
- COOSATU. Konfesatu. *Eta ez coosatzera* (2.117).
- CULPANTA. Erruduna. *Eta culpanta convencitu gabe* (2.38) (2.45).
- DEBUARRA. Egitekoa. *Ezta au gure debuarra?* (1.30) (1.69).
- DESOHORAGARRI. *Cervitzahaciz zure gorputzaren pasione desohoragarrier* (2.316).
- DESTIMONIO. Testigutza. *Oh cer destimonio icigarria* (2.177). *Declaratzen duten destimonioaq* (2.44) (2.48).
- DIURIA. Dirua. *Etzien bertze Yaincoiq ezautu vere diuria beciq* (2.142).
- DOAIN. *Yzpiritu Sainduaren doainequin* (1.137).
- DORPE. Torpe. *Cantu dorpe eta musica desonestetan* (2.150).
- EMENDATU. Ugaritu, gehitu. *Zure gloriaren emendatzeco edo aunditzeco* (2.72).
- EMPEÑU. Arreta. *Empeñiaq ezartzeco* (2.32).
- ENSEATU. Dedicarse. *Aren consolatzera enseatzen deniq* (1.19).
- ERLIGIONE. Erljio. *Erligione saindu au* (1.6).
- ERRAUTS. Hauts. Polvo. *Ezniz, Yauna, errautsa beziq zure presencian* (2.17).
- ERREPRESENTANTA. *Yaincoaren errerepresentantaq bezala* (1.162).
- ERRESUMA. Erreinua. *Urbil dela Yaincoaren erresuma* (1.3).
- ERTECO. Errateco. *Edo obequi erteco* (1.76).
- ERTSATU. Estutu. *Tentacioneeq atacatzen eta ertsatzen baguituzte* (1.136).
- ESCARNIATU. Escarnecer. *Eta sabanteq escarniatzen dute* (1.22).

- ESPOS LAGUNA. Emaztea. *Nun gaizqui tratatzen baitzien vere espos laguna* (2.137).
- ESTABILITU. Jabetu, nagusitu, *Profeta Danieleq anunciatu cien abomicionia estabilitu dela lecu saindian* (1.2).
- ESTONATU. Extrañarse. *Anitz estonatzen dira* (1.83).
- FIXATU. Ezarri. *Paganoeq fixatzen zutelaiq veren vista* (1.78).
- GURUTZEFICATU. *Gurutzeficatu cinien Yainco-guizon ura* (2.342).
- INTRES. Interes, arreta. *Intres errestoiq dieniq* (1.9).
- ISSQUIRIATU. Idatzi. *Ene baitan issquiriatiaq daude borra ez titezquen letrequin* (2.273).
- KRIMA. Crimen. *Yuyazaliaq eztu pronunciatzen sententia crima probatu gabe* (2.38).
- LANCIA. Trance. *Lancia da ain icigarria* (2.7).
- LANYEROS. Arriskugarri. *Adissquidantza lanyerosaq* (2.122).
- LIVERTICIONE. Diversión. *Yanza eta bertze liverticione gucietara* (2.129).
- LOGRERIA. Vere ocupacione gucia izan zen untasunaq emandatzia, nahiz usura eta logreriequin (2.143).
- MADARICCIONE. Maldición. Vere yuramentu eta madariccioneequin (2.138). *Urgulu madariccione eta yuramentien gainian* (2.187).
- MALUROS. Zoritzarrekoa. *Emazte malurosa* (2.123). *Dembora malurosen icusteco suerte tristia* (1.4).
- MENDECATU. Vengarse. *Mendecatzeo ocasioniaq* (2.116).
- OCAZTAGARRI. Nazkagarri. *Loiqueriaco becatu ocaztagarrietara* (2.158).
- OFREDITU. Eskaini. *Ez nacon ere ofreditu Ceru bat* (2.164).
- ORDINARIOZQUI. Komunki. *Etzauciela ordinariozqui corresponditzen* (1.46).
- PARTELIER. Partaide. *Cieq partelier eguitia* (1.184).
- PICATU. Moztu. *Picatz bat batian een conversacionia* (1.50).
- PLEÑITU. Lamentarse. *Pleñitzen da nigarrez* (1.17).
- PORROSCATU. Apurtu. *Ceinarequin porroscatu baitzinien* (2.264).
- PREMU. Oinordeco. *Yaincoaren seme eta Ceruco premu* (1.127).
- PROCESA. Prozesu. *Guizonen yuyamendutan leheniq formatzen da procesa* (2.36).
- PUNIMENDU. Zigorra. *Culpantaren punimendia* (2.48.) *Ez bacarriq punimendiaren beldurrez* (1.163).
- PUNIMENDIA. Zigorra. *Manifestatu izan tu escatz gure punimendia* (1.200).
- SABANT. Jakitun. *Sabant bateq dionaz* (2.3). *Jakintsua. Yuaiten da sabantengana* (1.22).
- SALVAZALIA. Salbatzalea. *Salvazalia mintzo cen dembora* (1.4).
- SEHI. Zerbitzari. *Escandalizatzen vere aurraq eta sehiaq* (2.138).
- SOSTENGATU. Sostener. *Sostengatu behar dugu* (1.32).
- SU. *Zuaci betico sura* (2.358).
- SUTATU. *Erre eta sutatuco ene viotza* (2.25).
- TENDRETASUN. Enterneamiento. *Nola aflightzen den tendretasun eta pietatez* (1.143).
- TRESOR. Altxor. *Gracia divinoaren tresorak* (1.31).
- TRONPATU. Equivocarse. *Tronpatzen zizte* (1.97).
- UNA. Ona. *Aren seme unaq bezala* (1.28). *Giristino un gucieq* (1.123).
- UROS. Zorioneko. *Guizonaq uros eguiteco* (1.7).

VITARTE. Begitarte. *Vitarte serios bat* (1.49). *Icuszazu ene vitartia oprobio eta ignominiez estalia* (2.342).

VITARTIAN. Bitartean. *Bana egun ori yiten den vitartian* (1.112).

YANZA. Dantza. *Yuaiten zen puntualqui yanza eta bertze liverticione gucietara* (2.129).

YAQUINTASUN. Jakitate. *Gauza clarra da ere zure yaquintasun infinituari* (2.161).

YUYAZALE. Epaile. (2.303).

ZEINARI. *Zeinari zor baitzauzu* (2.69).

De re bibliographica

Le répertoire des mss. sur la langue et la littérature basques de la Bibliothèque Nationale de Paris

E. KNÖRR

(E.H.U./U.P.V.)

Euskaltzaindia

En 1890, l' éminent bibliographe Henri Omont (1857-1940) publia le *Catalogue des Mss. Celtiques et Basques de la Bibliothèque Nationale*¹. En fait, les manuscrits basques dans ce *Catalogue* ne représentaient que trois volumes sur 105, les autres ressortissant à la langue bretonne (73 volumes) et à l' irlandaise (29 volumes), comme l' auteur le signale.

Outre les références à ces trois manuscrits basques, nous offrons ici, à peu de changements près, l' inventaire copié à la main depuis lors. Il s' agit des inscriptions faites au fur et à mesure de l' enregistrement des dons, c' est à dire vers 1902 (D' Abbadie) et 1904 (G. Hérelle), jusque vers 1916 (Charencey). Cet inventaire se trouve comme supplément au *Catalogue* d' Omont, pour servir de guide provisoire aux chercheurs dans le Département des livres manuscrits de la Bibliothèque Nationale.

Il convient de signaler clairement que ce répertoire est très incomplet. Il devra être refait à partir des manuscrits eux-mêmes², qui sont presque tous en langue basque.

Le numéro à gauche indique la cote de la Bibliothèque. Il y a normalement quelques données sur chaque volume, y compris l' origine (par exemple, *D' Abbadie*), quand ceci est établi. Les numéros qui manquent, p.e. 183-199, n' appartiennent pas à la langue basque.

Il est bien connu que quelques-uns de ces manuscrits avaient été déjà publiés, comme ceux concernant Axular, Gasteluçar, etc. Albert Léon est l' auteur d' une édition critique de la pastorale *Hélène de Constantinople*³. Saroïhandy publia la pastorale *Roland*⁴. Il faut mentionner aussi quelques éditions plus ré-

1. Paris 1890. Extrait de la *Revue Celtique* 11 (1890), 389-430.

2. Les trois mss. cités par Henri Omont ont été commentés par Julien Vinson dans son magnifique *Essai d' une bibliographie de la langue basque*, Paris 1891, pages 116-120. On peut voir maintenant l' édition fac-similé du livre de Vinson (avec le *Complément et supplément* de 1898), Saint Sébastien 1984. Cette édition a été préfacé par Luis Michelena et contient les notes de Julio de Urquijo; il est dommage qu' on n' ait pas pensé à inclure aussi les notes du chanoine Daranatz. Il faut signaler aussi que Martín Larrayoz publia trois articles sur les mss. basques, avec brefs commentaires sur les numéros 7, 8, 9, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115 et 116: "Códices navarros en Paris", *Principe de Viana* 31 (1970), 185-212; "Los códices en vascuence de la Biblioteca Nacional de Paris", *Fontes Linguae Vasconum* 4 (1972), 87-124, et "Códices manuscritos en vascuence en la Biblioteca Nacional de Paris", *Fontes Linguae Vasconum* 4 (1972), 377-403. Mme. Aline Roby a commencé le dépeuillement complet des numéros 164-166, mais elle envisage de terminer en premier lieu le catalogue des périodiques basques conservés à la Bibliothèque Nationale.

3. Albert Léon, *Une pastorale basque. Hélène de Constantinople. Etude historique et critique. D' après des documents inédits avec texte et traduction*, Paris 1909. Voir ce répertoire, numéros 132 et 219.

4. Jean Saroïhandy, *La pastorale de Roland. Texte basque établi à l' aide de plusieurs manuscrits. Avant-propos, traduction française et commentaire*, Bayonne 1927. Voir les numéros 115 et 182 du répertoire.

centes, comme *Canico et Beltchitine* par Aresti⁵, l'oeuvre d'Eguiateguy par Peillen⁶ et le livre de Ruth traduit par Galindez en 1872, publié par moi-même⁷. D'autre part, Beñat Oyharçabal a présenté en 1982 sa thèse sur la pastorale *Charlemagne* à l'Université de Bordeaux III, thèse que l'Académie Basque se propose de publier.

Je crois rendre par là un service, quoique modeste, aux chercheurs et à tous les *basquistes*, s'il m'est permis d'employer cette expression jadis courante, et tiens à remercier Mme. Aline Roby, Conservateur en chef honoraire au Département des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale; M. Eugène Goyhenèche, ancien Professeur de l'Université de Pau; M. Jean Haritschelhar, Directeur du Musée Basque et ancien Professeur de l'Université de Bordeaux III, et M. Beñat Oyharçabal, membre du Département de Recherches Linguistiques (Paris), pour leurs observations à l'ébauche de ce travail.

* * * *

Numéros 7, 8 et 9 du Catalogue d'Omout.

7. Dictionnaire basque-français, par Silvain Pouvreau, prêtre du diocèse de Bourges.

XVIIIe siècle. Papier. 213 feuillets. 265 sur 190 millim. Demi-rel. (Anc. Colbert 3104. — Regius 7700, 3.)

8. Le même dictionnaire.

Incomplet du commencement et de dix feuillets environ aux lettres I-K; le dictionnaire débute au mot *Çafarda* (fol. 33).

— Il est daté, à la fin, du 16 octobre 1663.

Une copie des vocabulaires basques de S. Pouvreau est conservée à la bibliothèque de Rouen, sous le n.º 336 du fonds Montbret.

En tête du volumen se trouvent un fragment de grammaire (fol. 1-3), une liste de noms de lieux basques, et plusieurs listes de mots, avec leur traduction française, accompagnées d'observations, envoyées à S. Pouvreau par Arnauld Oihénart et datées "du 30 may 1665" (fol. 4-32).

Fol. 201. Fragment de glossaire basque-français, *Arrayoa-Aztorea*.

Fol. 207. "Les Privileges de la v[enerable] Mère de D[ieu]". (En français et en basque.) M. J. Vinson a reconnu que c'était le commencement du livre de Daniel de Priezac (Paris, 1648, in-8º).

Fol. 237. "I. Gauça familier eta communa da elkar maite dutenac elkarre-quin vron [peut-être *vros*] direnean..." (Sermon en 30 paragraphes).

5. Jakes Oihenarte, *Kaniko eta Beltxitina*, éd. de Gabriel Aresti, Saint-Sébastien 1971. Dans l'avant-propos, Aresti remercie M. Haritschelhar, Professeur de l'Université de Bordeaux III: il faut penser qu'il utilise le ms. de la Bibliothèque de Bordeaux, comme Georges Hérelle, qui avait publié une traduction de cette pastorale: *Canico et Beltchitine, face charivarique*, Bayonne 1908. Voir ce répertoire, n.º 217, où on lit "sur le ms. unique de Bordeaux".

6. Jusef Egiategi, *Lehen liburia edo filosofo huskaldunaren ekheia (1785)*, éd. de Txomin Peillen, Bilbao 1983. Voir le n.º 155 de ce répertoire.

7. E. Knörr, "Otro texto de Llodio. El Libro de Ruth por Ignacio Galindez (1872)", in *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, Vitoria 1985, 1055-1062. C'est le n.º 151 de ce répertoire. Contrairement à ce que j'ai écrit dans la note 1 de mon article, Mme. Aline Roby n'est pas l'auteur de ce supplément au catalogue d'Omout.

A la fin du volume, la date du "27 9bre 1659".

XVIIe siècle. Papier. 244 feuillets. 285 sur 180 millim. Rel. maroquin rouge, aux armes. (Anc. Colbert. 3105. — Regius 7700, 4.)

9. Imitation de Jésus-Christ, en quatre livres, traduite en langue basque par Silvain Pouvreau, prêtre du diocèse de Bourges.

Les feuillets de garde (A-H), en tête du volume, sont formés par des thèses de logique de Guillaume Benard de Rezay, soutenues au collège de Clermont, à Paris, le 10 janvier 1663.

XVIIe siècle. Papier. 178 feuillets. 190 sur 125 millim. Rel. maroquin rouge, aux armes. (Anc. Colbert, 6295. — Regius 8087, 3.)

* * * *

Répertoire supplément au *Catalogue*.

(Les numéros 10-105 sont bretons et irlandais).

106. *Chansons basques de G. Adema (paroles et musique) et fragment d'une pastorale appelée Helaine*. XIXe siècle. 29 feuillets.

107. Recueil de poèmes basques de D. Balbino Garita-Onandia, vicaire à Durango en Biscaye. Fol. 25. Le premier chant de l'Enfer de Dante traduit en basque souletin par le chanoine Inchauspe. XIXe siècle. 28 feuillets.

108. *Graukanton Arrantzaleak*, par l'abbé R.-M. de Azkue, et *Jolast-Ardia*, par Abana. XIXe siècle. 22 pages.

109 *Batasun Guztiyentzacuaren, amairureun urteurruna*, par l'abbé Balbino de Garita-Onandia. XIXe siècle. 6 pages.

110. Recueil de sermons, vers, etc. en dialectes basques. XIXe siècle.

113. *Alexandre*, pastorale ou "tragédie" en langue basque. XIXe siècle.

114. *Le Prodigue*, pastorale basque. XIXe siècle.

115. *Roland*, pastorale ou "tragédie" en langue basque. XIXe siècle.

116. Chansons, cantiques et documents en basque. On y remarque (fol. 40-59) une liste des bêtes à corne mortes dans la paroisse d'Urrugne, en 1774. XIXe siècle. (D'Abbadie).

117. Recueil de recettes diverses par Bidave. On lit, au fol. 76e: "J'appartiens au sieur Andrau Goihaneix, maçon à Barber Ordiarp, donné le 6 février 1819". XIXe siècle. 80 pages.

118. Recettes vétérinaires, par Jaureguiberry. XIXe siècle. 81-107. (D'Abbadie).

119. Recettes de cuisine, en basque. XIXe siècle. 108-136 pages. (D'Abbadie).

120. Réflexions sur le jugement dernier et sermon sur le mariage. XIXe siècle. 18 pages. (D'Abbadie).

121. *Erreligionesco eta moralesco phentsamenduyac suyet differenten gainan*. Pensées religieuses et morales sur différents sujets. XIXe siècle. 218 pages. (D'Abbadie).

122. *Livre des heures*, en basque. XVIIIe siècle. (D'Abbadie).

123. *Livre de prières*, en basque. XVIIIe siècle. (D'Abbadie).

124. *Office de la Vierge*, en basque. Copie d'un exemplaire imprimé portant la date de 1653. XIXe siècle. 98 pages. (D'Abbadie).

125. Recueil de prières, de méditations et de cantiques, en basque. XVIIIe siècle. (D'Abbadie).

126. *Eguia catholicac salvamendu eternalaren eguiteco necesario direnac*. 1686. La vérité chrétienne, par le R.P. Gasteluçar, S.J. "Copié sur un exemplaire [imprimé] appartenant à M. Chantre". XIXe siècle. 507 pages. (D'Abbadie).

127. Recueil de poésies (chansons et fables). On lit, à la page 5, Ms. Biscayen offert par le soussigné à M. D'Abbadie, membre de l'Institut. Fabre. XIXe siècle. 94 pages. (D'Abbadie).

128. Abrégé de la doctrine chrétienne "en dialecte biscayen". XIXe siècle. 79 f^s (D'Abbadie).

129. *List of Bonaparte's Mss.* XIXe siècle. 8 feuillets, in-fol.

130. Traduction basque du début de *don Quixote*, par le capitaine Duvoisin. XIXe siècle. 8 feuillets. (Don de E.S. Dodgson).

131. *Aventures de Télémaque*, édition expurgée, livres I-IX, trad. en basque labourdin par M.J. Duvoisin, capitaine des Douanes (1833). XIXe siècle. 176 feuillets. (Don de J. Vinson).

132. *Sainte Hélène*, pastorale basque. (Don, ainsi que les 7 suivants, de M.G. Hérelle). La 1re partie est la copie du ms. de Bayonne; la seconde partie provient de la Soule; cf. le n.º 36 de Bordeaux. XIXe siècle. 185 et 24 feuillets.

133. Pastorale de *Clovis*. XIXe siècle.

134. Pastorale de *Saint-Roch*. XIXe siècle.

135. Pastorale comique de *Pançart*. XIXe siècle.

136. *Chiveroua et Marceline*; farce charivarique basque. XVIIIe siècle. 12 feuillets.

137. *Moustapha le grand Turc, ou Claudius et Marsinissa*, tragédie basque [sic]. XIXe siècle. 38 feuillets.

138. I. *Roland*, Pastorale basque. II. *Recoquillart*, pièce charivarique basque. XIXe siècle. Papier. 60 pages et 10 feuillets.

139. *Sainte-Catherine*, pastorale basque. XIXe siècle. Papier. 30 feuillets.

140 à 150. Pastorales basques. (Don de M.G. Hérelle).

140. *Abraham*. 43 feuillets.

141. *Sainte-Catherine*. 35 feuillets.

142. *Charlemagne* (Ms B) 67 feuillets.

143. *Sainte-Engrace*. 25 feuillets.

144. *Sainte-Geneviève* (Ms A) 67 feuillets.

145. *Jean de Calais*. 68 feuillets.

146. *Jean de Paris*. 65 feuillets.

147. *Saint-Louis* (Ms A). 31 feuillets.

148. *Les trois Martyrs*. 71 pages.

149. *Mustapha* (Ms A). 61 feuillets.

150. *Napoléon*. 42 feuillets.

XVIIIe et XIXe siècles. Onze volumes, in-fol.

151. *Le Livre de Ruth*, traduit en basque de Llodio, 1872, par Ignacio Galindez. XIXe siècle.

152. *Analyse raisonnée du système grammatical de la langue basque*, par l'abbé Darrigol (1828). Copie de M.A. D'Abbadie. XIXe siècle. A-B et 98 pages.

153. *Tableau des moeurs et de l'histoire des Basques*, par l'abbé César Duvoisin. Ce tableau n'a pas été terminé et n'occupe que les ff. 1-13 du volume. Les feuillets 1-16 contiennent, écrits en sens inverse du tableau précédent, un recueil de chansons basques, avec traduction française en regard, par le même autor. [Il s'agit du frère de J.[P.] Duvoisin.]. XIXe siècle. 99 feuillets.
154. *Sentences et proverbes*, de M. d'Oyhenart. XVIIIe siècle.
155. J. Eguiateguy. *Le philosophe Basque*. Copié sur l'éd. de Francfort, 1785. XIXe siècle.
156. Cantiques, sermons, en guipuzcoan (1776) et méditations pieuses. XVIII-XIXe siècles.
157. Vies de Saints, pour tous les jours de l'année; visites au Saint-Sacrement; sur les quatre fins dernières de l'homme. En labourdin. XIXe siècle.
158. *Imitation de Jesus-Christ*, traduite en labourdin, à la suite est un traité de la miséricorde de Dieu. XIXe siècle.
159. Axular. *Gueroco guero*. (Copie). XIXe siècle.
160. J. Etcheberry. *Cantiques*. XIXe siècle.
161. P. Rodriguez. *Pratique de la perfection chrétienne*. Deux traductions, la 1ème en souletin et la 2ème en labourdin. XIXe siècle.
162. Florian. *Fables*, trad. en labourdin, par l'abbé Goyhetche. Deux copies. XIXe siècle.
163. Lafontaine. *Fables*, trad. en labourdin par l'abbé Goyhetche.
- 164-166. Concours organisés par M. D'Abbadie.
- I. (164) Années 1854-1870.
- II. (165) Années 1871-1889.
- III. (166) Années 1890-1901. XIXe siècle. 3 vol.
167. Opuscules divers et notes, en basque ou sur le Pays Basque. Manuscrits et imprimés. XIXe siècle.
168. Bibliographie et topographie. XIXe siècle.
169. Contes, chansons et poésies basques. Manuscrits et imprimés.
170. Chansons, etc., avec musique. XIXe siècle.
171. Mélanges sur la langue basque. XIXe siècle.
172. Affiches et journaux. XIXe siècle.
- 173-182. Pastorales basque.
173. *Robert le Diable*. 108 fts.
174. *Jeanne d'Arc ou la Pucelle d'Orléans*. 152 fts.
175. *Saint Blaise, évêque de Sébaste*. 77 fts.
176. *Saint Alexis*. Copie faite (en 1905) par M.G. Hérelle, sur un ms. appartenant à Jean Heguiaphal, de Chéraute. 11 fts.
177. *Jean Caillabit*. 46 fts.
178. *Oedipe*. 28 fts.
179. *Alexandre. Mustapha le Grand Turc*. 152 fts.
180. *Astyage*. 73 fts.
181. *Quatre fils d'Aymon*. Écrit sur le journal de recette de la régie de l'enregistrement du district de Mauléon, année 1793. 27 ff. [Ce registre a pu être réutilisé plusieurs années plus tard.]
182. *Roland*. 49 fts.

200-202. Pastorales et poésies basques.

200. *Abraham*. 41 fts.

201. *St. Hellena*. 37 fts.

202. *Albadak, chiquitoak, erran zaharrak*, recueilli et traduit par Léopold Irigaray, de Licq-Athérey, 1905.

203. *Sainte-Véronique*. Fragment. 53 fts.

XIXe-XXe siècles. 4 vol. (Don de M.G. Hérelle).

205-218. Pastorales basques.

205. *Abraham*. "Fait à Barcus le 13 oct. 1821". 278 pages.

206. *Mustapha le Grand Turc ou St. Claudius et Ste. Massinise...* "Fait à Barcus [en 1821]". De la même main que le ms. précédent.

207. *Daniel ou Nabuchodonosor et Astyage*. XIXe siècle.

208. *St. Elisabeth*. XIXe siècle.

209. *L'Enfant Prodigue*. XIXe siècle.

210. *Geneviève de Brabant*.

211. *St. Jacques*. "A Tardets, le 29 aout 1834". Papier. Tous les feuillets sont troués ou en partie déchirés.

212. *St. Jean Baptiste*. 29 feuillets, presque tous restaurés.

213. *Jean de Paris*. Fin XVIIIe siècle.

214. *Saint Louis*. C^t. XIXe siècle.

215. *Les quatre fils d'Aymon*. C^t. XIXe siècle.

216. *St. Marguerite*. Copie de Léopold Irigaray. XXe siècle.

217. *Canico et Belchitine*. Farce charivarique, copiée par L. Irigaray, sur le ms. unique de Bordeaux.

218. *Les trois Martyrs*.

219. *Hélène de Constantinople*. XIXe siècle.

221. Grandin, Gustave. *Dictionnaire basque-français et français-basque. Sous-dialecte Saint-Jean-de Luzien* (1857). XIXe siècle. 70 et 84 fts. (Don de Charencey).

233. *Recherches lexicographiques sur la langue basque* par le comte H. de Charencey (1888). (Don de M. Charencey).

BAZTANGO EUSKALKIAZ: ELIZONDOKO DOKTRINA BAT

Pello SALABURU
(E.H.U./U.P.V.)
Euskaltzaindia

Orain duela urte zenbait eman nituen argitara armairu zahar batean bildurik zeuden eskuizkribu batzuk Baztango euskalkiari buruz (ikus *Baztango euskalkiaz (I)*, 1980, Deustuko Unibertsitatea). Bertan esaten nuen bezala, itzulpen horiek Echeniquek eginak zituen, Bonapartek hala eskaturik. Mende oso bat ezkutuan egonak, bazirudien garaia etorri zitzaiera argia ikusteko, beti ere euskal dialektologia landu nahi duen ororentzat mesedegarri baitira. Hitzaurrean ematen nituenez gero lan hauei buruzko hainbat xehetasun, ez ditut berriz ere hemen jarriko lehen esanak. Beraz, ohar haiek gaurko lan honetarako ere egokiak direnez, oraingo honetan izkribauarena egitera mugatu naiz.

Hitzaurrean ere esaten nuen beste lan batzuk geratzen zirela argitaratu gabe eta hurrengo batean eramanen nituela inprentara. Gauza horiek berehala egin behar baldin badira ere, egitekoak zergatik utzi nituen egiteke ez dut hemen azalduko: orain heldu zaie ordua.

Kontua da Bonapartek eskulan anitz ere anitz bildu zuela eta lan horiek Nafarroako Diputazioko Artxiboan daudela, karpeta batzutan sartuak. Badut uste orain ere han ikus daitezkeen. Hemen aurkeztu nahi dut lehenago transkribatu nituen lan horietarik lehenbizikoa: Elizondoko Doktrina bat ("Catecismo en dialecto vulgar de Elizondo", dio karpetaren azalak). Itzulpena eta idazketa Echeniquerena da, horretan ez da dudarik. Gainera, Echeniquek eta Bonapartek elkarrekin gurutzatu zituzten eskutitzetan ere ageri da "Catecismo" bat aipatua. Seguraski, gaur aurkezten dena. Ikusten ahal denez, lehen argitaratu nituen eskuizkribuen pare parekoa da hiztegi, sintaxi eta ortografia aldetik.

Gainera dezadan Echeniqueren eskuizkribu honek 14 orri betetzen duela, bi alderdietarik idatziak. Kuaderno zahar bat da (neurriak 21,50 × 31), eta orrialde bakoitzean bi zutabe agertzen dira, letra argiarekin idatziak. Echeniquek gogorki lan ederra egin zuen.

CATECISMO EN DIALECTO VULGAR DE ELIZONDO

CREDOA

Nic sineste' 'ut Yangoico Aita gucizdezaquenain baitan, ceruain eta lurrain criatzalean, eta Jesucristo aren seme bacar gure Yaunain baitan, cein contzebitua izan cen Izpiritu Sainduain obraz, eta graciaz, sortu cen Virgina Mariain ganic, padecitu zuen Pontzio Pilatosen manuain azpian, gurutzificatu zuten, il, eta enteratu zuten, yautsi cen infenuetara, iraugarren egunean piztu cen ilen artetic, igan cen ceruetara, eta dago yarriic Yangoico gucizdezaquenain escuñeco aldean, andic etorri bear du ilen eta vicien yuzcatzera. Nic sineste' 'ut Izpiritu Sainduain baitan, Eliza saindu catolicoan, Sainduen comunionean, becatuen barcamenduan, arguain piztean, vicitza seculacoan. Amen.

AITA GUREA.

Aita gurea, ceruetan zaudena, santifica bedi zure icena, betor gure gana zure erreinua, 'in bedi zure vorondatea ceruan bezala lurrean ere. 'Man diezaguzu egun guere eguneroco oguia, barca dietzagutzu guri gueren zorrac, guc zor gaituztenei barcatzen dieztegun bezala, ta¹ ezcaitzatzula utzi tentacioan erortzera, baicic libra gaitzatzu gaitzetic. Amen.

AVE MARIA

Ave Maria graciaz betea, Yauna da zurequin, bedecatua zu zara andre gucien artean, eta bedecatua da zure sabeleco fruitua Jesus.

SANTA MARIA

Santa Maria, Yangoicoain Ama, zuc otoitz 'izu gu becatarien gatic, orai eta gure eriotzeco orduan. Amen.

SALVEA

Yangoicoac salva zaitzala Erreguiña, misericordian² Ama, vicitza, gozotasun eta gure esperantza. Yangoicoac salva zaitzala, zure deyez gaude Evain hume desterratuac, zu gana gaude suspiroz, sentimentuz, eta nigarrez nigarrezco valle untan. Ea bada Señora, gure Abogada, itzul citzu gure gana cere begui misericordioso oriec, eta destierro unen ondoan eracutsi diezaguzu Jesus, zure sabeleco fruitu bedecatua. ¡O biotz guciz ezta! ¡O urricalmenduz betea! ¡O Maria Virgina gozoa! Otoitz 'izu gu gatic, Yangoicoain Ama saindua, merechi dezagun Jesucristoain promesac erdiestea. Amen.

1. "eta" jarri zuen lehenik (P.S.)

2. "misericordian" behar du izan, Echeniqueren sistematasa segitzen baldin badugu (P.S.)

Yangoicoaïn legueco Manamenduac dire amar: lembicico iruac Yangoicoaïn honracoac eta bertze zazpiac lagun projimoaïn provetchucoac.

Lembicicoa, Yangoicoa gauza gucien [lat.] gañetic maitatzea.

Bigarrena, aren icen sainduaïn contra yuramentu alferric ez 'itea

Irugarrena, besta egunac santificatzea.

Laugarrena, aita ta ama honratzea.

Boscarrena, ñior ez iltzea.

Seigarrena, lujuriazco becatuic ez 'itea.

Zazpigarrena, ez ebastea.

Zortzigarrena, faltso testimonioic ez goratzea, eztare guezurric ertea.

Bederatzigarrena, lagun projimoaïn emazteic ez deseatzea.

Amargarrena, bertzen ontasunez guticia bortitzic ez izatea.

Amar manamendu oc sartzen dire bietan: Yangoicoa cervitzatzea ta maitatzea gauza gucien gañetic, eta gure lagun projimoa gueren buruac bezala. Amen.

Articulo fedezcoac dire amalau; lembicico zazpiac Divinidade edo Yincotasun sainduaïnac: eta bertze zazpiac Jesucristo gure Yauna Yangoico ta Guizon eguiazcoaïn Guizontasun sainduaïnac.

Yincotasunaïnac dire oc.

Lembicicoa, sinestea Yangoico guczidezaquen batean.

Bigarrena, sinestea Aita dela.

Irugarrena, sinestea Semea dela.

Laugarrena, sinestea Izpiritu Saindua dela.

Boscarrena, sinestea Criatzalea dela.

Seigarrena, sinestea Salvatzalea dela.

Zazpigarrena, sinestea Lorificatzalea dela.

Guizontasun sainduaïnac dire oc.

Lembicicoa, sinestea Jesucristo gure Yauna guizontasunean izan cela contzebitua Izpiritu Sainduaïn obraz eta graciaz.

Bigarrena, sinestea santa Maria Virginain ganic sortu cela, virgina edo dontzella guelditzen celaic semea sortu baño len, sortzean, eta sortu ondoan.

Irugarrena, sinestea sufritu zuela eriotzea ta pasionea gu becatariac salva-tzeagatic.

Laugarrena, sinestea yautsi cela infernuetara, eta noiz etorrico cen beguira zauden guratso sainduen arimac andic atra cituela.

Boscarrena, sinestea irugarren egunean ilen artetic piztu cela.

Seigarrena sinestea igan cela ceruetara, eta dagola yariic Yangoico Aita guczidezaquenaïn escuñeco aldean.

Zazpigarrena, sinestea 'torrico dela ilen eta vicien yuzcatzera, erran nai da, onei 'matera loria, ceren guardatu cituzten aren manamendu sainduac, eta gaichtoei betico penac, ceren etzituzten guardatu.

[2] CRISTAU OTRINAÏN DECLARACIOA GALDETUZ ETA ERRESPONDITUZ

Galdetzen datzut: ¿Cristaua zara?

Erresponditzen datzut: Bai yauna, Yangoicoain graziaz.

G. ¿ Cristauaïn icen oï noïn ganic duzu ?

E. Cristo gure Yaunaïn ganic

G. ¿ Cer erran nai du Cristauac ?

E. Cristoïn guizona

G. ¿ Cer entenditze' 'izu Cristoïn guizonaz ?

E. Cristoïn fedea duen guizona, batayoan errecibitua, eta aren cervitzu saindura ofrecitua dagona.

G. ¿ Cein da cristauaïn señaleara ?

E. Gurutze saindua

G. ¿ Cergatic ?

E. Cergatic Cristo gurtzificatuain, eta artan berean erredimitu quintuenain figura edo iduria baita.

G. ¿ Cembat modutan 'iten du cristauac señaleara au ?

E. Bietan

G. ¿ Cein dire ?

E. Ceñatu ta santiguatzea

G. ¿ Cer da ceñatzea ?

E. Escufeco escuco beatz lodiaz iru gurutze 'itea; lembicicoa copetan, bigarrena agoan, irugarrena bularretan, mintzatuz Yangoico gure Yaunaïquin.

G. ¿ Ea nola ?

E. Gurutze sainduaïn señaleara gatic, gure etsayetaic libra gaitzatu gure Yauna ta Yangoicoa.

G. ¿ Cergatic ceñatzen zara copetan ?

E. Yangoicoac libra gaitzan pentsamentu gaichtoetaic

G. ¿ Cergatic agoan ?

E. Yangoicoac libra gaitzan itz gaichtoetaic

G. ¿ Cergatic bularretan ?

E. Yangoicoac libra gaitzan obra ta deseyu gaichtoetaic.

G. ¿ Cer da santiguatzea ?

E. Escufeco escuco bi beatzez gurutze bat 'itea copetatic bularretaraño, eta ezquerreco soñetic escufecoraño, mintzatuz Trinitate guciz Sainduaï.

G. ¿ Ea nola ?

E. Aitaïn, eta Semeaïn, eta Izpiritu Sainduaïn icenean. Amen.

G. ¿ Noiz 'in bea 'izu señaleara au ?

E. Obra on baten 'iten asten garen gucietan; edo necesidade, tentacio, edo arriscuan allegatzen garenean; particularqui goatzetic yeiquitzean, etchetic ateratzean, Elizan sartzean, yatean, eta goatzeracoan.

G. ¿ Cergatic aimbertze aldiz ?

E. Cergatic beti ta non nai gure etsayec tentatzen, eta pertseguitzen gaituzten.

G. ¿ Cer etsai dire orieci ?

E. Demonioa, mundua ta araguaia.

- G. ¿ Beraz badu gurutzeac virtutea edo indarra etsai orien contra ?
 E. Bai yauna.
 G. ¿ Nondic du gurutzeac virtute oï ?
 [2at.] E. Gurutzean berean Cristoc garaitu cituelacotz bere eriotzeaïquin.
 G. ¿ Gurutzea adoratzé 'izunean cer erte' 'izu ?
 E. Adoratzén zaitut Cristo, ta bedecatzén zaitut, zure gurutze sainduaïquin erredimitu cinuelacotz mundua.

CRISTAU DOTRINAÏN DIVISIONEA

'Cusi dugu cristaua zarela cristauaïn icen eta señalear gatic; bada erran datazu orai:

- G. ¿ Cembat gaucen yaquitera obligatua dago cristaua adimentura allegatzen denean ?
 E. Lau gauza.
 G. ¿ Cein dire ?
 E. Yaquitea cer bear duen sinetsi, cer escatu, cer 'in edo obratu, eta cer errecibitu.
 G. ¿ Nola yaquinen du cer bear duen sinetsi ?
 E. Credoa, edo articulo fedezcoac yaquinez.
 G. ¿ Nola yaquinen du cer bear duen escatu ?
 E. Aita gurea, eta Elizaco bertze otoitzac yaquinez.
 G. ¿ Nola yaquinen du cer bear duen 'in edo obratu ?
 E. Yangoicoaïn legueco manamenduac, Eliza, Ama sainduaïnac, eta obra misericordiazcoac yaquinez.
 G. ¿ Nola yaquinen du cer bear duen errecibitu ?
 E. Eliza Ama sainduaïn sacramentuac yaquinez.

CRISTAU DOTRINAÏN LEMBICICO ZATI EDO PARTEA, CEINTAN ERACUSTERAT EMATEN DIRE CREDOA, TA ARTICULO FEDEZCOAC.

Lembicotic asiz, errazu:¿ Norc erran zuen Credoa ?

- E. Apostoluec
 G. ¿ Certaco ?
 E. Fede sainduco gauzac guri eracusteco.
 G. ¿ Eta zuc certaco erte 'izu ?
 E. Cristauec dugun fede au aitortu edo confesatzeco.
 G. ¿ Cer gauza da fedea ?
 E. 'Cusi eztuguna sinestea.
 G. ¿ 'Cusi cinuen zuc Jesucristo sortzen ?
 E. Ez Yauna.
 G. ¿ 'Cusi cinuen iltzen edo ceruetara igaten ?
 E. Ez yauna.
 G. ¿ Sineste' 'izu ?
 E. Bai yauna, sineste' 'ut.
 G. ¿ Cergatic sineste' 'izu ?

- E. Cergatic Yangoico gure Yaunac ala aguertu duen, eta Eliza Ama sainduac ala eracusten dacun.
- G. ¿ Cer gauza dire cristaua bezala 'tutzunac, edo sinesten 'tutzunac ?
- E. Eliza Ama saindu Erromacoac 'ituenac, eta sinesten' 'tuenac.
- G. ¿ Cer gauza dire zuc eta Eliza Ama sainduac 'itutzuenac eta sinesten 'tutzue-nac ?
- E. Artículo fedezcoac, printzipalqui Credoan dauden bezala.
- G. ¿ Cer gauza dire articulo fedezcoac ?
- [3] E. Fedeaïn misterio printzipalenac.
- G. ¿ Certaco dire articulo fedezcoac ?
- E. Yangoico gure Yaunaz, eta Jesucristo gure Erredentoreaz berriac eta arguitasuna 'mateco.
- G. ¿ Nor da Yangoico gure Yauna ?
- E. Da erran eta pentsatu izan aldaitequen gauzaic aundi, goren eta admira-garriena: Yaun bat gucz on, poderosoa, yaquintsuna, yustua, gauza gucien astea ta fina.
- G. ¿ Trinitate gucz Saindua nor da ?
- E. Da Yangoicoa bera, Aita, Semea ta Izpiritu Saindua, iru presuna distinto edo berechac, eta eguiazco Yangoico bat bacarra.
- G. ¿ Aita Yangoicoa da ?
- E. Bai yauna.
- G. ¿ Semea Yangoicoa da ?
- E. Bai yauna.
- G. ¿ Izpiritu Saindua Yangoicoa da ?
- E. Bai yauna.
- G. ¿ Iru Yangoico dire ?
- E. Ez yauna, ezta Yangoico eguiazco bacar bat, guczdezaquen bacar bat, seculaco bacar bat, eta Yaun bacar bat baicic.
- G. ¿ Aita Semea da ?
- E. Ez yauna.
- G. ¿ Izpiritu Saindua, Aita edo Semea da ?
- E. Ez yauna.
- G. ¿ Cergatic ?
- E. Cergatic presuna distintoac edo berechac diren, eguiazco Yangoico bacar bat izanagatic.
- G. Guisa untan ¿ cembat naturaleza, entendimentu, ta vorondate dire Yangoicoaïn baitan ?
- E. Naturaleza bat bacarra, entendimentu bat bacarra.
- G. ¿ Eta cembat presuna ?
- E. Iru.
- G. ¿ Cein dire ?
- E. Aita, Semea, ta Izpiritu Saindua.
- G. ¿ Nola da Yangoicoa guczdezaquena ?
- E. Cergatic bere podoreaïquin 'iten baitu nai duen gucia.
- G. ¿ Nola da Criatzalea ?
- E. Cergatic deusezetic 'in baitzituen gauza guciac.
- G. ¿ Certaco 'in zuen Yangoicoac guizona ?

- E. Yangoicoa bera vici untan cervitzatu ta maitatzeco, eta guero seculacoan goratzeco.
- G. ¿ Nola da Salvatzalea ?
- E. Cergatic gracia 'man, eta becatuac barcatzen 'tuen.
- G. ¿ Nola da Lorificatzalea ?
- E. Cergatic aren gracion irauten duenaï 'maten dion loria.
- G. ¿ Badu Yangoicoac gorputzaïn figuraic guc bezala ?
- E. Ez Yangoicotasunean, ceren den Izpiritu uts garbia edo puroa, baña bai guizon-tasunean.
- G. ¿ Iru presuna Yincozcoetaic cein 'in cen guizon ?
- E. Bigarrena, cein baita Semea.
- G. ¿ Aita 'in cen guizon ?
- [3at.] E. Ez yauna.
- G. ¿ Izpiritu Saindua 'in cen guizon ?
- E. Ez yauna.
- G. ¿ Cein bada ?
- E. Bacarric Semea, cein, guizon 'inez gueroz, deitzen baita Jesucristo.
- G. ¿ Bada guisa ortan nor da Jesucristo ?
- E. Da Yangoico viciaïn Semea, gu salvatzeagatic, eta guretaco vici cela eracustegatic guizon 'in cena.
- G. ¿ Cembat naturaleza, vorondate ta entendimentu dire Jesucristoïn baitan ?
- E. Bi naturaleza, bat Yincozcoa ta bertzea guizonezcoa: bi vorondate, bat Yincozcoa ta bertzea guizonezcoa: bi entendimentu, bat Yincozcoa ta bertzea guizonezcoa.
- G. ¿ Cembat presuna ta memoria ?
- E. Yincozco presuna bat bacarra, cein baita Trinitate Sainduco bigarrena, eta guizonezco memoria bat bacarra, cergatic Yangoico guisa gauza guciac dauzca gogoan, edo eztu memoria bearric.
- G. ¿ Cer erran nai du Jesusen icenac ?
- E. Salvatzalea, edo libratzalea.
- G. ¿ Certaic salvatu edo libratu quintuen ?
- E. Gure becatuetaic, eta demonioaïn menetic.
- G. ¿ Cer erran nai du Cristoaïn icenac ?
- E. Gantzutua, edo contsagratua.
- G. ¿ Certaz izan cen gantzutua ?
- E. Izpiritu Sainduaïn graciaz, eta doayez.
- G. Jesucristo gure Yauna nola izan cen contzebitua eta sortu cen ama Virginia, edo dontzellaïn ganic ?
- E. Naturelaz goragoco ta milagrozcoco obra Yangoicoac untan 'inez.
- G. ¿ Cergatic diozu naturelaz goragoco ta milagrozcoco ?
- E. Cergatic Jesucristo etzen contzebitu ta sortu izan bertze guizonac bezala.
- G. ¿ Nola contzebitu cen bada, edo izan cen aren encarnacioco misterioa ?
- E. Izpiritu Sainduac Maria Virginiaïn sabelean bere odol guciz garbiaiquin formatu zuen gorputz eder eta tatcha gabeco bat: 2 ez deusetic 'in zuen arima bat: 3 gorputz eta arima yuntatu cituen elcarrequin: 4 eta ichtant artan berean Yangoicoaïn Semeac bere gana artu, ta berequin yuntatu cituën gorputz eta

arima eta arima oriec eta guisa untan, an artaño bacarric Yangoicoa cena, guelditu cen Yangoico ta guizon 'ina.

- G. ¿ Nola sortu cen milagro ?
 E. Maria guciz Sainduain sabeletic atra celacotz aren dontzellatasunaĩ calteic 'in gabe.
- G. ¿ Cer modutan ?
 E. Cristala autsi, ta ciquindu gabe iruzquiaĩn arguitasuna cristal batetic atratzen den bezala.
- G. ¿ Eta aren Ama guero izan cen beti virgina ?
 E. Bai yauna, beti.
- G. ¿ Cergatic il nai izan zuen gurutzean ?
 [4] E. Gu becatutic, eta seculaco eriotzetic libratzeagatic.
- G. ¿ Nola bada erori guinen seculaco eriotzera ?
 E. Gure lembicico guratso Adanec becatua 'in zuelacotz, eta ceintan gucioc 'in baiguinuen becatu.
- G. ¿ Cer entenditze' 'izu diozunean Cristo gure Yauna il ondoan yautsi cela infernuetara ?
 E. Ez condenatuen lecura, baicic limbora, ceintan aurquitzen ciren yustuac.
- G. ¿ Bada venturaz infernu bat baño gueyago ?
 E. Bai yauna, badire lau, deitzen direnac, condenatuen infernua, purgatorioa, aurren limboa, ta yustuen limboa edo Abrahamen senoa.
- G. ¿ Cer da condenatuen infernua ?
 E. Da becatu mortalean iltzen direnac doacin lecura, tormentu icigarriequin seculaco penetan an egoteco.
- G. ¿ Cer da purgatorioa ?
 E. Da, beren becatuen zorra osoqui pagatu baño lenago, Yangoicoain gracian iltzen direnen arimac doacin lecura, pena ta tormentu icaragarriequin arras garbitu arte an egoteco.
- G. ¿ Cer da aurren limboa ?
 E. Da adimentura allegatu baño lenago batayatu gabe iltzen direnen arimac doacin lecura.
- G. ¿ Cer da yustuen limboa ?
 E. Da, alic eta Jesucristoc ceruco atea edequi artañoocoan, Yangoicoain gracian iltzen cirenen arimac, beren becatuen zorra osoqui pagatuz gueroz, zauden lecura, eta eguiatzqui Jesucristo yautsi cen ura bera.
- G. ¿ Nola yautsi cen ?
 E. Yautsi cen bere arima Yincotasunaĩquin unituic.
- G. ¿ Eta aren gorputza nola guelditu cen ?
 E. Yincotasunaĩquin beraĩquin unituic.
- G. ¿ Nola piztu cen irugarren egunean ?
 E. Aren gorputza ta arima loriaz betea berriz yuntatuic, beñere gueyago ez iltzeco.
- G. ¿ Nola igan cen ceruetara ?
 E. Bere virtutez.
- G. ¿ Cer erran nai du Yangoico Aita gucizdezaquenaĩn escuñeco aldean yarrita egoteac ?
 E. Yangoicotasunean arec adina loria baduela, eta guizontasunean bertze guciec baño gueyago.
- G. ¿ Noiz etorrico da viciac eta ilac yuzcatzera ?

- E. Azquen juicioco egunean, munduaïn acabantzan.
 G. ¿ Eta orduan piztu bea' 'ute il guciec ?
 E. Bai yauna, izan cituzten arima ta gorputz berequin.
 G. ¿ Eta munduaïn acabantza baño lenago izaiïn dire guizonac yuzcatuac ?
 [4at.] E. Bai yauna, guciei, il ta bela yuzcatu ondoan, sententzia 'maïn dabe Yangoico Yaunac; onei Yincoaz gozatzecoa beti ceruan, eta gaichtoei pena icaragarriac padecitzecoa beti infernuan.
 G. ¿ Cer sineste' 'izu diozunean sineste' 'ut sainduen comunionea ?
 E. Cristau fededunec dutela parte elcarren obra onetan, guciec 'ite' 'utelacotz gorputz bat, cein baita Eliza.
 G. ¿ Cer da Eliza ?
 E. Cristau fededun guciën bilgura edo unionea, ceñen burua baita Aita Saindua.
 G. ¿ Nor da Aita Saindua ?
 E. Jesucristoïñ Vicarioa lurrean, cein gucioc gaude obligatuac obedecitzera.
 G. ¿ Credo, ta articuloz landara, sineste' 'izu bertze gauzaic ?
 E. Bai Yauna, escritura sainduan dagon gucia, ta Yangoicoac bere Elizai eracutsi dion gucia.
 G. ¿ Cer gauza dire oriec ?
 E. Ez oi neri galde 'in, naizelacotz ignorantea, Eliza Ama sainduac baitu dotoreac erresponditzen daquitenac.
 M. Ongui diozu eracustalei tocatzen zayela, eta ez zuri fedeco gauzez chéqui contu 'matea: asqui da zuretzat articuloz ematea Credoan dauden bezala.

- G. ¿ Eta cer gauza da gure arima, ceñenac baitire potentzia oc ?
 E. Da Izpiritu bat ecin il daitequena, Yangoicoac bere idurira deusezetic 'ina³.

CRISTAU DOTRINAÏN BIGARREN ZATI EDO PARTEA, CEINTAN ERACUSTERA 'MATEN DA CER BIAR DEN ESCATU, ETA ELIZA AMA SAINDUAÏN OTOITZAC.

'Cusi dugu nola daquizun cer bea' 'izun sinetsi, cein baita lembicico gauza: pasa gaitzin bigarrenera, cein baita yaquitea cer bear den escatu. Erran datazu:

- G. ¿ Norc erran zuen Aita gurea ?
 E. Jesucristoc.
 G. ¿ Certaco ?
 E. Guri otoitz 'iten eracusteco.
 G. ¿ Cer da otoitz 'itea ?
 E. Yangoicoaï biotza goratu, ta favoreac beraï escatzea.
 G. ¿ Cembat guisetacoa da otoitza ?
 E. Bi guisetacoa.
 G. ¿ Cein dire ?
 E. Mentala edo gogozcoa, eta vocala edo agozcoa.
 G. ¿ Cer da otoitz mentala ?
 E. Arimaco potentziaz 'iten dena.

3. Zati hau honela dago, papertxo batetan eta kontestutik kanpo.

- G. ¿ Cer 'in bear da memoriaz ?
 E. Cerbait gauz' on gogorat ecarri.
 G. ¿ Cer entendimentuaz ?
 E. Gauz' ona gogoan ibili, ta alde gucietaic beguiratuz, ongui pentsatu.
 G. ¿ Eta cer vorondatez ?
 E. Bear den fruitua atratzeco inala 'in, becatuez cinezco dolorea biotzetic 'inez, edo ongui confesatu, ta vici manera obea artzeco propositua formatuz, edo bertze guisa untaco gauzac.
 [5] G. ¿ Cer da otoitz vocala ?
 E. Itzez 'iten dena, Aita gurea erreztatzen dugulaic bezala.
 G. ¿ Eta nola 'in bear da otoitza ?
 E. Atentzio, humiltasun, confiantza, eta iraupen edo perseverantziaïquin.
 G. ¿ Aita gurea ermean, noïquin mintzaten zara ?
 E. Yangoico gure Yaunaïquin.
 G. ¿ Non dago Yangoico gure Yauna ?
 E. Lecu gucietan, particularqui ceruan, eta aldareco Sacramentu guciz Sainduan.
 G. ¿ Eta Jesucristo guizon guisa non dago ?
 E. Bacarric ceruan, eta aldareco Sacramentu guciz Sainduan.
 G. ¿ Cein da otoitzetan oberena ?
 E. Aita gurea.
 G. ¿ Cergatic ?
 E. Apostoluec escatu, ta Jesucristoc bere agoz erran zuelacotz.
 G. ¿ Cergatic gueyago ?
 E. Zazpi escabide caridadetic datocinac 'ituelacotz.
 G. ¿ Cein dire ?
 E. Lembicicoa santifica bedi zure icena.
 G. ¿ Cer escatze' 'izu escabide ortan ?
 E. Yangoicoaïn icena izan dayela 'zaütua, ta honratua mundu gucian.
 G. ¿ Cein da bigarrena ?
 E. Betor gure gana zure erreinua.
 G. ¿ Cer escatze' 'izu escabide ortan ?
 E. Yangoicoac erreina dezala gure arimetan emen lurrean graciaz, eta guero 'man diezagula bere loria.
 G. ¿ Cein da irugarrena ?
 E. 'In bedi zure vorondatea ceruan bezala lurrean ere.
 G. ¿ Cer escatze' 'izu escabide ortan ?
 E. 'In diezagula Yangoicoaïn vorondatea lurrean gaudenac, ceruan zorionecoec 'ite' 'uten bezala.
 G. ¿ Cein da laugarrena ?
 E. 'Man diezaguzu egun gueren eguneroco oguia.
 G. ¿ Cer escatze' 'izu escabide ortan ?
 E. 'Man diezagula Yangoicoac conveni den sustentua gorputzaïndaco, eta gracia ta sacramentuen sustentu izpirituala arimaïndaco.
 G. ¿ Cein da boscarrena ?
 E. Barca dietzagutzu guri gueren zorrac, guc zor gaituztenei barcatzen dieztegun bezala.

- G. ¿ Cer escatze' 'izu escabide ortan ?
 E. Yangoicoac barca dietzagula guri gueren becatuac, guc gueren gaizquilei barca-
 tzen dieztegun bezala.
- G. ¿ Cein da seigarrena ?
 E. Ezcaitzatzula utzi tentacioan erortzera.
- G. ¿ Cer escatze' 'izu escabide ortan ?
 E. Yangoicoac ezcaitzala utzi erortzera, ezta contsentitzera pentsamentu ta tenta-
 cio gaichtoetan, ceñequin demonioac erorraci nai gaitu becatuan.
- G. ¿ Cein da zazpigarrena ?
 [Sat.] E. Baicic libra gaitzatzu gaitzetic.
- G. ¿ Cer escatze' 'izu escabide ortan ?
 E. Yangoicoac libra gaitzala arimaco ta gorputzeco gaitz eta arriscu gucietaic.
- G. ¿ Cergatic erte' 'izu lenic Aita gurea ceruetan zaudena ?
 E. Yangoicoaï biotza goratzeco, ta humiltasun eta confiantzaiquin favoreac esca-
 tzeco.
- G. ¿ Cer erran nai du "Amen" erte' 'izun azquen itzac ?
 E. Ala izan dayela.
- G. ¿ Cer otoitz erten 'tiotzu printzipalqui Ama Virginiaï ?
 E. Ave Maria, ta Salvea.
- G. ¿ Norc erran zuen Ave Maria ?
 E. San Gabriel Ainguiruac Ama Virginiaïn salutatzer a 'torri cenean.
- G. ¿ Norc erran zuen Salvea ?
 E. Eliza Ama sainduac beretaco dauca artua.
- G. ¿ Certaco ?
 E. Gure Ama andre Mariaï favoreac escatzeco.
- G. ¿ Ave Maria edo Salvea eratean, noiquin mintzatzen zara ?
 E. Gure Ama andre Maria Virginiaïquin.
- G. ¿ Gure Ama andre Maria Virginia nor da ?
 E. Da andre edo señoira bat virtutez betea, Yangoicoaïn Ama, ceruan dagona.
- G. ¿ Eta aldarean dagona nor da ?
 E. Ceruan dagonaïn imagina ta semejantza bat.
- G. ¿ Certaco dago an ?
 E. Aldarean dagona 'custean, oroit gaitzin ceruan dagonaz, eta aren imagina
 ta semejantza delacotz 'in diozogun erreverentzia. Bertze orrembertze 'in bear
 dabezue gañeraco sainduen imagina ta gorputz sainduei.
- G. ¿ 'In bear degu otoitza ainguru ta Sainduei ?
 E. Bai yauna, gure bitartecoei bezala.
- G. ¿ Cer gauza dire Ainguiruac ?
 E. Yangoicoaz ceruan gozatzen dauden Izpiritu zorioneco batzuec.
- G. ¿ Certaco 'in cituen Yangoicoac ?
 E. Eternidade gucian bera laudatu ta bedeica dezaten.
- G. ¿ Certaco gueyago ?
 E. Aren cervitzari edo ministroac bezala goberna dezaten Eliza, eta guarda
 guizonac.
- G. ¿ Gueroztic baizu zuc Ainguru guardiacoa ?
 E. Bai yauna, ta guizon bacotchac badu berea. Bada iduqui diozozu devocio
 aundi bat, eta ari encomenda zaite egunero.

IRUGARREN ZATI EDO PARTEA, CEINTAN ERACUSTERA 'MATEN DA OBRATU EDO 'IN BEAR DENA.

[6] 'Cusi dugu cer bea' 'izun sinetsi, eta escatu, 'cus 'zagun orai nola daquizun obratu edo 'in bea' 'izuna. Errazu: ¿ cein da Yangoicoaïn legueco lembicico manamendua ?

E. Yangoicoa gauza gucién gañetic maitatzea.

G. ¿ Norc maitatzen du Yangoicoa ?

E. Aren manamendu sainduac guardatzen 'tuenac.

G. ¿ Cer da Yangoicoa gauza gucién gañetic maitatzea ?

E. Nayago gauza guciac galtzea Yangoicoa ofenditu baño len.

G. ¿ Certara gueyago obligatzen gaitu manamendu unec ?

E. Ura bera bacarric adoratzera gorputzeco ta arimaco erreverentziaic aundienaiquin, sinesten eta esperatzen dugulaic aren baitan fede vici batequin.

G. ¿ Norc 'iten du unen contra becatu ?

E. Idolo edo Yincó guezurrezcoac adoratzen 'tuenac, edo equen baitan sinesten duenac.

G. ¿ Norc gueyago 'iten du manamendu unen contra becatu ?

E. Fedeaïn contraco gauzen bat sinesten duenac, edo fedezco misterioen batean dudatzen duenac, edo yaquin bear diren fedezco misterioac eztaquizquienac.

G. ¿ Norc bertzeic ?

E. Fede, esperantza, ta caridadezco actoaç 'iteco obligacioa duelaic 'iten ezti-tuenac, Yangoicoaïn misericordian esperantza galtzen duenac edo sacramentu bat merechi gabetanic errecibitzen duenac.

G. ¿ Eta norc gueyago ?

E. Aztien erranetan sinesten duenac, eta sorguinqueria edo superticionezco gauzez valiatzen denac.

G. ¿ Cein da bigarrena ?

E. Aren icen sainduaïn contra alferric yuramentu ez 'itea.

G. ¿ Norc 'iten du yuramentu alferric ?

E. Eguia gabe, yusticia gabe, eta necesidadeic gabe yuramentu 'iten duenac.

G. ¿ Cer da eguia gabe yuramentu 'itea ?

E. Uste eztuenaiïn contra, edo guezurrez yuramentu 'itea.

G. ¿ Eta cer becatu 'iten du guezurrez yuramentu 'iten duenac, edo eguiaïn gañean 'iten ote duen duduaiquin yuramentu 'iten duenac ?

E. Becatu mortala, naiz izan yuramentua gauza ttipi, edo deusez baten gañean.

G. ¿ Cer da yusticia gabe yuramentu 'itea ?

E. Gauza tchar, eta zucen eztenaiïn 'iteco yuramentu 'itea, naiz lagun progimoai caltea 'carri.

G. ¿ Eta cer becatu da yusticia gabe yuramentu 'itea ?

E. Caltea edo tcharqueria aundia balin bada, becatu mortala; eta ttipia bada, becatu veniala.

G. ¿ Cer da necesidadeic gabe yuramentu 'itea ?

[6at.] E. Motivo aundi bat gabe edo guti monta duen gauzaz yuramentu 'itea.

G. ¿ Eta cer becatu da au ?

E. Becatu veniala, eguiatz eta yusticiaz 'iten bada.

- G. ¿ Eta gauz' on baten 'iteco yuramentu, votu, edo promesa 'iten duena, obligatua dago cumplitzera ?
- E. Bai yauna.
- G. ¿ Eta ez cumplitzea, edo cumplimentua luzatzea, becatu mortala da ?
- E. Bai yauna, cumplitu gabe uzten den gauza aundia bada.
- G. ¿ Eta becatu da criaturez alferric yuramentu 'itea ?
- E. Bai yauna, cergatic equi 'inez, 'iten zayo yuramentu equen criatzaleaĩ.
- G. ¿ Nola 'iten da criaturez yuramentu ?
- E. Erranez: fedea, nere arimaz, ceruaz, lurraz au ala dela.
- G. ¿ Cer erremedio aurkitzen da alferric yuramentuic ez 'iteco ?
- E. Yartzea ez edo bai ertera, Jesucristoc eracusten dacun bezala.
- G. ¿ Eta debeatzen da bertze cerbait manamendu untan ?
- E. Bai yauna, debeatzen da arnegua edo blasfemia 're.
- G. ¿ Cer gauza da arnegua edo blasfemia ?
- E. Yangoicoaĩn, edo sainduen contra solas ciquin edo injuriac ertea.
- G. ¿ Cer becatu da au ?
- E. Becatu mortaletan den aundiena.
- G. ¿ Cein da irugarrena ?
- E. Besta egunac santificatzea.
- G. ¿ Norc santificatzen 'tu besta egunac ?
- E. Meza osoa entzuten duenac, eta besta osoetan necesidadeic gabe trabajatzen eztenac.
- G. ¿ Eta cer becatu da besta osoetan trabajatzea ?
- E. Bi orduz goiti trabajatzen bada, becatu mortala; eta andic beiti veniala, gueyenetan beñicpeñ.
- G. ¿ Cein da laugarrena ?
- E. Aita ta ama honratzea.
- G. ¿ Norc honratzen 'tu guratsoac ?
- E. Obedecitzen, laguntzen, eta errespetatzen 'tuenac.
- G. ¿ Ceñec 'ite' 'ute manamendu unen contra becatu mortala ?
- E. Etcheaĩn gobernuc, ta costumbre onen seguidan, guratsoei obedecitzen ez tuten seméc.
- G. ¿ Eta ceñec gueyago ?
- E. Beren necesidadetan bea' 'uten laguntza 'iten eztabenec; maldicio, burla, edo irri 'iten dabene; escua goratzen dabene; edo yotzen 'tuztenec.
- G. ¿ Eta becatu mortala 'ite 'ute beren guratsoei contu 'man gabe, edo equen licentzia ta bendicioic gabe ezcondu nai dutenec ?
- E. Bai yauna.
- G. ¿ Nor bertzeic entenditzen dire guratsoen icenean ?
- E. Gueyagocoac adinean, dignidadean, [7] eta gobernuan.
- G. ¿ Eta seméc beren guratsoen gana dauzcaten obligacioez landara, bada manamendu untan bertzeic. ?
- E. Bai yauna, badire naüsienac beren menecoen gana, eta guratsoec semén gana dauzcatenac ere.
- G. ¿ Cein dire oriec ?
- E. Mantenitzea ta veztitzea, gauz' onac eracustea, gaizqui erten edo 'ite' 'utelaic, bear den bezala corregitzea, ejemplu ona 'matea eta ongui dagoquioten estadu edo vicimodua bere demboran ematea.

- G. ¿ Eta cer becatu 'ite' 'ute obligacio oriei faltatze' 'utenec ?
 E. Becatu mortala gueyenetan beñicpeñ.
- G. ¿ Cein da boscarrena ?
 E. Ñior ez iltzea.
- G. ¿ Cer manatzen zaicu manamendu untan ?
 E. Ñioi gaizquiic ez 'itea, ez itzez, ez obraz, ez eta deseyuz ere.
- G. ¿ Norc 'iten du manamendu unen contra becatu mortala ?
 E. Bere buruañ, edo lagun projimoañ eriotzea edo gaitz aundi bat deseyatzen duenac, edo inquinia dionac.
- G. ¿ Eta norc bertzeic ?
 E. Ñior il, colpatu edo yotzen duenac, bere burua il, edo iltzeco arriscuan paratzen duenac, mozcortzen denac, eta osasunañ calte 'iteco gauzac yaten 'tuenac.
- G. ¿ Norc gueyago ?
 E. Bere buruañ edo bertzenañ maldicioa botatzen duenac.
- G. ¿ Cer da maldicioa botatzea ?
 E. Beretaco edo bertze batendaco gaitz bat escatzea, erten delaic bezala, or berean ilen naiz.
- G. ¿ Cer becatu da maldicioa botatzea ?
 E. Gaitz aundi baten deseyuaz balin bada, becatu mortala.
- G. ¿ Eta alaco deseyuic gabe botatzen balin bada ?
 E. Becatu veniala, gueyenetan beñicpeñ, baña ez beti.
- G. ¿ Ceñec bada 'ite' 'ute becatu mortala olaco deseyugabeco maldicioac botatuz ?
 E. Beren menecoen aitzinean botatze ' 'uten guratso ta naüsiec, eta costumbre gaichto au dutelaic, beren ganic quentzeco 'inala 'iten eztutenec.
- G. ¿ Cergatic ola ?
 E. Cergatic beren itz eta ejemplu tcharraiquin bertzei Yangoicoa ofenditzeco bidea 'maten daben, eta oi deitzen da escandaloa.
- G. ¿ Cein da seigarrena ?
 E. Lujuriazco becatuic ez 'itea.
- G. ¿ Cer manatzen zaicu manamendu untan ?
 E. Izan gaitecila garbiac, eta castoac, pentsamentuz, itzez eta obrez.
- [7at.] G. ¿ Ceñec 'ite' 'ute manamendu unen contra becatu mortala ?
 E. Yaquinañ gañean, edo 'zaitza osoan pentsamentu ciquinetan atseguin edo gustu artzen vorondatez egoten direnec, naiz obraz 'iteco deseyuic ez izanic ere.
- G. ¿ Norc gueyago ?
 E. Gauza ciquinac erran edo contatzen 'tuenac, edo aitzen gogotic egoten denac, eta bere artean edo bertzequin uquitze deshonestac dauzcanac, edo garbitasunañ contra obraz becatu 'iteco deseyua iduquitzen duenac.
- G. ¿ Cein da zazpigarrena ?
 E. Ez ebastea.
- G. ¿ Cer manatzen zaicu manamendu untan ?
 E. Ez quentzea, ez iduquitzea, eztare nai izatea bertzen gauza yabeañ vorondateañ contra.
- G. ¿ Ceñec 'ite' 'ute manamendu unen contra becatu mortala ?
 E. Gauz' otaic bat edo gueyago 'ite' 'utenec, edo bertze nolazpait lagun projimoañ bere ontasunean calte 'iten diotenec, baldin gauz' aundia bada.

- G. ¿ Eta certara daude obligatuac modu ortan lagun projimoaï calte 'iten diotenac ?
- E. Len baño len bere gauza itzultzera edo 'in dioten caltea zucen pagatzera.
- G. ¿ Cein da zortzigarrena ?
- E. Faltso testimonioic ez goratzea, eztare guezurric ertea.
- G. ¿ Cer manatzen zaicu manamendu untan ?
- E. Ez arinqui, au da, artaco motivo, edo fundamentuic asqui gabe lagun projimoaz yuzcatzea, ez ertea, eztare aren faltac aítzea.
- G. ¿ Norc austen du manamendu au ?
- E. Arroñoñain contra, au da, bear den fundamentuic gabe yuzcatzen duenac; fama quentzen duenac; secretua aguertzen, edo guezurra erten duenac.
- G. ¿ Eta lagun projimoaï, 'in badu ta ezpadu, gordeic dagon gaichtaqueria aguertuz, edo bere faltac aurpeguira 'manez, fama quentzen duena, certara dago obligatua ?
- E. Quendu izan duen hórea, edo fama itzultzera.
- G. ¿ Cer debecatzen zaizcu bederatzigarren, eta amargarren manamenduetan ?
- E. Araguizco atseguinen, eta bertzen ontasunen deseyu gaichtoac.

Eliza Ama sainduain manamenduac

Eliza Ama Sainduain manamenduac dire bortz.

Lembicicoa: igandetan eta bertze besta egunetan Meza osoa entzutea.

Bigarrena: urtean bein bedere confesatzea edo lenago eriotzeco arriscuan guertatzen bada, edo comecatu bear badu.

[8] Irugarrena: Bazco garizumacoetan comecatzea.

Laugarrena: Eliza Ama Sainduac manatzen duenean barutzea.

Boscarrena: Yangoicoain Elizaï amarren primiciac pagatzea.

G. ¿ Certaco dire manamendu oc ?

E. Yangoicoain legueac obequi guardatzeco.

G. ¿ Nor daude obligatuac igandetan eta besta egunetan meza osoa entzutera ?

E. Adimentura allegatu diren cristau guciac.

G. ¿ Eta nola entzun bea' 'ute ?

E. Egonez mezan atentzioaïquin, Jesucristoïn pasionean pentsatuz, edo bertze gauz' on bat gogoan ibiliz, edo devocioaïquin cerbait erreztatuz.

G. ¿ Cer becatu 'iten du bere culpaz meza osoa, edo zati aundi bat entzun gabe uzten duenac, edo uts 'iteco arriscuan yartzen denac, edo mezan atentzioic gabe egoten denac ?

E. Becatu mortala.

G. ¿ Eta nor daude confesatzera ta comecatzera obligatuac ?

E. Adimentura allegatu diren cristau guciac, becatu mortalaïn azpian.

G. ¿ Eta gaizqui confesatu, ta comecatzen direnec guardatzen 'tuzte manamendu oc ?

E. Ez yauna; confesio ta comunione bacotchean 'iten 'tuzte bi becatu mortal.

G. ¿ Cer 'in bear du iltzeco arriscuan confesoreic gabe guertatzen denac ?

E. Biotz biotzetic acto contriciozco bat, confesatzeco propositu firme batequin.

G. ¿ Ceñec dute baru 'iteco obligacioa ?

E. Oguei ta bat urte bete 'tuztenec.

- G. ¿ Nola 'in bear da barua ?
 E. Elizac debecatuac 'ituen yanariac ez yanez, eta otordu bat bacarra egüerdiro 'inez.
 G. ¿ Eta barua autsi gabetanic ar daiteque goizean cerbait ?
 E. Bai yauna, ar daiteque ontza bat bezala artaco motivoa delaïc.
 G. ¿ Eta atsean ?
 E. Ar daiteque colacioz contzientzia oneco yendén artean usatzen dena.
 G. ¿ Eta cer 'in bear du dudan denac ?
 E. Galdetu confesore yaquintsun bati.
 G. ¿ Eta barutzen eztenac artaco motivo yustu bat gabe, cer becatu 'iten du ?
 E. Becatu mortala.
 G. ¿ Eta ceñec dute vigilia ta baru egunetan araguiic ez yateco, eta aragua ta arrain gauzic ez nasteco obligacioa ?
 E. Adimentura allegatu diren cristau guciec.
 G. ¿ Eta nori debecatzen zaye garizumaco egunetan bula gabe arraultzea ta esne gauzac yatea ?
 E. Adimentura allegatu diren cristau guciei.
 G. ¿ Eta cer becatu 'iten du gauz'oc guardatzen [8at] eztituenac ?
 E. Becatu mortala otaïc bat austen duen aldi bacarrean.

Obra misericordiazcoac dire amalau. Zazpi arimacoac, eta zazpi gorputze-coac.

Zazpi arimacoac dire oc.

- Lembicicoa, eztaquienai eracustea.
 Bigarrena, bear duenai contseju ona 'matea.
 Irugarrena, uts 'iten duena corregitzea.
 Laugarrena, injuriac barcatzea.
 Boscarrena, triste dagona consolatzea.
 Seigarrena, lagun projimoain miseria ta ergueltasunac pacientzian sufritea.
 Zazpigarrena, ilez eta viciaz Yangoicoai otoiiz 'itea.

Zazpi gorputze-coac dire oc.

- Lembicicoa, eriac visitatzea.
 Bigarrena, goseac dagonai yatera 'matea.
 Irugarrena, egarriac dagonai edatera 'matea.
 Laugarrena, cautivoac libratzea.
 Seigarrena, non bildu eztuenai ostatua 'matea.
 Zazpigarrena, ilac enterratzea.

- G. ¿ Cergatic deitzen dire obra misericordiazco[a]c ?
 E. Cergatic eztiren zor yusticiain virtutez.
 G. ¿ Noiz dire obligaciozcoac becatu mortalaïn azpian ?
 E. Guizon juiciosoen ustez, necesidade aundian direlaïc.
 G. ¿ Eta cristauac, 'iten 'tuen obra misericordiazco oquen gatic, eta gañeraco obra onen gatic, cer contseguitzen du ?
 E. Yangoicoain gracian balin badago, gracia ta loria gueyagoen merechimentua.

- G. ¿ Eta cer gueyago ?
 E. Etaz bere becatuen zorrac pagatu, ta Yangoicoaïn ganic erdietsico 'tu ontasun aundiac, ala arimacoac nola gorputzeacoac, conveni bazayo.
 G. ¿ Cergatic diozu Yangoicoaïn gracion balin badago ?
 E. Cergatic becatu mortalean denac 'iten 'tuen obra onec, eztute merechi gracia ta loriaic; eztezaquete 're pagatu becatuen zorric; solo contseguì daiteque nolaz-pait equen medioz cerbait favore Yangoicoaïn ganic.

LAUGARREN ZATI EDO PARTEA, CEINTAN ERACUSTERA 'MATEN DIRE ERRECIBITU BEAR DIREN SACRAMENTUAC.

'Cusi dugu nola daquizun cer bea 'izun sinetsi, escatu, eta obratu; 'cus 'zagun orai cer artu edo errecibitu bea 'izun, cein baita azquenecoa.

Erran citzu:

Eliza Ama Sainduaïn Sacramentuac.

Eliza Ama sainduaïn Sacramentuac dire zazpi: lembicico bortzac dire bear bearrezcoac, izatez edo vorondatez, ceñec gabe eztaiteque [9] guizona salvatu uzten baitu menosprecioz; bertze biac dire vorondatezcoac.

Lembicicoa, Batayoa.

Bigarrena, Confirmacioa.

Irugarrena, Penitentzia.

Laugarrena, Comunionea.

Boscarrena, Oliadura.

Seigarrena, Ordena.

Zazpigarrena, Matrimonioa edo Ezcontza.

G. ¿ Cer gauza dire Sacramentuac ?

E. Jesucristo gure Yaunac bere Elizai paratu cition señaile agueri batzuec, equen medioz gracia ta virtutea guri 'mateco.

G. ¿ Cer gauza da gracia ?

E. Yincozco izate bat, guizona Yangoicoaïn hume, ta ceruaïn heredero 'iten duena.

G. ¿ Nola deitzen da gracia au ?

E. Santificantea, erran nai da, yustu edo saindu 'iten gaituena.

G. ¿ Eta gracia otaz landara bada bertze graciaic ?

E. Bai yauna, gracia lagungarri, Yangoicoaïn avisu edo mandatari ta inspiracioac deitzen 'tugun bertze batzuec, ceñec gabe eztezaquegu asi, ez aitzinatu, ez aquitu salvacioraco gauzic.

G. ¿ Eta cer dire oriec ?

E. Becatuan ez erortzeco, eta obra onac 'iteco Yangoicoac ematen dazcun laguntza batzuec.

G. ¿ Cer laguntza dire oriec ?

E. Predicuaç, ejemplu onac, ustegabeco eriotzeac, argui aldi batzuec, ceñetaz arguitzen baititu Yangoicoac gure entendimentuac, eta deseyu saindu batzuec, ceñetaz bizcortzen ta animatzen baititu gure vorondateac obra onen 'iteco.

G. ¿ Cer virtute 'maten 'tuzte Sacramentuec graciaiquin batean ?

E. Printzipalqui iru. Teologalac edo Yincozcoac.

G. ¿ Cein dire ?

E. Fedea, Esperantza ta Caridadea.

- G. ¿ Cer gauza da Fedea ?
 E. 'Cusi eztuguna sinestea, Yangoicoac ala eracutsi duelacotz.
 G. ¿ Cer gauza da Esperantza ?
 E. Esperatzea ceruco loria Yangoicoaïn graciaz, eta gure obra onen medioz.
 G. ¿ Cer gauza da Caridadea ?
 E. Maitatzea Yangoicoa gauza gucien gañetic, eta gure lagun projimoac gueren buruac bezala, equin izaten garelaic ec gurequin izatea nai guinquen bezala.
 G. ¿ Certaco da Batayoco Sacramentua ?
 E. Becatu originala, ta batayatzen denaïn baitan aurquitzen den bertze edozein becatu quentzeco.
 G. ¿ Cer da becatu originala ?
 E. Da, gure lembicico guratsoen ganic heredatuic, gucioc sortzean dacarraguna.
 G. ¿ Norc bataya dezaque bear orduan, [9at.] edo aurra iltzeco arriscuan delaic ?
 E. Adimentura allegatu den edocein guizon edo 'maztequieic.
 G. ¿ Eta bear den bezala batayatzeco, cer 'in bear du ?
 E. Botaco du ur naturala aurraïn burura, dembora berean erten duelaic batayatzeco intentzioaïquin: Nic batayatzen zaitut. Aitaïn, eta Semeaïn, eta Izpiritu Sainduaïn icenean.
 G. ¿ Certaco da Confirmacioco sacramentua ?
 E. Batayoan artu guinuen fedean confirmatzeco ta azcartzeco.
 G. ¿ Cer becatu 'iten du sacramentu au adimentura allegatu ondoan becatu mortalean errecibitzen duenac ?
 E. Becatu mortala.
 G. ¿ Cer 'in bear du bada ongui errecibitzeco ?
 E. Confesio on batequin prestatu errecibitu baño len.
 G. ¿ Certaco da Penitentziaco sacramentua ?
 E. Batayatz gueroz 'in diren becatuac barcatzeco.
 G. ¿ Cer becatu dire orieic ?
 E. Mortalac eta venialac.
 G. ¿ Cer da becatu mortala ?
 E. Yangoicoaïn legueaïn contra cerbait ertea, pentsatzea, edo deseatzeta gauz' aundian.
 G. ¿ Cergatic deitzen da mortala ?
 E. 'Iten duenaïn arima iltzen duelacotz.
 G. ¿ Eta Penitentziaco sacramentua noiz errecibitzen dugu ?
 E. Ongui confesatu ondoan, absolucioa edo barcamendua errecibitzen dugunean.
 G. ¿ Cer parte 'tu penitentziac becatu mortala quentzeco ?
 E. Iru.
 G. ¿ Cein dire ?
 E. Biotzeco damua, agozco confesioa, ta obrazco satisfacioa.
 G. ¿ Eta sacramentu au errecibitu nai duenaïn baitan preciso bear diren iru gauz' orietan, badaude sartuta bertzeic ?
 E. Bai yauna, biotzeco damuan sartua dago propositua, ta agozco confesioan contzientziaco esamina.
 G. ¿ Guisa ortan, cembat gauza bear dire Penitentziaco sacramentua errecibitzeco, edo ongui confesatzeco ?
 E. Bortz.

- G. ¿ Cein dire ?
 E. Contzientziaco esamina, damua edo dolorea, propositua, confesioa, edo satisfacioa.
- G. ¿ Cer da contzientziaco esamina ?
 E. Confesatu eztiren becatuac gogora 'cartzea.
- G. ¿ Nondic 'iten da esamina au ?
 E. Yangoicoain legueco, ta Elizaco manamenduetaic, bacanazca ta astiaiquin manamendu bacotchai beguiratuz; nondic nora ta noiquin ibili den, eta bere vicimoduco obligacioetan pentsatuz.
- [10] G. ¿ Cer da bere becatuac ezaützeco lembicicoic 'in bear dena ?
 E. Yangoicoai arguia ta laguntza escatu.
- G. ¿ Cer da damua edo dolorea ?
 E. Da biotzeco damu, ta urriquimendua Yangoicoa ofendituaz.
- G. ¿ Cembat modutacoa da dolorea ?
 E. Bietacoa, bat amoriozcoa edo contricioa, ta bertzea beldurrezcoa edo atricioa.
- G. ¿ Cer da contricioa ?
 E. Biotzeco damu, ta urriquimendua Yangoicoa ofendituaz, ceren den guciz ona, ta maitagarria, confesatzeco, emendatzeco, ta penitentzia cumplitzeco proposituaiquin.
- G. ¿ Cer da atricioa ?
 E. Biotzeco damu, ta urriquimendua Yangoicoa ofendituaz, dela becatuain itsustasunagatic, naiz dela infernuain beldurrez, edo gracia ta loria galdu izan 'tuelacotz, confesatzeco, emendatzeco, ta penitentzia cumplitzeco proposituaiquin.
- G. ¿ Cein da bi doloretan oberena ?
 E. Contricioa.
- G. ¿ Cergatic ?
 E. Cergatic contricioa daucanac beguiratzen dio Yangoicoai aitaic oberena bezala, ta ala arenganaco amoriotic eldu dena da contricioa: baña atricioa daucanac beguiratzen dio juez zucen eta castigatzaleai bezala; eta ala beldurretic eldu dena da atricioa.
- G. ¿ Cergatic gueyago ?
 E. Cergatic contricioa daucana barcatzen zaizco becatu mortal guciac confesatu baño len; baña atricioa daucana ez, alic eta confesatu artaño.
- G. ¿ Eta ongui confesatzeco asqui ote da atricioa, edo bearco ote da contricioa ?
 E. Gueyenen arabera asqui da atricioa; baña obe ta seguroago da contricioa, ta unen izateco 'inala 'in bear du confesatzen denac.
- G. ¿ Eta noiz izan bear da dolorea ?
 E. Confesoreac absolucioa edo barcamendua 'man baño len.
- G. ¿ Cer gauza da propositua ?
 E. Ez secular gueyago Yangoicoa becatu mortalaz ofenditzeco asmu edo gogo firme bat.
- G. ¿ Cer gauza da agozco confesioa ?
 E. Becatu mortal guciac engaño ta guezurric gabe confesoreai ertea, edo eracustera 'matea, penitentzia cumplitzeco proposituaiquin.
- G. ¿ Eta becatu mortal bat alquez edo beldurrez confesatu gabe uzten duena, edo dolore edo proposituic gabe, edo penitentzia cumplitzeco asmuic gabe confesatzen dena, ongui confesatzen [10at.] da ?

- E. ; Ez yauna, 'iten du sacrilegiozco becatu mortal bat icigarria; eta ala becatu untaz, nola confesatu gabe utzi 'tuenez, eta naiz confesatu 'tuenez ere, obligatua da confesio berri bat 'itera.
- G. ¿ Eta ceñec sinets dezaquete dolore ta propositu gabecoac izan direla equen confesioac ?
- E. Becatuco ocasionetaic apartatzen eztirenac, eta confesio batetic bertzera lenagoco becatu beretan erortzen direnac.
- G. ¿ Eta cer zayo bati conveni 'itea, eguiazco damua ta propositua bere biotzean formatzeco ?
- E. Confesatzera gan baño len bear du Yangoicoaï gogoz escatu bere laguntza ta gracia: gogoan apurbat ibili Yaunac berac 'in 'tion favoreac, aren pasionea ta eriotzea, edo aren ontasuna; eta bein edo gueyagotan erran acto contrici[o]zcoa.
- G. ¿ Cer gauza da obrazco satisfacioa ?
- E. Pagatzea Yangoicoaï becatuen gatic zor zayon demborazco pena, cumplituz confesoreac ematen duen penitentzia.
- G. ¿ Eta cer becatu da penitentzia cumplitu gabe uztea, edo cumplitu gabe luce egotea ?
- E. Becatu mortala, cumplitu gabe uzten den penitentzia aundia bada.
- G. ¿ Eta confesoreac emanico penitentziaz landara, paga daiteque Yangoicoaï bertze nolazpait demborazco pena ?
- E. Bai yauna, Yangoicoaïn gracian 'iten 'tugun obra on guciez, eta indulgentziac irabaciz.
- G. ¿ Eta cer gauza dire indulgentziac ?
- E. Gracia batzuec, ceñen medioz barcatzen baita becatuen gatic mundu untan eta bertzean pagatu bear den demborazco pena.
- G. ¿ Eta nola irabacico dire ?
- E. Artaco manatzen dena Yangoicoaïn gracian 'inez.
- G. ¿ Eta socorritu ta langun detzaquegu, beren becatuen zorra pagatu faltan, purgatoriora doacin arimac ?
- E. Bai yauna, gueren becatuen zorra pagatzeco 'in detzaquegun obra onez berez, arimen favoretan 'iten balin baïtugu.
- G. ¿ Eta batec, becatu mortalean erortzen den gucietan, bearco du bela confesatu barca daquion ?
- E. Ongui litzeque, baña ezta gauza bearra.
- G. ¿ Cer 'in bear du bada ?
- E. Artu bere becatuen contriciozco damu eguiazcoa, emendatzeco, ta Eliza Ama sainduac manatzen duelaic confesatzeco proposituaïquin.
- [11] G.¿ Cer gauza da becatu veniala ?
- E. Becatu mortaleraco bide edo disposicio bat.
- G. ¿ Cergatic deitzen da veniala ?
- E. Cergatic artan errechqui erortzen den guizona, ta errechqui barcatzen zayon.
- G. ¿ Cembat gauzez barcatzen zayo ?
- E. Bederatziez.
- G. ¿ Cein dire ?
- E. Lembicicoa, meza entzuteaz.
Bigarrena, comecatzeaz.
Irugarrena, confesio generala erateaz.

Laugarrena, obispoain bendicioaz.

Boscarrena, ur bedecatuaz.

Seigarrena, ogui bedecatuaz.

Zazpigarrena, aita gurea arteaz.

Zortzigarrena, predicua aitzeaz.

Bederatzigarrena, bularrac yotzeaz, escatzen diogulaic Yangoicoai barca-
mendua.

G. ¿ Cergatic diozu escatzen diogulaic Yangoicoai barcamendua ?

E. Eracustera 'mateco, becatu venialen barcamendua gauz' oquen medioz contse-
guitzecotz, izan bear dugula etaz damu bat naturalezaz goragocoa.

G. ¿ Eta obligatuac gara becatu venialac confesatzera ?

E. Ez yauna, baña gauz' ona ta provetchu duna da confesatzea.

G. ¿ Eta azqueneco confesioaz gueroztic becatu venialac bacarric 'ituenai, cer
izaïn zayo conveni 'itea dolorea ta propositua obequi aseguratzeco ?

E. Confesatzea, naiz oc confesatuic ere, lenago confesatua daucan becatu mor-
talen bat.

G. ¿ Certaco da Comunioneco sacramentu guciz saindua ?

E. Izan dayen, bear den bezala errecibitzaïquin, gure arimen bazca, ta berra
daquigun gracia.

G. ¿ Cergatic diozu bear den bezala errecibitzaïquin ?

E. Eracustera 'mateco eztela izaïn gure arimen bazca, baldin errecibitzen ezpa-
dugu arimaco ta gorputzeco bear den disposicioan.

G. ¿ Cer disposicio da arimaïn partetic bear dena ?

E. Yangoicoain gracion egotea.

G. ¿ Eta becatu mortalen erori dena, nola prestatuco da comecatzeco ?

E. Ongui confesatuta.

G. ¿ Eta confesatu ondoan, atzenduicaco becatu mortalen batez oroitzen denac
cer 'in bear du ?

E. Oberena ta seguruena da, ezpazayo eldu macurric, confesatzea comecatu baño
len.

G. ¿ Cer disposicio da gorputzaïn⁴ partetic bear dena ?

E. Comunionea Elizacoen artzeco eztelaic, baru naturalean egotea, gauerditic
asi, ta comecatu artaño deusere yan eta edan gabe.

G. ¿ Cer errecibitze' 'izu Comunioneco Sacramentu guciz sainduan ?

[1lat.] E. Jesucristo Yangoico ta guizon eguiazcoa, aldareco sacramento guciz
sainduan dagona.

G. ¿ Guisa ortan, nor dago hostian, contsagratu ondoan ?

E. Jesucristoïn gorputza, bere odol, arima ta Yincotasunaïquin batean.

G. ¿ Eta calizan ?

E. Jesucristoïn odola, bere gorputz, arima ta Yincotasunaïquin batean.

G. ¿ Guisa ortan, Jesucristo gucia dago hostian, edo gucia calizan ?

E. Jesucristo gucia dago hostia gucian, eta dena hostiaïn edocein zatitan, eta
orobat calizan.

G. ¿ Eta contsagratu ondoan badago hostian oguiic, edo calizan ardoic ?

E. Ez yauna, baicic oguia ta ardoain iduriantzac, cein baitire usaña, colorea,
gustua ta gañeracoac.

4. Orjijalean *gorputzaïn*.

- G. ¿ Eta zatitzen bada hostia, edo partitzen calizan dagona, zatitzen edo partitzen da Jesucristo ?
- E. Ez yauna, dena osoïc guelditzen da parte gucietan, eta parte bacotchean.
- G. ¿ Eta errecibitzen du Jesucristo erran den disposicio otaz prestatu gabe comeatzen denac ?
- E. Bai yauna, baña batere provet[c]huïc gabe, ta bere caltetan, becatu soil icigarri bat 'iten duelacotz.
- G. ¿ Eta provetchua eldu zayenei cer zaye conveni 'itea fruitu obeac contseguitzeco ?
- E. Bea 'ute contsideratu, comeatzeco aitzinean, nor den equen gana datorren Yauna, ta maiz 'in acto fedezcoac, esperantza, ta caridadezcoac, eta errecibitu Yaun au humiltasun eta erreverentzia aundi batequin, eta guero esquerrac eman olaco favore aundiaz.
- G. ¿ Certaco da Oliaduraco sacramentua ?
- E. Iru gauzetaco.
- G. ¿ Cein dire ?
- E. Lembicicoa, lenagoco vicitza gaichtoco becatuen erresto ta arraza gaichtoen quentzeco:
Bigarrena, arimaï demonioaïn tentacioen contra indarra 'mateco.
Irugarrena, conveni bazayo gorputzaï osasuna 'mateco.
- G. ¿ Eta adimentura allegatu direnec baüte, iltzeco arriscuan direlaïc, sacramentu unen errecibitzeco obligacioa ?
- E. Bai yauna, becatu mortala 'ite' 'ute dezaquetelaïc, sacramentu au errecibitzen ezutenec, edo becatu mortalean artze' 'utenec.
- G. ¿ Cer 'in bear du bada becatu mortalean denac sacramentu au bear den bezala errecibitzeco ?
- E. Errecibitu baño len ongui confesatu, eta ezpadaiteque confesatu, acto contriciozco bat biotz biotzetic 'in.
- G. ¿ Certaco da Ordenaco sacramentua ?
- [12] E. Elizaco ministro dignoac, nola baitire sacerdote, diacono, ta bertze gañeracoac contsagratu ta ordenatzeco.
- G. ¿ Eta Elizaco ministroei, particularqui sacerdote edo apezei errespetu ta honra aundia 'carri bear zaye ?
- E. Bai yauna.
- G. ¿ Certaco da Matrimonioco sacramentua ?
- E. Ezcontzeco, ta ezconduei gracia 'mateco elcarrequin baque onean bizi daitzin, eta humeac ceruraco az detzaten.
- G. ¿ Eta gauza bearra da, sacramentu au bear den bezala errecibitzeco, Yangoicoaïn gracian ezcontzen direnac egotea ?
- E. Bai yauna, becatu mortalaïn azpian.
- G. ¿ Eta Yangoicoaïn gracian ez tirenac, nola prestatuco dire sacramentu au bear den bezala errecibitzeco ?
- E. Ongui confesatuta.

Becatu capitalac dire zazpi
Lembicicoa, soberbia.
Bigarrena, avaricia.

Irugarrena, lujuria.

Laugarrena, ira.

Boscarrena, gula.

Seigarrena, envidia.

Zazpigarrena, naguitasuna edo pereza.

G. ¿ Cergatic ematen dabezu becatu capitalen icena gueyenean mortalac deitzen zayenei ?

E. Deitzen dire capitalac, otaic sortzen diren bertze becatuen buru, iturri, ta zafiñac bezala direlacotz; eta ezta ongui mortalac deitzea, asco aldiz venialac baicic eztirelacotz.

G. ¿ Noiz dire mortalac ?

E. Yangoicoain eta lagun projimoain caridadeain contra direlaic.

G. ¿ Noiz dire caridadeain contra ?

E. Equen medioz Yangoicoain legueco edo Elizaco manamendu bat austen delaic gauz' aundian.

G. ¿ Cer da soberbia ?

E. Bertzeac baño gueyago izateco deseyu gaichto bat.

G. ¿ Cer da avaricia ?

E. Ontasunen deseyu gaichto bat.

G. ¿ Cer da lujuria ?

E. Gorputzeco gustu ciquinen deseyu gaichto bat.

G. ¿ Cer da ira ?

E. Vengantzaïn deseyu gaichto bat.

G. ¿ Cer da gula ?

E. Yateco ta edateco deseyu gaichto bat.

G. ¿ Cer da envidia ?

E. Bertzen ona ecin icusia.

G. ¿ Cer da naguitasuna edo pereza ?

E. Obra onac 'iteco animo falta edo lazaqueria.

Zazpi vicio edo becatu oquen contra badire zazpi virtute.

Soberbiaïn contra humiltasuna.

Avariciaïn contra beraztasuna.

Lujuriaïn contra castidadea.

[12at.] Iraïn contra pacientzia.

Gulaïn contra templantza.

Envidiaïn contra caridadea.

Perezain contra diligentzia.

Arimain etsayac, ceñen ganic igues 'in bear baitugu, dire iru.

Lembicicoa, mundua.

Bigarrena, demonioa.

Irugarrena, araguia.

G. ¿ Nor da mundua ?

E. Guizon munduzale, gaichto ta macurrac.

G. ¿ Nor da demonioa ?

E. Da Ainguru bat. Yangoicoac ceruan deusezetic 'in ondoan, aren Magestadeaïn contra bertze aunitzequin goratu celacotz, lagun gaichto equin batean infernue-tara bota zuena, ceñei 'maten baitegu demonio edo debruen icena.

G. ¿ Nor da araguaia ?

E. Da gure gorputza bera bere pasione ta inclinacio tcharrequin.

G. ¿ Nola garaitu ta igues 'iten da munduaïn ganic ?

E. Aren anditasun edo arroqueriatic menospreciatuz.

G. ¿ Nola garaitu ta igues 'iten da demonioaïn ganic ?

E. Otoitz eta humiltasunaïquin.

G. ¿ Nola garaitu ta igues 'iten da araguaiaïn ganic ?

E. Barutuz, eta gorputza mortificatuz: au da etsayic aundiena, araguaia eztezaque-gulacotz guere ganic apartatu, baña bai mundua ta demonioa.

Virtute teologalac edo Yincozcoac dire iru.

Lembicicoa, fedea.

Bigarrena, esperantza.

Irugarrena, caridadea.

G. ¿ Eta nola cumplituco dugu acto fedezco, esperantza, ta caridadezcoac 'iteco daucagun obligacioaïquin ?

E. Devocioaïquin eta maiz (edocein cristauac 'in bear duen bezala) Credoac, ta Aita gurea errezatuz, eta Jesucristo nere Yauna biotz biotzetic erranez.

Virtute Cardinalac dire lau.

Lembicicoa, prudentzia.

Bigarrena, yusticia.

Irugarrena, fortaleza edo firmetasuna.

Laugarrena, templantza edo beguiratua izatea.

Gorputzeco sentidoac dire bortz.

Lembicicoa, beguiez icustea.

Bigarrena, begarriez aïtzea.

Irugarrena, agoz gustu artzea.

Laugarrena, sudurrez usain 'itea.

Boscarrena, escuez uquitzea.

G. ¿ Certaco 'man zacun Yangoicoac sentidoac eta gorputzeco gañeraco parteac ?

E. Guciequin cervitza dezagun gauza gucietan.

Arimaco potentziac dire iru.

Memoria, entendimentua, ta vorondatea.

G. ¿ Certaco 'man zacun Yangoicoac memoria ?

[13] E. Artaz, eta aren favorez oroitzeco.

G. ¿ Certaco 'man zacun entendimentua ?

E. Aren ezaützeco, ta artan pentsatzeco.

G. ¿ Certaco 'man zacun vorondatea ?

E. Maita dezagun gauza gucien gañetic, ceren den guciz ona, ta lagun projimoac aren gatic.

Izpiritu sainduain doayac dire zazpi.

Lembicicoa, yaquinduriaco doaya.

Bigarrena, entendimentuco doaya.

Irugarrena, contsejuco doaya.

Laugarrena, cientzia edo yaquiteco doaya.

Boscarrena, fortalezac doaya.

Seigarrena, piedadeco edo urricalmenduco doaya.

Zazpigarrena, Yangoicoain beldurtasuneco doaya.

Izpiritu Sainduain fruituac dire amabi.

Lembicicoa, caridadea.

Bigarrena, baquea.

Irugarrena, biotzeco aunditasuna.

Laugarrena, biotzeco beraztasuna.

Boscarrena, fedea.

Seigarrena, continentzia

Zazpigarrena, gozo izpirituala.

Zortzigarrena, pacientzia.

Bederatzigarrena, ontasuna.

Amargarrena, biotzeco mantsotasuna.

Amecagarrena, modestia edo manera ona.

Amabigarrena, castidadea.

Bienaventurantzac edo Zorionac dire zortzi.

- 1 Zorionecoac biotz pobre direnac, cergatic equena da ceruco erreinua.
- 2 Zorionecoac biotz mantso dunac, cergatic ec izaïn dire lurraïn yabeac.
- 3 Zorionecoac nigar 'ite' 'utenac, cergatic ec izaïn dire consolatuac.
- 4 Zorionecoac yusticiaïn gose-egarri direnac, cergatic equen deseyuac izaïn dire guciiz beteac.
- 5 Zorionecoac misericordiosoac, cergatic ec erdietsico 'ute misericordia.
- 6 Zorionecoac biotz garbi dunac, cergatic ec icusico 'ute Yangoicoa.
- 7 Zorionecoac baquezcoac, cergatic ec izaïn dire deituac Yangoicoain humeac.
- 8 Zorionecoac yusticia edo gauza onagatic pertseguituac direnac, cergatic equena da ceruco erreinua.

G. ¿ Cer erran 'tugu orai ?

E. Zortzi Zorionac.

G. ¿ Cer gauza dire zortzi Zorion oriec ?

E. Izpiritu Sainduain virtute, ta doayen obraic oberenac.

G. ¿ Nor dire biotzez pobreac ?

E. Munduco hóreac eta ontasunac, naiz aundiac ez izanic ere, guticiatzen ez-tuenac, edo beñicpeñ eta beren biotza ocupatzen eztutenac.

G. ¿ Nor dire biotz mantso dunac ?

E. Iraic eztutenac, ez eta casic aren movimentuic ere.

G. ¿ Nola izaïn dire lurraïn yabe ?

E. Beren buruen yaunac izanez.

- G. ¿ Nor dire nigar 'ite' 'utenac ?
 E. Gustuac edo atseguinac uzten 'tuztenac gaichtoac ez izanic ere.
- G. ¿ Nor dire yusticiaïn gose-egarri direnac ?
 E. Obligacioz duten gucia cuidadoaïquin [13at.] 'ite' 'utenac.
- G. ¿ Nor dire misericordiosoac ?
 E. Guciz piadosoac oñic arrotzequin, eta berenac eztirenequin.
- G. ¿ Nor dire biotz garbi dunac ?
 E. Beren pasioneac eci, ta ilac bezala dauzcatenac.
- G. ¿ Nor dire baquezcoac ?
 E. Beren eta bertzen artean baquean vici direnac, eta denen arteco baqueaïn gatic inala 'ite' 'utenac.
- G. ¿ Nor dire yusticia, edo gauz' onagatic pertsecucioa padecitze' 'utenac ?
 E. Gauz' onetan firme daudenac pertseguituac izanic ere.
- G. ¿ Cergatic deitzen dire bienaventurantzaz edo zorionac ?
 E. Cergatic otan dago gure ongui izatea mundu untan, eta bertzean zorionecoac izateco esperantza.
- G. ¿ Cembat dire guizonain azquen finac, edo suerteac ?
 E. Lau.
- G. ¿ Cein dire ?
 E. Eriotzea, juicioa, infernua, ta loria.
- G. ¿ Cer da eriotzea ?
 E. Arima gorputzetic apartatzea.
- G. ¿ Eta iltzen da arima ?
 E. Ez yauna, ecin ila delacotz.
- G. ¿ Cer da juicioa ?
 E. Yangoicoac guizonaï bere vici gucico pentsamentu, itz, edo obrac yuzcatu, ta equen arabera 'main dion sententzia, edo betico salvacioa, edo betico condenacioa.
- G. ¿ Cer da infernua ?
 E. Da su garrezco lecu icigarri bat, ceintan aurquitzen baitire tormentu, ta pena genero guciac.
- G. ¿ Certaco da infernua ?
 E. Lucifer, bertze demonioac, eta becatu mortalean iltzen direnac castigatzeco.
- G. ¿ Cer da loria ?
 E. Da gustu ta atseguinezco lecu eder bat, ceintan gaitzic batere 'zaïtu gabe aurquitzen baitire on guciac, infernuan onic batere 'zaïtu gabe gaitz genero guciac aurquitzen diren bezala.
- G. ¿ Eta cer 'in bear dugu infernutic libratu ta loria contseguitzeco ?
 E. Manamentuac guardatu.
- G. ¿ Eta badire medio, edo bide egoquiac manamenduac errechquiago guardatzeco ?
 E. Bai yauna.
- G. ¿ Cein dire ?
 E. 1) Maiz confesatu, ta comeatzea. 2) Goizean obra guciac Yangoicoaï ofrecitu edo esqueintzea. 3) Egunero meza entzun, eta arrosarioa Ama Virginiaï erreztatzea. 4) Devociozco liburuac leitu ta oracio mentala edo gogozcoa 'itea. 5) Gauero contzientzia esaminatzea. 6) Eta batean aunitz

erteco, confesore yaquintsun, virtute dun, eta ongui beguiratu bat autatu, ta aren erranac zucen 'itea.

- [14] M. Ongui diozu, cergatic confesore on bat autatzea da, San Francisco Salesec dion bezala, demboraz beguiratu bear den gauza. 'In zazu bada zuc ala, ta ura izaïn da zuretaco ainguru bat bezala, medio otaz edo bertze batzuez guidatuco zaituena, manamenduen bidetaic ibiliz allega zaitecin Yangoicoa ceruco lorian icustera. Artaco 'in quintuen bada Yangoicoac. Yaunac denac arat ereman gaitzala. Amen.

Confesio generala.

Ni becataria confesatzen natzayo Yangoico guzizdezaquenai, Santa Maria beti Virginiai, San Miguel Ainguiruai, San Juan Bautistai, ta apostolu saindu San Pedro ta San Pabloi, Saindu guciei, ta zuri nere Aita Izpirituala, 'in dutela nic aunitz becatu pentsamentuz, itzez, eta obraz nere culpaz, nere culpaz, nere culpa guciz aundiaz. Orren gatic escatzen diot Santa Maria beti Virginiai, San Miguel Ainguiruai, San Juan Bautistai, ta apostolu saindu San Pedro ta San Pabloi, Saindu guciei, ta zuri nere Aita Izpirituala, otoitz 'in dezazuela nitaz Yangoico gure Yaunai.

Acto Contriciozcoa.

Jesucristo nere Yauna, Yangoico ta Guizon eguiazcoa, nere Criatzalea, ta Erredentorea, ceren zaren guciz ona, ta ceren maitatzen zaituten nic gauza gucien gañetic, damu 'ut biotz gucitic zu ofendituaz, eta artze' 'ut propositu firmea ez berriz beñere becatuic 'iteco: confesatzeco, ta confesoreac ematen datan penitentzia cunplitzeco, ta becatu 'iteco ocasio gucietaic apartatzeco: ofrecitzen dazquitut nere vicia, obrac eta trabajuac nere becatuen satisfaciotan, eta dut confiantza zure ontasun eta misericordia negurri gabecoan, barcatuco daztatuzla nere becatuac zure odol precioso, pasione ta eriotzeaïn merechimentuen gatic, eta 'main datazula gracia emendatzeco, ta vicitzeco zure cervitzu sainduan eriotzerañocoan. Amen.

Contzientzia egunero esaminatzeco moduac 'itu bi dembora ta bos puntu.

Lembicico dembora.

Goizean iratzarri ondoan, Yangoicoain gana biotza goratuic, esqueñico zaizco egun artaco pentsamentu, itz, eta obrac, ain Yaun aundiain contra secular becatuic ez 'iteco gogo firme batequin, eta escatuco zayo au cumplitzeco gracia.

Bigarren dembora.

Atsean goatzean sartzeco aitzinean, belaunicatuic errain da ni becataria, ta 'inen da emen erten dena.

[14at.] Lembicico puntua.

Yangoicoaï esquerrac eman aren ganic errecibitu 'tuen favorén gatic, erran nai da, deusezetic 'in ondoan, bere seme Jesusen odolain gostuz erosiic, cristau 'in, eta conservatu duelacotz, eta particularqui arec 'in 'tion favore aundiez, ceñen gatic zor baitio 'zaütza particular bat.

Bigarren puntua.

Escatu Yangoicoaï egun artaco faltac ezaützeco arguia ta gracia.

Irugarren puntua.

Iratzarri cinenetic ordurañoco pentsamentu, itz, eta obrac gogorat ecartzen yarri, beguiratuz ordutic ordura artaco pentsamentu, itz eta obrei.

Laugarren puntua.

Egun artan 'in 'tuen obra onen contua garbiqui atra, ta 'man denetaz Yangoicoaï esquerrac.

Boscarren puntua.

Falta edo becatu gucien biotzeco damuaïquin, eta emendatzeco propositu firmeaïquin gucien barcamendua Yangoicoaï escatu, ortaco erten delaic biotz biotzetic Jesucristo nere Yauna.

EL CANTAR DE BEOTIBAR, ¿UN ROMANCE NOTICIERO VASCO? *

Jon JUARISTI
(E.H.U./U.P.V.)

1. Balada euskérica y romancero hispánico.

La canción narrativa vasca de tradición oral moderna presenta una serie de rasgos métricos, estilísticos y temáticos que la distinguen del romancero y nos obligan a considerarla un género diferente: una manifestación, tan peculiar como aquél, de la balada europea¹. No obstante, los estudiosos vascos de la literatura de tradición oral (Manuel Lekuona, José Mª Satrústegui, Juan Mª Lekuona, Jon Kortazar...) han adoptado el término *erromantzze* (esp. *romance*) para designar a las baladas vascas, confundiendo así bajo la misma denominación dos géneros disímiles no únicamente por sus soportes lingüísticos. Las voces populares *kantu*, *kanta*, *kantore*, traducidas habitualmente en español por *cantar*, no establecen distinción alguna entre canción lírica y balada. Optar por cualquiera de estos términos es renunciar a una precisión inicial necesaria para el estudio sistemático de la balada tradicional en lengua vasca².

Ahora bien, si la canción narrativa vasca no puede asimilarse, en la época de la recolección moderna, al romance hispánico, no puede excluirse la posibilidad de que en otros tiempos existiera un romancero vasco de características afines al de las áreas iberorrománicas. Menéndez Pelayo ya admitía esta hipótesis como probable:

Es de suponer que en aquella parte de las Provincias Vascongadas donde predomina de antiguo la lengua castellana (Encartaciones de Vizcaya, provincia de Álava, etc.) hayan penetrado nuestros romances, como en las demás regiones de la Península. Es más: parecen haber influido en la misma poesía euskara, pues el más antiguo fragmento que de ella se ha citado hasta ahora con caracteres de autenticidad, es a saber, el que se refiere a la batalla de Beotivar, ganada por los Guipuzcoanos a los Navarros en 1321; el *Beotibarco Gudua*, que Esteban de Garibay publicó en su *Compendio Historial*, suena a lo menos en nuestros oídos profanos como un fragmento de romance, nombre que ya le dió Argote de Molina...³

* Este trabajo fue leído en el III Congreso sobre el Romancero y otras formas poéticas tradicionales (Madrid 1982) y en cuyas Actas había de aparecer. Al suspenderse la publicación de tales Actas lo reproducimos sin más cambios ni añadidos que los realizados en las notas 1 y 15.

(1). No abundan los estudios específicos sobre la balada vasca de tradición oral moderna. Merecen mencionarse, no obstante, Jon KORTAZAR, «Euskal Lirika Gortesaua», en *Jakin*, 16, Urria-Abendua 1980, pp. 76-90, y Juan Mari LEKUONA, *Ahozko Euskal Literatura*, San Sebastián, 1982, cc. IV y V. [Véanse ahora Joseba A. Lakarra, Koldo Biguri y Blanka Urgell (Seminario "María Goyri") *Euskal Baladak: Azterketa eta Antologia*, 2 v., San Sebastián 1983 y los artículos de Jesús A. Cid y Joseba A. Lakarra sobre el *Peru gurea* publicado en *ASJU XIX-2* (1985); evítense en cambio Luis M.ª Mujika *Euskal lirika tradizionala*, San Sebastián 1985, 4 v.].

(2). El problema afecta sobre todo a los estudios en lengua vasca. El Seminario «María de Goyri», de la Universidad del País Vasco, propone el uso del término *balada*, incluido ya en algunos diccionarios del euskera unificado como: Gabriel ARESTI, *Hiztegi Tipia*, Bilbao, 1973, y Xabier KINTANA et al., *Euskal Hiztegi Modernoa/Diccionario Moderno Vasco-Español/Español-Vasco*, Bilbao, 1977.

(3). Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Antología de Poetas Líricos Castellanos*. Edición Nacional de las Obras Completas de..., CSIC, Madrid, 1945, t.IX, p. 327.

Efectivamente, Gonzalo Argote de Molina, en su *Discurso sobre la Poesía Castellana* (1575), dice, tratando del verso romancístico español, lo siguiente:

En el qual genero de verso al principio se celebrauan en Castilla las hazañas y proezas antiguas de los reyes, y los trances y sucessos assi de la paz como de la guerra, y los hechos notables de los Condes, Caualleros y Infançones, como son testimonio los romances antiguos Castellanos, assi como el del rey Ramiro, cuyo principio es:

Ya se assienta el rey Ramiro,
ya se assienta a sus yantares,
los tres de sus adalides
se le pararon delante:
mantenga vos Dios el rey:
adalides, bien vengades.

Y algunos en Vascuence como el romance que Esteuan de Gariuay y Çamalloa trae en su historia que con gran diligencia compuso, donde se muestra su mucha lection y noticia de las cosas de España, que dize assi:

Mila urte ygarota
vra vere videan
Guipuzcoarrocc sartu dira:
Gazteluco echean
Nafarroquin batu dira:
Beotibaren pelean.

Es romance de vna batalla que Gil Lopez de Oñaz, señor de la casa de Larrea, dio a los Nauarros y a don Ponce de Morentana, su capitan, cauallero Frances, Año de mil y trezientos y veinte y dos, cuya significacion en Castellano es, que aun passados los mil años va la agua su camino, y que los Guipuzcoanos auian entrado en la casa de Gaztelu, y auian rompido en batalla a los Nauarros en Beotibar. En los quales romances hasta oy dia se perpetua la memoria de los passados, y son vna buena parte de las antiguas historias Castellanas, de quien el rey don Alonso se aproueche en su historia, y en ellos se conserva la antigüedad y propiedad de nuestra lengua⁴.

Como puede observarse, Argote de Molina reconoce en el texto vasco el mismo tipo de verso empleado en los romances, «... cuyos pies parecen conformes al verso Trocayco que vsan los poetas Lyricos, Griegos y Latinos»⁵. Pero, además, pone de relieve una afinidad temática entre el *Cantar* y los romances: en ellos, «se perpetua la memoria de los passados». De esta forma, Argote de Molina incluye en la categoría de los *romances históricos* al *Cantar de Beotibar*.

En las páginas siguientes trataremos de demostrar que la intuición de Argote de Molina puede ser respaldada por algunos argumentos sólidos. El *Cantar de Beotibar* no constituye por sí solo una prueba definitiva de la existencia de un romancero vasco, pero nos ofrece un buen indicio de la popularidad de un género tradicional que consiguió extender su influencia a áreas lingüísticas muy distintas de aquéllas —romances— en que tuvo su origen.

(4). Gonzalo ARGOTE DE MOLINA, *Discurso sobre la poesía castellana*, ed. de Eleuterio F. TISCORNIA, Madrid, 1926, pp. 28-30.

(5). Gonzalo ARGOTE DE MOLINA, *Op. cit.*, p. 26.

2. Los textos.

Esteban de Garibay y Zamalloa publica en su *Compendio Historial* (1571) la primera versión conocida del *Cantar*, como ilustración al relato de la batalla de Beotibar. En el mismo pasaje inserta unos octosílabos castellanos que podrían constituir el *incipit* de un romance noticiero sobre la misma batalla:

... y hasta agora se conservan cantares antiguos, hechos en memoria suya, no solo en lengua castellana, cuyo comienzo es desta forma: De Amasa sale Gil Lopez. De Oñaz y de Larrea. Al encuentro de Franceses. Para lidiar en pelea. Mas tambien en la natural de la mesma tierra diziendo:

Mila urte ygarota
Vra vere videan.
Guipuzcoarrocc sartu dira
Gazteluco echean.
Nafarroquin batu dira
Beotibarren pelean.&c.

cuya significacion es dezir que aun passados los mil años va la agua su camino, y q. los Guipuzcoanos auian entrado en la casa de Gaztelu, y en pelea se auian topado con los Nauarros en Beotibar⁶.

En la colección de refranes euskéricos de Garibay, figuran los dos primeros versos, indicándose que su sentido es «que todas las cosas desta vida tienen naturalmente un curso, aunque sea después de passados muchos siglos»⁷.

El bachiller Juan Martínez de Zaldibia, en su *Suma de las cosas Cantabricas y Guipuzcoanas*, escrita hacia 1564 (pero que permaneció inédita hasta 1944), recoge la siguiente versión:

Milla urte igaro eta
hura vere videan.
Guipuzcoarrocc sartu dira
Gazteluco echean.
Nafarroquin bildu dira
Veotibaren pelean.^{7bis}

Las variantes respecto a la versión de Garibay no son significativas. Al participio *ygarota* («pasado(s)»), corresponde aquí la construcción de infinitivo + conjunción, *igaro eta*, que constituye un tipo de sintagma muy frecuente en el lenguaje formulístico de la balada euskérica, y equivale a una cláusula subordinada temporal («después de pasar...»). Los verbos *batu* (Garibay) y *bildu* (Zaldibia) son estrictamente sinónimos, tanto en su sentido de «juntar» y «reunir», como en el de «recoger»⁸. Las diferencias entre grafemas pueden corresponder

(6). Esteban de GARIBAY Y ÇAMALLOA, *Compendio historial de la Chronica y universal historia de todos los reynos de España*, Amberes, 1571, libro 26, C. XV.

(7). Esteban de GARIBAY Y ÇAMALLOA, *Refranes vascongados recogidos y ordenados por...*, *Chronista de S.M.*, en *Memorial Histórico Español*, de la Real Academia de la Historia, Madrid, 1854, Tomo VII, p. 638. Ediciones posteriores de Julio de Urquijo (San Sebastián 1919, ahora incluido en el tomo XXVII de la *RIEV*) y Zubiaur-Arzamendi (*ASJU* X, 1976).

(7 bis). Juan MARTINEZ DE ZALDIBIA, *Suma de las cosas Cantabricas y Guipuzcoanas*, ed. de Fausto AROCENA, San Sebastián, 1944, c.XI, p. 38.

(8). Cf. Luis MICHELENA, *Textos Arcaicos Vascos*, Madrid, 1964, p. 67.

quizá a variantes fonéticas (*Mila/Milla*), pero, por lo general, se deberán a errores de transcripción o a la aplicación arbitraria de los criterios ortográficos de los cronistas (el euskera, aunque contaba con una incipiente literatura, carecía aún de normas para su escritura).

Mayor interés ofrecen las divergencias de la traducción de Zaldibia respecto a la de Garibay:

A cabo de años mil vuelve el agua a su quibil.(sic)

Así los Guipuzcoanos han vuelto a ser castellanos y se han topado en Veotibar con los navarros⁹.

No contamos con otras versiones originales que las de Zaldibia y Garibay. La que el doctor Lope de Isasti incluye en su *Compendio historial de Guipuzcoa* (1625) parece proceder de Garibay: la única variante apreciable es la sustitución de los plurales en *-ok* (vocativos) por plurales en *-ak*, (*Guipuzcoarrac*, *Nafarraquin*), quizá por un prurito de ultracorrección. La traducción sigue fielmente la de Zaldibia^{9bis}.

Ya hemos observado que Argote tomaba su versión de Garibay. Carece, por tanto, de sentido la sospecha expresada en 1922 por Juan Carlos Guerra, a partir de un evidente error de transcripción, de que la de Argote pudiera tratarse de una versión navarra o vizcaína, hostil a los guipuzcoanos¹⁰.

3. Beotibar, entre la historia y la leyenda.

La primera noticia de la pelea de Beotibar se halla en el *Poema de Alfonso XI* y, posteriormente, en una interpolación a la *Gran Crónica* que, sin duda, procede del *Poema*¹¹. Es improbable que el *Cantar* se inspirase en ellos, pues ni la crónica ni el poema mencionan el lugar de la batalla ni aluden a la entrada de los guipuzcoanos en casa alguna. La relación de los hechos que se nos ofrece en ambos es, en síntesis, la siguiente: Después de la muerte de los infantes tutores de Castilla en la Vega de Granada, navarros y franceses invaden el reino castellano por la frontera de Guipúzcoa, con la intención de llegar a Valladolid y hacer prisionero al joven rey. Un pequeño contingente de guipuzcoanos, apostado en los puertos que deben atravesar los invasores, lanza, al paso de éstos, grandes calderas llenas de piedras, cuyo fragor espanta a los caballos de los navarros. Desorganizados y confusos éstos, son atacados por los guipuzcoanos con ballestas y lanzas, y deben retirarse apresuradamente hacia su territorio, dejando en el campo diez mil muertos.

(9). Juan MARTINEZ DE ZALDIBIA, *Op.cit.*, c.XI, p. 38.

(9 bis). Lope de ISASTI, *Compendio Historial de la M.N. y M.L. Provincia de Guipuzcoa*, 1625. He utilizado la edición de San Sebastián, 1850, p. 275.

(10). Juan Carlos GUERRA, «Viejos textos del idioma. Los cantares antiguos del Euskera», en *Euskalerriaren Alde*, 1922, XII, N° 17, p. 9.

(11). *El Poema de Alfonso XI*, ed. crítica de Yo TEN CATE, Madrid, 1956, pp. 19-23; y *Gran Crónica de Alfonso XI*, ed. crítica de Diego CATALAN, Madrid, 1976, t.I, pp. 347-349.

Crónicas posteriores, guipuzcoanas y navarras¹², a pesar de diferir en cuanto a las causas y a las dimensiones del conflicto, coinciden en ciertos hechos: en medio de las disensiones fronterizas de la época, los guipuzcoanos se apoderan del castillo navarro de Gorriti. La represalia no se hace esperar, y el virrey de Navarra, Ponce de Morentain, entra en Guipúzcoa al frente de numerosas tropas. Llega a las cercanías de Tolosa, ocupa el pueblo de Gaztelu y quema la villa de Berástegui. Los guipuzcoanos, acaudillados por Gil López de Oñaz, caen sobre la retaguardia navarra en el valle de Beotibar, cerca de Tolosa, y le infligen graves daños, cuando, según parece, la expedición navarra había ya emprendido el regreso.

No se le escapó a Isasti la semejanza de este suceso con la batalla de Roncesvalles. Los cronistas guipuzcoanos anteriores, Zaldibia y Garibay, habían magnificado ya la importancia de la escaramuza. El último cifra el número de los invasores en setenta mil, y en ochocientos el de los defensores guipuzcoanos. El historiador navarro Moret reaccionaría un siglo después calificando a las exageraciones de Garibay de «ufanía espumosa» y «espumosa hinchazón»¹³.

Beotibar, el Roncesvalles guipuzcoano, no tuvo la fortuna de otras gestas en la leyenda nacional vasca. Si la batalla de Roncesvalles y la apócrifa batalla de Arrigorriaga¹⁴ representan la victoriosa afirmación de la independencia vasca frente a un enemigo poderoso (francos y leoneses), Beotibar supone un conflicto intraétnico muy poco ejemplar para la mentalidad vasquista. Durante el Antiguo Régimen, es cierto, la magnitud de los ejércitos contendientes fue un motivo de agrias discordias entre guipuzcoanos y navarros. Cierta literatura postromántica, vinculada al movimiento fuerista guipuzcoano, cultivó su memoria en farragosos poemas, dramas, novelas y falsificaciones ossiánicas¹⁵. El auge del nacionalismo vasco ha acarreado su olvido. Cuando algún erudito contemporáneo se ha ocupado de la batalla, ha creído preceptivo deplorar esta «lamentable... batalla de Beotibar entre pueblos afines que habían recorrido juntos muchos siglos de historia»¹⁶, esta «lucha lamentable... que enfrentaba vascos contra vascos... condenable como son todas las guerras entre hermanos»¹⁷.

(12). Además de las ya mencionadas de GARIBAY, ZALDIBIA e ISASTI, Ochoa ALVAREZ DE YSASAGA, Comendador de Santiago, *Sumario de la octava partida de los hechos y hazañas de los hijosdalgo guipuzcoanos*, ?, fol. 2, y Joseph MORET Y ALESON, *Annales del Reyno de Navarra*, Pamplona, 1756 (la obra fue encargada por la Diputación navarra en 1662).

(13). P. Joseph MORET Y ALESON, *Op. cit.*, t.III, pp. 577 y 579.

(14). Sobre la batalla de Arrigorriaga, Vid. Jon JUARISTI, *La leyenda de Jaun Zuria*, Bilbao, 1980.

(15). Sin pretender ser exhaustivos, mencionaremos algunas: Claudio de OTAEGUI escribió «Beotibarko kantak», balada apócrifa que consiguió engañar a Juan Carlos Guerra (y, por supuesto, a L. M. Mujika, cf. su *Historia de la Literatura Euskerika*, Haranburu Altuna, San Sebastián 1979); Venancio de ARAQUISTAIN, «Beotivar-co celaya», en *Tradiciones Vasco-Cántabras*, Tolosa, 1866; Cesáreo SAENZ BALMASEDA, «Beotibar!», (poema), en *Euskal Erria*, Mayo-Agosto 1881, pp. 190-191; Manuel de FRANCISCO Y MOREA, *Beotibar* (drama en verso), San Sebastián, 1881. La novela de Venancio de ARAQUISTAIN, *El Basojaun de Etumeta*, Tolosa, 1882, recoge también el episodio de la batalla. [Véase ahora mi *El linaje de Aitor. La invención de la tradición vasca*, Taurus, Madrid 1987; y la antología de leyendas publicada por Pamiela recientemente].

(16). Fausto AROCENA, *Guipúzcoa en la Historia*, Madrid, 1964, p. 81.

(17). Carlos CLAVERÍA, *Historia del Reino de Navarra*, Pamplona, 1971, p. 146.

4. Métrica.

Para Luis Michelena, el *Cantar* se ordenaría en series de 8 y 7 sílabas, lo que, en su opinión, constituye «la forma dominante de la poesía vasca de los siglos XVI y XVII», representada asimismo por los poemas del clérigo bajonavarro Bernard Dechepare (1545), ordenados éstos en tetrástrofos monorrimos de 15 (8 + 7) sílabas:

Munduian den gizon orok// behar luke pensatu

El esquema métrico propuesto por Michelena para el verso vasco de quince sílabas es el de 4/4//4/3. En el siglo XVII estaría representado, por ejemplo, por alguna composición del poeta Joannes Etcheberri, de Ciboure:

*Sinhestez/segur gaude//batre gabe/ageru
Tronuaren/aitçinean//dagoela/aingeru.*

Según Michelena este esquema métrico podría tener sus antecedentes en el tetrámetro trocaico cataléctico latino, como el de la canción de los soldados de Aureliano:

*Tantum vini habet nemo quantum fudit sanguinis*¹⁸

Ahora bien, ya hemos visto que Argote de Molina definía el verso romancístico español como un verso trocaico. Para Menéndez Pidal, el tetrámetro trocaico cataléctico, «el metro grato a los soldados romanos», es también un posible modelo de los versos romancísticos. Menéndez Pidal escribe así un verso de Prudencio tomado del himno a los legionarios mártires Emeterio y Celedonio:

Scripta sunt caelo duorum/ martyrum vocábulá

y, de igual manera, uno del *Utreya* de los peregrinos jacobeos:

Venerantes jubilemus/ Jacobi magnaliá

Verso este que, como señala Menéndez Pidal, «con ocho sílabas en el primer hemistiquio y siete en el segundo, *acentuando para el canto la última, nos suena igual que el dieciseisílabo agudo*»¹⁹ (El subrayado es nuestro).

El segundo hemistiquio es, al recibir acentuación oxitona, un falso heptasílabo:

...como la melodía acentual de una tónica final de frase suele desdoblarse para realizar la entonación o cadencia, puede igualmente esa sílaba, para efectos rítmicos, contarse como dos tiempos o moras, marcado + no marcado.²⁰

Un problema que, hasta ahora, ha obstaculizado la aplicación de esta «ley de la tónica final» a la métrica vasca, es la pretendida dificultad o imposibilidad de situar el acento final, dada la irrelevancia fonológica del acento en euskera. Sin embargo, opinamos que un criterio seguro para localizar este acento es atenderse a la rima. Así, en los versos de Dechepare, de quince sílabas según Michelena:

(18). Luis MICHELENA, «Miscelánea filológica vasca», en *Fontes Linguae Vasconum*, 30, Septiembre-Diciembre, 1978, pp. 411-412.

(19). Ramón MENÉNDEZ PIDAL, *Romancero Hispánico*, Madrid, (2ª ed.), 1968, t. I, p. 106.

(20). Agustín GARCÍA CALVO, *El Ritmo del Lenguaje*, Barcelona, 1975, p. 47.

* El vocablo *guipuzcoarra* no había nacido aún en 1321, siendo su precedente *kipuz*, *gipuz*²³.

Este último argumento fue ya refutado hace algunos años por Luis Michelena, quien, aún compartiendo el parecer de Guerra sobre el carácter no tradicional del *Cantar*, observa que: «Ni Guerra ni nadie sabe cuándo nació esa palabra... Ahora bien, el testimonio de éstos (los textos) nos dice sin ambages que en el siglo XVI y XVII tal voz les parecía normal a Zaldibia, a Garibay y a Isasti»²⁴.

Aún suponiendo que el argumento de Guerra fuera cierto, nada vendría a oponer a la posible tradicionalidad del *Cantar*. Como ha demostrado Diego Catalán, la apertura verbal —la capacidad de innovación lexical— de la tradición oral es tan alta como la del sistema lingüístico de que se vale²⁵. Por el contrario, la abundancia de arcaísmos podría hacernos sospechar de la tradicionalidad de cualquier texto.

El primer inconveniente que ve Guerra para admitir la tradicionalidad del texto, aunque está mal formulado, plantea un problema interesante. Guerra fundamenta su objeción únicamente en la traducción de Zaldibia, pues la de Garibay no alude, ni siquiera indirectamente, a la unión de Guipúzcoa al reino castellano. Un breve análisis semiótico nos permitirá ver qué traducción se halla más próxima al tipo de decodificación propio de la tradición oral.

El *Cantar* no es un texto «abierto» únicamente por su condición de romance tradicional, sino por su mero carácter de signo literario, susceptible de tantas fruiciones como receptores lo reciban como mensaje²⁶. Cada receptor impondrá al texto su propia estrategia de decodificación. Es decir, desencadenará una isotopía determinada que, a partir de un lugar preciso del texto, irá instituyendo una homogeneidad de significados, de forma semejante a la mancha de aceite que nivela el retazo de mar al que consigue extenderse^{26bis}.

Tomemos únicamente los octosílabos tercero y cuarto, aquéllos en que las traducciones se alejan más, y que consideramos, por esta razón, el lugar mismo de instauración de las isotopías divergentes. Llamaremos G a la isotopía inferible de la traducción de Garibay, y Z a la de Zaldibia. Asumimos que los contenidos semánticos de los lexemas euskéricos equivalen a los de los lexemas castellanos correspondientes o, para decirlo de otro modo, que cubren campos semánticos similares. Esto no es rigurosamente cierto, aún partiendo del hecho de que las tipologías culturales vasca y castellana son muy semejantes entre sí. Es cierto que, por ejemplo, *sartu* cubre el campo semántico que abarcan en castellano *entrar* y *meter*, pero su uso como verbo intransitivo lo limita restrictivamente al campo semántico de *entrar*.

(23). Juan Carlos GUERRA, *Op. cit.*, pp. 6-7.

(24). Luis MICHELENA, *Textos Arcaicos Vascos...*, pp. 68-69.

(25). Diego CATALAN, «Los modos de producción y reproducción del texto literario y la noción de apertura», en *Homenaje a Julio Caro Baroja*, CIS, Madrid, 1978, pp. 251-252.

(26). Para esta «apertura» radical del objeto artístico, Vid. Umberto ECO, *Opera Aperta*, Bompiani, Turin, 1962; y *Lector in Fabula*, Bompiani, Turin, 1979.

(26 bis). Para el método de análisis, seguimos fundamentalmente a François RASTIER, «Sistématique des isotopies», en A.J. GREIMAS et al., *Essais de sémiotique poétique*, París, 1972, pp. 80-106.

LEXEMAS	SEMEMAS	
	G	Z
<i>Guipuzcoarroc</i> (= <i>guipuzcoanos</i>)	/ejército/	/provincia/
<i>sartu</i> (= <i>entrar</i>)	/conquistar un recinto/	/integrarse en una entidad geopolítica/
<i>Gaztelu</i> (= <i>castillo</i>)	/Gaztelu (= nombre de pueblo)/	/castillo (= figura heráldica)/
<i>etxe</i> (= <i>casa</i>)	/villa/	/linaje/, /blasón/ (anágoe)

G no se aparta de lo que podría ser la estrategia decodificadora del receptor tradicional: *etxe* (= *casa*) actualiza en el discurso el semema /*villa*/, de forma semejante al lexema *casa* en el *Poema del Cid* y en algún romance castellano²⁷. Por el contrario, Z sólo se sostiene sobre el microuniverso sémico que corresponde a la jerga de los especialistas en genealogía y heráldica: la traslación anagógica del semema /*linaje*/a/*blasón*/ es ajena a la semiosis de la tradición oral.

Entrar de nuevo en el blasón castellano, o, lo que es lo mismo, acogerse al «glorioso y morado pendón de las Castillas»²⁸ significa anagógicamente reintegrarse al reino castellano, pero esta interpretación requiere en su origen un desplazamiento sémico posible únicamente por hallarse previsto en el subcódigo de los especialistas en heráldica²⁹.

Pero ambas isotopías, desencadenadas a partir de actualizaciones semémicas diferentes de *etxe* (= *casa*) se extienden a todo el significado del texto. Así, los dos primeros octosílabos, que funcionan como un exordio prenarrativo³⁰ donde se contiene una valoración del relato (según los paradigmas éticos del «sentido común» tal como se manifiestan en la paremiología) expresan, en ambos casos, un mismo tópic: el locus naturalis, el «lugar idóneo» hacia donde, consuetudinados por las leyes cósmicas, regresan los cuerpos extravagantes³¹. Este tópic se actualiza en Z, de nuevo anagógicamente, como una metáfora política: el retorno de las aguas a su cauce simboliza la reintegración de Guipúzcoa a Castilla, la recuperación de una castellanidad concebida como el orden político «natural» desde la unión de la Provincia al reino castellano en 1200 (y aún desde

(27). Cf. Ramón MENÉNDEZ PIDAL, *Op. cit.*, pp. 79-80.

(28). Venancio de ARAQUISTAIN, *El Baso-jaun de Etumeta...*, p. 72.

(29). Como acepción «genealógica» de *casa*, el *Diccionario de Autoridades* trae «Se llama también la descendencia ó linaje que tiene un mismo apellido, y viene de un mismo origen...» Sin embargo, no registra acepciones «heráldicas». Por eso sostenemos que se trata de un desplazamiento anagógico, justificado quizá por analogía con otras posibles actualizaciones semémicas de *casa* que poseen en común el clasema «representatividad» (/escaque/, /casa (astrológica)/, /casa celeste/).

(30). Vid. Giuseppe DI STEFANO, «Un exordio de romances», en *El Romancero hoy: Poética*, Madrid, 1979, p. 44.

(31). Sobre los contenidos cosmológicos del tópic, vid. A.C. CROMBIE, *Historia de la Ciencia: De San Agustín a Galileo*, trad. de José Bernia, Madrid, 1974, t.I. p. 77; sus relaciones con la literatura medieval son tratadas por C.S. LEWIS, *La imagen del mundo (Introducción a la literatura medieval y renacentista)*, trad. de Carlos Manzano, Barcelona, 1980, pp. 69-70.

tiempo de los godos, según Zaldibia). En G, las aguas encauzadas simbolizan el regreso a un orden anterior a la invasión navarra, pero no se especifica cuál sea ese orden.

Conclusiones

1. El análisis métrico nos ha demostrado que tanto la intuición de Argote de Molina como los «oídos profanos» de Menéndez Pelayo no andaban equivocados al reconocer en el *Cantar de Beotibar* un romance. Hemos establecido asimismo que el verso romancístico euskérico corresponde al dieciseisilabo agudo del romancero hispánico.

2. Las objeciones planteadas por Juan Carlos Guerra a la posible tradicionalidad del *Cantar* no parecen muy sólidas. La tesis de que el vocablo *guipuzcoarra* no existía aún en 1321 no sólo carece de pruebas, como señala Michelena, sino que, aún en el caso de poseerlas, no tendría carácter probatorio alguno, dada la apertura verbal de la tradición oral. Por otra parte, Guerra —como antes que él, los escritores postrománticos— sólo admite como válida la traducción de Zaldibia, que es el resultado de una interpretación especializada (de una manipulación política) del texto. La traducción de Garibay se ajusta más a la decodificación tradicional.

3. Aunque no podemos llegar a una conclusión definitiva acerca de la tradicionalidad o no tradicionalidad del *Cantar*, señalaremos, no obstante, la presencia de algunos rasgos que abogan en favor de la primera solución:

3.1. Existen, al menos, dos versiones del *Cantar*, recogidas en fechas cercanas, que poseen variantes ortográficas, quizá fónicas, y lexicales.

3.2. El texto no es unívoco. Es decir, posee un grado de «apertura» de significado superior a los textos fijados desde un principio por la escritura.

3.3 La construcción infinitivo + conjunción de la versión de Zaldibia (*igaro eta*), y, en especial, la situación de la conjunción *eta* al final de verso o hemistiquio, son fenómenos muy frecuentes en la poesía tradicional.

3.4. También es muy corriente la tendencia al paralelismo, representada en el texto del *Cantar* por las estructuras sintácticas casi paralelas de los octosílabos 3-4 y 5-6.³²

3.5. El uso de exordios proverbiales no es insólito en la poesía narrativa tradicional euskérica e hispánica.³³

(32). Jon KORTAZAR, *Op. cit.*, p. 90.

(33). Dos ejemplos: la balada vasca *Bereterretchen Khantoria* comienza así:

*Haltzak eztü bihotzik
ez gaztanberak hezurrik...*

(No tiene corazón el aliso/ni la cuajada hueso).

Y los versos iniciales de las versiones peninsulares y sefardíes de *Celinos y la adúltera*.

4. Las dos únicas versiones conservadas del *Cantar de Beotibar* son insuficientes, a todas luces, para inferir de ellas la existencia de un género romancístico vasco. Ahora bien, estas versiones no constituyen la única prueba de la influencia del romancero en la poesía tradicional vasca. Los dos versos que han llegado hasta nosotros del *Cantar de la batalla de Urrejola*, recogidos por Juan Pérez de Lazarraga en la relación genealógica de su linaje, escrita hacia 1588, comienzan con una paráfrasis del romance del cautiverio de Guarinos, *Mala la hubistes, franceses, / la caza de Roncesvalles*:

*Gayça çenduan leinzarroc Urruxolaco leçayoa*³⁴
(Mala la hubisteis, lenizanos, el clamor de Urrejola)

La métrica del *Cantar de Urrejola* es, sin embargo, distinta de la del romancero. Esta se halla representada en canciones tradicionales no narrativas, como esta canción del País de Soule:

*Chori khantazale eijerra
noun ote hiz khantatzen?
Aspaldian nik eztiat
hire botzik entzuten:
Ez orenik, ez arterik
eztiat eroaiten.
Noun ehitzaitan orhitzen.*³⁵

(Bello pájaro cantor, ¿dónde estás cantando?/Hace ya tiempo/que no escucho tu voz./Yo no paso/hora ni instante alguno/sin acordarme de tí).

5. Si bien nada nos impide suponer que el *Cantar de Beotibar* se compusiera en fechas próximas a la batalla que conmemora, no podemos descartar que, como quería Juan Carlos Guerra, fuera un producto de épocas posteriores en que la memoria de la batalla pudo ser utilizada como propaganda antinavarra, con ocasión de nuevos enfrentamientos... Quizá durante la conquista de Navarra, entre 1512 y 1516.

De estas dos hipótesis, preferimos, claro está, la primera: que el *Cantar* sea una cuenta ensartable en «el collar de la tradición que enlaza el romance sobre la muerte repentina de Fernando IV emplazado (1312) a los del tiempo de don Pedro (1353-1368)»³⁶, que sea un nuevo testimonio del vigor del noticierismo romancístico ya en la primera mitad del siglo XIV.

El casar es comparar / cada uno con su igual ...

Quien quiere tomar consejo/que venga a mí, se lo daré,
quien quiere casar con moza/que no s'aspere a la vejez.

(S.G. ARMISTEAD y J.H. SILVERMAN, *Tres calas en el Romancero Sefardí (Rodas, Jerusalén, Estados Unidos)*, Madrid, 1979, pp. 66 y 69).

(34). Luis MICHELENA, *Textos Arcaicos Vascos...*, pp. 69-73.

(35). Charles BORDES, «La musique populaire des Basques», en *La Tradition au Pays Basque*, París, 1899 (reproducido por Elkar, Donostia 1983), p. 305.

(36). Diego CATALAN, *Siete siglos de Romancero*, Madrid, 1969, p. 55.

**Prai Bartolomeren hiztegi-az zertxobait:
L.M. Mujikaren “Euscal Errijetaco Olgueeta...
obraren azterketa fonetikoaren” inguruan**

Blanka URGELL
(E.H.U./U.P.V.)

Prai Bartolome euskal idazlerik hoberenatarikoa dugula esan beharrik ez dagoela deritzot: erretorikaren apaingarri guztiez jantzia, bere idazlanen irakurketa ez da sekula nekeza egiten, eufonia sonatuen bitxitasuna gorabehera; aitzitik, aski erakargarria eta atsegina delakoan nago. Horregatik —eta gure idazle zahar askoren astuntasuna ezaguturik— pentsatzekoa da hemendik aurrera euskal filologoek gustora ekingo diotela bizkaitar honen ikertzeari.

Esan gabe doa zer ikertu soberan dagoela: erretorika baliabideak eta iturrietarik hasita, ezer gutxi dakigu oraindik bere idazkeraz, eta beste honenbeste esan daiteke Markinako eskolako gainerako partaideez.

Hizkuntzari bagagozkio, aitortu behar dugu eskola honek —literatur bizkaieraren oinarria eta abarrik sendoenetzat hartu denez gero— markinerari arreta berezia erdietsi diola, jada garaikideengandik hasita. Izan ere, Mogel (*Peru Abarkako* “Al lector” 17-19. or.), Añibarro (*Gramática Bascongada* 167-168. or.) eta Zabalak (*Verbo regular bascongado* 54-55. or., *Noticia de las obras bascongadas*, Urkixo Bibliotekako eskuizkribua 9-10. or.), gutxienez, irakatsi digute markinera bokal topaketan gertatu fonetika aldaketez eta, neurri batean behintzat, *f*-ren kontrako ahaleginez bereizten.

Beranduago ezaugarri hauei bokal bikoitzak erantsi zaizkio, oraingoan markineraren bereizgarria baino euskara zaharragoaren arrastoa —diren heinean— izateari garrantzi gehiago emanez (cf. Mitxelena, *Fonética histórica vasca* 111-114. or.).

Beraz, markineraren fonetika arloa nahiko ezaguna da dagoeneko, idazle guztien usadioa bat eta bera den behar bezala ez dakigula egia bada ere. Alde honetatik, ikerbidea ez dago agorturik, eta are gutxiago P. Bartolomeren kasuan, zeren eta, antza denez, besteak baino aurrerago jo bait zuen bai eufonietan, bai *f* ezabatzean eta baita bokal bikoitzen erabileran ere.

“Ez dakigula” esan dut eta horretan mantentzen naiz, *Peru Abarka* eta *Euscal-Errijetaco Olgueeta...*ri buruzko “azterketa fonetiko” bana argitaratu den arren: *Euskera* XXVII-1 (1982) alean Josebe Azpillagaren “*Peru Abarka*, Azterketa fonolojiko eta komentaketa labur bat” eta *ASJU* XVII (1983)n gorago aipatu L.M. Mujikaren artikulua. Lehendabizikoak jadanik jaso zuen kritika nahikoa Rebuschiren hitz egoki hauetan (*BSL* 1983, 253. or.):

pour autant que l' orthographe de Moguel ait reflété sa prononciation, on pourra sans difficulté conclure que les processus phonologiques à l' oeuvre dans sa langue et mis à jour par l' auteur sont, tout simplement, les processus réguliers du biscayen (assimilations, dissimilations, fermeture des voyelles médianes dans certains contextes, etc.

Ez bide ditut hona hitzok alferrik ekarri zeren eta, ene ustez, hari bezain ondo dagozkio L.M. Mujikaren lanari: ez dugu honetan ere ezer berririk aurkitu eta bai, ordea, "zahar" asko peitu, hala nola aipatu garaikideen deskribaketak eta eritziak eta behin baino gehiago teorien aitatasuna. Bestalde, Rebuschik erreseinatu lanari bezala honi ere bereizkuntza oinarrizko zenbait falta zaizkio: hedaduraren aldetik, zer dagokion markinerari eta zer orokorki bizkaierari edo are mendebaldeko euskarari; diakroniarenetik, berriz, zer oraingo bizkaierari eta zer zaharrari.

Alabaina, hori baino larriagorik bada lan honetan: hizkuntzalaritzan eta filologia arrunt eta oinarrizko diren berbak eta edukiak batere ardurarik gabe eta inoiz batere zentzurik gabe erabiliak izatea, alegia. Honek, besterik gabe, eman diezaiyuke aurrean daukagun egilearen ofizioaren neurria, ofiziokoa balitz. Ikus ditzagun zenbait adibide:

1. "hitz barneko etengabeko ozendurak (*absolbiDu, SerBidu*)" (215.or.). *SerbiDu* idatzi nahi zuela suposatzen dugu; honelakoak, baina, ez dira "hitz barneko etengabeko ozendurak", oso toki zehatzean (—ATU eta inoiz —ITU partizipioetan) gertatzen direnak baino. Euskarak oro har —eta bizkaierak ere hauek ez besteetan— latinezko leherkari gorak hortakotzat mantentzeko joera ezaguna du bokal artean (cf. *FHV* 225.or.). Bestalde, seguru dago Mujika "ozendura" euskararen barnean gertatu dela? (cf. *FHV* 233.or.).

2. "s/z morfemen nahasketa (*nos, nasalaco*)" (215.or.) *Fonemak* beharbada (!!). Dena den, puntu hau oso interesgarria da, zeren eta (cf. *FHV* 282.or.) oraintsu arte behintzat ez bait zegoen P. Bartolomeren jaioterrian —Markina-Etxebarrin— nahasketaren aztarnarik. Halarik ere, L.M. Mujikak beste adibiderik idoro beharko du: eskeintzen dizkigun biek ez dute nahasketa baizik eta *-Viz > -Viš > -Vis* aldaketa ordezkaten.

3. "Bizkaierak, bereziki, arazoak ditu s eta z ongi bereizten" (215.or.). Bizkaierak ez omen du inongo arazorik horretan, *bereizten ez dituelako*, hain zuzen; beste horrenbeste gertatzen zaio, adibidez, gaztelari. Arazoak letozkioke bizkaitar zein gaztelar zein aintzinako indoeuropar bati euskara batua, eman dezagun, ikasi beharko balute, beraiek alofono moduan baino ez bait dute ezagutzen oposaketa (cf. O. Szemerényi, *Introducción a la Lingüística comparativa*, Madril 1978, 74.or.); baina hau beste kontu bat da.

4. "Ozendurari dagokionez (...) Fr. Bartolomeren euskarak (eta bizkaiera nagusiak, nolabait) gaztelaniar fonetikarekiko menperakizun berezia isladatzen du" (215.or.). Bizkaiera bazterreko euskalkia dela gogoraturik, hau litekeena da (cf. Mitxelena, *Lenguas y protolenguas*, Acta Salmanticensia, Salamanca 1963, 50-51.or.). Mujikak eman adibideen arabera, aldiz, ezin onartu, guztiak banan banan harturiko mailebu solteak bait dira: haien azpian ez dago, oraingo bederen, inongo lege fonetikorik. Askok jota, beraz, "hiztegiarekiko menperakizuna" genuke; Prai Bartolomeren ala bizkaierarena, ordea?. Bidenabar, Mujikaren esapidarekin haserratutako bizkaitar batek gogora lezake, esaterako, tradizionalki "erdal fonetikarekiko menperakizun" hori gipuzkerak hartu eta zabalduko /x/ hotsean ikusi ohi dela, Kardaberatz batek aitortzen duenez (cf. *Eusqueraren berri onac* 24.or.).

5. “Bokalen aldetik bost bariante, beste euskalki gehienetan bezala. *a/e/i/o/u*” (225.or.). Eureka.

6. “...biziki joko du “Wau” erdikontsonantera hiatozko prozedurak gotortuz: *suac > subac, odoltsuak > odoltsuac...*” (226.or.). Ez da “wau”rik inon ikusten, ez eta entzuten ere. Eta hiatoa ere gotortzen ote?

7. “Inexibo (sic) singularrean ere —*aa*— maizkoa da, horietan, normalki, *aa > ee* (sic) *> ia* tipologiazkoa ematen ez delarik” (232.or.). Jakina denez, bai inesiboan eta baita pluralean ere Mujikak “tipologiazkoa” (zer ote?) deitzen duen aldaketa *ezinezkoa* da, hots, ez da sekula jazotzen (cf. P. Altuna, “Fray Bartolomez puntu batzuk” *Euskera* XXVI (1981), 377.or.).

8. “Gure susmoa da, batzuetan, analogiak azio txarrak ere egin dituela, behar ez direnean ere bikoizturak ezarriz (batez ere, *a* etimologikorik hitz barrenean ez dagoenean), bainan, beste askotan Markinako subeuskalkiaren zintzotasun fonetikoak dira” (232.or.). Agirre Asteasuko edo P. Bartolomerengandik nire gustuko hain hurbil dagoen esaldi honen egileari gogoratu behar zaio aspalditik (joan den mendearen bukaeratik, zehazkiago) ez dela hizkuntza (eta honekin batera analogia eta “subeuskalkia”, adibidez) biziduntzat hartzen: analogiak ez du hor “azio txarrak” egin, bere zeregina, hain zuzen, lege fonetikoak “behar ez direnean” ezartzea bait da; bestetik, “zintzotasun fonetikoak” *egoera zaharra-goaren mantentzea* bide da.

9. “Konposakera eta deribazio edo eratorpenezko lege zenbait autore zahar hauetan ez da ongi ematen. Honetaz ikus *luzeki* gure “hitz konposatu eta eratorrien morfo-fonetika” (233.or.). Azpimarra gurea da. Ez dakit legeok Mujika nahi bezain garbi diren.

10. “... Fr. Bartolomek (bizkaiera nagusiak bezala) ez du pluralerako *-ec/-ek* (sic) amaiera ergatibo berezirik. Guk kasu bakan bat topatu dugu honetan, alegia, *daguijanEC* kasua (...). Baliteke besteren bat egotea, bainan salbuespenak dira” (232.or.). Guztiok dakigunez mendebaleko eta iparraldeko euskara bereizten duen ezaugarri hau ez dator mendebalekoak galdu bereizkuntza batetik, ez bada bakoitzak jatorriz egindako aukera ezberdinetatik (cf. Jacobsen, “Nominative-Ergative Syncretism in Basque”, *ASJU* VI (1972), 67-109.or.). P. Bartolomek, bizkaitar guztiak eta gipuzkoarrek bezala, *ez du salbuespenik* eta alfer da bila ibiltzea. Mujikak aipatua mugagabe arrunta baino ez da, aditzeko *-a-k* pluralik ez bait du onartzen.

11. “Jakina da XIX mendean (sic) oraindik ez dagoela batasun handirik grafema batzuen tratamenduan. Fr. Bartolome-ren idazkietan, honetan, desbata-sun eta inprobisaketa aunitz dago, logikoa denez. Oraindik ez da ikusten bere obran geroztiko *tx* grafema. *V* kontsonanteak, berriz, hedadura handia du oraindik, eta maiz, hitz bat-beran B grafemarekin eztabaidan egonen da (*biar* (behar)/*viar*). XX mendean (sic) inposatuko zen idazkera normatibizatu baten beharra nabaria zen. Horretarako, oraindik, Euskaltzaindia falta zen” (239.or.). P. Bartolome-ren idatzietan ez dago grafiaren aldetiko “inprobisaketarik”: *zeharo* klasikoa da hainbat pundutan eta Mujikak ez digu bestela pentsatzeko arrazoirik ematen. “Desbatasuna”z *bikoiztasun* ulertu behar baldin badugu, horrelako zerbait dago *v/b*-ren kasuan, baina honetan P. Bartolome banaketa erregularra (cf. Añibarro, *Gramática bascongada* 167.or.) mantentzen ez duen heinean da berezia: hots, beragandik interesatzen zaiguna *v* euskal jatorrizko hitzetan maiztasun handiarekin erabiltzea da, batez ere. Ez diogu, aldiz, “desbatasunik” antzematen

<ch>ri: hegoalde guztian eta oso berandu arte horixe izan da /č/ adierazteko grafia bakarra. Nolanahi ere, P. Bartolomek Euskaltzaindiaren beharrik izan ezakeela itzarotea ez dakit anakronismo ala adar jotzetzat hartu.

12. "X grafemak ia beti ahokatze (sic) gogorra du, hots *sk*-rena (sic), baina s-ren ordaina ere gerta zitekeen gure autorearentzat. Bestalde, ahokatze samurrez *ixilduta, ixil* kasuetan" (242.or.). "Gogor" eta "samur" bezain hitz objetiboekin ez dakit nora iritsiko garen. Nola /iskilduta/ —edo agian hobe /iksilduta/— ez den eztabaidagaia, /eskamen/ —beharbada hobe /eksamen/— baizen, erabat beharrezko deritzogu "x grafemak ia beti aho[z]katze gogorra du[ela]" esateko honako galdera ihardetsi gabeok erantzuteari:

1) x = /ks/ zeinnahi testuinguru eta hitz moetan ematen da ala eta soilik sorta berezi batean, gaztelertiko mailebuetan, alegia?

2) Seguru al gaude ez garela grafiazko fenomeno huts baten aurrean? Grafiak —berez kontserbatzaile izaki— sarri mantendu ohi du mailebuetan jatorrizko itxura (cf., esaterako, F. Ricoren *Lazarillo de Tormes* ed., Planeta, Barcelona 1980, LXXVIII.or.), benetazko ahokatzea estaliz.

3) Ez ote P. Bartolomeren grafi sistimaren barnean /s/ isladatzeko <x> z beste baliabiderik? Mitxelenak (ik. "Para la historia de la ortografía vasca" *FLV* 30 (1978), 396.or.) (*i*)s ere aurkitu zion, gutxienez.

4) Horrela balitz, beste era hori ez al da inoiz aldakutzen <x> arekin euskal hitz zaharretan (Mitxelenak, aip. lan., *baixen / baisen* bikotea eskeintzen digu) eta erdaratiko mailebuetan? Azken hau —eta urrunegi joan gabe— Añibarrorengan ikus daiteke: *Esku-liburua* (1802) *esamine* 124, *esaminea* 126, *Essamine* 124; (1821) *cash* 39.

5) Mujikak 245.or. aipatu "luxuriaren pestia..."n ere ahokatzea behar bada gogorra (hala iruditzen zitzairen bederen Kardaberatz eta Etxeberri Sarakoari) izan arren /ks/ ote?

"Lore-sorta" honetan apur bat luzatu bagara ere, bada garaia iruzkin honen izenburuan aipatzen denaz mintzatzeko. Izan ere, Mujikaren lana gehienbat fonetikaz aritzen den arren, azken 20 orrialdeak hiztegiari zuzentzen zaizkio: hiztegi "hautatu" bat eratu du egileak hurrengo asmo honekin:

...nolabaiteko interesa duen (sic) hitzetara mugatuko gara, bai semantika aldetik, bai fonetika aldetik, bai bitxitasuna aldetik (sic), nahiz hemengo hitz aunitz (*costu, cobru, convit-garrija, comediya, cazubela*, etab) erromaniko hutsa (sic) izan (244.or.).

Hiztegi honetan benetazko bitxitasun asko ikusi dugu; ez, ordea, Prai Bartolomeri dagokion neurrian bereziki: suposatu behar dugu hiztegiari zail xamar gertatu zaiola askotan markinarrak erabilitako hitzen esanahia zehaztea, ondorio-engatik behintzat. Gure zeregina, beraz, ahal dugun neurrian zehaztasun horiek ematea litzateke.

Ezer baino lehen, badira puntu batzu Mujikak egin hiztegi hautatu guzti honi dagozkionak: "Hautatu" izanda ere, sartu diren hitzetarik askok agerraldi ugariak dituzte hizkuntzaren lehendabiziko testuetatik; nabarmenena *pekatu* da: 1700-1745 arteko testuetan jadanik 278 agerraldi ditu (cf. Lakarra, *Euskal Thesauruserako gaiak: Hegoaldeko testuak 1700-1745*, EHU aurkeztu tesina argitaragabea, 1984), *pekatu* egin eta *bekatu* barne ez direlarik. Ez dakit horrez guztiaz non ikusi dion interesa hitz honi, ez eta hau bezain arrunt diren *bere* "ere", *abade*,

absolviduco, ametaco, bagaric, beguiratu, castidadia, leguez, sacerdote bezalakoei ere. Aitzitik, hauen aldamenean ez ditu sartu *agiriko* 40, *eratzita* 4, *lainotsu* 4, *ustelcorrai* 5, *estalguijagaz* 8, *urrecua* 10, *sail* 11, *burutacinoiagaz* 13, *guleru* 15 legezkoak eta hauek bakarrik begirada arin batez eta lehendabiziko orrietarik atereak dira.

Bestalde, nahiz eta atzetik aipamena dakarren (ez beti beharko litzatekeen lekuan moztua esaldia, aldiz), ez du sarrera hitza huts hutsean eman, forma biluzian, atzizkirik gabekoan, alegia. Honen arabera *ardaozco* “vino” itzultzen da, eta *berarijaz* “especialmente” gazteleratuaren aldean *ezauberaz* “conocimiento” itzuli da, hala nola *erroscaac* “rosquillas” baina *ezainac* “feo” edo *zaldunac* “caballero”. Beherago ikusiko dugu “ez-biluzte” hau dirudien baino garrantzi gehiagokoa dela. Honezker, sar gaitezke zuzenean Mujikak hiztegian aipatutako zenbait hitzi buruzko iruzkin labur batzu egitera:

1) *ASMOTSUBAC intencionado*: Azkuek “asmutsu (B,G), sagaz, ingenioso” dakar soilik eta ondo egokitzen zaio P. Bartolomerren aipuari: “An icasten dira, inor engaineetaco arte asmotsubac” (198.or.).

2) *ATAJADIAREN atajar*: Bai forma eta baita zentzuaren aldetik ere izena —eta ez aditza— dugu hau: “Vengueetaco atajadiaren zain urrengo pista egunera (...) artian egotiac” (95.or.). Gainera “atajo” baino “aukera” edo —Mujikak nahiago badu— “oportunitate” dirudi eta hala itzuli dute DRAEn (ik. s.v. *atajada*).

3) *ATSA aliento*: Itzulpenak finegi ematen du bere testuinguruan: “Luxuriaren pestia ta atsa darijuela” (72.or.). Azkuek, oster, “ATS 1.º (Bc,BN-am-s,G,L.R) hedor” dakar.

4) *ASTIROTSUBAGO más lento*: Irakurleak itzul bedi P. Bartolomerren esaldi osoa (“adisquide maite bategaz bacarrian astirochubago egon gura daveenac” 70.or.) Mujikaren itzulpenaren arabera, eta ikusiko du zergatik ez zaion ondo egokitzen. Azkuek (s.v. *astiro*) honela azaltzen du esaldi bera: “los que quieren estar a solas, con alguna calma mayor”.

5) *ATSETASUNA alivio*: Ez dakit nondik lortu duen Mujikak itzulpena: ez doa ondo aipamenaren zentzuarekin (“eracusten daveela euren egoneriagaz (...) ta geriagaz eldutasuna, atsetasuna, juicijua, lotsa ona” 199.or.) inolaz ere; cf. *DRAE* s.v. “sosiego, serenidad”, aipu honekin. Cf. 17.or.: “sosegau, atseen edo arindu biar davela bere nequia”.

6) *BEGUIRATU mirar*: Honako honetan iruzkin semantiko-etimologiko jakingarri bat eskeintzen digu: “Hemen *begi*-tik datorren semantika darabilela uste dugu, baina iparraldeko *begiratu* delakoak latineko *vigilare*-tik datorrenak, badu hemen presentzia (sic) *biguira* (vigilia) gisa”. Egia da *begiratuk* esanahi ezberdina duela leku bakoitzean; Mujikak frogatzen ez diguna da esanahiaren aldetiko etorki ezberdinik zeukatenik. Mitxelenarentzat, aldiz,

...es posible además admitir que la influencia de *begi* no ha sido más que secundaria y *post factum* debida a eso que se suele llamar etimología popular (*Sobre el pasado de la lengua vasca*, Auñamendi, Donostia 1964, 101-102.or.)

7) *BURUERECHIA propia opinión (arbitrio)*: Mujikaren itzulpena, begibistan denez, hitzez hitzekoa da; ez du kontutan izan, ordea, hitz hau Larramendiren *Diccionario Trilingüetik* bederen nahiko erabilia dela gure litera-

turan. *DRAEn* s.v.: "vanidad"; cf. Añibarro, *Esku-liburua* (1821) "andigurea, buru-erechia ta arrokeria" (106.or.).

8) *CONVITGARRIJA convite*: Gorago aipatu egilearen eritziaren arabera "erromaniko hutsa" omen dugu hitz hau; alabaina, —GARRI euskal atzizkia darama. Erizpiderik baldin badago hitz bat noiz euskal eta noiz erdal hitza den jakiteko, argiena euskal atzizkiak bereganatzeko gaitasunean datza seguruenik (cf. Mitxelena, *Apellidos vascos*, Txertoa, Donostia 1973, 16.or.).

9) *DOTORERIJA elegancia*: Horrelaxe itzultzen dute Azkuek eta *DRAEk* ere; haatik, testuingurua irakurri ondoren ("arrotasuna, buruerichija, dotorerija ta besteen desprecijua eracusten daveenac" 199-200.or.) adiera txarrago batean erabilia dela deritzot; erdal ordain egoki bat "ostentación" izan daiteke, esaterako.

10. *EGUITADE realidad*: Azkuek "*Egitada* (B), *egitade* (B,G), procedimiento" dakar, ondo baino hobeto. L.M. Mujikak, antza denez, EGI + TADE zatitu du, baina EGIT-ASMO (*egot-aldi, jat-ordu, jat-etxe* etab.) bezalakoak ahaztu; bestalde, ez dago zertan esan EGIA + — behar zuela, *egiati* eta *egiatuk* (cf. Azkue s.v.) frogatzen dutenez, P. Bartolomerengan oraindik *egia-* bait da erroa (cf. *Ikasikizunak* II 175.or. *eguijaric*).

11) *ERIA enfermo*: Azkuek dioenez, *eri* esanahi horrekin Euskalerrri guztian —Bizkaian izan ezik— aurki daiteke. Mujikak berak goraxeago eman legeen arabera *erija* espero genukeen; eta hildo beretik, *eria erea era* (hots, Azkueren "*era* 2.º (Bc), ocasión, oportunidad") behar genuke, batez ere testua irakurriez gero: "ardaua edateco eria guztiac edo gueijeenac euqui daveela" (48.or.). Beraz, segidan dioenean "Ez nahas, noski, *eria* hau errotik aparte ematen duen —ERIA atzizkiatz (*urten eria*)" alderantzizkoa ulertu behar diogu, bi *erak* gauza bera bait dira.

12) *GUIZA humano*: ez du Mujikak adibiderik hoberena aukeratu erdal hitz horren ordain gisa, aipuaren arabera hemen *gizaldi* ezagunaren zati bat baino ez bait da: "guiza alderic (sic) guiza aldira eldu dira gueure demporaraguino" (144.or.); horren ordez *guiza casta* (139.or.) aipa zezakeen, adibidez.

13) *IRAGO sufrir*: Egia da Azkuek "*irago* 2.— (B,...), aguantar, sufrir" dioela; baina baita hurren "Var. de IGARO" eransten diola ere. Mujikak eskeintzen dituen bi adibideetatik bigarrenari "pairatu" esanahia egokitzen bazaio ere, ez da horrelakorik gertatzen lehendabizikoarekin, non argi eta garbi "pasatu" dugun: "Castigubaren trumoe aldira irago dedinian, nasaijac ta desonestubac leengo pecatubetara" (152.or.).

14) *IRUNECO hilado*: Agian Mujikak oraingoan Azkueren hiztegia erabili du: "*irun* 1.º (AN,B,BN,G,L) hilar". Hala balitz tamalgarria litzateke beheraxeago ez irakurria: "3.º (B-ub), cuello, cou. Var. de IDUN" non, hain zuzen, Prai Bartolomeren aipamen berbera adibide gisa jarri duen, honela erdararatuaz: "muchas veces salen del baile las mozas suelto el pañuelo del cuello" ("Dantzati urteten davee sarritan nescaac, eureen iruneco zapijac ascatura" 68.or.).

15) *UZIJA*: Hitz hau IXIUAREN sarrera-pean agertzen da, atzean (?) daramala. Hiztegiak ez duela ondo ulertu suposatu behar dugu, beraz; Azkuek badakar, halere: "*uzi* 1.º (B), afán, anhelo". Prai Bartolomeren esaldia honako hau da: "Ta campora aguertuteco uzija ixuia dauqueenac" (202.or.), hots, "Eta kanpora agertzeko gogoia biztua daukatenak".

16) *JAGUITASUNA elevación*: testuan jarraitzen zaizkion hitzengatik ("jaguitasuna, arrotasuna, buruerichija, dotorerija ta besteen desprecijua" 200.or.)

beste esanahiren bat duela esango nuke, “altivez” esaterako. Berau bada, bide-nabar, nahiko hitz zaharra euskaraz, gogora *Bertso bizkaitarren* hasierako “Altiuezea zeugaiti/zenbat calte munduari! ...”.

17) *JANTIJAGAZ gente*: “Echecua [sic, *echecuacen* ordez] (endamas Aitac ezdaquiyeela, ixilic eguindaco jantijagaz” da Mujikak erabili duen aipua. *Janti* bitxiaren agerraldi hau justifikatzeko, honako azalpen hau eransten dio: “Hemen ohizko *jentia* hitzak apofonia dauka”. Ikusten denez, berarentzat aski eta sobera da idazle batengan hitz baten agerraldi bat ikustea aldaketa fonetiko bat —apofonia eta guzti— proposatzeko. Aitzitik, guk hor beste zerbait dakusagu: Markinarraren liburu honek ez du erdietsi 1816. urteko edizio honetan mereziko lukeen arretazko argitalpena; errataz josita dago (Mujikak 243. orrian bildu baino askozaz gehiago eta nabariagoak) eta, zalantzarik gabe, hau horietako bat dugu; baina ez *jentiaren* ordez: esaldiaren —eta are ahapaldi osoaren— zentzuak dioskunez, *jant[z]ijagaz* irakurri beharrekoa da; batetik, “jendea” ez da “ixilic egiten” (horrela esan ahal badezaket) eta, bestetik, Mujikak berak eman —baina sarri ahaztu— dituen legeen arabera soilik jatorrizko *-iak* bihur daitezke *-ija*.

18) *JUANAC señor*: “Milango Obispo Juanac” (132.or.) da zorioneko hitz horren iturria. Hiztegiaren egileak begirune ikaragarria die inprimatutako hitzei: errata nabarmena baino ez den honi buruz hara zer dioen: “Imprenta (sic) hutsa ez bada, *Jaunaren* metatesia da” (253.or.).

19) *LABAN resbalante*: “Ascotan dantza arinian, oin bijac laban eguinda...” (69.or.). *Laban egin*, dakidalarik, “resbalar” da, besterik gabe. Ez dakit, bestalde, “resbalante” gaztelera jatorra den: nik “resbaladizo” esango nuke.

20) *LABANQUERIJAREN deslize*: “Ain bat dago nesquia pozagoric labanquerijaren ta liquinquerijaren vitsa dariola” (66.or.). Esaldia behin irakurtzea aski da jakiteko Mujikaren itzulpenak ez duela zentzurik. Beharko balitz, cf. Azkue: “*Labankeri* 2.º (B?), liviandad”; are gehiago, adibide hau berau aukeratu du eta honela itzuli: “tanto más contenta está la moza, manándole la baba de la liviandad y de la lascivia”.

21) *LABORIA trabajo*: Azkue ez dator bat Mujikaren itzulpenarekin; *laboria*, jakina, ez du bere hiztegian sartu; bai, aldiz, *muxila* eta bertan dagokigun esaldia (“Patricaraan edo muxiletan laboria edo aldaguijeena echeti oostuta” 201.or.) aipatu eta gaztelera jarri du honela: “(llevan) en la faltriquera ó en los bolsillos *cereales* o lo que pueden robar en casa”.

22) *LUXURIJAZCO lujurioso*: “luxurijazco pecatu mortalac” (101.or.) da markinarrak idatzia. Agirian dago pekatuak ez direla “lujurioso” *lujuriazkoak* baizik.

23) *MUXILEETAN contrabando*: ikus bedi *laboria* sarreran esana. Egia da Azkuek lehendabiziko adiera bezala “contrabando que algunas mujeres sacan de su casa para venderlo y destinarlo a sus golosinas” dakarrela; baina bigarrean —aztertzen ari garen esaldiarekin, gaztigatu legez— “faltriquera, mochila” agertzen da. Biak nolabait —metonimiaren bidez, seguruenik— erlazonaturik daudela zalantzarik ez da, bidenabar.

24) *OSTICOPIAN pisando*: “Orrec dira Jaungoicuaeren legueric gueijeena osticopian daravileenac” (205.or.); gaztelera bada hitz aproposagorik; cf. Azkue “ostikopetu (AN,B,G), pisotear”.

25) *PACATU pagado*: Gorago mintzatu gara Mujikaren erratekiko begira-menduaz; hemen, ordea, ez da ausartu *jantijagazentzat* proposatu duen apofonia

bera erabiltzen eta aditz berri bat asmatu digu. Esaldiak ("Orrec dira nos pacatu eguiten daveen ta nos ezdaveen ezdaquijeenac" 205.or.) eta, batez ere, *pekatuz* betetako testuinguruak ondo erakusten digute hain zuzen *pekatu vulgaris* baten aurrean gaudela.

26) *PELIETAN pelea*: Aitor dezagun bizkaieraz aditzak -ATU partizipio-koetan NON kasuaren antz handia hartzen duela (izan ere etorki bera bait dute); esaldiak, baina ("Piestia eguiteco pelietan cirian Artzaquin" 141.or.) ez du zalantzarik uzten. Beste honenbeste jazotzen da *ERNEGUETAN renegamientorekin* (70.or.; P. Bartolomek *ernegueetan* idatzi zuen): "murmuretan ta ernegueetan dagoz".

27) *SAMATI pescuezo*: Neska-mutilena dela kontutan izanik ("nesca bat ta mutil bat alcarri escuti edo samati eratuta [sic Mujikak, *oratutaren ordez*]" 72-73.or.) nik, Azkuerekin batean, "cuello" itzuliko nuke.

28) *URRAGORRIZCO oro rojo*: Azkuek, noski, "oro" itzultzen du: ezaguna da leku batzuetan —bizkaieraz, kasurako— oposaketa ez dela *urrea/zilarra, urregorria/urrezuria* baizik.

29) *BIJAMONECO pasado mañana*: Azkuek, jakina, "día siguiente á uno cualquiera" dio; L.M. Mujikak esan beharko liguke non baliatzen diren *biharamunez* —edo bere aldaeraren batez— "etzidamu" adierazteko. Ez P. Bartolomeren hizkeran, behintzat: "Egun ataco ta ascotan vijamoneco ganadu jaatecua echera batutia" (57.or.).

30) *YA ya*: "Ya alcarregaz bat eguin aldaguizan [Mujikak *aldagaizan*] icusten" (157.or.). Esaldia, dudarik gabe, zehar galdera batez osaturik dago: ez dugu "ya" gaztelerazkoa, euskal "ea" baizik. Alde dator, hain zuzen, Mujikak harrituxe nonbait aipatzen duen sasi-aldaera ("Ija puscabat ardauc alegueretuta", orrialderik gabe), azken hau benetan "ya" bait da; dirudienez, P. Bartolomek *ya*, "ea" eta *ija* "jadanik" (edo *iia*, cf. Mujikak aipatu "Iia ez dauca (oneen erechijan) ez erlignoric, ez Jaungoicoaren bildurric" 17.or.) bereizten ditu, hauetan ere behin eta berriro aipatu erregelak (*ea > ia*, *ia > ija*) gordeaz.

31) *ZUR inteligente*: "ain gogoz ta zur alaco zoraquerijan" (163.or.). *Zur* "atento" da Azkueren hiztegian (5. adieran) eta *zur egon* "estar atento"; antzerako zerbaít dugu hemen garbiro. Bidenabar, Azkuek *zuur* bi ukin dakar Markinerarako *Peru Abarkako* lekukotasun batekin baina ez dakit P. Bartolomeregan horrelakorik baden nahiz eta bokal bikoitzak izan.

Oker ez baldin banago, hiztegi hautatu honek hartzen dituen 233 hitzetatik 31 tan (% 13 a inguru) ez da esanahia asmatu. Jakina, portzentaia honek ez du berez balio gogoratuz gero —Mujikak berak aitortzen zigun— anitz ez direla "erromaniko hutsa" baino. Bidenabar, "erromaniko"arekin ere inoiz arazo larriak izan ditu (gogora *laboria, luxurijazco, ya* edo "*pacatu*"; adibidez).

Hiztegi hau arakatu ondoren hobeto ulertu dugu fonetikazko atalaren nahastea: egilea batean zein bestean segurtasun aminirik gabe ibili da, Prai Bartolomeren idatzia ez duelako behar bezala ulertu, hain zuzen; hiztegi eta morfologi (gogora -etan) ñabardurak antzemateko gauza ez da izan sarri. Inoiz hiztegi traketsi batekin eta alfabetoa ondo ezagutzen ez duela txinera itzultzen saiatu dela dirudi: adibidez, 240.orrian "Deselkarketak" atala eratzten du, "errotik aparte ipinitako atzizki kasu batzu" aipatzeko, ez dakigu zein xede edota baliorekin; haien artean INOC AGAZ sartu du, baina (cf. "Bada derrigorrian ta berac nai ezdavela, ez

dantzan ta ez pandanguan eguingo dau inoc agaz” 113-114.or.) “inork harekin” baizik ez da.

Honez guztiaz, Mujikaren honen arabera emango luke Larramendiren hitz minok oraindik orain balio dezaketela:

Aun para los vascongados son otra algarabía los demás dialectos fuera del suyo en que nacieron, porque hay pocos, si hay algunos, que se aplican a entender y leer en vascuence de los otros dialectos (...). Como la sintaxis es tan diversa en las conjugaciones, declinaciones y demás partes de la oración, de que no entienden palabra, sucede que aun las mismas voces comunes se les hacen extrañas (*Corografía*, 302.or.).

Alabaina, Larramendiren garaian ez bezala, badugu orain tresna nahiko gurea ez den beste euskalki batez lan egiteko; baita aspalditik zeregin horri ondo ekin dion bat baino gehiago ere. Ikuspundu honetatik, Mujikaren artikulua irakasten bakarra hauxe dugu: idazle baten irakurketa arin eta axolakabeak eta hala hola hartutako fitxa mordoxkak ezin duela eratu lan seriorik; are gutxiago oinarritzko bibliografia eta hiztegirik eskuraerrazenak ere erabiltzen ez badira.

Mujika jaunak —ezin ukatu— lan askotxo egin du euskalaritzan; hala ere, ez ohi du kritika onik erdietsi, agian (bere argitalpenak lekuko) oso denbora laburrean gai gehiegitaz aritu delako. Nik, ausardia barkatzen badit, *astirotsubago* lan egiteko gomendatuko nioke, Ferrarako Bibliaren aipu sonatua nirea eginaz:

...dizen los sabios que toda lección se deve leer diez vezes primero que se diga que se leyó; que “se leyó” se dize, y no que se entienda (*apud* Blecua, *Manual de crítica textual*, Castalia, Madrila 1983, 9.or.).

Eraskina

Konpli da lan honen hasieran aipatu J. Azpillagari ere hiztegi ohar pare bat egin diezaiozun:

1) *Astegun buru zurijan* ez da, inolaz ere, “astelehen zurian, elurra egin zuen astelehenean” (206.or.) cf. Azkue s.v. *buru-zuri*: “2º (Bc), simple. ASTEGUN BURUZURI (Bc), ASTELEGUN GORRI (L), simple día de labor”; edozeinek daki orain ere oso erabilia dela.

2) *Katubagaz zutinik* bada, noski, “katuarekin zutik” (206.or.), baina ez da “espresio berezi”rik hor: Mogelek “catubagaz zutinic egon ecin” (45.or.) idatzi du eta han *katua* “mozkorraldia” da (cf. Zelaieta, “*Peru Abarca*-ren Hiztegia”, *ASJU* XII-XIII (1978-79), 116.or.), garbiro.

POST SCRIPTUM

Idatzi honen lehendabiziko probak nere eskuetara etorri orduko kaleratua zen (bildur ere baginen) Prai Bartolomeren *Dantzen* edizio bat, Mujikak paratua. "Edizio kritiko" izan nahiko lukeen horren kritika luze eta astunegia litzateke ene gustuko, are hango hutsak, hemen aurkezten ditugunen pare, edozein euskaldunek aurki eta zuzen ditzakeen modukoak izaki.

Eskertzekoa da A. Baraiazarrak hemen aipatu erru zenbait zuzendua (nahiz eta argitaratzailea ez beti hari jarraiki); alabaina ezin inola ere hitzaurre luzean eta ohar ugarietan testuaz eta honen ulerpen zuzenaz egiten diren iruzkin negar-garriak bideratu.

Berriro jo behar orijinalera, beraz, erratak ez zuzentzen baina gehitzen dituen edizio honen sare eta lakioetan eroriko ez bagara.

AMAITZAT

Lan hau argitara baino lehen M.ren *Dantzen* edizioak izan ditu, gutxienez, bi erreseina: A. Irigoienena astekari batean eta Akesolorena, *Karmel* 1987-1, 77-82. Pozarren irakurri ditut, izan ere jenero aski ezezagun hori erabat beharrezko bait dugu ene usteko ikerketak bideratzeko. Halere markagarri iruditzen zait Akesolok bere erreseinan salatzen dituen huts gehienak bazirela jadanik, goian erakutsi dudanez, M.ren artikuluan; alde honetatik ez dakit inork ez duen artikulua hori irakurri ala nagi endemiko bati loturik, irakurri arren ere ez dion inork aurre egin, M.ri edizioa kaleratzeko astia (1983tik hona) eta *ausardia* emanaz.

Tone and Stress in Basque: a Preliminary study

José Ignacio HUALDE
University of Southern California

1. Introduction.

The Basque speaking domain encompasses a surprising variety of accentual systems for such a small area. These systems range from some that are quite similar to the ones found in the neighboring Romance languages to others that are very different in their nature from anything found in Romance.

This situation of wide diversity gave rise to conflicting and even contradictory statements among early researchers, depending on the dialect that they were taking as a basis for their description of the Basque accentual system and depending of the definition of "accent" that was adopted¹.

Among Basque scholars, it is generally recognized that the work of Michelena contributed in a very important manner to our current understanding of the Basque accentual situation. Michelena (1972, 1977) distinguishes four accentual types in Basque, admitting a certain amount of variation within each of the four major types. His classification is the following:

Type I. In this accentual system², words may have one of two suprasegmental patterns: either a sustained accent (in Michelena's and Jacobsen's (1972) terms), which is considered the unmarked pattern, or a falling contour, which is characteristic of plural nouns and a small number of singular and indefinite nouns.

This type is found in the Western-Central area, comprising most dialects spoken in the provinces of Biscay and Guipuzcoa and some bordering dialects of Navarre.

Type II. This is the Souletin-Roncalese system, of the Easternmost Basque speaking area. Michelena establishes a comparison between this accentual type and that of Gascon. In these varieties, stress, which is phonemic (i.e. may carry grammatical information), is generally assigned on the penultimate syllable. As we will see later, and Michelena notices, there are two clear subtypes within this type, the Souletin and the Roncalese.

Type III. This type is found in some areas of Navarre. Michelena remarks that the acoustic impression that this stress type gives is not very different from

1. See Rotaetxe (1978; 142-47) for a review of early conflicting statements. Gavel (1920) already remarks the wide dialectal diversity in Basque regarding accentual facts.

2. I will use the words *accentual system* as a cover term for both stress and tone.

the way Castilian Spanish stress sounds. The predominant pattern is penultimate stress. There is a clear phonetic distinction between stressed and unstressed syllables. However, this prominent stress is not phonologically relevant at the word level. Words cannot be distinguished by suprasegmental features, unlike what is the case in the two accentual types mentioned above.

Type IV. In this accentual type, stress is assigned from the beginning of the word and falls on the second syllable, unless the stem is monosyllabic in which case the stress falls on the stem.

This is the system found in a small area along the Southern bank of the Bidasoa river, comprising small areas of Guipuzcoa and Navarre.

Txillardegi (1984) makes an attempt at simplifying this classification. He distinguishes a Western area, where accent is assigned from the left edge of the word, from an Eastern area, where accent assignment is from the right end.

An examination of the phonological rules that underlie each accentual type, however, will show that the greatest schism is between type I dialects, on the one hand, and types II-IV, on the other. In types II-IV, there is one syllable per word which receives primary stress. If there are other syllables which receive secondary stress, these will not be adjacent to the syllable carrying primary stress. This is not true of type I. In type I, it is generally impossible to single out a syllable on which primary stress falls. What we have instead is a series of high pitch syllables which may be followed by another series of syllables in a lower pitch.

Michelena's types II-IV are pure stress systems. Type I is a tonal system (in the broad definition of tonal system found in Gandour, 1978 and McCawley, 1978, for instance) which recalls in many aspects that of Japanese. The only parallel to this Basque type found in Europe is offered by some Scandinavian varieties and Serbo-Croatian. In terms of the systems of rules that generate these different distributions of suprasegmental features, type I varieties must contain rules spreading a tone (a level of pitch) over a number of syllables.

I shall, therefore, distinguish a Western or Tonal type, corresponding to Michelena's type I, from an Eastern or Stress type, which comprises Michelena's three other types. The distinction that Txillardegi establishes in terms of direction of stress assignment is of a lesser importance than the main differentiation between tonal and stress varieties.

In sections 2 and 3, I will provide an analysis of dialects that have been described in the literature and which belong to the Western and the Eastern accentual type respectively. In section 4, I shall try and trace the historical evolution that gave rise to the present diversity of accentual types in Basque. My study will be limited to the accentual patterns of noun and adjectives.

2. Tone in Western Basque.

There are two published descriptions of dialectal varieties of the tonal type that I have been able to consult. Rotaetxe (1977) offers a detailed description of the dialect spoken in the town of Ondarroa, on the Biscayan coast, in which particular attention is paid to suprasegmental facts. This is in contrast with the common practice of disregarding accentual facts that is found in other descrip-

tions of linguistic varieties of the tonal area³. The other description of linguistic varieties of the tonal type is offered in Basterrechea (1974, 1975). Basterrechea offers information on the dialect of Gernika, in the interior of the province of Biscay. An additional secondary source is Jacobsen (1972), which offers some limited but carefully described data from several tonal varieties. Azkue (1923/25) and Michelena (1977) provide some general information on the realization of tonal patterns in Western Basque, but offering few examples and paying more attention to statements that would be valid for all dialects of the area than to the description of particular subtypes. Other possible sources such as published dialectal vocabulary lists, etc, have the defect of normally not marking suprasegmentals. In the exceptional cases when such marking is found, tonal patterns are erroneously understood in terms of culminative stress. This is also the case of the recent comparative study found in Txillardegui (1984).

I will thus base my analysis primarily on Rotaetxe (1979) and Basterrechea (1974, 1975), offering separate studies of the Ondarroa and the Gernika varieties, as described by those authors.

2.1. The Ondarroa dialect.

I will study in separate subsections the tonal patterns of nouns and adjectives in the absolutive (unmarked) Case, and the patterns produced when nouns and adjectives bear Case suffixes.

2.1.1. Absolutive.

Nouns and adjectives may carry one of two tonal patterns. One of them, a sustained High tone, characterizes the vast majority of indefinite (uninflected in the absolutive) and singular forms (bearing the determiner /-a/). Plural items have a drop in tone in the final syllable. Tonal pattern is only unpredictable for a small number of lexical items, mostly borrowings, as we will see below.

I will assume that only two phonemic tones, H and L, are pertinent in this dialect. Furthermore, the Low tone can be considered as a default tone that will be inserted on syllables that have not been assigned a tone by rule. Examples of words with different numbers of syllables are given in (1) in the absolutive indefinite/uninflected form, in the absolutive singular and in the absolutive/ergative plural³:

(1) indef	singular	plural	
ár	árrá	árrak	'worm'
etxé	etxí	étxik	'house'
gixón	gixóná	gixónak	'man'
elíxá	elíxí	elíxak	'church'
orkátíl	orkátíllé	orkátíllak	'ankle'
aittítá	aittíté	aittítak	'grand-father'
erréméntái	erréméntáixé	erréméntáixak	'smith'

3. Another book-length study of a dialect of the same area, Rollo (1925), which describes the dialect of Markina, a few kilometers away from Ondarroa, does not offer any accentual information.

Indefinite and singular forms are thus high throughout, with the exception of the initial syllable which has a Low tone unless the stem is monosyllabic. Plural forms have a Low tone on the last syllable⁴.

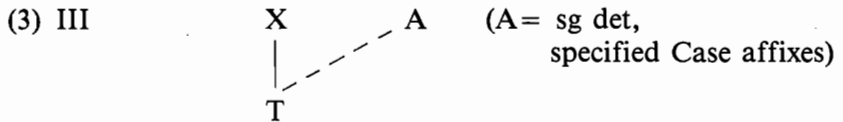
In the analysis of this and other Basque suprasegmental systems, I will make use of extratonicity. A syllable can be marked as extratonic only if it is at the boundary of some relevant domain. Extratonic syllables will be ignored in the application of rules inserting or spreading tones. Syllables which remain without a tone throughout the derivation will be assigned a default tone; a Low in the Ondarroa dialect.

A constraint on extratonicity is that an entire domain (e.i. word) cannot be made extratonic.

With this in mind, to produce the patterns in (1), we can give the following rules:

- (2) I. Make the leftmost syllable extratonic
 II. Assign H to all tonal syllables.

These tone-assignment rules apply to the bare stems. Determiners (singular /-a/, plural /-ag/) and case affixes, are added at later stages. The singular determiner (as well as a few Case markers) receive a tone by spreading from the last stem syllable:

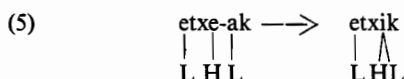
Evidence for applying the stress-assignment rules at the stem level is given by the contrast between 'worm' and 'house'. The word *arra* has a H on the first syllable. This is because it has a monosyllabic stem and thus the extratonicity rule cannot apply here without violating the universal constraint on extratonicity that does not allow for entire domains to be made extratonic:

(4)	UR	/arr/	/etxe/	/orkatil/
	I	---	(e)txe	(or)katil
	II	arr	(e)txe	(or)katil
		H	H	H
	morphology	arr-a	(e)txe-a	(or)katil-a
	and III			
		H	H	H

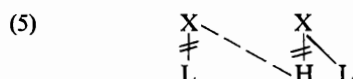
The application of the default rule will then give a Low tone to extratonic syllables (presumably in the Phonetic Component).

4. Rotaetxe states that in plural words of four syllables such as /kuntzurrun-ak/ or /lengusin-ak/, the last syllable is clearly unaccented (has a low tone), but that it is difficult to determine the status of the penultimate: "lo que aparece claramente es que la última sílaba no tiene acento, pero es difícil aclarar el status de la penúltima" (p. 256). I will assume that only the last syllable is phonologically lowered in the plural for words of any number of syllables. Evidence for this position is provided by the only example that Rotaetxe gives of a plural word of more than four syllables: *errémentáixak* (p. 256).

As the examples in (1) show, the plural affix does not get a High tone by spreading from the stem and surfaces as Low. Special attention is required by the plurals of bisyllabic stems ending a vowel, such as *etxik/etxe-ak/*. In these words there is always reduction of a vowel sequence. Assuming that tonal rules, including insertion of default L tones, take place before these vowel rules, contour tones are created in these instances:

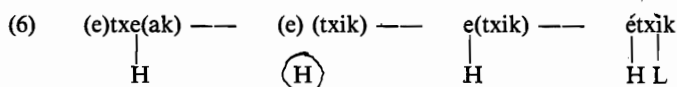

Since contour tones are not allowed in Basque, a tone rule must apply:

The result of the application of this rule is final forms such as *étxik*, *ámik* / *ama-ag/* 'mothers', *bésuk* / *beso-ag/* 'arms', etc.

An alternative analysis would require the non-tonality of the plural determiner to extend to the whole syllable of which it is part. Under this view, words like *etxik* would be made extratonal in their entirety (the initial syllable is made extratonal by rule I). Since this result is universally disallowed, one of the two syllables must regain tonality. The fact that it is the first syllable the one that receives the High tone can be explained by both language internal reasons (i.e. a final drop in Tone is a mark of the plural) and universal theoretical considerations (i.e. affixes are heads of words and their properties must prevail in case of conflict with stem properties):

1.1.3.

A small number of nouns, mostly but not exclusively loanwords, have a different accentual pattern: the initial syllable is High and after it the tone drops to Low, in all three numbers. These exceptional nouns constitute the only instance of marking of tonal syllables in the lexicon. There are even a few minimal pairs formed by words which only differ in the suprasegmental in the indefinite and singular. In (7a) examples of marked nouns are given in all three absolutive numbers. Examples of minimally contrasting unmarked nouns are given in (7b):

(7)a.	báso	básu	básuk	'glass'
	txístu	txístu	txístuk	'flute'
b.	basó	basú	básuk	'forest'
	txistú	txistú	txístuk	'saliva'

A way to capture the exceptionality of these items is by listing them in the lexicon as having an extratonal second syllable, e.g. ba(so).

1.2. Other morphological Cases.

A group of Case markers is attached to determinate forms (stem + determiner), another group directly to the stem. Case markers in this second group surface with Low tones. This group includes all locative affixes, the partitive, and the prolicative. Locative markers have different allomorphs for the three numbers.

The underlying form of these affixes is given in (8)⁵:

(8)	indef.	singular	plural
inesive	/-tan/	/-Can/	/-etan/
adlative	/-tara/	/-ra/	/-etara/
ablative	/-tatik/	/-tik/	/-etatik/
genitive	/-tako/	/-ko/	/-etako/

(C is an empty consonant)

These affixes do not trigger the application of T-spread (rule III) and are assigned the default L tone⁶. Examples are given in (9) with *mendi* 'mountain':

(9)	indef	singular	plural
inesive (in)	mendítan	mendíxan	mendíxetan
adlative (to)	mendíta	mendíre	mendíxeta
ablative (from)	mendítatik	mendítik	mendíxetatik
genitive	mendítako	mendíko	mendíxetako

Partitive and prolicative have only one underlying form /-rik/ and /-tzat/ respectively. As mentioned, they do not trigger tonal spreading either:

(10)	mendírik	'mountain (part)'
	lagúnik	'friend (part)'
	lagúntzat	'as a friend (prol)'

Endings that demonstrably include the singular determiner, receive a High tone by rule III. This is the case of the genitive dative and ergative singular:

(11)	stem	gloss	gen. sing	dat. sing.	erg. sing.
	/gixon/	'man'	gixónán	gixónáj	gixónák
	/lagun/	'friend'	lagúnán	lagúnáj	lagúnák
	/mendi/	'mountain'	mendíxán	mendíxáj	mendíxák

5. The underlying forms given are those argued for in Hualde (ms); somewhat different representations are given by Rotaetxe (1978).

6. The only exception is constituted by inesive singular forms, which are given another alternative accentuation besides that in the text, with a H on the last syllable. This irregularity could be due to confusion (or analogy) with segmentally identical genitive singular forms, which necessarily have a high toned final syllable. E.g.: gen sg *mendíxán* /mendi-a-n/; ines sg *mendíxan*, *mendíxán* /mendi-Can/.

In contrast, plural suffixes are low-toned:

(12)	gen plural	dat. plural	erg. plural
	gixónen	gixónaj̃	gixónak
	lagúnen	lagúnaj̃	lagúnak
	mendixen	mendixaj̃	mendixak

As it was the case with the absolutive forms, vowel-final bisyllabic stems are of particular interest. In these words the Case suffix fuses with the last syllable of the stem and causes a retraction of the High tone with respect to singular and indefinite forms. This is with the exception of stems ending in a high front vowel (e.g. *mendi*), where an epenthetical voiceless palatal sibilant (orth. *x*) is inserted between the stem and vowel initial affixes.

Examples of plural forms showing H-retraction are given in (13). Singular and indefinite forms are also given for comparison:

(13)a. Ergative

stem	indefinite	singular	plural	gloss
/andra/	andrák	andrík	ándrak	'woman'
/ama/	amák	amák	ámak	'mother'
/etxe/	etxék	etxík	étxik	'house'
/beso/	besók	besúk	bésuk	'arm'
/leku/	lekúk	lekúk	lékuk	'place'

But:

/mendi/	mendik	mendixak	mendixak	'mountain'
---------	--------	----------	----------	------------

b. Genitive

stem	indefinite	singular	plural	gloss
/andra/	andrán	andrín	ándren	'woman'
/ama/	amán	amán	áman	'mother'
/etxe/	etxén	etxín	étxin	'house'
/beso/	besón	besún	bésun	'arm'
/leku/	lekún	lekún	lékun	'place'

But:

/mendi/	mendíren	mendixán	mendixen	'mountain'
---------	----------	----------	----------	------------

Either of the two analyses suggested above for the absolutive plural of these stems (e.i. contour simplification or extratonicity conflict resolution) will also account for H-retraction in these other Cases. The ergative marker is simply /-k/, which is added to determinate forms in the singular and plural. Absolutive and ergative plural forms are identical since the underlying plural ergative sequence (-ag-k) is simplified. Genitive plural endings can be analysed as /e-n/, where the /e/ is an allomorph of the plural marker, which also occurs in the

locative Cases (see above). This plural marker, which surfaces in the examples in (12), merges with the final vowel in the examples in (13) causing the retraction of the H-tone.

The dative plural can be analysed as consisting only of a suffix /-ai/ which links directly to the stem. It only fuses with /-a/ final stems. In all other instances it constitutes its own syllable and does not cause the H-tone to retract to the initial syllable:

(14)	/andra/	ándra _i	'to the women'
	/etxe/	etxía _i	'to the houses'
	/beso/	besúa _i	'to the arms'
	/leku/	lekúa _i	'to the places'

Non-low vowel final stems contrast only tonally in the singular and the plural of the dative Case. The singular dative of the words in (14) is given in (15):

(15)	andría _i	'to the woman'
	etxía _i	'to the house'
	besúa _i	'to the arm'
	lekúa _i	'to the place'

As mentioned above, and shown in (15), the last syllable has a High tone in the dative singular. This is because singular dative forms contain the H-spread triggering singular determiner; i.e. the underlying dative singular ending is /a-ai/. The presence of the singular determiner in the dative singular is also shown segmentally in words with consonant final stems (cf (12) above) or stems ending in a low vowel. A surface form *andriai* requires an underlying /andra-a-ai/, where the first suffix /a/ is the singular determiner (see Hualde ms).

The prolativ suffix /-tzat/ is added to genitive forms to form the benefactive. The tonal pattern in the genitive is kept. Plural forms are offered in (15):

(15)	lagúnentzat	'for the friends'
	gixónentzat	'for the men'
	ándrentzat	'for the women'

The application of tonal rules precedes as in (16) (in the contour simplification analysis):

(16)	/lagun-e-n-tzat/	/andra-e-ntzat/
I, II, default	lagun LH	andra L H
morphology:	lagune L H L	andrac L H L
default	L H L	L H L

ae → e

andre
 | |
 L H L

contour simplification:

andre
 | |
 H L

morphology &

lagúnentzat

ándrentzat

default:

| | |
 L H L

| |
 H L

Unexpectedly, the suffix /-tzat/ can optionally receive a High tone in the benefactive singular:

(17)	indef	singular	plural
benefactive	gixónentzat	gixónántzat gixónántzát	gixónentzat
	andrántzat	andríntzat andríntzát	ándrentzat

H-spread (rule III) should affect only the penultimate syllable in the singular examples in (17), which contains the singular determiner, but not the last syllable. This optional spreading to the last syllable in the singular benefactive shows a tendency to keep a level tone throughout in singular forms.

Besides the singular determiner, two other suffixes trigger H-spreading: the instrumental /-Caz/ (C is an empty consonant) and the indefinite dative /-ei/. The instrumental/comitative suffix /-Caz/ is used only in the indefinite and singular; a totally different suffix /-in/ is used in the plural. Examples are shown in (18):

(18)	indef	sing	
	orrazíaz	orrazíxáz	'comb'
	ultzéaz	ultzíaz	'nail'

Indefinite datives such as *gixonei*, which contrast tonally with indefinite ergative and genitive forms *gixonek*, *gixonen*, show that this dative suffix also requires the application of H-spreading.

2.2. Gernika

2.2.1.

Basterrechea (1974, 1975) provides a description of the tonal system of another Biscayan dialect, that of his native Gernika. In this variety, as in the Ondarroa dialect, there are only two basic tonal patterns. The vast majority of nouns and adjectives in the singular (-a ending) or in the uninflected/indefinite form

are high pitched throughout with the exception of the first syllable, which is pronounced in a lower pitch in words of more than one syllable. This tonal pattern is illustrated in (19)⁷:

(19) úr	'water-indf'
giltzá	'key-indf'
ezkúrrá	'acorn-sg'
txistúláría	'floutist-sg'
mendígójzáléá	'mountaineer-sg'

The second tonal pattern, which is born by plural nouns and adjectives, presents a lowering of the two last syllables of the word and will be discussed later.

In the examples in (19), the initial syllable receives a Mid tone and all following syllables are assigned a High tone. Monosyllabic word in isolation receive a High tone. Why we are making use of a Mid/High opposition, instead of Low/High will become clear later when we examine the plural tone pattern in connection with certain lowering processes affecting non-plural forms. We will see that, unlike what is the case in the dialect of Ondarroa, in Gernika three tonal levels are phonologically required.

We obtain the distribution of suprasegmentals in (19) applying the rules in (20):

- (20) I. Make leftmost syllable extratonal

e.g.: (txis)tularia

- II Assign High tone to all tonal syllables in the word.

e.g.: (txis)tularia

H

- III. Default tone: Mid

e.g.: txistúláría

M H

Monosyllabic words will not be affected by rule I, since the application of the rule would involve making the entire domain extratonal, which, as said above, is barred by a universal constraint.

Even though the vast majority of nouns and adjectives in the singular and the indefinite number follow the pattern in (19), there is a short list of items that do not conform to that accentual pattern. These exceptional items, a sample of

7. Basterrechea employs standard Basque orthography in this examples, which does not show the changes that vowel sequences undergo in the Gernika dialect. The attachment of the singular determiner /-a/ to vowel final stems produces the following sequences in Gernika: (a+a/ [ie] /e+a/ [ie] /i+a [ize] /o+a/ [oa] /u+a/ [ue].

which is given in (21), receive a high tone on the first syllable. There is a drop in pitch between the first and the second syllable in these words. The examples are given in their indefinite/uninflected and in their absolutive singular forms (I show surface vowel quality in these examples):

(21) átze	átzie	'hind part'
déi	déjže	'call'
léku	lékue	'place'
tálde	táldie	'group'
káfe	káfie	'coffee' (but Sp. café)
mállu	mállue	'hammer'
jénte	jéntie	'people' (Sp. gente)

Most of these exceptional items, but by no means all, are borrowings from Spanish. These items never have more than two syllables in their uninflected form (three in the singular).

The exceptionality of these items can be captured by postulating that their second syllable is extratonal. The tone assignment rules in (20) would apply to these items as follows:

(22) UR	a(tze)
2-I	---
2-II	a(tze) H
2-III	atze H M

Basterrechea mentions the existence of two phonological processes affecting tone in the Gernika dialect which will cause us to reexamine the tone assignment rules in (20), even though these are both optional processes and operate at the phrase level.

The first process is the rising of Mid tones between High tones. This process applies in rapid speech. The sequences to the left of the arrow in (23) become those to the right in rapid speech:

(23) guré etxéa	—>	guré étxéa	'our house'
Muxikékó txistúláriá	—>	Muxikékó txistúláriá	'the floutist from Muxika'
zazpí libúrú	—>	zazpí líbúrú	'seven books (indef)'

Given these facts, one must wonder whether our assumption that the initial syllable of nouns and adjectives is assigned a Mid tone at the word level, as assumed in (20), is indeed correct. An alternative analysis would be that all syllable

bles in the word are assigned a High tone and there is a postlexical rule which lowers the first high tone of a phrase. If we assume this second analysis, an apparent problem is that the High tone of the exceptional items illustrated in (21) never lowers. I said that this is an apparent problem because it can be easily overcome, assuming that the correct formulation of the postlexical rule is as follows:

$$(24) H \longrightarrow M / \% \text{ ----- } H (\% = \text{phrase boundary})$$

That is, a phrase initial H is lowered only when followed by another H.

I will continue assuming the existence of the lexical rule (20)-I instead of the postlexical rule (6), conceding that I have not offered any evidence in favor of this analysis over the other. Evidence was offered for the Ondarroa dialect by tonal contrasts such as *árrá* /arr-a/ 'worm' vs *etxi* /etxe-a/ 'house', but Basterrechea does not provide any examples bearing on this issue for the Gernika dialect.

A second optional process is a lowering of final Highs before pause. This is by no means a purely phonetic effect. According to Basterrechea, the High tone of the two final syllables is lowered when the word is in the singular, but only the last syllable is lowered, if the word is indefinite. Examples of singular phrase final optional lowering are given in (25). Examples with indefinite nouns are given in (26). One of the few instances when an indefinite noun without case affixes can appear phrase-finally is when preceded by a numeral:

- (25) *gatzélúa* → *gatzélua*⁸ 'the castle'
libúrúa → *libúrua* 'the book'
- (26) *hirú painélo* → *hirú painélo* 'three handkerchiefs'
zazpí libúru → *zazpí libúru* 'seven books'

Since singular and indefinite nouns are affected in different ways, it is clear that this optional lowering rule is sensitive to morphological constituency (or grammatical features)⁹.

There is a very interesting restriction on the application of this phrase-final lowering rule: it cannot affect items (nouns and adjectives) which are trisyllabic when bearing the article, such as the following:

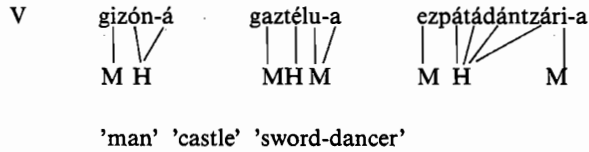
- (27) *gizóná*, * *gizona*, * *gizóna* 'the man'
etxéá, * *etxea*, * *etxéa* 'the house'

We cannot account for these facts without complicating the rules in (20). To begin with, the difference between indefinite and singular nouns with respect to lowering suggest a cyclical application of tone rules. Tones must be assigned to the stem before the definite article *-a* is attached, as in Ondarroa. Secondly,

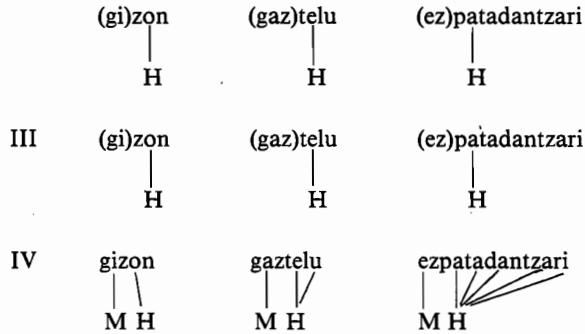
8. In signalling the lowering of final highs in items with the singular article, there is some inconsistency in Basterrechea's notation. In some instances, he marks the two last syllables as mid, and in other examples there is a mid-low sequence. E.g.: *gatzélúa*, when affected by the optional lowering process is represented as either *gatzélúa* (that is *gatzélua* in our notation) or as *gatzélua* (*gatzélua*). As shown later in the text, the penultimate is crucially mid, and not low, since *erg sg gatzéluak* and *abs/erg pl gatzéluak* constitute a minimal pair. I will assume that the two last syllables of singular items receive (optionally) a default mid tone. The realization ML can be attributed to phonetic reasons.

The same double notation is given to exceptional High initial items in determinate form. Eg: *barkua*, *barkua* 'the ship (abs sg)'.

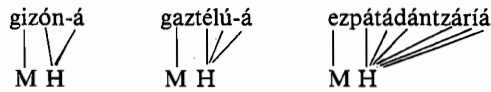
9. A complication is introduced by the fact that geographical and personal names behave as singular nouns in that their last two syllables can be lowered, even though they do not carry any determiners. E.g.: *ibárrangelu*, *agápito*.

(31) Output of rules I & II:

morphology & V:

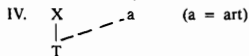

The lowering rule Ia cannot apply to *gizona* in (30) both because the entire domain would be extratonal, which, as said above, is universally prohibited, and because there are no toneless tonal syllables at the stage IIa applies¹⁰.

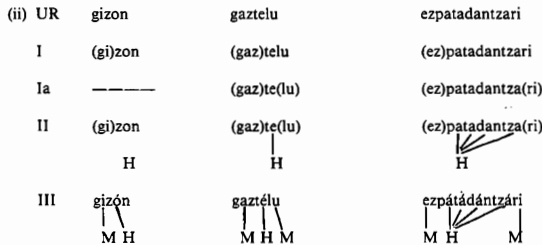
10. There is a possible alternative analysis that does not require a distinction between a rule inserting a H and another rule spreading it:

- (i) I. Make leftmost syllable extratonal
- (Ia. Optional: Make rightmost syllable extratonal)
- II. Assign H to all tonal syllables
- III. Default tone: M

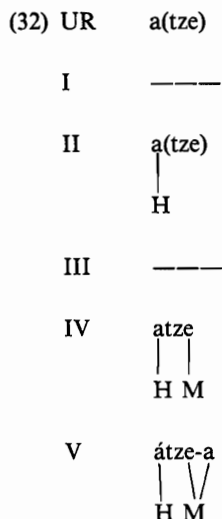
As mentioned, these rules apply to the bare (uninflected) noun or adjective. The article is added at a later stage and will receive its tone by spreading from the last stem syllable:

The operation of these rules is illustrated in (ii). In (ii), the optional rule Ia applies:

Let us now consider again the tonal derivation of the exceptional items in (21):

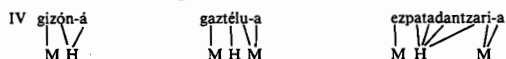

2.2.1. Plural nouns and adjectives

So far, I have made use of only two tones, that I called High and Mid. The consideration of the tonal pattern of plural forms shows the need to distinguish three tones. In the plural forms of nouns and adjectives in the Gernika dialect there is an abrupt drop in tone in the last two syllables of the word, or only the last one in the case of words which are bisyllabic in their plural form. This drop in tone is always greater than the one that optionally affects the last two syllables of singular items. Thus, with non-exceptional items, there is always a tonal contrast between the segmentally identical ergative singular and absolutive/ergative plural forms, even if lowering (e.i. rule Ia) applies in the singular. In the examples in (33), there is a preceivably greater drop in pitch from antepenult to penultimate in the plural than in the singular. This forces us to distinguish a Low tone, which characterizes plural forms, from a Mid tone, which occurs in the optional lowering of Highs in singular forms:

(33) ergative singular (lowered)	absolutive/ergative plural	
gaztél <u>u</u> ak	gaztél <u>ù</u> àk	'castle'
txistúl <u>á</u> riak	txistúl <u>à</u> riàk	'floutist'

These are final indefinite forms. If the singular article is attached to the stem at this point, rule IV will apply:

The analysis of plural forms, however, clearly requires the distinction between a rule of H-insertion and another rule of H-spreading. For this reason, I have chosen the analysis in the text for singular and indefinite forms too.

Examples of plural nouns with different numbers of syllables are illustrated in (34) in the abs/erg case:

(34)	txítàk	'chickens'
	gizónàk	'men'
	gaztélùàk	'castles'
	txistuláriók	'floutists'
	ezpátádántzáríàk	'sword-dancers'

This final Low tone is not exclusive of the homophonous ergative and absolutive cases. Plural forms in all morphological cases are characterized by the same tonal pattern, as shown in the dative and genitive plural forms in (35) (examples from Jacobsen, 1972).

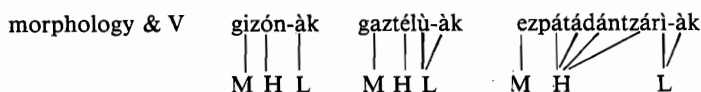
(25)	singular		plural	
	amári	'to the mother'	ámàri	'to the mothers'
	onén	'of this'	ónèn	'of these'
	orrén	'of that'	órrèn	'of those'
	arén	'of that (over there)'	àrèn	of those (over there)'

I will assume that there is a Low tone morpheme which marks a stem as plural and which is inserted before the affixation of determiners or case markers. This L tone is attached to the last syllable of the stem and spreads rightwards to the affixes. We thus have a tonal rule:

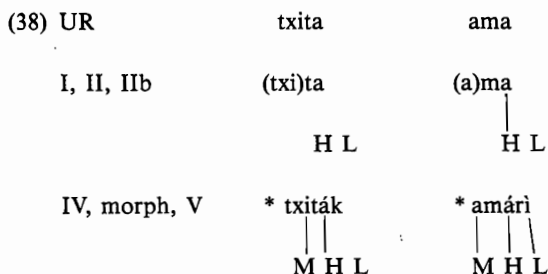
(36) Iib (plural): Assign L to rightmost syllable

This rule must be ordered before H-spreading (rule III), but after H-insertion (rule II). The derivation of some plural examples is shown in (37):

(37)	UR	gizon	gaztelu	ezpatadantzari
extratonality	I	(gi)zon	(gaz)telu	(ez)patadantzari
H-insertion	II	(gi)zon	(gaz)telu	(ez)patadantzari
		 H	 H	 H
L-insertion	Iib	(gi)zon	(gaz)telu	(ez)patadantzari
		 H (L)	 H L	 H L
H-spread	III	-----	-----	(ez)patadantzari
				 H L
default-M	IV	gizon	gaztelu	ezpátádántzárí
		 M H (L)	 M H L	 H M L

A potential problem is presented by words such as *txítàk*/txita-ak/ 'the chickens (abs/erg)' or *ámàri* /ama-ri/ 'to the mothers (dat)'. These are bisyllabic words whose stem ends in /-a/. The application of our rules gives the ungrammatical forms in (38):

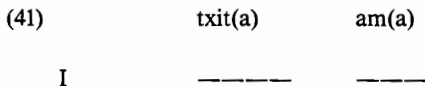
A possible solution is to invoke the application of a special rule to these cases which would have the effect of attaching the L to the last syllable and the H to the first syllable:

There is, however, a more elegant solution. The correct results are obtained if in these words the operation of rule I, making the initial syllable extratonal, is blocked. This blocking would take place naturally if these were monosyllabic stems. There is some evidence for the invisibility of a stem final /-a/ in plural nouns. Consider the following singular and plural forms in the Gernika dialect (similar facts are observed in other Biscayan varieties):

- (40) uninflected form: txita
abs sg. :	txitíé / txita-a	—>	txitia	—>	txitie/
erg. sg. :	txitíék / txita-a-k/				
abs. pl. :	txítàk / txita-ak	—>	txitak/		
erg. pl. :	txítàk / txita-ak-k/				

The non-operation of vowel sequence rules in the plural forms (i.e. aa — ie) suggest that one of the vowels is invisible for the application of phonological rules. I will assume that the invisible vowel is the stem-final /-a/. If so, the extratonicity rule would be blocked and the correct results will be derived:

II, IIb	txit(a) H L	am(a) H L
III, IV, morph, V	txitāk \ H L	amāri \ H L
	'chickens' (abs/erg)	'mothers' (dat)

The plural forms in (34) are those that are in use among younger speakers. Both Jacobsen and Basterrechea mention that there is a difference between the younger and the older generations. The difference is in the tonal pattern of words which are trisyllabic in the plural. Older speakers have forms such as *gizonak* instead of *gizonak*. In words with any other number of syllables, both generations agree in tonal patterns. These facts require a reordering of the rules in (28). L-insertion (rule IIb in 36) must be ordered before H-insertion (rule II) for older speakers:

(42) I, IIb	(gi)zon L
II	(gi)zōn H L

After extratonicity is lost the H tone will attach to the first syllable. The final form that is obtained after the application of all rules is thus:

(43)	g i z ò n - à k \ H L	'men (abs/erg)' older generation
------	-----------------------------------	----------------------------------

Younger speakers have reversed the order, making it more similar to the ordering of rules in the singular when the optional lowering rules apply.

Basterrechea does not offer examples of nouns in isolation bearing other case suffixes.

2.3. Oyarzun

Both Basterrechea (1974) and Jacobsen (1972) mention that the dialect spoken in Oyarzun (Guipuzcoa) has a tonal distribution quite different from that of the most other tonal dialects. According to Jacobsen, in this dialect, ergative/absolute plural such as *gizonak* 'the men', *txakurrak* 'the dog' have a drop in pitch on the second syllable "which rises up again to a normal level on the

following syllable" (p. 84). Singular segmentally identical ergatives "are also pronounced with stress on their second syllable, but here the pitch rises from the first to the second syllable and remains high thereafter" (p. 84). There is thus a contrast:

(44) erg sg.	$\begin{array}{c} \text{gizónák} \\ \quad \quad / \\ \text{M} \quad \text{H} \end{array}$	$\begin{array}{c} \text{txakúrrák} \\ \quad \quad / \\ \text{M} \quad \text{H} \end{array}$
abs/erg pl.	$\begin{array}{c} \text{gizònak} \\ \quad \quad \\ \text{M} \quad \text{L} \quad \text{M} \end{array}$	$\begin{array}{c} \text{txakùrrak} \\ \quad \quad \\ \text{M} \quad \text{L} \quad \text{M} \end{array}$

Bisyllabic words present certain peculiarities, as in the other dialects. In Jacobsen's terms: "a two-syllable word takes the plural accent on the first syllable: ergative singular *neskak* 'girl', nominative-ergative plural *neskak* 'girls'. Both these words show a rise in pitch from the first to the second syllable, but the whole level of pitch is lower for the latter word than for the former. (p. 84)" Marking all the tones, the representations must be as in (45):

(45) erg sg :	$\begin{array}{c} \text{néskák} \\ \quad \\ \text{M} \quad \text{H} \end{array}$	erg/abs pl :	$\begin{array}{c} \text{nèskák} \\ \quad \\ \text{L} \quad \text{M} \end{array}$
---------------	--	--------------	--

Even though we lack information on words of other numbers of syllables, it seems that we can conclude from these data that the tonal rules are essentially the same as for other dialects: Make leftmost syllable extratonal and assign H to all tonal syllables. The default tone is M, as in Gernika. In the Oyarzun dialect, the need for three contrastive tones is even more clear than in Gernika, as shown in (45).

Plural forms can be accounted for by the following set of rules:

(46) I.	make rightmost syllable extratonal
	e.g. : gizo(nak) nes(kak)
II.	make leftmost syllable extratonal
	e.g. : (gi)zo(nak) ——
III.	Assign L to (rightmost) tonal syllable
	$\begin{array}{c} \text{(gi)zò(nak)} \quad \text{nès(kak)} \\ \quad \quad \quad \\ \text{L} \quad \quad \quad \text{L} \end{array}$

Only examples with four or more syllables such as *gazteluak* or *ezpatadan-tzariak* will tell us what additional rules we need. Very likely, these words will

at the word level, but at the stem level. This is shown in the different behavior of words with monosyllabic and polysyllabic stems. Also, as a general rule, the initial syllable of the word remains unaccented in both accentual types.

The rules that account for the patterns in (48) and (49) must count binary feet, in order to place stresses on alternating syllables and need to apply at least at two stages: at the stem level first, and then at the word level. These rules are given in (50):

(50) A. Stem cycle

I. From the left, build a right-headed binary foot over the syllables of the stem. If the stem has only one syllable make it a foot-head.

Eg: etxe-ra lan-era arrats-alde-ko

B. Word cycle:

II. Build additional right-headed binary feet over all syllables of the word (optional).

lan-era arrats-alde-ko

Syllables which are feet-heads receive stress.

Rule (50)-I can also be expressed using the notion of extra accentuality, as in the tonal varieties: Make the leftmost syllable of the stem extra-accentual and assign a stress to the leftmost accentual syllable.

As in the other dialects, there is a relatively small number of polysyllabic stems which are exceptionally stressed on their first syllable and thus need to be so marked in the lexicon.

E.g.: *nóbiyo* 'boyfriend', *pútz* 'well', *párroko* 'vicar'.

3.2. Souletin-Roncalese (Michelena's type II)

In this accentual type, stress, which is distinctive, is assigned from the right end of the accentual unit. Two subtypes can be distinguished within this general type: the Souletin and the Roncalese. The main difference between the two dialects is not on the form of the stress rules, but on the level at which stress rules apply. As I will show, in Roncalese stress is assigned at the stem cycle. In Souletin, on the other hand, stress rules apply for the first time after the determiners are attached (but before Case suffixes are added). Apart from this difference in the ordering of stress rules in the grammar, the stress rules are remarkably similar for both subtypes. My data are from Txillardegi (1984).

3.2.1. Souletin

In this dialect, the penultimate syllable in the accentual unit receives stress, as a general rule:

- (51) méndi 'mountain'
 álhör 'field'
 arrólla 'creek'
 alhába 'daughter'

Exceptions to this general pattern are mainly loanwords which are stressed on the last syllable; e.g.: *jurnál* 'newspaper', *kafé* 'coffee', *espús* 'spouse', *krudél* 'cruel'.

Another important group, that Txillardegi (1984) regards as also lexically marked as stress-final, is constituted by words ending in rising diphthongs, such as those in (52):

- (52) bedóy 'billhook'
 erróy 'raven'
 igatéy 'scythe'
 izéy 'fir'
 nasáy 'large'
 odéy 'cloud'

These words, however, do not need to be marked in the lexicon as exceptional, if we assume that there are no lexical glides and these are formed after stress has been assigned:

- (53) bedoi —> bedói —> bedóy

As mentioned above, the domain that is relevant for penultimate stress assignment is the stem plus determiner; in other words, stress assignment takes place in the determiner cycle. This produces the absolutive paradigms in (54):

(54)	indefinite		singular	plural	
	méndi	mendía	mendiák		'mountain'
	álhör	alhörra	alhörak		'field'
	étxe	etxía	etxiák		'house'

Case markers are attached after stress assignment and do not have any effect on stress placement, as we see in (55) with the word /zübü/ 'bridge' (ü —> i/ ——— V is a regular change in the dialect):

(55)	indefinite	singular
abs	zübü	zübí-a
erg	zübü-k	zübí-a-k
dat	zübü-ri	zübí-a-ri
instr	zübü-z	zübí-a-z
gen	zũ-ren	zübí-a-ren
com	zübü-reki	zübí-a-reki
part	zübü-rik	

All plural Cases with the exception of the absolutive are characterized by /e/ marker which always receives the stress. This plural marker is thus specified in the lexicon as stress-bearing¹¹. Our example /zubu/ is declined in the plural as shown in (56):

(56)		
abs		zübí-ak
erg		zübi-é-k
dat		zübi-é-r
instr		zübi-é-z
gen		zübi-é-n
com		zübi-é-ki

Locative endings present several peculiarities. The different locative forms for /zubu/ are shown in (57):

(57)	indefinite	singular	plural
of	zübü-tàko	zübü-ko	zübí-e-tàko
from	zübü-tàrik	zübü-rik	zübí-e-tàrik
in/at	zübü-tan	zübí-a-n	zübí-e-tan
to	zübü-tàra	zübí-a-la	zübí-e-tàra

A first point to remark is that all plural forms present an /e/ marker, this vowel does not attract the stress. We must thus consider this as a different morpheme from the /é/ of nonlocative plurals. This locative /e/ must be attached in the determiner cycle as well, to give the correct stress pattern.

A second peculiarity is that all singular forms are stressed on the second syllable of the stem (from the left), even though in 'of the bridge' and 'from the bridge' there is no intervening /a/. I conclude that the suffixes /-ko/ and /-rik/, only suffixes that are added directly to the stem in the singular, are attached in the determiner cycle, before the first application of the stress rules.

A third point to remark is that some of the locative forms contain a secondary stress on the suffix. This fact requires a second application of the stress rule, after the locative affixes are attached.

I summarize the stress system of Souletin in (58):

(58) A. determiner cycle.

I. Over the syllables of the accentual domain build a left-headed binary foot from the right end, unless stress is lexically marked. Assign primary stress to the syllable marked as a head.

/jurnál/ /gizun-é-k/ /zübü-reki/ /zübü-e-tara/ /mendi-a/

jurnál gizuné zübü zübíe mendja

| | ∨ ∨ ∨
 ↓ ↓

11. An alternative is to postulate underlying representations in which plural Case suffixes are not attached directly to the stem, as they seem to be in the surface, but to the article. Stress would then be regularly assigned to the penultimate syllable before article and Case marking contract in one syllable. This would be in accordance with historical facts. Michelena (1977: 394) states: "La oxitonia supone siempre contracción: alhaba+ a, gizunék * gizon-a(g)-ek, gizunén * gizon-a(g)-en, etc.'".

Stems ending in a low vowel present a stress contrast between the uninflected form and the absolutive singular that has been regarded as irregular or marked in some sense. Examples of this contrast can be observed in *alhába* (uninfl) / *alhabá* (abs sg) 'daughter', *arrólla* (uninfl) / *arrollá* (abs sg) 'creek'. Again, nothing special needs to be said regarding the stress if the stress rule applies before the rule that reduces the sequence of two low vowels in the absolutive forms: *alhabaa* → *alhabáa* → *alhabá*. This case is parallel to the one involving final diphthongs seen above.

3.2.2. Roncalese

In the Roncalese dialect, as in Souletin, the general rule is penultimate stress. However, unlike in Souletin, the first domain that is considered for stress assignment is the bare stem, and not the stem plus determiner. Thus, against Souletin *étxe*, *etxia*, *etxiak* 'house', the corresponding Roncalese absolutive forms are *étse*, *étsia*, *étsiak*. Additional Roncalese examples are given in (62):

- (62) *zikin*, *zíkina*, *zíkinak* 'dirty'
úrte, *úrtea*, *úrteak* 'year'
egúzki, *egúzkiak*, *egúzkiak* 'sun'
utúrri, *utúrria*, *utúrriak* 'fountain'
gizon, *gizona*, *gizonak* 'man'

Case affixes do not affect the stress on the penultimate of the stem:

- (63) *étsi-a-ren* 'of the house'
gizon-a-ren 'of the man'
étsi-a-reki 'with the house'
mánda-a-reki 'with the mule'

As in Souletin, the plural marker /e/, present in all Cases with the exception of the absolutive, attracts the stress in all non-locative Cases. Thus we have ergative plural *gizonék*, dative plural *gizonér*, etc. This fact, which has a ready explanation in Souletin, where stress assignment only takes place after determiners (number markers) have been attached to the stem, requires the application of an additional rule in Roncalese. As in Souletin, this plural /é/ must be marked in the lexicon. Consider the following partial accentual derivations of the Souletin and Roncalese absolutive and ergative plural forms of 'man':

	Souletin		Roncalese	
	abs	erg	abs	erg
	/gizun-ak/	/gizun-e-k/	/gizon-ak/	/gizon-e-k/
Stem Cycle	————	————	gi(zon)	gi(zon)
Det Cycle	gizu(nak)	gizune	gizonak	gizone

At this point of the derivation, the Roncalese forms require the application of a rule removing the first asterisk:

$$(65) * \longrightarrow \emptyset / \text{-----} *$$

This is a rule that we have seen before, since it applies in Souletin Compounding and Derivation. In Roncalese, it is also needed in these instances. The following derivational affixes, among others, attract the stress, thus requiring the application of rule (65):

- (66) -ár 'native of'; eg: erronkariár 'Roncalese'
 -dóy 'abundant in' eg: ezpeldóy 'box mountain'
 -kór 'predisposed to' eg: kilikór 'tickly'
 -ñó 'diminutive; eg: alabañó 'little daughter'

Examples of compounds are:

- (67) aita-jéin 'father-sir'
 laur-ogéy 'eighty (four-twenty)'
 begi-tartí-a 'the face (between-eyes)'

Also as in Souletin stems ending in a low vowel give rise to words stressed on the last syllable when the determiners singular /-a/, plural /-ak/ are added. This can be seen in the following examples in the three absolutive forms:

(68)	indefinite	singular	plural	
	áinzpa	ainzpá	ainzpák	'woman's sister'
	atorra	atorrá	atorrák	'shirt'
	alába	alabá	alabák	'daughter'
	áma	amá	amák	'mother'

Again, these facts are directly accountable for in Souletin, where stress is placed on the penultimate in /alhabá-a/ before the group of two long vowels is reduced. In Roncalese, where stress applies at the stem level, this must be a borrowed phenomenon and requires the application of a specific rule for these cases¹².

3.3. Baztan (Michelena's type III)

Salaburu (1984) offers a description of the dialect of Baztan in Navarre, which exemplifies Michelena's type III. In this dialect stress is devoid of any distinctive function. Nevertheless, speakers can identify the syllable that they feel as stressed with full confidence. Stress normally falls on the penultimate: *étxe* 'house', *gizona* 'the man', *Elizondo* 'place name' Most words ending in a consonant

12. Michelena (1977) reaches the same conclusion: "Parece, no obstante, que el nom. sing. roncalés *alabá* 'la hija' o el act. pl. *gizonék* '(por) los hombres', por ejemplo, se explican mejor si postulamos una acentuación de tipo suletino, **alabá-a*, **gizona(g)-ek*, uniformemente paroxitona, que si partimos de **alába-a*, **gizona(g)-ek* o *gizona(g)-ek*." (p. 403).

however are oxytone: *egún* 'day', *elúr* 'snow', *gizón* 'man' *eskualdún* 'Basque speaker'. The domain that is relevant for stress assignment is either the stem + determiner or the entire word with all Case affixes, or both domains can receive penultimate stress if they do not fall on contiguous syllables. From Salaburu's data, it seems that we can conclude that in rapid speech, in which rising and gliding of non-low vowels in vowel sequences take place, the accentual domain is the word with all affixes or even larger (phrasal) groups (stress is placed after glide formation):

- (69) *gizón*-a 'the man (abs)'
gizon-á-ri 'to the man'
gizon-a-ren-dáko 'for the man'
gizon-a-réki 'with the man'
gizón-a-r-én-a 'the one of the man'
ándry-a /*andre*-a/ 'the woman'
andry-á-y-ne /*andre*-a-ren-a/ 'the one of the woman'
andry-a-yn-déko 'for the woman'
Elizondó-kw-a /*elizondo*-ko-a/ 'from Elizondo'
ate *béltz*-a 'black door'

In more careful speech, (where underlying vocalic qualities are more frequently maintained in vowel sequences), a stress is placed on the penultimate of the stem + determiner group, and other secondary stresses are placed in relation to this first stress.

4. Some historical considerations

Given the wide diversity of suprasegmental systems in Basque, one should try to determine how this present situation may have developed. I will maintain the hypothesis that the proto-system from which all present varieties originated was of the tonal type. The reason for this is that this system is very much unlike anything present in neighboring languages. If influence from other languages can be taken as a factor in the evolution of Basque dialects, and it is clear that it must, given the prolonged situation of widespread bilingualism in the Basque region, then this influence would have helped Basque varieties to transform a sustained-tone system into a culminative stress system, rather than the other way round.

Assuming thus that the original suprasegmental system was fundamentally similar to one of the tonal systems presently found in the Western dialects, the change from this type to a stress type such as that of Bortzerrieta (type IV) is not hard to envision. As noted above in the presentation of the Bortzerrieta system, this system shares two important characteristics with tonal types. Firstly, in both types the initial syllable is generally excluded and the second syllable receives suprasegmental relief. The difference is that in tonal varieties this suprasegmental relief is extended over a number of syllables, whereas in Bortzerrieta there is an immediate drop after the second syllable. Thus instead of a suprasegmental configuration as in *karákólá* in a tonal dialect, in Bortzerrieta we find *kará-*

kola 'snail' (example from Michelena, 1972). In terms of accentual rules, the original system must have contained something like the two following rules:

- I. Make leftmost syllable extra-accentual
- II. Assign a H to the leftmost accentual syllable

In addition, tonal systems must have a third rule spreading the H tone. This rule was lost in Bortzerrieta and dialects of surrounding areas, and a default rule assigns a lower tone to syllables after the second.

The second interesting similarity between the type IV system and the tonal varieties is that in both dialect types, suprasegmental rules have a first application at the stem level. Tonal contrast such as *úré* /ur-a/ 'the water (abs) vs *umí* /ume-a/ 'the child (abs)' in the tonal dialect of Ondarroa, have a direct parallel in the stress contrast between *úra* 'the water (abs)' and *atéa* 'the door (abs)' in Bortzerrieta. In both types the word for 'water' has a marked accentuation deriving from the fact that its stem is monosyllabic and thus exempt from extra-accentuality. A further similarity noted by Michelena (1977; 588) is that words which often present an exceptional accentuation in tonal dialects (e.g. *béste* 'other') are also exceptional in type IV dialects.

A second step away from the original type has been taken in the varieties that take the right end of the accentual unit as reference point for stress rules. The reasons for changing from a stress type that makes reference to the left end to one that considers the right end can be found not only in the influence of neighboring and coexisting Romance varieties but also in facts present in the Bortzerrieta-type IV dialect, which would represent an earlier state of things.

Firstly, as mentioned above, Holmers points out that in this dialect secondary stresses can appear in alternating syllables from the second and that these secondary stresses can have the same phonetic realization as the first stress. Secondly, in this dialect, as seems to be the case in all other stress varieties, the second member of compounds and derived words determines the stress. This rule extends to a considerable number of quite productive suffixes, giving rise to accentuation such as *aipagárrri* 'mentionable', *agin-tári* 'ruler', *arran-tzále* 'fisherman', *irabaz-tùn* 'winner' (I separate the stem from the derivational affix with a hyphen). Given the fact that the vast majority of words with more than three syllable (without Case affixes) are either compounds or contain derivational affixes, the change from a system counting from the left to a system counting from the right is well motivated internally already in a type IV dialect. In fact, according to the data offered by Txillardegui (1984), the dialect of Hondarribi (Fuenterria in Spanish) which is usually considered of type IV (stress on second from the left) seems to be moving towards a system that assigns stress from the right end. This change is particularly clear in the adaptation of borrowings. Thus whereas in other more clearly type IV varieties the Spanish words *Aquillino* 'proper name', *caracól* 'snail', *primavera* 'spring', are stressed on the second syllable from the left: *Akíkinok* (erg sg), *Karákola* (abs sg), *primábera* (examples from Michelena 1972; 115) thus modifying the original accentuation, in Hondarribi, penultimate accentuation is left unchanged in borrowings: *adelántuak* (Sp. *adelánto*) 'advance (abs pl)', *aparátua* (Sp. *aparato*) 'device (abs sg)', *amistáde* (Sp. *amistad*) 'friendship (uninfl)' (examples from Txillardegui, 1984; 349).

The dialects from Baztan (type III) and Soule (type II), but not that of Roncal (also type II), not only changed the direction of stress assignment, but also took a different unit as basic for the application of stress rules. In Soule this unit is the stem + determiner, in Baztan either this or the whole word.

Michelena (1977) also concludes that in dialects such as Souletin, where stress is nowadays assigned from the right end of the word, stress must have been assigned from the left end at an earlier stage. This is interesting since Michelena's argumentation is quite independent from the facts that we have considered and therefore lend further support for our hypothesis.

Michelena hypothesizes that aspiration in Souletin has the presence of stress as conditioning factor. This is quite plausible when we consider the distribution of aspirated consonants in Latin borrowings (examples from Michelena, 1977; 409):

(70)	jókü	'game'	jokhätü	'played'
	mánü	'order'	manhätü	'ordered'
	máñü	'bath'	mañhätü	'bathed'
	mérke	'cheap'	merkhätü	'market'

In the examples the presence versus absence of aspirated consonants has nothing to do with etymology, since the pairs of words given derive from the same Latin root. We can account for the distribution of aspirated consonants by considering stress facts: aspiration appears in the inset of the syllable bearing stress.

The examples with aspirated consonants in (70), being trisyllabic, cannot give us any clues about the direction of stress assignment. The correct results are obtained whether we assign stress to the second syllable from the left or to the second syllable from the right.

In contemporary Souletin stress is assigned from the right, to the penultimate as a general rule, and we find cases of mismatch between stress and aspiration: *ákher* 'billy-goat', *álor* 'field'. These items suggest that an earlier stage stress was assigned to the second syllable from the left (where the aspiration appears); then the direction of stress assignment changed and the cooccurrence of stress and aspiration was lost.

Michelena's dialect internal considerations thus lead to the same conclusions as we had postulated based on cross-dialectical observations. At an earlier stage accentual rules must have operated in a left-to-right fashion in all dialects.

References.

- AZKUE, Resurrección M.^a, (1923/25), *Morfología Vasca, Euskera IV-VI*.
- BASTERRECHEA, José (1974) "Estudios sobre entonación vasca según el habla de Guernica" *Fontes Linguae Vasconum* 18, pp. 353-93.
- , (1975) "Estudios sobre entonación vasca según el habla de Guernica" part 2 *Fontes Linguae Vasconum* 21, pp. 289-338.
- GANDOUR, Jackson (1978) "The Perception of Tone" in Fromkin, V., ed. *Tone: A Linguistic Survey*. New York: Academic Press. 41-76.
- GAVEL, Henri (1920) *Elements de phonétique basque* = Revista Internacional de Estudios Vascos 12.
- HOLMER, Nils. (1964) *El idioma vasco hablado*. San Sebastián.
- HUALDE, José I. "Inflectional Morpho-phonology of Ondárroa Basque". ms, USC.
- JACOBSEN, William (1972) "Nominative-Ergative Syncretism in Basque" ASJU 6, pp. 67-109.
- LARRASQUET, J. (1928) *Action de l'accent dans l'évolution des consonnes étudiée dans le basque souletin*. Paris: Vrin.
- McCAWLEY, James (1978) "What is a Tone Language" in Fromkin, V. ed. *Tone: A Linguistic Survey*. New York: Academic Press. 113-133.
- MICHELENA, Luis (1972) "A Note on Old Labourdin Accentuation". ASJU 6, pp. 110-20.
- , (1977) *Fonética histórica vasca*. 2nd ed. San Sebastián: Imprenta de la Diputación de Guipúzcoa.
- ROLLO, William (1925) *The Basque Dialect of Marquina*. Amsterdam. H J. Paris.
- ROTAETXE, Karmele (1978) *Estudio estructural del euskara de Ondárroa*. Durango, Vizcaya: L. Zugaza.
- SALABURU ETXEBERRIA, Pello (1984) *Arau Fonologikoak: Hizkuntz Teoria eta Baztango Euskalkia: Fonetika eta Fonología II*. Bilbao: Servicio editorial de la Universidad del País Vasco.
- TXILLARDEGI (1984). *Euskal Azentuaz*. Donostia: Elkar.

Leizarragarengan *-ra* eta *-raten* erabilerari buruz

Mirari IGARTUA

Bi hitzño

-(e)ra/-(e)rat bereizketaren arrazoina Mitxelenak argitu zuen aspaldisko, Leizarraga eta Intxausperekin adibidez baliatuz, mendebaldeko *-(e)ra/-(e)rantz* bikotearekin parekatu zuelarik. Ikus *BAP* 35:3-4 (1979), 577. Egin zitekeen, horren osagarri, aditzen azterketa, hobeki esan, aditzen "erregimenaren" azterketa, Leizarragaren testuan, urrutira gabe. Mirari Igartua andereñoari adierazi nion eginkizuna eta berak oso ederki burutu.

Esan beharrik ez, puntu honetazko ikerketa ez da horrenbestez agortu. Azter daitezke beste zenbait aditz, *arriatu*, adibidez, eta ikusiko dugu, agian, *ethorri*-k bezala beti *-(e)ra* eskatzen duela:

"Guero arriua cedin Ephesera". Act. 18,19.

"eta hurrengo egunean arriua guentecen Samosera". Act. 20,15.

Beste sailean, *embarcatu*-k *-(e)rat* eskatzen du, abiagunea bideari atxikiagoa delarik, izan ere, helmugari baino:

"Eta gu vncira ethorriic embarca guentecen Assosera". Act. 20,13.

E. Knörr

Lan honen helburua "*-ra*", "*-rat*" formak, Leizarragaren obran, zein aditzekin eta zein zentzurekin agertzen diren, aztertzea da. Horretarako *Testamentu Berriaren* lehendabiziko tomoa, ebangelioen liburua, erabili dut.

"*-ra*" eta "*-raten*" erabilerari buruzko iritzi desberdinak jaso ditut zenbait idazleren obratan ikus daiteken bezala. Horrela Lafitte jaunak bere *Grammaire Basquen* zera dio:

Adlatif.- La désinence "rat" est très souvent réduite a "ra"; beaucoup d' auteurs ne voient pas de différence de sens entre les deux formes; pourtant "banoa Pariserat" veut dire: "je vais à Paris", sans retour, et "banoa Parisera": "je vais à Paris", simple aller et retour.

Lafittek, gelditzean ala ez gelditzean jartzen du desberdintasuna. Esan daiteke denboran jartzen duela diferentzi hori.

Azkuek, bere hiztegian, hauxe dio:

"rat" es el mismo "ra" con significación más restringida, como de detención en el lugar al que se va. Casi equivale a "radino", "ragino": "hasta".

Ithurrik, bere *Grammaire Basquen*, Axular eta Leizarragak azken -t ezabatu egiten zutela dio, eta ez du aipatzen forma bien arteko desberdintasunik.

Au suffixe de l'adlatif, L., A., etc., suppriment souvent la t final.

Gèzek, Lafittek dioen antzeko zerbait esaten digu.

Il est dit de direction quand il indique mouvement vers un lieu, mais pour en revenir promptement ou ne faire qu'y passer; ex.: je vais à l'église (faire une petite prière), *elizala banoa*; Il est dit de changement quand il indique mouvement vers un lieu pour s'y établir, ou du moins y faire un séjour; ex.: je vais à l'église (pour assister à tout l'office), *elizalat banoa*.

Txillardegik zera dio bere *Euskal Gramatikan*:

Zenbait lekutan diferentzia egiten da: "herrira joan": han ez gelditzekotan; "herrirat joan": han gelditzekotan.

Ez ditut gainerako iritziak jaso nere asmoa Leizarragak forma hauek nola erabiltzen zituen aztertzea izan da eta, ez lan teoriko bat egitea.

Leizarragarengan, neurri batetan behintzat, espazioa agertzen da nagusi "ra" edo "rat" formen artean aukeratzeko momentuan; "ra" leku konkretua adieraziz, eta "rat" "norantz" zentzuarekin. Honek esplikatu luke zergatik agertzen diren forma biak "joan" eta pareko aditzekin, eta zergatik ez den "etorri" aditzarekin "rat" forma agertzen.

Esan dugun bezala "joan" aditza bi formekin agertzen da. Honen arrazoia zera litzateke: "ra" formak destino-leku konkretua adieraziko luke, eta "rat" forma, aldiz, "norantz" zentzuaren adierazle izango litzateke.

Bi zentzu hauek, "ra" toki konkretuaren adierazle eta "rat" "norantz" zentzuarekin, ondoko adibide hauetan ikus daitezke:

- S. Mateo 28,16 Baina hameca discipuluac ioan citecen Galilearát, mendira.
 S. Marcos 6,45 ...eta aitzinean ioan eraci itsassoaren berce aldera Bethsaida alderat.
 S. Juan 11,54 ...baina ioan cedin handic desertuaren aldeco comarcarát, Ephraim deitzen den hirira.

"Etorri" aditzak, aldiz, toki konkretua eskatuko luke ez bait da behin ere "rat" formarekin agertzen aztertua izan den liburuan. Adibide hauetan, beste guztietan bezala, "ra" forma da Leizarragak erabili duen forma:

- S. Mateo 2,1 ...Çuhurrac Orientetik ethor citecen Ierusalemerra.
 M. 2,21 ..., ethor cedin Israeleco lurrera.
 M. 2,23 Eta hara ethorririk...
 M. 3,13 Orduan ethor cedin Jesus Galileatic Jordanera...
 M. 3,16 ...eta haren gainera ethorten...
 M. 8,14 Eta Iesusec Pierrisen etchera ethorririk,...

S. Mateoren ebangelioan agertzen diren gainerako adibideak ondorengo kapitulu eta bertsikuloetan aurki daitezke: 3,7; 8,28; 9,23; 9,28; 10,13; 10,34; 12,9; 12,28; 13,36; 13,54; 14,34; 15,29; 15,39; 16,5; 16,13; 16,28; 17,24; 21,1; 21,23; 21,19; 21,32; 22,4; 23,35; 23,36; 26,36; 26,40; 26,45; 27,33; 28,9; 28,11.

- S. Marcos 1,14 ...ethor cedin Iesus Galileara...
 M. 1,29 ...ethor citecen Simonen eta Andriuen etchera...
 M. 3,20 Eta ethor citecen etchera...
 M. 4,22 ...baina canpora ethorri behar da.
 M. 5,1 Eta ethor citecen itsassoaren berce aldera, ...
 M. 5,2 ...bertan aitzinera ethor zequiön...

Eta gainerako adibideak: 5,38; 6,1; 6,31; 6,48; 6,53; 7,31; 8,10; 8,22; 8,27; 9,14; 10,1; 10,46; 11,12; 11,15; 11,27; 14,10; 14,16; 14,32; 16,2.

- S. Lucas 1,35 ...Spiritu saildua hire gainera ethorriren dun...
 L. 1,65 Eta icidura ethor cedin aldiri hetaco gucién gainera.
 L. 2,27 Hura bada ethor cedin Spirituaz mouituric templera.
 L. 2,51 ...eta ethor cedin Nazarethera.
 L. 3,3 Eta ethor cedin Jordanaren inguruco comarca gucira.
 L. 4,16 Ethor cedin bada Nazarethera.

Eta gainerako adibideak: 8,7; 14,1; 15,6; 19,5; 19,43; 21,26; 21,34; 22,40; 22,45; 23,33; 23,42; 24,1.

- S. Juan 1,11 Beretara ethorri içan da...
 J. 3,19 ...ecen Arguia ethorri da müdura...
 J. 3,20 ...eta ezta arguira ethorten...
 J. 3,21 ...ethorten da arguira...
 J. 3,22 Guero ethor cedin Iesus bere discipuluequi Iudeaco lurrera.
 J. 4,5 Ethorten da bada Samariaco hiri Sichar deitzē den batetara.

Gainerako adibideak: 4,45; 4,46; 4,47; 4,54; 5,24; 6,14; 6,23; 6,24; 6,25; 7,34; 7,36; 7,45; 8,2; 9,39; 11,30; 11,32; 11,38; 11,43; 11,56; 12,1; 12,12; 12,18; 12,27; 12,46; 13,6; 14,23; 16,7; 16,28; 18,3; 18,4; 18,37; 19,17; 19,33; 19,39; 20,1; 20,2; 20,3; 20,4.

Esan dugun bezala "joan" aditza bi formekin agertzen da toki konkretua edo "norantz" zentzua eman nahi zaion arauera.

"joan" aditza "ra" formarekin

- S. Mateo 8,18 ...mana citzan discipuluac ioan litecen berce aldera.
 M. 8,31 ...permetti ieçaguc urdalde hartara ioaitera.
 M. 8,32 ...Hec bada ilkiric ioan citecen urdaldera.
 M. 14,25 Eta gauären laugarren veillán ioan cedin hetara Iesus.
 M. 15,17 ...sabelera ioaiten dela...
 M. 16,21 ...ecen behar çuela ioan Ierusalemara...

Gainerako adibideak: 17,27; 18,12; 20,4; 20,7; 21,2; 25,9; 25,46; 26,14; 26,18; 26,32; 28,7.

- S. Marcos 1,35 ...eta ioan cedin leku desertu batetara...
 M. 1,38 Orduan dioste goacen hurbilengo burguëtara...
 M. 6,32 Ioan citecen bada leku desertu batetara uncián appart.
 M. 6,46 ...mendira ioan cedin...
 M. 9,43 ...gehenara ioan adin...
 M. 7,30 Eta ioan içan cenean bere etchera...

Beste adibideak: 11,2; 14,13; 16,7; 16,15.

- S. Lucas 1,39 Eta iaiquiric Maria egun hartan ioan cedin mendietara...
 L. 2,41 Eta ioaiten ciraden haren aita-amac urthe oroz Ierusalemara.
 L. 4,14 Eta haren famá ioan cedin inguruco comarca orotara.
 L. 4,42 Eta arguitu cenean ilkiric ioan cedin leku desertu batetara.
 L. 6,12 ...ioan baitzedin mendira othoitz eguitera...
 L. 7,11 Eta guertha cedin biharamuncan Iesus ioaiten baitzen Naim deitzen cen hirira.

Gainerako adibideak: 9,12; 9,56; 15,13; 16,30; 19,30; 24,13; 24,24.

- S. Juan 1,43 Biharamunean Iesus ioan nahi içan cen Galileara...
 J. 4,8 Ecen haren discipuluac ioan içan ciraden hirira.
 J. 4,28 ...eta ioan cedin hirira...
 J. 6,1 Guero ioan cedin Jesus Galileaco itsassoaz berce aldera.
 J. 6,17 ...ioaiten ciraden itsassoaz berce aldera...
 J. 10,40 Eta ioan cedin berriz Iordanaz berce aldera...

Gainerako adibideak: 11,8; 11,31; 11,46.

“Joan” aditza “rat” formarekin

- S. Mateo 2,20 eta ioan adi Israeleco lurrerat...
 M. 9,7 Orduan iaiquiric ioan cedin bere etcherat.
 M. 10,5 ...Gentilitarat etzoaztela...
 M. 14,15 ...burguëtarat ioanic...
 M. 15,21 Eta ilkirik handic Iesus ioan cedin Tyreco eta Sidongo comarquetarat.
 M. 21,33 ...eta camporat ioan cedin...

Gainerako adibideak: 22,5; 25,14; 25,15; 26,30; 28,16.

- S. Marcos 6,36 Eyec congit, inguruco herrietarat eta burguëtarat ioanic...
 M. 6,45 ...ioan eraci itsassoaren berce aldera Bethsaida alderat.
 M. 7,24 Eta handic iaiquiric ioan cedin Tyreco eta Sidongo comarqueterat...
 M. 12,1 ...eta camporat ioan cedin...
 M. 13,34 Hala da nola camporat ioan licen guiçon batec...
 M. 14,26 Eta canticoa erranic ioan citecen Oliuatzetako mendirat.
 S. Lucas 2,3 Eta ioaiten ciraden guciac scributan iartera batbedera cein bere hirirat.
 L. 2,15 ...hetaric Aingueruac cerurat ioan ciradenean...
 L. 5,25 ...ioan cedin bere etcherat...
 L. 9,53 ...ceren haren beguithartea baitzen Ierusalemerrat ioaiten cenarena.
 L. 9,57 ...Iauna, iairreiquiren natzaic norat-ere ioanen baitaiz.
 L. 17,11 Eta guertha cedin hura Ierusalemerrat ioaiten...
 S. Juan 3,8 ...baina eztaquit nondic heldu ez norat ioaiten den.
 J. 4,3 ...eta ioan cedin berriz Galilearat.
 J. 4,43 ...eta ioan cedin Galilearat.
 J. 7,33 ...guero banoa igorri nauënanat.
 J. 7,35 ...Norat haur ioaiteco da,... ala Grecoën artean barreyatuac diradenetarat ioaiteco da...
 J. 8,1 Baina Iesus ioan cedin Oliuatzetaco mendirat

Gainerako adibideak: 8,14; 8,21; 8,22; 11,54; 12,35; 13,3; 13,33; 13,36; 14,4; 14,5; 14,12; 14,28; 16,5; 16,10; 16,16; 16,17; 16,28; 21,18; 11,7.

“Egotzi” aditza behin bakarrik agertzen da “rat” formarekin. Dirudienez aditz honek ez luke “norantz” zentzua onartuko. “rat” formarekin agertzen den adibide bakarra salbuespen gisa hartuko genuke. Hona hemen agertzen den adibide hau:

- S. Lucas 14,35 ...baina camporat egoizten da hura.

Gainerako adibide guztiak, lehen aipatu dugun bezala, “ra” formarekin azaltzen zaizkigu. Zenbait adibidetan “campora” hitzarekin agertzen delarik.

“Egotzi” “-ra” formarekin

- S. Mateo 4,6 ...egotzac eure buruä beherera...
 M. 4,18 ...egoizten çutela sarea itsassora.
 M. 5,29 ...eta eztadin hire gorputz gucia egotz gehennara.
 M. 5,30 ...eta eztadin hire gorputz gucia egotz gehennara.
 M. 7,6 ...eta eztitzaçuela egotz, çuen perlác urdén aitzinera.
 M. 7,22 ...eta ezitugu hire icenean deabruac egotzi campora.

Gainerako adibideak: 8,12; 8,31; 9,33; 9,34; 10,1; 10,8; 12,24; 12,26; 12,27; 12,28; 13,42; 13,50; 15,17; 17,19; 18,26; 18,29; 21,12; 22,13; 25,30.

- S. Marcos 1,34 ...eta anhitz deabru campora egotz ceçan...
 M. 1,39 ...eta deabruac campora egoizten cituen.
 M. 3,11 ...haren aitzinera bere buruäc egoizten cituztén...
 M. 3,15 ...eta deabruén campora egoizteco.
 M. 3,22 ...eta deabruén princearen partez deabruac campora egoizten cituela.
 M. 3,23 ...Nolatan Satanec Satan campora egotz ahal deçaque.

Beste adibide guztiak: 4,26; 5,22; 5,33; 6,13; 7,25; 7,26; 9,17; 9,22; 9,28; 9,38; 9,42; 9,45; 9,47; 11,15; 14,35; 16,9; 17,17.

- S. Lucas 4,9 ...egotzac eure buruä hemendic beherera.
 L. 4,29 Eta iaiquiric egotz ceçatē hura hiritic campora...
 L. 4,35 ...Eta deabrua hura artera egotziric...
 L. 5,8 Eta hori ikussiric Simon Pierrisec egotz ceçan bere buruä Jesusen belhaunetara...
 L. 5,12 ...bere buruä beguitharte gainera egotziric...
 L. 8,28 ...egotz ceçan bere buruä haren aitzinera...

Gainerako adibideak: 8,41; 8,47; 9,40; 9,49; 11,14; 11,15; 11,18; 11,19; 11,20; 12,5; 13,32; 15,15; 17,2; 17,16; 19,45; 20,12; 20,15.

- S. Juan 9,35 Ençun ceçan Iesusec nola egotzi ukan çuten hura campora
 J. 11,32 ...egotz ceçan bere buruä haren oinetara...
 J. 12,31 ...orain mundu hunetaco princea egotziren da campora.
 J. 12,42 ...Synagogatic campora egotz litecen beldurrez.
 J. 15,6 ...egotzia da campora chirmendua beçala... eta çura egoizten.
 J. 21,6 ...Egotzaçue sarea unciarē escuineco aldera...
 J. 21,7 ...eta egotz ceçan bere buruä itsassora.

Beste zenbait aditzekin ere aipatutako bereizkuntza gertatzen da.

“Itzuli” aditza “-ra” formarekin

- S. Mateo 10,13 ...ezpada, çuen baquea çuetara itzul bedi. (12,44; 27,60)
 S. Lucas 2,39 ...itzul citecen Galileara, bere Nazaretheco hirira. (4,14; 7,10; 8,39; 10,6; 17,31; 24,33; 24,52)
 S. Juan 14,18 ...itzuliren naiz çuetara.

“Itzuli” aditza “-rat” formarekin

- S. Mateo 21,18 Eta goiceä hirirát itzultzē cela... (24,18)
 S. Marcos 13,16 Eta landán datena ezalbeiledi guibelerat itzul...

- S. Lucas 1,23 bere etcherát itzul baitzedin... (1,56; 7,44; 10,22; 10,23; 12,36; 22,61; 23,28)
 S. Juan 7,52 Eta itzul cedin batbedera ceĩ bere etcherát. (20,10; 20,14)

“Behatu”, aditz hau “norantz” zentzuarekin agertzen da gehienetan, beraz, “-rat” formarekin. Gauza bera esan dezakegu “altxatu” eta “goititu” aditzei buruz.

“Behatu”, “altxatu” eta “goititu” aditzak “-ra” formarekin

- S. Mateo 7,3 Eta cergatic behatzen duc eure anayaren beguico fitsera...
 S. Marcos 11,11 ...eta gauza gucietara inguru behaturic... (8,8; 12,14)
 S. Lucas 6,10 Eta hetara gucietara inguru behaturic... (1,48; 9,17)
 S. Juan 13,25 Bada harc Iesusen stomaquera behaturik...

“Behatu”, “altxatu” eta “goititu” aditzak “-rat” formarekin

- S. Mateo 14,19 ...beguiac cerurat goitituric... (19,26)
 S. Marcos 6,41 ...beguiac cerurát althaturic... (3,5; 7,34; 8,33; 10,21; 10,27; 16,19)
 S. Lucas 9,16 ...cerurat beha cegoela benedica citzan hec. (6,20; 9,62; 18,13; 20,17; 24,51)
 S. Juan 17,1 ...eta goiti citzā beguiac cerurát... (1,42; 13,22)

Beste zenbait adibide agertzen dira aditz hauekin: “eraman” “ilki”, “ibili”, “sartu”, “erori”, “ekarri”, “igorri”, “ezarri”. Dena den esanguratsuenak azalduztzat emango ditugu ohar hontan agertzeko zerrenda luzeegia izango bait zen aditz eta adibide guztiak osatuko luketena.

Leizarragaren *Testamentu Berritik* ateratako adibideak aztertu ondoren aterá daiteken datu zehatzena hau litzateke: zentzua hartu behar dela kontutan, aditzaren zentzu espaziala, “-ra” eta “-rat” formen arteko bereizkuntza egin nahi denean. Ez da, beraz, aditza aukera markatzen duena, aditzak adierazten duen ekintzaren muga espaziala baizik.

BIBLIOGRAFIA

- AZKUE, R.M. *Diccionario Vasco-Español-Francés*. Facsimilea. La Gran Enciclopedia Vasca. Bilbo 1969.
 GÈZE, L. *Éléments de Grammaire Basque*. Hordago. Donostia 1979.
 ITHURRI. *Grammaire Basque*. Facsimilea. Hordago. Donostia 1979.
 LAFITTE, Pierre. *Grammaire Basque*. (3. argitaraldia). Elkar. Donostia 1979.
 LEIZARRAGA, Joannes. *Testamentu Berria*. Facsimilea. Hordago. Donostia 1979.
 TXILLARDEGI. *Euskal Gramatika*. Ediciones Vascas. Bilbo 1978.

KORTAZAR Jon, *Teoría y práctica poética de Lauaxeta*, Bilbao, Colección Magisterio, Derio-Desclée de Brouwer, 1986, 296 ps. ISBN 84-3300681-9.

Este libro es originalmente una tesis doctoral, leída en la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Deusto y que recibió merecidamente la máxima calificación.

Nos parece importante esta precisión, porque con ella pretendemos ya de entrada señalar una de las notas más importantes de este estudio sobre la figura poética de Esteban Urkiaga, «Lauaxeta»: la seriedad metodológica, el rigor científico —en la medida en que se puede hablar de ciencia en crítica literaria— y la coherencia de la investigación.

Y no sólo por el carácter incompleto, fragmentario y aproximativo que hasta ahora ofrecían los estudios sobre la obra poética de Lauaxeta, sino porque este libro del profesor Kortazar marcó un avance diríamos que cualitativo en el actual panorama de la crítica universitaria vasca.

Como el propio autor señala en su Introducción, sólo un par de poetas vascos han merecido la atención de una tesis doctoral: la dedicada por Patxi Altuna al estudio de la versificación de Detxepare (1979) y el estudio de Haritschelhar sobre ese «poeta maldito a la vasca» que fue el infortunado Etxahun (1969). Hay monografías sobre otros poetas mayores de la literatura vasca, Lizardi, Mirande..., pero en más de un caso no tienen ni la seriedad metodológica ni el rigor descriptivo que era legítimo esperar y exigir.

La existencia de una crítica universitaria, siquiera incipiente —la que comienza a surgir en nuestras Facultades de Euskal Filología—: hace abrigar esperanzas para un futuro que con este libro de Jon Kortazar, profesor él mismo en la Universidad del País Vasco, ha empezado a hacerse presente.

La tesis doctoral del profesor Kortazar era por supuesto más voluminosa que lo que ahora se nos ofrece en forma de libro, y más amplia en cuanto a la naturaleza y el número de cuestiones estudiadas a propósito de la poesía de Lauaxeta.

El necesario trabajo de supresión, reducción y condensación en el paso al libro queda claramente explicado y justificado por el propio autor. Y no tanto porque algunos capítulos se hayan publicado o vayan a publicarse aparte, sino porque los cuatro capítulos retenidos —el segundo con nueva redacción— «recogen con fidelidad la hipótesis defendida y las pruebas utilizadas para su defensa, mientras que aligera el texto de repeticiones propias de una redacción pendiente más de una metodología académica que del propio discurso».

Efectivamente, porque aparte de ofrecérsenos una estructura y una disposición más didácticas, la concisión supone en este caso aumento de claridad y diríamos incluso que

de exactitud, enfatizadas sin duda por la perfecta simetría según la cual aparece organizado este estudio sobre la obra poética de Lauaxeta: dos partes —teoría y práctica poética— y a su vez dos capítulos en cada parte: un ensayo de interpretación del pensamiento de Lauaxeta sobre la poesía, y contextualización literario-social de ese pensamiento, en la primera parte, y en la segunda, el análisis de la obra poética publicada en libro: *Bide barrijak y Arrats beran*.

Quedan, por tanto, fuera, o mejor, no son objeto directo del análisis, otra serie amplia de poemas que su autor nunca recogió en libro. Funcionan como «fuente de información», porque, en palabras del propio Kortazar, «hemos querido respetar la imagen que el autor dió de sí mismo al recoger y publicar unos poemas en una unidad que llamamos libro de poesías».

Si parece respetable esa imagen que cada autor quiere dar de sí mismo, cuando decide y selecciona lo que ha de publicar en libro, pensamos que no son por ello menos respetables esos otros textos, desparramados al hilo de los días en periódicos y revistas, aunque nunca tomaran la alternativa del libro y desde luego los textos inéditos si los hubiera. Sobre todo, cuando el estudio crítico se hace sobre un corpus definitivamente cerrado, como es el caso de Lauaxeta.

La primera parte del libro, dedicada al estudio de la teoría poética de Urkiaga, tiene a nuestro juicio un evidente interés.

En primer lugar por la amplitud de los materiales en que Kortazar ha basado su investigación. Y luego, lo que es más importante, por las conclusiones a que se llega, a propósito de la teoría poética de Lauaxeta.

Habría que destacar, a nuestro juicio, la amplitud y la modernidad de visión estética y literaria desde la que el poeta se plantea su quehacer poético, y su evidente carácter renovador en el panorama de la literatura y de la poesía vasca de los años treinta.

El mérito de Kortazar no está sólo en su certero análisis y diagnóstico sobre el momento —el movimiento de renovación literaria capitaneado ideológicamente por Aitzol, o la polémica Lauaxeta/Orixe, a la hora de marcar en la práctica poética el rumbo de una poesía que fuera moderna —¿o clásica?— sin dejar de ser vasca; sino sobre todo el profundo estudio de las fuentes en que Lauaxeta ha bebido los complejos y ricos elementos de su teoría poética, y que van desde el romanticismo alemán hasta la generación del 27, pasando por el simbolismo francés o las estéticas de fin de siglo.

Es preciso subrayar este aspecto, porque es algo de lo que adolece frecuentemente la crítica literaria vasca, que no tiene en cuenta suficientemente esa necesaria contextualización de nuestra historia literaria.

Kortazar lo hace desde un conocimiento bastante profundo y riguroso de los movimientos literarios y de las corrientes ideológico-culturales que entre el XIX y el XX han condicionado en Europa el desarrollo y la evolución de la literatura.

Hay dos lecciones que se deducen con evidencia de esta primera parte: la complejidad y la modernidad del proyecto poético de Lauaxeta, y, por lo que se refiere al estudio de la literatura vasca, sobre todo la moderna, la necesidad de situar la reflexión crítica en contextos suficientemente amplios, para que el hecho literario vasco no se explique simplemente como un atípico fenómeno de «endogénesis cultural», y suficientemente rigurosos para no verlo tampoco como una mimesis mecánica y generalmente tardía de literaturas foráneas.

La segunda parte del libro está dedicada al análisis de *Bide barrijak* y *Arrats beran*, análisis que es, o pretende ser, semiológico.

En realidad, hay un eclecticismo metodológico, que no atenta en principio al rigor y coherencia en la investigación, ya que surge de las exigencias mismas del objeto, es decir, del texto.

A un nivel o fase de descripción que podríamos denominar «intratextual», más amplio de lo que el término de «nivel fónico» utilizado en la Introducción podría sugerir, sucede, en el llamado nivel semántico y a partir de determinadas isotopías que previamente se identifican y describen, la salida a una interpretación desde las estructuras antropológico-simbólicas de G. Durand o los modelos iniciáticos de S. Vierne.

Es sin duda lo más sugerente de esta segunda parte del libro, lo más original, por nuevo en la crítica literaria vasca, y también, claro está, lo más discutible.

De cualquier manera, la lectura propuesta por Jon Kortazar es una entre las que el texto poético —por ambiguo y abierto, en sendas definiciones de Empson o Eco—, permite. Y está planteada con suficiente rigor y es, pensamos, sostenible.

Tiene además el mérito de ser la primera aproximación a la poesía vasca desde modelos simbólicos, con lo que se abre un camino lleno de posibilidades para nuestra crítica literaria.

En cuanto a la descripción textual de la poesía de Lauaxeta, hay que señalar lo exhaustivo de los diferentes niveles de análisis —el métrico-fónico y el morfo-sintáctico—, que se complementan con lo que Kortazar denomina «función poética» y «configuración del aspecto verbal», en clara analogía con algunos modelos metodológicos que el autor cita en su Introducción; aunque algunos de estos modelos —el de Todorov en su *Gramática del Decamerón*, o el nuestro en *La novela de Ignacio Aldecoa*— remiten directamente a estructuras narrativas y no poéticas.

Pero la discusión sobre el método, o alguna ambigüedad al respecto —así, en la Introducción el nivel fónico parece abarcar extrañamente lo fónico y lo morfo-sintáctico, aunque luego ambos aspectos son perfectamente distinguidos en la descripción de los textos— no dejan de reducirse en el fondo a mera cuestión terminológica, sin demasiada trascendencia real, ya que como hemos señalado el análisis textual de *Bide barrijak* y *Arrats beran* se caracteriza por su coherencia y por su capacidad de saturación del texto, marcando claramente el dinamismo poético del proceso textual, que va desde lo fónico hasta lo simbólico, y evidenciando al mismo tiempo la evolución y el progreso poético de un libro a otro.

Señalemos, para terminar este breve comentario, que *Teoría y práctica poética de Lauaxeta* enriquece notablemente el panorama todavía exiguo de la crítica literaria vasca.

Por la modernidad de los modelos metodológicos utilizados y el rigor en su aplicación. Por la luz que aporta a un momento trascendental en la historia y la renovación de la poesía vasca —los años treinta— trágica y bárbaramente decapitada por la rebelión militar del 36, de la que el propio Lauaxeta fue víctima temprana. Por darnos por primera vez una visión sistemática y completa de la rica personalidad poética de Esteban Urkiaga: como teórico militante de una renovación necesaria y como poeta innovador que, a pesar de la brevedad de su obra, ha supuesto el primer intento serio en la poesía vasca por conquistar espacios de encuentro de lo tradicional con las nuevas formas estéticas de la modernidad.

Kortazar subraya así la originalidad de Lauaxeta como creador y teorizador, en ese tríptico que forma con Lizardi y Orixe y que constituye un punto de articulación fundamental en la evolución de la poesía euskérica.

Con este buen estudio sobre Lauaxeta, Jon Kortazar corona una larga serie de trabajos menores, repartidos aquí y allí por nuestras publicaciones periódicas, e inicia, tenemos derecho a esperarlo así, un camino más ancho, de mayor aliento y envergadura, en la investigación de nuestra realidad literaria.

Jesús Mª LASAGABASTER
(E.U.T.G.)

**English summaries of non English language papers
published in the 1986 issues**

Notes on the *Dotrina* by Echeverri from Luzaide, pp. 3—30

Jose Maria Satrustegi

On the occasion of the publication by I. Segurolo of "Etxeberri Luzaideko bikarioaren dotrina argitaragabea" (ASJU XIX—1, 1985, 130—197), the author provides previously unknown biographical data on Echeverri and establishes that this translation of the *Astete* did not remain unpublished as was supposed, but that it was actually printed. The evidence is based on an exhaustive comparison of the orthography, grammar, vocabulary, and passages added or omitted, in relation to an unfortunately incomplete copy which lacks the author's name as well as any details about printing or date of publication.

The author considers the peculiar situation of Luzaide (Spanish Valcarlos), linguistically belonging to North-Eastern Basque dialects, but politically in Spanish territory, and advances the hypothesis that the book might have been printed in the Basque Country's French territory with the aim of distributing it there, profiting by the linguistic similarity. Among the great number of corrections made to the manuscript published by Segurolo, however, there are to be found some with a southern touch; and according to the author, these were probably due to the need to secure a licence for publication in Iruña (Spanish Pamplona), not in Bayonne. Photographs of the printed copy are included.

On 16th century Biscayan proverbs: I. The Garibai's collections, pp. 31—65
Joseba Andoni Lakarra (E.H.U./U.P.V.)

In the introduction, the author points out the various philological problems relating to the texts in Old Biscayan (up to 1745) and he situates this essay within a wider field of studies concerned with solving them. He stresses the importance of the collections of proverbs that have been preserved, reflecting as they do states of the language prior to the date of collection; and he underlines the need to establish the collections' origins and authorship.

He puts forth in the first place the hypothesis of Urquijo (1908—9 and 1919), for whom whilst Collection B (= Cc 79 in the Madrid National Library) is Garibay's, Collection A (= G 139 in the MNL) is the work of a 17th century Guipuzcoan writer who used Garibay as a source for some material; in this case, the *Refranes y sentencias (RS)* of 1596 are, then, Garibay's other collection.

The author shows the weakness of Urquijo's reasoning, as well as the existence of important data, not taken into account by him, which demonstrates that both W (= original of A) and B are the work of Garibay; and that the Guipuzcoan who copied A hardly altered the original, nor included any material in A that was not in W. The *RS* are the work of another unknown author, very different of Garibay in graphic and linguistic usage.

In order to arrive at these conclusions, the author carries out a minute examination of the size of the collections, the testimony of the copier of A, the order of the proverbs in A and B and the implications of this, the language of both, the need to assume the use of a Biscayan original different to B in the making of A, and the linguistic and graphic affinity of W and B — this last being contrasted with the divergence of both texts from RS. This divergence is to be seen in the uses of *h*, *sh*, *ç*, and *Ń* for nasal vowels; the existence of a far higher number of archaisms in RS; and phonetic and morphological variations (*uzen*, *daude*, *neuca*, *cidi* and so on) which are accounted for by the more western origin of RS. The author ends by showing that there exist indications, both graphic and in the actual contents, leading one to suppose that B was the first collection made by Garibay and sent to Idiaquez, and that W was the second, made at the latter's request.

On *Egiaren kanta* ("The Song of Egia"): I. Text and commentary, pp. 75—148

Blanka Urgell

(E.H.U./U.P.V.)

The authoress stresses the importance for the history of Basque lexis and language of the "Biscayan Song" (*EK*) of the Licenciado Alzola in praise of Don Domingo de Eguiá, a song unknown until its recent rediscovery; she emphasises particularly its importance for the historical study of *pliegos de cordel*, a subject to be covered in a forthcoming monographic work.

She starts by giving information concerning the find (by J. Zubikarai) and about previous publications of the *EK* (J.Z. and A. Arejita), and then goes on to deal with the fragmentary state of the song, the structure of the *pliego*, and its date. After this, she prints the text of the *EK*, previously only available in non-philological editions or in non-specialised periodical with small circulations. She goes on to list the extant sources (Castilian *pliegos*, narrative works and books) dealing with the siege of Fuenterrabía by the French in 1638, and continues by describing in detail those sources to which she has had access or which have had most importance for late commentaries on the *EK*. She highlights the diversity of sources, criteria, interests and aims appreciable in the analyses of the subject made by different authors (Moret, Palafox y Mendoza, O'Reilly and several others).

The last and longest section of the essay is made up of detailed and extensive notes on Alzola's text, in which the authoress attempts to explain and place in their correct context (with the help of the cited sources) the events related in the *EK*, along with its allusions and references; she also tries to gauge the levels of historicity and poetic invention present in the verses. In addition, there are lexical notes on forms of special interest or difficulty, and previous readings are discussed while others are proposed. The authoress also attempts to reconstruct some of the partially preserved verses of the text of the *EK*.

On Basque treatment: I. A historical introduction, pp. 149—202

Javier Alberdi Larizgoitia

In this study, the author attempts historical, theoretical and pragmatic approaches to a particularly characteristic aspect of the Basque language: the various 'forms of address' or linguistic registers.

In the opening section, he gathers information on the various judgments, explanations and commentaries concerning this controversial subject that have been made by grammarians and lovers of Basque over the course of history. Precisely because this topic has been so hotly debated, the need has arisen for a critical viewpoint which would allow the objective contribution of each author to be evaluated through the prism of linguistic analysis.

Beginning with the 17th century, and for the first descriptive texts on the Basque language, and going up to the first third of the 20th century, the author reviews the contributions made by authors like: Oihenart, Pierre d'Urte, J. Etxeberri, Larramendi, P.P. Astarloa, Añibarro, Zabala, Lardizabal, Inchauspe, Bonaparte, A. Campion, Ithurry, S. Arana-Goiri, R.M. Azkue, J. Eguskiza, S. Altube and H. Schuchardt. Through this historical survey, certain faults are seen to come to light in the different approaches, such as an excessive pre-occupation with etymology, an over-apologetic tone, or even various forms of prejudice which are mingled with otherwise valuable descriptions or pieces of information.

On Larramendi's influence and so on, pp. 203—215

Ibon Sarasola, (E.H.U./U.P.V.)

The author puts forward his ideas on reading J.A. Lakarra's "Larramendi-ren hiztegitantzaren inguruan" (= *ASJU* XIX—1, 1985). He begins by adding some texts to those mentioned by Lakarra as employing neologisms of Larramendi's.

Next, he argues that to make an assessment of the influence of *L*'s work, one must take into account all the words (*erderismos*, i.e. barbarisms of non-native origin used by Basque writers) which disappeared as a result of *L*'s work, as well as the formerly dialectal words that only became widespread after its completion (eg. *adin*); and that one should not restrict oneself only to terms invented by *L*. On the other hand, he does not consider that *L*'s renovating spirit is confined to matters of vocabulary, but rather that it involves taking a new stance regarding the language, revaluing it by removing it from servitude to Castilian and making full use of its own resources.

The author goes on to reflect on the direct link between the use of suffixes and the formation of the literary language in the case of Basque, comparing the situation before and after *L* in the southern Basque Country, and analysing to this end authors like Leizarraga, Etxeberri of Ziburu and Axular.

The author establishes that the success, or lack of it, of *L* was not so much due to intrinsic errors in his project as to the cultural shortcomings of the Basques. Likewise, he insists on the need to differentiate not between different authors as regards *L*'s influence, but between different types of language (cultured or popular); by doing so, it is possible to see how differences of this kind

are to be found within the work of a single author (eg. Bizenta Mogel, M. So-roa, Iturzaeta). In the same way, the varying degree of *L*'s influence upon the writings of certain regions (Llodio compared with Guipuzcoa) is explained as being directly related to the presence or absence of cultured Basques in them.

The author concludes by warning that it should not be forgotten that the division of the language into registers is superimposed on dialectal divisions, and that there is no point in classifying the literary lexis as pertaining to any particular dialect. So, examples like *trin(i)tate*, *poderoso*, *adoratu* and so on, found in certain parts of Navarre, represent not the loss of a lexical heritage, but a lack of cultured Basques in these areas who might have used terms like *hirutasun*, etc.

Julien Vinson, the Basque language and a 19th century controversy, pp. 217—235
José Javier Granja Pascual

After a brief introduction to the works on Basque Studies by J. Vinson, still not sufficiently valued, and his relationship with contemporary scholar, such as Bonaparte and Azkue, the author relates how Vinson and Campion met. Next, he describes the stormy dealings Vinson had with *Revista Euskara* (from 1868 on). Vinson criticized Basque writers in general, and particularly those of the *Revista*, for not being up to date with European scientific studies. He also rejected the so-called liberalism of the Basque *Fueros* and the idea that Basque was suitable for modern civilization. Like many other foreign authors, he is against the prevailing Basque-Iberian hypothesis. This is interpreted by Campion and some others as an attack on the country itself, in spite of Vinson's claimed love for the Basque Country and its language. We show philosophical and ideological problems (Vinson's materialism vs. the traditional religiousness and anti-evolutionism of his opponents) underlie the controversy. At the end of the article, the author find a report of the harsh discussion between Campion and Vinson, caused when the former improperly used a quotation by the latter to glorify Basque to the detriment of other languages.

Juan José Vicente Oteiza Izuzquiza, pp. 237—241
Juan Iruretagoyena

This is a collection of biographical data on Juan José Vicente Oteiza Izuzquiza, a physician from Tolosa with a training in humanities. He lived in Madrid in the years following 1824. Although direct proof of the relationship between the two characters is still lacking, it seems that this is the very "Oteiza" who, according to Borrow, translated into Basque the Gospel according to St. Luke that he published in Madrid in 1837.

More concerning Bertso Bizkaitarrak ("Biscayan Verses"), pp. 243—248
Joseba Andoni Lakarra (E.H.U./U.P.V.)

In this note, some of the points made by the author in "Bertso bizkaitarrak (1688)" (*ASJU*, XVIII—1 (1984) 89—184), are discussed and enlarged upon; previous readings are amended, interpretations of some obscure passages are put forward and new data is added which confirms the hypothesis and the argument of the article in question.

Some aspects of coordination in Duhalde's *Meditazioneak gei premiatsuenen gainean*, pp. 249—281

Koldo Biguri

The aim of this article is to shed some light on the way in which copulative coordination functions in Basque, and, more particularly, on the phenomena that occur around the conjunction *eta*. It discussed how, when and with what elements coordination occurs, and focuses especially on the ellipses which generally accompany it. The article is divided into three parts, consisting respectively of analyses of the use of case endings when two or more noun phrases are coordinated, of coordination between clauses, and finally of the special use of the copulative conjunction after the perfect form of the verb, which may be the origin of the form in *-ta* of the participle.

The article concentrates principally on the study of the ellipsis of case endings and auxiliary verbs, both of these being elements which, like that known as the Common Topic, are repeated in coordination and may be elided in a similar fashion.

The data used in the study comes from the *Meditazioneak...* by Martín Duhalde, a clergyman from Labort, which was published posthumously in Bayonne in 1809; this work was chosen owing to the mastery and solidity of its language.

Two notes on the Basque of 19th c. Alava, pp. 283—290

Alberto Glz. de Langarica

In this note, there is an introduction to and commentary on materials relating to the Basque language in Alava. They come from the Historical Archives of the Bishopric and Diocese of Vitoria, and hint at still more valuable material doubtless to be found there. The first text is a short list of place-names in and around Zaitegui (around 1830—49); the second a letter from the Consejo de Urrunaga asking for the replacement of the parish priest owing to his not knowing Basque (1871); and the third is a letter by the writer Andrés Iturzaeta y Eguia (1884) in which he mentions a translation he has done.

Against Lecobide, pp. 291-313

Luis Michelena (E.H.U./U.P.V.)

Basing his study on the “Crónica Iburgüen-Cachopín y el Canto de Lelo” by J. Urquijo (*RIEV*, 1922 and 1924), the author analyses the “Canto de los Cantabros”, a fake included in the “Crónica Iburgüen-Cachopín” of the late 16th century, and reproduced (with changes in the text, and above all in the commentary) in later works also alluded to by Urquijo (Moguel, Humboldt, Allende-Salazar, Guerra, etc.).

After pointing out that the text is only partly intelligible, owing to anomalies of metre and language put in to produce a sensation of antiquity and therefore of authenticity, the author rejects readings and interpretations that fail to approach the tone of the original manuscript. He establishes that *leco bjdí* (ex-

cept, in Biscaya) is a form, to be expected in the old Biscayan dialect, of a verb *lek(h)ot/lek(h)at* (of which there is also evidence in Etxepare, Leizarraga, Pouvreau etc.) plus the 3rd person singular imperative of the intransitive auxiliary. For this reason, there is no basis for the hypothetical *Lekobide*, understood as the chieftain of the Cantabrians in the time of Augustus.

Binding theory, diachrony and enunciation: On Basque possessive anaphors.
pp. 325—341

Georges Rebuschi (Nancy II)

In the 17th century the Basque dialect of Labourd opposed "reflexive" and "non-reflexive" possessive pronouns. These pronouns can be interpreted respectively as anaphoric and pronominal in the theory of binding.

After a quick introduction of the whole system and a summary of its theoretical importance regarding Transformational-Generative Grammar, we find the description of several contemporary systems ("restricted" Navarro—Labourdin, "expanded" Navarro—Lab., Guipuzcoan, Biscayan). The author attempts to show that the study of the opposition between these possessive pronouns makes us introduce into the lexical characterization of some of them the (\pm topic) enunciation parameter or "feature". It also prevents us from making an absolute split between constituent grammar on the one hand and text-speech grammar on the other.

Basque in foreing writers of the 16-17th centuries, pp. 343—350

Patrizio Urkizu

This is a collection and analysis of the comments on the Basque language, its origin, words derived from Basque and other related issues, by several foreign scholars of the 16th and 17th centuries (Jean le Maure, Charles de Bouelles, Hieronymus Megiserus, P. Merula and Joseph J. Scaliger).

The author points out that research on works not yet studied (dictionaries, cosmographies, etc.) may be of great importance in helping us to know the view of Basque held by foreign authors of the time. This might also bring about the finding of works in Basque that are now considered to be lost.

Binding theory and the Basque language, pp. 359—412

Pello Salaburu (E.H.U./U.P.V.)

In this article I apply the Theory of Binding, as formulated by Chomsky in *Lectures on Government and Binding* (1981), to the data of the Basque Language. This theory admits of various levels of application: I myself have opted for the most orthodox formula, having taken as a starting point the related studies that have previously appeared in Basque writings. I therefore accept as a working hypothesis that Basque is configurational. Put another way: in the structure of the Basque sentence, the Noun Phrase and the Verb Phrase are dis-

tinguishable as the basic constituents of the sentence. This matter is known to be at present a topic of debate and source of much discussion among linguists. Altube considered the VP as non-existent, as did De Rijk (at least at the level of Deep Structure. In De Rijk's analysis, the VP appears on the Surface level as the result of a transformational rule). Rebuschi goes further, since he does not admit the existence of the VP at any level. At the opposite extreme lies the well-known work of Patxi Goenaga, whose analysis is based precisely on the hypothesis that in Basque, S can be written as NP VP. The position I hold in this article follows along similar lines, although some aspects are partially modified.

The article is structured in the following way: I first of all introduce one of the central problems of Basque syntax, a problem which has received fairly superficial treatment from the grammarians of our language. This is the study of distribution of pronouns, nouns and anaphoric elements within the sentence. There follows from this a study of the ways in which different authors have tackled this problem, bearing in mind the fact that only a few partial aspects of it have been examined, and in particular those relating to the so-called adnominal anaphors (*neure*, *bere*, and the group of reflexive possessives). I also look at some of the implications of the acceptance or non-acceptance of the configurationality of Basque, to conclude that much of the linguistic data can be explained if one applies the Theory of Binding to the Surface Structure. Even so, a slight modification of the concept of Binding prove necessary, so as to introduce the notion of Indirect Binding (Binding through verbal inflection); only in this way can we account for some data that would otherwise remain unexplained.

On the Maurice Harriet's dictionary, pp.413—417

Endrike Knörr (E.H.U./U.P.V.)

Maurice Harriet (1814—1904), a priest born in Haltsu (province of Lapurdi), deserves special attention as the author of the biggest Basque dictionary, unpublished however up to the present.

Pierre Lhande (1877—1957), while making the *Dictionnaire Basque-Français* (Paris, 1926), used the material gathered by Harriet, in greater measure than he acknowledges in the preface of this work. We can sum up by saying that Lhande's dictionary, limited however to the Basque provinces of France, as announced in the subtitle ("Dialects Labourdin, Bas—navarrais et Souletin"). This will be fully evident when we have the complete edition of Harriet's dictionary.

Moreover, the note deals with some characteristic of this dictionary and some features of the life of Harriet.

Allocution and treatment in Basque: II. The Markina case, pp. 419—486

Javier Alberdi Larizgoitia

This second part brings together two sections: The first is of a theoretical linguistic nature, and is titled *Allocution and Forms of Address in Basque*. It deals with the nature, history and dialectal distribution of the allocutional and non-allocutional forms of address in the Basque language. The second section is a more pragmatic character, looking as it does at the uses and geographical

situations of the different registers within a single area of Biscay. It is an empirical study, consisting of field research and based on a survey carried out in Markina and its surroundings, in which an account is given of the unmarked use of the different registers in this geographical-linguistic region.

The author ends by drawing certain theoretical and practical conclusions regarding the different forms of address that exist in Basque, and more specifically the use of them in the particular area of study.

Jon Etxaide: The beginnings of realist narrative, pp. 487—498

Jon Kortazar (E.H.U./U.P.V.)

This article takes as its starting point an analysis of the novel *Joanak Joan* by Jon Etxaide, a post-war novelist belonging to the literary group 'Egan'; the article offers a reading of his work as a metaphor of reality, and as a road to knowledge of the philosophical solutions that were put forward at a moment which remains basic to an understanding of the History of Basque Literature.

In response to the historical situation, Etxaide's novel postulates the recognition of a longed-for world that is cut off from current reality, yet is also a way of interpreting it. Faced with the division suffered by the Basque people during the war, Etxaide displays a wish for reconciliation. The ethical posture adopted by the novelist before the reality of the situation was to lead to Etxaide's work being classed as a "Christian" novel.

Joanak Joan is analysed here as a novel of initiation, in which the protagonists move from antagonism to reconciliation with the help of a mediator of a religious nature. The critical method followed is based on a theory of archetypes.

Some news on Betolatza, pp. 499—506

Endrike Knörr (E.H.U./U.P.V.)

Leaving aside Sancho de Elso's catechism (1561), the text of which has not survived the oldest Basque catechism is the one by Betolatza, *Doctrina Christiana en Romance y Bascuence*, published in Bilbao in 1596.

We had no data about the author of this booklet. The purpose of this paper is to show that he was born at Betolatza (province of Alava) and that he was priest in his birth—place and in the cathedral of Santo Domingo de la Calzada, the town where he died between autumn 1599 and spring 1600.

A copy of Betolatza's catechism has recently been bought by the Library of Basque Parliament. Undoubtedly, this copy, the only one whose existence we know, is the same as the one Azkue photographed in the thirties.

Comments on *Lengua e Historia*: Notes on Diachronic, Basque and Paleohispanic Linguistics, pp. 505—531

Joaquín Gorrochategui (E.H.U./U.P.V.)

These notes, grouped into six different sections, constitute a reflection on L. Michelena's studies on Historical, Basque and Paleohispanic Linguistics, published in 35 articles and collected in his book *Lengua e Historia* (Paraninfo: Madrid 1985, 509 pp.)

In the first section there is a discussion of some matters concerning Historical Linguistics and the methods of reconstruction of protolanguages, along with an evaluation of Michelena's serious attempts to formalise these methods (e.g. Laws of Phonetics: Function; Related Languages: Homomorphous Sets, and not Isomorphous Sets; etc.), and a commentary on the contribution of modern typological method to the reconstruction of protolanguages, using Indo-European and Caucasian examples.

In the sixth and last section, in the course of a discussion on certain essays dealing Pre-Roman languages and writings, it is suggested that the Lusitanian name for a divinity *Lari Safio* may derive from **s(w)ebh-io-* in the sense of "pertaining to the family", with the subsequent acceptance of the change from **bh* to *f*. There is also a suggestion that the genitive plural form of the items in Celtiberian ending in *-a* might be *-am*. In the field of Aquitanian antroponomy, a link is proposed between the suffix or element *-io*, present in *Attaio-rig*, with the historical element *-ie* in Basque *anaie*, according to the proportion Basque *aita*: Aquitanian *Attaio*—, as Aquitanian *Hanna*: Basque *anaie*. The genitive singular suffix *-bi* in Basque terms expressing family relationships, like *neba*, *alaba*, etc.

The 1747 Burgos *Dotrina* : I. Text and notes', pp. 533—594

Joseba Andoni Lakarra (E.H.V./U.P.V.)

This article sees the publication of the Basque translation of the *Astete* printed in Burgos in 1747, the unique copy of which was preserved in the library of Prince Bonaparte, and is now kept in the Newberry Library in Chicago. This text was unknown among Basque scholars until now, and the debate as to whether its authorship is attributable to Mendiburu or Larramendi (superbly summarised in Altuna 1982) was based mainly on second hand data and on various kinds of indirect evidence.

A comparison with the unpublished *Astete* of Mendiburu (see Altuna 1982 and footnotes here) allows the assertion that the *Astete* from Burgos is based on it, as supposed by Altuna, even though it incorporates most of the corrections made by Larramendi and given by Altuna in footnote form (here, B). These corrections and some other aspects of special interest for the study of the formation of literary Guipuzcoan—such as the vocabulary—are to be studied in further works.

Old Biscayan and its place among the Basque dialects, pp. 639—689

Joseba Andoni Lakarra (E.H.U./U.P.V.)

Among the Basque dialects, Biscayan occupies a marginal position which has led some researchers to view it as an exception or even as lying in opposition to the rest. Lacombe (1924) thus proposes a bipartite division of the Basque dialects (Biscayan versus the rest), and Uhlenbeck (1947) goes even further, maintaining that the language of origin of the Biscayan dialect is different from that of the Guipuzcoan, Labourdin and the others, and that only a uninterrupted process of mutual approximation has succeeded in partially era-

sing the differences, which were previously clearer.

Following Tovar (1959) and above all Mitxelena (1964 and 1977), we demonstrate that, on the contrary, the Biscayan does not stem from a separate tongue from that which gave rise to the other Basque dialects but in fact derives from the same language. The evidence of the texts written in old Biscayan (15th century to 1745) is repeatedly turned to, and plainly permits us to reject Uhlenbeck's claim, since the B. dialect was actually much closer to the other Basque dialects four centuries ago than it is now. A close analysis of these texts reveals a progressive distancing of the dialects in question; however, this is not peculiar to that of Biscay, but it a general occurrence among all of them and, by and large, among all linguistic forms that derive from a single pre-existing unit. Abundant examples are given of dialectal differences that are due to the preservation of archaic forms, divergent preferences and local innovations, the examples coming from basically morphological data. There follows an attempt at a statistical analysis of the same data, which indicates that the moderns B. and G. have far fewer features in common than do the old dialects of the same two provinces, in spite of sharing many innovations.

We point out that little is to be gained from comparisons based on the literary forms of the dialects, since the picture these give us is likely to be simplistic and deformed; this is particularly the case of "*hiperbiscayan*" (cf Laka 1986) and other forms which are based on the notion of uniting the dialects. Examples are given of items which extend totally across various dialects, and, alternatively, of others which extend across one or more dialectal areas without totally covering any. It is shown how differentiated sub-dialects also existed in the old B.

Finally (following BILE et al, 1984), we call for a more precise knowledge of both old and modern dialectal varieties, and suggest the need for monographic studies free from the prejudiced of comparison; only at this price can be the basis of future comparisons and historical analyses be assured.

For a dual syntactic representation: constituent structure and lexical structure in Basque, pp. 683—704

Georges Rebuschi (Nancy II)

In this essay the author attempts to deal with the non-configurationality hypothesis of the constituent structure of the Basque sentence. In so doing, he wants to put an end to misunderstandings on this issue and to several errors he himself committed regarding this subject. First, the author points out that the lack of asymmetry between subject and object (which has often been called upon to justify the existence of a VP in Basque) comes objectively from a circular reasoning (§1.), as structural arguments by themselves do not result in any decisive conclusions (§2.). After that, it is shown that Basque anaphors belong to the two levels of representation (from which one must necessarily be non-configurational) (§3), and that the diathetical alternations of this language ask for such a distinction too (§4.). In part 5 data from the interference among variables, pronouns and operators are examined: once again the author makes it clear that configurationality tests are at least *non-operating* or, as far as some

speaker are concerned, they can even turn into an index of non-configurationality. The last section discusses consequences of this analysis and offers trends for future research.

The verb of Euskal Izkindea On the History of Hiperbiscayan II), pp. 705—754
Itziar Laka (M.I.T.).

In this article we look at the birth of hyperbiscayan (*hiperbizkaiera*), that is to say the verbal system presented in 1891 by R.M.ª de Azkue in *Euskal-Izkindea* ("Basque Grammar"). We have attempted to show that the *Euskal-Izkindea* the source of hyperbiscayan itself has its main source in Astarloa's *Discursos Filosóficos* (1883). The aim of the *Euskal-Izkindea* is to put Astarloa's ideas into practice by taking his theses, based on data from the actual language, and presenting them in action in the rules of the language. Hyperbiscayan is the concrete result of the project. In his grammar, Azkue tries to show that Basque is the natural or prime language (*giza-izkeraa*), and that this marvellous characteristic is mainly to be noted in its verb. The basque verb (although Azkue uses only the Biscayan dialect to prove it) is regular, analogical, and responds precisely to the laws of nature. The verbal forms which hyperbiscayan selects (and creates) are chosen for their regularity, on the basic supposition that analogy is evidence of antiquity.

The Basque of Valcarlos in the writings of Nicolas Polit, pp. 787—810
Jose Mari Satrustegi

Texts written in Basque by Nicolas Polit, a priest from Valcarlos and later on a well-known prior in the monastery of Roncesvalles, are edited and presented for the first time. Two sermons were selected out of his much larger handwritten production which has been preserved. The first sermon deals with the defence of religion and it dates back to 1868 or 1870. The second one is about the Last Judgement and it was written between 1868 and 1872. The author provides us with data on Polit's life, and about the Valcarlos and Roncesvalles of the time. He emphasizes the dialectological interest of these texts and makes reference to some other texts is also analysed: it does belong to the variety of Valcarlos, although there are a few discrepancies (especially orthographic ones) between Polit and F. Echeverri (previously a priest and Basque writer from Valcarlos; cf. about him the articles by I. Segurola and the author in *ASJU* XIX—1 and XX—1, respectively). The differences may be due to the fact that Polit was of Eastern origin (Burguete) and Echeverri being from Valcarlos itself, was deeply involved in the Northern tradition. At the end of the work a vocabulary of the main words in the text is given.

The list of mss. concerning Basque language and literature in the Bibliothèque, Nationale of Paris, pp. 811—816
Endrike Knörr (E.H.U./U.P.V.)

The author copied in Dec. 1984 the list of mss. concerning Basque language and literature in the Bibliothèque Nationale (Paris). The list consists solely of the handwritten register of the gifts made to that library since the beginning of the 20th century.

Although this list needs to be remade and replaced by a true catalogue, we think that it may be of use to all scholars interested in these items.

On the Basque dialect of Baztan: a Catechism from Elizondo, pp. 817—844
Pello Salaburu (E.H.U./U.P.V.)

One of Prince Bonaparte's most faithful collaborators was doubtless Bruno Echenique, as is shown by their plentiful correspondence. Some years ago, the author published part of the essay produce by Echenique at Bonaparte's request (see *Baztango Euskalkiaz*, University of Deusto, 1980). The text reproduced here is previously unpublished, although some references to it may be found in the letters mentioned above. It is a catechism translated by Echenique (to judge by the handwriting and the style of the translation) and presumably acquired by Bonaparte around 1860. It constitutes an excellent example of the type of Basque spoken in the Valley of Baztan (Navarra) in the middle of the last century.

The song of Beotibar, pp. 845—855
Jon Juaristi (E.H.U./U.P.V.)

The fragment of the *Cantar de Beotibar* included by Garibay in his *Compendio Historial* (1571) bears witness to the existence of a Basque romance form, probably of Low Medieval origins and possessing metrical characteristics related to those of the Hispanic *romance*. This may be either because the Castilian romance brought about and independent romance form in the Basque Country (as postulated by Menéndez Pelayo), or because both forms stemmed from a common metrical archetype: that which predominated in the Low Latin period in the hymns of the Roman militia. The "modernising" interpretation of the Song proposed by Garibay does not constitute, in principle, any proof against its antiquity; whilst that offered years later by Zaldibia, with greater attention paid to the language of the old romance, is just as plausible as the former if not more so. If it turned out that the song was composed in the years following the Battle of Beotibar (1321), then we would have before us one of the most ancient peninsular romances.

Something on the Prai Bartolome's vocabulary: On the phonetic analysis of *Euscal Errijetaco Olgueeta...* by L.M. Mujika, pp. 857—866
Blanka Urgell (E.H.U./U.P.V.)

This essay reviews and criticises the article written by Luis Mari Mujika on one of the works of the Biscayan writer Fray Bartolomé de Santa Teresa; through a detailed study of the data used by Mujika, and the value assigned to the data in the article, it is shown that, among other things, the author in question was unable to understand correctly the dialect and *usus scribendi* of the work he was studying, and in addition made limited use, or none at all, of the lexicographical material and current philological techniques that were at his disposal.

Concerning Leizarraga's use of —ra and —rat, pp. 897—902
Mirari Igartua

This is an analysis of the use of —ra and —rat in the work of Leizarraga. Verbs such as *ethorri* "to come", *joan* "to go", *egotzi* "to send", *itzuli* "to return", *behatu* "to look at", *altxatu* "to rise" and *goitutu* "to rise" are studied, the conclusion being that the choice between these alative suffixes does not depend on the verb itself but on the space-relation it sets.

ERRATA

Dans ASJU XX/2 (1986), "Théorie du liège, diachronie et énonciation: sur les anaphores possessives du basque", on corrigera:

PAGE:	LIGNE:	AU LIEU DE:	LIRE:
326	5	note 1),	note 1)),
326	22	(dans (2b)): hunen	<i>hunen</i> [en italiques]
334 note 14	1	Le Prince B	Le Principe B
336	27	ambigüité	ambiguïté
336 note 16	1	présent	présente
340	3	fonctienne	fonctionne

Publicaciones del Seminario "JULIO DE URQUIJO"

El Seminario «Julio de Urquijo». Antecedentes y constitución, 1955.

José María Lacarra, Vasconia Medieval. Historia y filología, 1957. *

N. Landucci, Dictionarium linguae Cantabrigae (1562), edición de Manuel Agud y Luis Michelena, 1958.

Luis Michelena, Fonética histórica vasca, 1961 y 1977.

Nils N. Holmer, El idioma vasco hablado. Un estudio de dialectología euskérica, 1964.

EGAN, suplemento literario del Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País.

Anuario del Seminario de Filología Vasca
«Julio de Urquijo»

XX - 3, 1986

<u>Aurkibidea/Index/Sumario:</u>	<u>Orria</u> <u>Page</u> <u>Página</u>
KEN HALE and JAY KEYSER, Some Transitivity Alternations in English	605
JOSEBA ANDONI LAKARRA, Bizkaiera Zaharra Euskalkien Artean	639
GEORGES REBUSCHI, Pour une représentation syntaxique duale: Structure syntagmatique et structure lexical en basque	683
ITZIAR LAKA, Euskal Izkindeako Aditza. (Hiperbizkaieraren historiaz II)	705
ANDOLIN EGUZKITZA, The Syntax of Focus	755
JOSE MARI SATRUSTEGI, Luzaideko euskara Nikolas Polit zenaren izkribuetan	787
E. KNÖRR, De re bibliographica. Le répertoire de mss. sur la langue et la littérature basques de la Bibliothèque Nationale de Paris	811
PELLO SALABURU, Baztango Euskalkiaz: Elizondoko Doktrina bat	817
JON JUARISTI, El Cantar de Beotibar, ¿Un Romance Noticiero Vasco?	845
BLANKA URGELL, Prai Bartolomeren hiztegiak zertxobait: L. M. Mujikaren "Euskal Errijetaco Olqueeta... obraren azterketa fonetikoaren inguruan	857
JOSE IGNACIO HUALDE, Tone and Stress in Basque: A Preliminary Study	867
MIRARI IGARTUA, Leizarragarengan -ra eta -raten erabilerari buruz	897
<i>Reseñas</i> Jesús M. ^a Lasagabaster	903
<i>English summaries of non English language papers published in the 1986 issues.</i>	907

Este Anuario aparece en uno o dos fascículos anuales. En él se publicarán trabajos sobre temas de filología y lingüística vascas y también sobre cuestiones lingüísticas relacionadas.

Dirección: Manuel Agud y Luis Michelena.
Redacción y Administración: Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo».
Excma. Diputación Foral de Guipúzcoa.
Palacio Provincial.
DONOSTIA - SAN SEBASTIAN.